

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İLAHİYAT ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

158636

EBU'L – HAYR ABDULMECİD B. MUHARREM ES-SİVÂSÎ(971-1049 / 1563-1639)

'NİN "FATİHA TEFSİRİ" NİN TAHKİKİ

Yüksek Lisans Tezi

MUSTAFA KILIÇ

Danışmanı: Yard. Doç. Dr. FATİH ÇOLLAĞ

İstanbul, 2005

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, nazil olmaya başladığı ilk günden itibaren insanların dikkatini çekmiş, tarihin her devrinde Kur'ân'a gösterilen bu ilgi canlılığını hep korumuştur. Müslümanlar, Allah kelamı olması hasebiyle içinde sayısız sırlar ve hikmetler bulunduran Kur'ân'ı en iyi şekilde anlamak, karşılaştıkları sorunlara bir çözüm bulabilmek için daha ilk günden itibaren onun tefsirine yönelmişlerdir. Bu manada Kur'ân-ı Kerîm'in ilk müfessiri de Hz. Peygamber(sav) olmuştur.

Müslümanların Kur'ân-ı daha güzel anlayabilmek için gösterdiği gayetler, Kur'ân tefsirinde zamanla birtakım metodların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bunlardan biri, çoğunlukla mutasavvıfların kullandığı işârî metoddur. Bu yolla yapılan Kur'ân tefsirine işârî tefsir denir.

Müminler, Kur'ân-ı anlama gayretleri çerçevesinde birtakım sebeplerden dolayı bazı surelerin tefsirine özel bir önem vermişler, yapılan genel tefsirlerin yanında, bu tür bazı sureleri müstakil olarak tefsir etmişlerdir. Müstakil olarak tefsiri yapılan surelerin başında da "Fâtiha Suresi" gelmektedir.

Fatiha Suresi'nin risâle şeklinde tasavvufî tefsirini yapan alimlerden biri de Abdülmecîd es-Sîvâsî'dir. Eser Osmanlı Türkçesi ile kaleme alındığı için, çalışmamızda Sîvâsî'nin bu eserinin transkripsiyonlu tahkikinkini yaptık.

Risale Fâtiha Sûresi ile alakalı olduğu için çalışmamızın giriş kısmında sure hakkında özet bir bilgi verdik.

I. Bölümde müellifin hayatını özet olarak ele aldık, detaylı bilgi için ilgili kaynaklara atıfta bulunduk.

II. Bölümde Sîvâsî'nin ilmî şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verdik.

III. Bölümde eser hakkında gerekli bilgileri verdikten sonra, risâlenin transkripsiyonlu tahkikini yaptık. Bu bölümün sonuna eserde geçen kelimelerden müteşekkil bir sözlük ekledik.

Araştırmamızın Sıvâsî ve eserleri hakkında yapılacak yeni çalışmalara vesile olmasını temenni ediyoruz.

Çalışmalarında yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım, değerli hocam Yard. Doç. Dr. Fatih Çollak Bey'e şükranlarımı arz ediyorum. Ayrıca tezimi hazırlarken bana yardımcı olan bütün hocalarıma ve arkadaşlarıma da ayrı ayrı teşekkürlerimi sunuyorum.

İstanbul, 2005

Mustafa KILIÇ

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	VI
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ	XIII
KISALTMALAR	XIV
GİRİŞ	1
Eserin Tahkikinde Takip Edilen Usûl	4

I. BÖLÜM

ABDÜLMECİD SİVÂSÎNİN HAYATI

A. SİVAS DÖNEMİ	8
1. Doğum Yeri ve Tarihi	8
2. İsmi ve Künyesi	8
3. Ailesi ve Çevresi	9
4. Tahsil Dönemi	10
5. Tasavvufa İntisâbı	11
B. İSTANBUL DÖNEMİ	14
1. III. Mehmet'in Abdülmecîd Sîvâsî'yi İstanbul'a Davet Etmesi ve Sîvâsî'nin III. Mehmet'le Münasebeti	14
2. İstanbul'da Yaptığı Görevler	15
3. Diğer Padişahlarla Münasebeti	16
a. I. Ahmet'le Münâsebetleri	16
b. IV. Murat'la Münâsebetleri	17
4. Vefâtı ve Defni.....	18
5. Türbesi	18

II. BÖLÜM

ABDÜLMECİD SİVÂSÎNİN İLMÎ ŞAHSİYETİ

A. İlmî Şahsiyeti	20
B. Edebî Şahsiyeti	20
C. Tasavvufî Yönü	21
1. Tasavvufî Görüşleri	21
2. Tasavvuf Karşıtı Çevrelerle Mutaassıp Sûflere Karşı Mücâdelesi ..	23
a. Kadızâdeler'le Mücâdelesi	23
b. İdrîs-i Muhtefî ve Hamzavîler'le Mücâdelesi	28
D. Görev Yaptığı Tekkeler	31
1. Sîvâsî Tekkesi	31
2. Mehmet Ağa Tekkesi	31
3. Şeyh Yavsî Tekkesi	32
E Eserleri	32
1. Sîvâsî'nin Kütüphânelerde Mevcut Olan Eserleri.....	33
a. Bıdâ'atü'l-Vâizîn.....	33
b. Dîvân.....	36
c. Dürer-i Akâid ve Ğurer-i Külli Sâik ve Kâid.....	38
d. Kasîde fî Medhi'n - Nebî 'Aleyhi's - Selâm.....	42
e. Kasîde-i Abdülmecîd Sîvâsî.....	43
f. Kazâ ve Kader Risalesi.....	44
g. Letâifü'l - Ezhâr ve Lezâizü'l - Esmâr.....	45
h. Makâsîd-ı Envâr-ı Ğaybiyye ve Mesâ'id-i Ervâh-ı Tayyibe ve Ayniyye	47
i. Mektupları.....	48
j. Meyâdinü'l - Fursân.....	50
k. Miskâlü'l - Kulûb.....	51
l. Mi'yâr-ı Tarîk.....	52
m. Müşkilât-ı Mesnevî.....	53

n.	Nasihatnâme (Pendnâme)	54
o.	Risâle-i Fir'avn.....	54
p.	Şerh-i Cezîre-i Mesnevî.....	55
r.	Şerh-i Hilye-i Rasûl.....	58
s.	Şerh-i Kasîde-i Mîmiyye	59
t.	Şerh-i Mesnevi.....	60
u.	Tefsîr-i Sûreti'l - Fâtîha.....	62
v.	'Uddetü'I-Müsta'iddîn.....	63
2.	Kaynaklarda Yer Alıp da Kütüphânelerde Bulunamayan Eserleri.....	64
a.	Kahru's-Sûs.....	64
b.	Tercüme-i Kelâm.....	64
3.	Diğer Eserleri	65

III. BÖLÜM

TEFSİR-İ SÜRETİL – FÂTİHA

A.	ESERİN TANITIMI.....	69
1.	Mevcut Nüshaları.....	69
2.	Kaynakları.....	71
a.	Füsûsu'l – Hikem.....	71
b.	el-Fütûhâtü'l – Mekkiyye.....	72
c.	'Ankâü Muğrib fi Ma'rifeti Hatmi'l – Evliyâ ve Şemsi'l - Mağrib.....	75
d.	Envâru't – Tenzîl ve Esrâru't – Te'vîl.....	75
e.	Kûtü'l – Kulûb.....	76
f.	'Umdetü'l – Kârî fi Şerhi Sahîhi'l – Buhârî.....	77
g.	el-Hidâye.....	78
h.	el-Bahrü'r - Râik.....	79
i.	Menâkıbü'l – İmâmi'l - A'zam Ebî Hanîfe.....	79
j.	el-Fetâva'l – Bezzâziyye.....	80
k.	İbnü'l – Fârız'ın Dîvân'ı.....	80
l.	Rumûzü'l – Künûz fi'l-Cifr.....	81

m. Mesnevî.....	81
n. Abdurrahman Câmî'nin Dîvân'ı.....	83
3. Telif Usûlü.....	84
B. MUKADDİME.....	86
1. Allah'a Hamd	86
2. Resûlüne Salât ve Selâm	86
3. Hz. Peygamber(sav)'in Âl ve Ashâbına Selâm	87
4. Padişaha Medhiye	87
C. FÂTİHA SÜRESİ'NİN TEFSİRİ	90
Müellifin Tefsirini Yaptığı Kavramlar.....	90
1. Bismele ve Bismele'nin Süreden Olup Olmaması	90
2. "Allâh" İsmi	92
3. "el-Hamdü Lillâh"	93
4. "Rabbi'l – 'Âlemîn"	93
5. "er-Rahmâni'r – Rahîm"	93
6. "Mâliki Yevmi'd – Dîn"	94
7. "İyyâke Na'büdü ve İyyâke Neste'in"	94
8. "İhdine's – Sırâta'l – Müstekîm"	95
9. "Sırâtallezîne En'amte 'Aleyhim"	95
10. "Ğayril mağdûbi 'aleyhim ve le'd-dâllîn"	95
11. Âmîn	96
12. Fâtiha, Cümle Esrâr-ı Kur'âniyye'yi Câmî'dir	96
D. SÛLÛK ERENLERİ (ABDÛLMECİD SÎVÂSÎ'NİN BAZI TASAVVUFÎ MEZHEP VE ESASLARLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ)	98
1. SÛFİYYE	98
a. Şer'e Muhâlif Tarîkat Olamaz	100
b. Câhilden Şeyh Olmaz	101
c. Câhillerin Şeyh Olması Kıyâmet Alâmetidir	101
d. Gerçek Mürşid, Hurûf-ı Mukatta'anın Manasını Keşf Edendir ve Kur'an'dan Murâd Bâtındır, Diyen Kâfir Olur	102

e. Kur'ân'a ve Sünnete Sarılmayan Kişi Şeyh Değil, Şeytândır	103
f. Kâmil, İlmeyni Cem' Eden Kişidir	104
g. Halvetiye	104
h. Gerçek Sûfler	105
i. Sahte Sûfler	105
j. Tanrı'yı Gördüm Diyen Kâfir Olur	108
k. Sâlik-i Ümmîye Lâzım Olan İlk Şey: Binâ-i Ma'rifet ve Hakikat, Esâs-ı Şerî'at Üzerine Yapılır	110
l. Sûfi Çoğaltmaya Sa'y Eden Şeyhler Ârif Değil, Sefihtir	111
2. MELÂMÎYYE	114
a. Büdelâ	114
b. Melâmiyye'nin Bölümleri	116
3. ZÜHHÂD	118
Hakk'a Tâlib Olan Fukarâya Hizmet	120
4. MUTASAVVİFE-İ MUBTİLE	121
a. Mürşidsiz Sûfi, Ümmîyi Şeyh Edinenden Yeğdir	122
b. Sülûk Kitapla, Lafızla Olmaz	123
c. Fâide (Nûr-i Muhammedî)	123
5. VELÂYET	126
a. Velâyet-i Âmme	126
a.a. Sırât-ı Müstakîm, Ehl-i Sünnet'in Yoludur	126
a.b. Ehl-i Sünnet'ten Olmanın Alâmetleri	127
a.b.a. Beş Vakit Namazı Cemaatle Kılmak	127
a.b.b. Ashâb-ı Kirâm Hakkında Menfi Konuşmamak	127
a.b.c. Sultân-ı Müslimle Savaşmamak	129
a.b.d. İmânından Şüphe Duymamak	129
a.b.e. Kazâ ve Kadere İmân	130
a.b.f. Dîn Hakkında Akıl İle Mücâdele Etmemek	130
a.b.g. Günahla İkfâr Etmemek	130
a.b.h. Ehl-i Kiblenin Cenâze Namazını Kılmak	130
a.b.h.a. Ehl-i Kible, Kible'ye Yönelen Değildir	131

a.b.i. Mest Üzerine Meshi Câiz Görmek	131
a.b.j. Sâlihın ve Günahkârın Arkasında Namaz Kılmak	131
6. İMÂNIN VE AMELİN ŞÛBELERİ	133
a. İmanın Şûbeleri	133
a.a. Fenn-i İ'tikâd	133
a.b. Allâh (c.c.), Mü'minin Tá'atını, Kâfirin de Küfrünü Dilemiştir	135
a.c. Fenn-i Amel	136
a.c.a. Nefse Müteallık Olan Fenn-i Amel	136
a.c.a.a. Bâtınî	136
a.c.a.a.a. Ahlâk-ı Zemîme	136
a.c.a.a.b. Ahlâk-ı Hamîde	136
a.c.a.b. Zâhirî	137
a.c.a.b. a. Keffâret-i Erbe'a	138
a.c.b. Ahvâle Müteallık Olan Fenn-i Amel	144
a.c.b.a. Evlenmek	144
a.c.b.b. Vâlideyne Mutî' Olmak	144
a.c.b.c. Sila-i Rahim	144
a.c.b.d. İnsanların Hakkını Edâ Etmek	145
a.c.b.e. İtk-ı Rakabe	145
a.c.c. Cümlenin Masâlihine Müteallık Olan Fenn-i Amel	145
5.b. Velâyet-i Hâssa	148
a. Rûhun Düşmanları	151
b. Nefse Yardım Eden Şeyler	151
c. Rûha Yardım Eden Şeyler	151
7. İMÂN-I MÛNCÎ	154
a. Şirk-i Hafîden ve İmansız Ölmekten Halâs İçin Okunacak Duâ	154
b. İbâdetleri Edâdan Sonra, İbadetin Kabul Olup Olmadığına Dair Zan Câiz Değildir	155
8. KEMÂL-İ İMÂN	159
a. Hizmet	159
b. Hüsn-i Mu'âşeret	160

c. Tehzîb-i Nefs	161
9. TABAKÂT-I RİCÂL	164
a. Muharrem Efendi'nin Kutub'la Buluşması	164
b. Kutub	164
b.a. Kutbu'1 – Evtâd ve Kutbu'1 – İrşâd	164
b.b. Kutbu'1 – Abdâl Altı Tabakadır	166
c. İlyâs	170
d. Hızır ve Hızır'ın Abdülmecîd Sîvâsî ile Mina'da Görüşmesi	171
e. Hızır Nebîdir	173
f. İlyâs'ın Hz. Muhammed (sav) İle Görüşmesi	174
g. Ricâlin Envâ'ı	175
h. Duâ	177
SONUÇ	178
SÖZLÜK	180
KAYNAKÇA	256

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

ا : a	ض : ş
آ : ā	ط : t
ع : 'e	ظ : z
ب : b	ع : 'e
پ : p	غ : ğ
ت : t	ف : f
ث : s	ق : k
ج : c	ك : k
چ : ç	ك : ñ
ح : h	ل : l
خ : h	م : m
د : d	ن : n
ذ : z	و : v
ر : r	ه : h
ز : z	ی : y
ژ : j	گ : g
س : s	ک : y, ğ
ش : ş	- (harfin üstünde) : uzatma işareti
ص : s	

KISALTMALAR

a.	: arapça	fiz.	: fizik
a. g. e.	: adı geçen eser	geo.	: geometri
a. mlf.	: aynı müellif	H. / h.	: Hicri
a. s.	: aleyhi's - selâm	hak.	: hakkında
ayr. bk.	: ayrıca bakınız	Haz.	: Hazırlayan
a.g. m.	: adı geçen makale	hek.	: hekimlik
a.g.md.	: adı geçen madde	huk.	: hukuk
ahl.	: ahlâk	Hız.	: Hazreti
anat.	: anatomi	i.	: isim
Ank.	: Ankara	İst.	: İstanbul
Ansk.	: Ansiklopedisi	kim.	: kimya
astr.	: astronomi	Ktp.	: Kütüphanesi
b.	: Bin, İbn	lât.	: lâtince
bas.	: basıldı	m.	: masdar
bk.	: bakınız	mant.	: mantık
blm.	: bölümü	mat.	: matematik
bot.	: botanik	mec.	: mecazen
by.	: basım yeri yok	meteor.	: meteoroloji
c.	: cemi (çoğul)	müen.	: müennes
c.	: cilt	müz.	: müzik
c.c.	: cem'inin cem'i	nşr.	: neşreden
Çev.	: Çeviren	o.	: Osmanlıca
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi	ö.	: ölümü
fer.	: ferâiz	ped.	: pedagoji
fik.	: fikh	psik.	: psikoloji
fi.	: fiil	r.a	: radiyallahu anh

s.	: sayfa
s.	: sıfat
s.a.v.	: sallallahu aleyhi ve sellem
sosy.	: sosyoloji
sül.	: sülâsî
t.	: türkçe
tar.	: târih
tas.	: tasavvuf
thk.	: tahkik eden
ty.	: tarih yok
v.b.	: ve başkaları, ve benzer(ler)i
vr.	: varak
zf	: zarf
zm.	: zamir
zool.	: zooloji

GİRİŞ

Fâtiha Sûresi, Kur'ân-ı Kerîm'in ilk sûresidir. Mekke devrinin ilk yıllarında, sûrenin tamamı bir defada indirilmiştir.¹ Bu sûre hakkında Hz. Peygamber(sav)'in, "Asla Fâtiha'sız namaz olmaz"² buyurması; yine sûrenin fazîletine dâir pek çok rivâyetin bulunması³; onun özelliklerini beyân sadedinde birçok isminin zikredilmesi⁴, Fâtiha'nın, Kur'ân'ın hem bir mukaddimesi hem de bir özeti konumunda olduğunun söylenmesi⁵ gibi hususlar, müslümanların dikkatlerini bu sûre üzerinde yoğunlaştırmalarına, bunun bir sonucu olarak da tefsîr kitaplarında sûrenin tefsîrine özel bir önem verilerek geniş bir şekilde tefsîr edilmesine hatta İslâm târihi boyunca bazı müelliflerce üzerinde müstakil tefsirler yazılmasına vesile olmuştur.

Bu sure üzerinde müstakil tefsir çalışması yapan müelliflerden biri de XVI. Asır Osmanlı ulemâsından Abdülmecîd Sîvâsî'dir.

Abdülmecîd Sîvâsî otuz yaşına kadar zâhîrî ilimleri tahsîl etmiş, bu ilimleri tamamladıktan sonra tasavvufa yönelmiştir. Sîvâsî, hayatının ileriki dönemlerinde, tasavvuf şeyhliği yanında ilimle meşgul olmak ve eser telif etmekten de geri kalmamıştır.

Sîvâsî'nin şerîatın zahîrî yönünü çok iyi bilen bir sûfî olması, onun düşüncesinin ve eserlerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. O, bazı sûfilerin aksine, bütün eserlerinde esâsın şerîat olduğunu, şerîata muhâlif bir tarîkatın olamayacağını ısrarla vurgulamıştır.

¹ Vâhidî, *Esbâbü'n - Nüzûl*, (nşr. İsmâ b. Abdülmuhsin el-Humeydân), Beyrut 1411/1991, s.19-20.

² İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid er-Rabei el-Kazvini; *Sünenü İbn Mâce*, Çağrı Yay. İst. 1992/1413, İkâme, 11; et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *eş-Şemâilü'l - Muhammediyye ve'l-Hasâisü'l - Mustafaviyye*, Talik, İzzed Ubeyd ed-Duas, Suriye, Halep, 1968, Mevâkît 69, 115, 116)

³ Meselâ bkz. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Muğîre b. Berdizbeh; *Sahîhu'l - Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992/1413; 2. basım, Fezâilü'l - Kur'ân 9; Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisabûrî; *Sahîhu'l - Müslim*, Çağrı Yay. İst. 1992/1413, Salât 38, 40.

⁴ Sûrenin birden çok isminin olduğu söylenir, ancak bu isimlerden sadece "Fâtiha", "es-Seb'u'l - Mesânî" ve "Ümmü'l - Kitâb" adları hadislerde geçmektedir. Sûrenin bu isimleri için bkz. Buhârî, Tefsîr 1, Ezân 109; Tirmizî, Salât 183.

⁵ Komisyon, *Kur'an Yolu*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, I-V, I, 3.

İslâm târihinde mutasavvıflarla, ulemâ arasında zaman zaman tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar Sîvâsî döneminde tekke – medrese tartışmalarının artmaya başlamasıyla yeniden alevlenmiştir. Sîvâsî, tarihe "Sîvâsîler ve Kâdızâdeliler" mücâdelesi olarak geçen tartışmalarda, tarîkat karşıtlarıyla fikrî mücâdelede en ön safta yer almıştır. Bununla birlikte Sîvâsî döneminde gerek siyâsî, gerek ilmî çevrelerce gösterilen hassâsiyet netîcesinde bu mücâdele sadece fikrî alanda olmuş, şiddete başvurulmamıştır.

Sîvâsî, bir taraftan tarîkat karşıtlarıyla mücâdele ederken, diğer taraftan şerîatın zâhirine aykırı hareket eden aşırı grupları uyarmayı ihmal etmemiş, ömrünün her döneminde Ehl-i Sünnet inancını yaymış ve savunmuştur. Ona göre en doğru yol Ehl-i Sünnet'in üzerinde olduğu yoldur.

Sîvâsî, yaptığı vaazlarda ve kaleme aldığı eserlerde şerîatın asıl olduğunu, dolayısıyla şerîata muhâlif bir tarîkatın düşünölemeyeceğini savunmuştur. O, gerçek şeyhin, şerîata sıkı sıkıya bağlanması gerektiğini, böyle olmadığı halde şeyhliğini iddia eden kimsenin ise şeyh değil şeytan olduğunu söylemiştir.

Şerîatın zâhirine bağlı bir şeyh olması, kısa sürede şöhretinin yayılmasına vesîle olmuş, her kesimden insanın kendisine teveccüh göstermesini sağlamıştır.

Bu cümleden olarak padişah III. Mehmet, Abdölmecîd Sîvâsî'yi Sivas'tan İstanbul'a dâvet etmiş, onu Ayasofya Câmii vâizliği ile taltîf etmiştir. Bu teveccüh III. Mehmet'le sınırlı kalmamış, döneminin diğer padişahları da kendisine selâtin camilerinde vâizlik görevi vermek suretiyle ona olan teveccühlerini ortaya koymuştur.

Sîvâsî'nin padişahlarla olan münâsebeti bununla sınırlı kalmamıştır. O, padişahları "ülü'l emr" kabul edip yer yer onları methetmekle birlikte şiirlerinde, eserlerinde ve padişahlarla olan görüşmelerinde onları uyarmaktan da geri kalmamış; toplumda gördüğü aksaklıkların giderilmesi hususunda padişahlara tavsiyelerde bulunmuştur.

Sîvâsî, kaynaklarda geçtiğine göre yirmiden fazla eser kaleme almış, eserlerinde halkın sorularına ve sorunlarına çözüm arayışı içinde olmuş, gereksiz tartışmalardan uzak durmuştur.

Yaptığı hizmetleri, eserleri ve düşünceleriyle kendi döneminde olduğu kadar günümüze de ışık tutacak ilmî ihâtaya sahip bir şahsiyettir. Bu nedenle Sîvâsî'yi ilim dünyasına tanıtmak, görüş ve düşüncelerini ortaya koymak amacıyla müellifin "*Tefsîru Sûreti'l – Fâtiha*" isimli eserinin transkripsiyonlu tahkîkini tez konusu olarak seçtik.

Araştırmamız esnasında müellifin hayatı ve eserleriyle ilgili genel bir çalışmanın⁶ yapıldığını tespit etmiş olmakla birlikte, "*Tefsîru Sûreti'l – Fâtiha*" üzerinde teksîfî bir incelemenin yapılmadığını gördük. Konunun önemine binaen Fâtiha Sûresi Tefsîri çerçevesinde ilmî bir araştırmanın lüzumuna olan inancımız ve böyle bir eserin ilim dünyasının hizmetine sunulması amacıyla yüksek lisans tez çalışması olarak müellifin, ilgili sûrenin tefsîrine yönelik yazdığı risâleyi tercih ettik.

Araştırmada, ilgili kaynaklarla birlikte, Cengiz Gündoğdu'nun, "*Abdülmecîd-i Sîvâsî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*" isimli doktora çalışmasıyla, Ziya Demir'in "*İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Matbu ve Yazma Fatiha Tefsirleri*" adlı incelemesinden yararlandık.

Ziya Demir çalışmasında⁷ "*Tefsîru Sûreti'l – Fâtiha*"nın dört nüshasını tespit etmiş, Gündoğdu ise adı geçen çalışmada bunlardan ikisine ulaşmıştır. Kanaatimizce Demir'in ulaştığı dört nüshadan ikisinin Süleymâniye Kütüphânesi'ndeki fiş kayıtları daha sonra kaybolduğu için muhtemelen araştırmacı Gündoğdu, eserle ilgili bu iki nüshaya muttalî olamamıştır. Onun ulaşamadığı bu iki nüshaya, araştırmacı Demir'in çalışmasında verdiği kayıt numaralarından girerek bunlara ulaştık ve araştırmamızda bu dört nüshayı esas aldık.

Metin tetkîki esnasında müellifin bazı hadisleri birbirine karıştırması, yer yer hadislerde geçen kelimelerin yerlerini değiştirmesi, zaman zaman hadislerdeki kelimelerin yerine müterâdiflerini kullanması nevinden şahit olduğumuz birtakım tasarrufları, hadislerin tahriciyle ilgili çalışmamızı zorlaştıran âmiller olmuştur. Metinde müellifin hadis olarak naklettiği bazı rivayetleri ise, belki de bu nedenle, hiç tespit edemedik.

⁶ Gündoğdu, Cengiz, *Abdülmecîd-i Sîvâsî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (Basılmamış doktora tezi), Erzurum, 1997.

⁷ Demir, Ziya, *İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Matbu ve Yazma Fatiha Tefsirleri*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987.

Eserde, ana konuların bölümler halinde zikredilip ayrıntıların alt başlıklar halinde düzenlenmemiş olması muhtevânın anlaşılmasını zorlaştırmıştır.

Sîvâsî'nin, risâlede istifâde ettiği müellif ve kitap isimleri hakkında verdiği bilgilerdeki eksiklik, eserin telifinde istifade edilen kaynakları tespitimizi güçleştirmiştir.

Müellifin bazı bölümlerde kullandığı "kütüb-i kelâmiyyede mestûrdur" gibi genel ifâdeleri, işaret ettiği eserlere ulaşma imkanımızı ortadan kaldırmıştır.

Araştırmamıza esas olan nüshalarda tarih kaydının bulunmaması ve biri hariç diğer üç nüshada müstensih isimlerinin zikredilmemesi, "müellif nüsha" ile ona en yakın olan nüshayı tespitimizi güçleştirmiştir.

Ayrıca dört nüshadan üçünde metnin kenarında açıklamaların yer alıp diğer nüshada böyle bir kaydın olmaması, bu şerhlerin müellife mi, yoksa müstensihlerden birine mi âit olduğu noktasında bizi tereddüde sevk etmiştir.

Metnin okuyucu tarafından kolayca anlaşılması ve pratik yarar sağlayacağı düşüncesiyle araştırmanın sonuna bir "SÖZLÜK" eklemeyi uygun gördük.

Eserin Tahkîkinde Takip Edilen Usûl

Yukarda da ifâde edildiği gibi Abdülmecîd Sîvâsî'nin "Tefsîru Sûreti'l – Fâtiha" isimli eserinin dört nüshasına ulaşabildik. Bunlardan "Süleymâniye Kütüphânesi, Şehid Ali Paşa Kitaplığı 1367 / 1" numarada kayıtlı olan nüsha için "A";

"Süleymâniye Kütüphânesi, Reşid Efendi, 394 / 1" numarada kayıtlı olan nüsha için "B";

"Süleymâniye Kütüphânesi, Hüsrev Paşa 121 / 2" numarada kayıtlı olan nüsha için "C";

"Süleymâniye Kütüphânesi, Mihrişah Sultan 300 / 2" numarada kayıtlı olan nüsha için "D" rumuzlarını kullandık. Nüshalar arasındaki fazlalıkları "+" (mesela C + "...");

eksiklikleri "-" (mesela D – "...");

farklılıkları da "=" (mesela B = "...") şeklinde ifade ettik.

Eserde alt konular başlıklara ayrılmadığı için, çalışmamızdaki başlıklandırmayı mevzûların içeriğine göre köşeli parantez⁸ içine alarak biz yaptık.

Yine eserin anlaşılmasını kolaylaştırmak için, risâlenin aslında olmamasına rağmen, noktalama işaretleri de tarafımızdan konulmuş; sayfaların varak numaraları da metinde köşeli parantez halinde belirtilmiştir.⁹

Eserin asıl metnin kenarlarında hâmiş bölümündeki açıklamaları, dipnotta [Hâmiş: "..."] şeklinde verdik.

Eserde adı geçen şahıslar hakkında dip notlarda kısa bilgiler vermekle yetindik. Ancak şahıslar ve eserleri hakkında geniş bilgiye ulaşılabilecek kaynakları da dipnotlarda belirttik.

Abdülmecîd Sîvâsî'nin eserini kaleme alırken istifade ettiği kaynakları ve onların müelliflerini müstakil bir başlık altında inceledik.

Eserde geçen âyet-i kerîmelerin sûrelerini ve âyet numaralarını da dipnotlarda gösterdik.

Müellifin eserine aldığı hadis-i şeriflerin tahririni yaparak, geçtikleri kaynakları dipnotlarda verdik.

Çalışmamızda, eserde geçen âyet ve hadisleri tırnak içinde italik olarak yazdık.

Müellifin eserine aldığı Farsça şiirlerin anlamlarını da dipnotlarda verdik.

Eserde bazen âyetlerin yazımında hatalar yapılmış, bazen âyetin bir-iki kelimesi atlanmış, bazen de lafzen birbirine benzeyen iki âyet birbirine karıştırılmıştır. Yapılan bu hatalara dipnotlarda işaret edip doğru olan şekillerini belirttik.

⁸ [...]

⁹ Mesela, [11b] gibi.

Hadis-i şeriflerin naklinde zaman zaman lafızların birbirine karıştırılması, kelimelerinin yerlerinin değiştirilmesi, hadise onda olmayan bir eklemenin yapılması, bir kelimenin yerine müterâdif bir kelimenin kullanılması v.s. tasarruflarına işaret ettik.

I. BÖLÜM

ABDÜLMECİD SİVÂSÎ'NİN HAYATI

A. SİVAS DÖNEMİ

1. Doğum Yeri ve Tarihi

Abdülmeccîd-i Sîvâsî, 971 / 1563 tarihinde Zile'de ¹⁰ doğmuştur.¹¹ Doğum tarihi hususunda kaynakların çoğunluğu 971 tarihinde birleşmişken, Ahmet Hilmi, "Ziyâret-i Evliya" adlı eserinde Sîvâsî'nin doğumuna "971 veya 975" kaydını düşmüştür.¹²

2. İsmi ve Künyesi

Müellifimizin tam adı Ebü'l - Hayr Mecdü'd - Dîn Abdülmeccîd b. Muharrem b. Ebü'l - Berakât Muhammed b. Arif Hasan ez-Zîlî es-Sîvâsî el-Haneffî'dir.¹³ Buna göre Sîvâsî'nin ismi, Abdülmeccîd'dir. Bu isim , pîrleri Abdülmeccîd-i Şîrvânî¹⁴ nin vefat ettiği yılda (971 - 972) doğmasından dolayı kendisine teberrüken verilmiştir.¹⁵ Künyesi, Ebu'l-Hayr, lakâbı; Mecdü'd-Din'dir. Zile'de doğmuş olmasına rağmen, Zîlî nisbesinden çok Sîvâsî nisbesiyle meşhur olmuştur.¹⁶ Belki bu, Abdülmeccîd-i Sîvâsî'nin, Zile'deyken ilmi ve irfânıyla haklı bir şöhrete ulaşmasına¹⁷ rağmen daha sonra Sivas'a yerleşmesi ve orada bu şöhretinin daha da artmış olmasındandır.¹⁸

¹⁰ Zile, Sivas ilinin Tokat Sancağı'na bağlı ve Tokat'ın 20 km. güney-batısında, Kızılırmak'a dökülen Şekerab Çayı üzerinde kaza merkezi bir kasaba idi. Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l - A'lâm*, Mihrân Mat. İst., 1311/1893, II, 2444. Zile, şimdi Tokat'ın bir ilçesi durumundadır.

¹¹ Kehhâle, Ömer Rıza, Mu'cemü'l - Müellifin Terâcimü Musannifi'l - Kütübî'l - Arabîyye, Yayına hazırlayan: Rıfat Rıza Kehhâle, Dimeşk, 1352/1958, VI, 170; Şeyhî Mehmet Efendi, *Vakâyi'u'l - Fuzalâ*, Neşre Haz. Abdulkâdir Özcan, Çağrı Yay, İst., 1989, I, 62; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l - Ârifin Esmâü'l - Müellifin ve Âsârü'l - Musannifin*, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1945 - 1947, I, 660; Hocazâde Ahmet Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ, Dâru'l - Hilâfeti'l - Âliye*, İst., 1317/1899, 45 s.; Mehmet Süreyyâ, *Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniye (Sicilli-i Osmânî)*, Matbaa-i Âmire, İst., 1311/1893, III, 400; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Târîhi*, T.T.K. Basımevi, Ank., 1973, I, 26, III, 350.

¹² Ahmet Hilmi, s. 84.

¹³ Nazmî, Muhammed, *Hediyetü'l - İhvân*, (İnceleme ve Edisyon Kritikli Metin) Haz. Osman Türer, (Doktora Tezi İkinci Kısım) Ank., 1982, s.119.

¹⁴ Tam adı, Ebu'l-Mehâmid Nûrullâh Abdülmeccîd b. Eş-Şeyh Veliyyüddîn b. Alâaddîn eş-Şîrvânîdir. Şemseddîn Sîvâsî'yi irşâd için Şîrvan'dan Tokat'a hicret etmişlerdir. Receb-i Sîvâsî Efendi, Necmü'l - Hüdâ fi Menâkıbı'ş - Şeyh Şemseddîn Ebu's - Senâ, Süleymâniye Ktp., Lala İsmail Kitaplığı, No: 694/2, vr. 13a. Sîvâsî'nin babası Muharrem Efendi'yi ve ve amcası Şemseddîn Sîvâsî'yi okutmuş, onlara hocalık yapmıştır. Tokat'ta vefat etmiştir. Recep Efendi, vr. 13a; Ahmet Hilmi, s. 98.

¹⁵ Nazmî, s. 119; Vassâf, III, 302.

¹⁶ Nazmî, s. 119; Hüseyin, Vassâf Bey, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymâniye Kütüp., Yazma Bağışlar, No: 2305 - 2309, III, 302; Kâtip Çelebi, *Mizânü'l - Hak fi İhtiyârî'l - Ahak*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, MEB Yay., No: 2122, İst., 1993, s. 107.

¹⁷ Nazmî, s. 123.

¹⁸ Nazmî, s. 124; Şeyhî, III, 62.

3. Ailesi ve Çevresi

Abdülmeccîd-i Sîvâsî'nin babası, Ebü'l-Leys eş-Şeyh Muharrem b. Ebi'l-Berekât Muhammed ez-Zîlî'dir.¹⁹ Horasan'dan gelip Zile'ye yerleşen²⁰ Ebu'l-Berekât Muhammed b. Hacı İlyas'ın dört oğlundan en büyüğü²¹ olan bu zât, Halveti büyüklerinden Abdülmeccîd-i Şîrvânî(ö. 971 / 1563)'nin talebesi ve halifesidir.²²

Muharrem Efendi âlim, fazıl, muttakî bir zât olup, dünyadan göçtüğünde, kitaptan başka tereke bırakmamıştır²³. 1000 / 1591 tarihinde Zile'de vefat etmiştir.²⁴

Sîvâsî'nin üç amcası vardır: Biri Şeyh Ebü'l-Meâlî İbrahîm b. eş-Şeyh Ebulberekât Muhammed ez-Zîlî(ö. 1000 / 1591)'dir. Bu zât muttaki, mütevazı, hafız-ı Kur'ân, ilmi ile amil, gece-gündüz kıraatle meşgul olan mümtaz bir şahsiyettir.²⁵

Sîvâsî'nin bir diğer amcası ise hem şeyhi, hemde üstâdı olan Ebussenâ Şemsü'l - Milleti ve'd - Dîn Ahmed b. Ebilberekât Muhammed b. Ârif Hasan ez-Zîlî es-Sîvâsî'dir.

Sîvâsî'nin üçüncü ve en küçük amcası Mevlânâ İsmail Efendi (ö. ???)'dir. Bu zât Şemseddîn Sîvâsî'den ilim tahsil etmiş, özellikle fıkıh ve hadis ilminde temayüz etmiştir.²⁶

Kaynaklarda, iki erkek, bir de kız kardeşi olduğundan bahsedilen²⁷ Sîvâsî'nin eşi hakkında herhangi bir bilgi bulunamadığı gibi; birden fazla evlilik yapıp yapmadığı hususunda da bir bilgiye rastlanmamıştır.²⁸ Ancak biri erkek dört çocuğundan bahsedilmektedir.²⁹

¹⁹ Nazmî, s. 118.

²⁰ Üçer, Müjgan, "*Tokat ve Efsaneleri, İnanışları*", Türk Tarihi'nde ve Kültürü'nde Tokat, (2 – 6 Temmuz 1986 tarihli sempozyum bildirisi), Tokat Valiliği Şeyhülislam İbn Kemal Araştırma Merkezi, Ank., 1987. s. 228.

²¹ Nazmî, s. 118.

²² Şeyhî, I, 52; Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İst., tsz. c.I, I, 393.

²³ Recep Efendi, vr. 40a.

²⁴ Şeyhî, I, 52; Bağdatlı İsmail Paşa, II, 5; Bursalı Mehmet Tâhir, I, 93. Muharrem Efendi ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, a.g.e., s. 51.

²⁵ Nazmî, 118 – 119.

²⁶ Nazmî, s. 119.

²⁷ Sîvâsî'nin kardeşleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, a.g.e., s. 52.

²⁸ Sîvâsî'nin eşi / eşleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, a.g.e., s. 52.

²⁹ Sîvâsî'nin çocukları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, a.g.e., s. 52.

4. Tahsil Dönemi

Abdülmeccid-i Sîvâsî, ilmî bir atmosfer içinde doğup büyüdüğü için, küçük yaştan itibaren düzenli bir eğitim görmüştür.

Kur'ân-ı Kerîm'i yedi yaşında ezberledi. Bülûğa erince babasından Arapça ilimleri tahsil etmeye başladı ve kısa zamanda talebeler arasında temayüz etti³⁰.

Daha sonra amcası Şemseddîn Sîvâsî'den zahiri ilimleri okuyan Sîvâsî, yine kısa zamanda Arapça, Farsça gibi alet ilimleri yanında fıkıh, tefsir ve hadis ilimlerinde de ulemânın dikkatini çekecek derecede mesafe katetti.³¹

Keşşaf Tefsiri'ni okutmak için amcasından icazet aldığı belirtilen Sîvâsî'nin, bu eseri okuturken güzel ve makul açıklama ve yorumlarda bulunduğu nakledilir³².

Özellikle Fars Dili'nde elde ettiği seviye, lügatçiler ve şâirleri hayran bırakmıştı³³. Farsça'ya dair yazdığı Lügat-ı Mesnevî (Meyâdînü'l - Fursân) adlı eseri bu hususta onun kudretini gösteren bir delildir.

Nazmî Efendi'nin ifâdesine göre O'nun bütün ömrü, çocukluğundan ölümüne kadar öğrenme ve öğretmeyle geçmiştir.³⁴

Otuz yaşına kadar zahiri ilimlerle meşgul olan³⁵ "Sîvâsî'nin, bu yaşa kadarki tahsilinde elde ettiği ilmî seviyesini değerlendiren amcası Şemseddîn Sîvâsî'ye göre O, zahirî ilimlerde emsalsiz birisidir.³⁶

Tasavvufî hayata yönelmeden önce zahirî ilimleri tamamlayan Sîvâsî, tasavvufa yöneldikten sonra Şemseddîn Sîvâsî'nin terbiyesinde bâtını ilimlerde ilerleyerek yüksek bir dereceye ulaşmıştır.³⁷ Meselâ ma'nevi ilimlerde hocası ve şeyhi olan Şemseddîn Sîvâsî,

³⁰ Nazmî, 120; Şeyhî, III, 62; Ahmet Hilmî, s. 84; Vassâf, III, 302.

³¹ Nazmî, s. 120; Şeyhî, III, 62; Ahmet Hilmî, s. 85, Vassâf, III, 302.

³² Nazmî, s. 120; Şeyhî, III, 62; Ahmet Hilmî, s. 85, Vassâf, III, 302.

³³ Nazmî, s. 120; Ahmet Hilmî, s. 85.

³⁴ Nazmî, s. 121.

³⁵ Nazmî, s. 121; Şeyhî, III, 62; Ahmet Hilmî, s. 85, Vassâf, III, 302.

³⁶ Nazmî, s. 121.

³⁷ Gündoğdu, a.g.e., s. 54.

gördüğü kemâlattan sonra³⁸ "bizi bi't-tamâm yağmaladın ve nasb-ı 'ayn'ım oldun"³⁹ diyerek, onun bâtinî ilimlerdeki seviyesinin yüceliğini izhâr etmiştir.

5. Tasavvufa İntisâbı

İlk tahsiline tasavvufî bir çevrede başlayan Abdülmecîd Sîvâsî, otuz yaşına kadar zahirî ilimleri tahsil ettikten sonra gerek bulunduğu çevrenin te'siri, gerekse öteden beri ders ve sohbetlerine iştirak ederek feyz aldığı amcası Şemseddîn-i Sîvâsî'de gördüğü kemâlâta ulaşmak ve gönlündeki arayışa cevap bulmak için tasavvufa yönelmiştir.⁴⁰

Abdülmecîd Sîvâsî'nin şeyhi, hocası ve aynı zamanda amcasının tam adı: Ebussenâ Şemsü'l-Milleti ve'd-Din Ahmed b. Ebi'l-Berekât Muhammed b. Arif Hasan ez-Zilî es-Sîvâsî'dir. Künyesi; Ebussena, lakabı; Şemseddîn, ismi; Ahmed, mahlası; Şemsî'dir.⁴¹

926 / 1519 tarihinde Zile'de dünyaya gelmiştir.⁴² Babası Amasyalı Şeyh el-Hâc Hızır Efendi'nin müridlerinden Ebû'l-Berekât Muhammed Efendi'dir.⁴³

Küçük yaştan itibaren ilimle iştigal eden Şemseddîn Sîvâsî, zahirî ve Bâtinî ilimlerde zirveye ulaşmış; hayatı boyunca yirmi kadar eser telif etmiştir; birçok talebeye hocalık ve şeyhlik yapmıştır.⁴⁴

Muteber kaynakların ifâdesine göre Şemseddîn-i Sîvâsî 1006 / 1597 tarihinde Sivas'ta vefat etmiştir.⁴⁵ O, daha önceleri va'z ve irşâdda bulunduğu Meydan Camii haziresine defnedilmiştir. Daha sonra kabrinin üzerine kümbet yapılmıştır.⁴⁶ Günümüzde

³⁸ Gündoğdu, a.g.e., s.54.

³⁹ Nazmî, s. 123.

⁴⁰ Nazmî, s. 123; Vassâf, III, 302.

⁴¹ Nazmî, s. 57.

⁴² Nazmî, s. 60; Vassâf, s. 251; Ahmet Hilmî doğum tarihini 928 olarak belirtmiştir. Bkz., Ahmet Hilmî, s. 90.

⁴³ Nazmî, s. 59.

⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, a.g.e., s.54 – 58.

⁴⁵ Nazmî, s. 109; Ahmet Hilmî, s. 91; Vassâf ölüm tarihini 1006 veya 1009 olarak belirtmektedir. Bkz., Vassâf, s.252.

⁴⁶ Nazmî, s. 108.

Sivas ve çevresinde önemli ziyaret yerlerinden biri olarak görülen bu türbe Meydan Câmii'nin kuzeyinde bulunmaktadır.⁴⁷

Ancak Abdülmecîd Sîvâsî, amcasına bi'at etmek istediğinde, O kendisine şöyle demişti: "Abdülmecîd! Sen zâhir-bînsin ve ilm-i zâhirde ferîd olduğundan, ilim sana gayet vücûd vermiştir. İrşâd ve tecellî sana geç vaki olur. Ama gayet hûb olursan cümle ihvânımı sebk edüp, cümleden âli olursun".⁴⁸

Şeyhin bu tereddüdünün sebebini Cengiz Gündoğdu şöyle îzâh eder:

"Şemseddîn-i Sîvâsî işte bu gerekçeyle Sîvâsî Efendi'nin intisabı konusunda tereddüdünü ortaya koyuyordu. Aslında Şems'in bu tavrı hiç de yadrganacak bir düşünce tarzı değildir. Kaldı ki, Sîvâsî'nin otuz yaşına kadar tarikata intisâb etmemiş olmasını onun ilmi doygunluğa erişme çabasına bağlamak mümkündür. Şems'in bir diğer endişesi ise kanaatimize göre bilâhare tarikat içinde icra edilen faaliyetlerin ilmî cepheden değerlendirilmesinin sülûk açısından engel oluşturacağı kanaatidir ki, bu düşünce aşağıda da görüleceği gibi Sîvâsî'nin intisabında da söz konusu olmuştur."⁴⁹

Abdülmecîd Sîvâsî'nin ısrarına dayanamayan Şems, onun bî'atını kabul etti ve hemen o gece Abdülmecîd Sîvâsî'yi hâlvet-i erbâ'iniyye'ye soktu.⁵⁰

Sîvâsî, sıkı riyazet ve mücâhedeler sonucu kısa zamanda bâtinî ilimlerde de yüksek dereceye nâil oldu.⁵¹

Sîvâsî, mânevî eğitimini tamamladıktan sonra Şemseddîn-i Sîvâsî kendisine icazetnâme yazıp Merzifon ve civarındaki şehir, kasaba ve göçerleri irşâd için halife nasb ve tayin etti.⁵² Daha sonra onu Zile'deki Halvetî Dergâhı'na (Velîyyüddin Dergâhı) 1005 / 1596 tarihinde halife nasb ve tayin etti.⁵³

⁴⁷ Şemseddîn Sîvâsî hakkında daha geniş bilgi için bkz., Aksoy, Hasan, *Şemseddîn Sîvâsî, Hayatı, Eserleri ve Mevlidi*, (Basılmamış Doktora Tezi), M.Ü. İlahiyat Fak., İst., 1983.

⁴⁸ Nazmî, s. 121.

⁴⁹ Gündoğdu, a.g.e., s. 59.

⁵⁰ Nazmî, s. 122; Vassâf, s. 85.

⁵¹ Nazmî, s. 122; Vassâf, s. 85.

⁵² Nazmî, s. 123; Vassâf, III, 256.

⁵³ Nazmî, s. 123; Şeyhî, III, 62; Vassâf, III, 256; Ahmet Hilmi, s. 85. Bu ta'yinle ilgili daha geniş bilgi için bkz., Gündoğdu, a.g.e., s. 61.

Şeyhin 1006 / 1597 de ölümünden sonra yerine oğlu Sivas'taki Şemsî Dergâhı postnişini Pir Mehmed Efendi geçti.⁵⁴ Bu zâtn da iki yıl sonra vefâtı üzerine Şemseddîn Sîvâsî'nin damadı Şemsi Dergâhı ikinci postnişini Recep Efendi⁵⁵ şeyh oldu. Kısa bir süre sonra Recep Efendi de vefat etti (ö. 1013 / 1604).⁵⁶

Bunun üzerine hulefâ ve müridler, Zile'de bulunan Abdülmecîd Sîvâsî'nin, Sivas'ta Şemseddîn Sîvâsî Dergâhı'nda irşâd için ikametleri hususunda ittifak ettiler. Sîvâsî de onların davetlerine icabet ederek Sivas'a geldi.⁵⁷

Abdülmecîd Sîvâsî, bu dergâhta irşâd için ikâmet ettiğinde halifeler teberrüken, talibler ise mürid olmak üzere bî'atlarını yenilediler.⁵⁸ Böylece Sîvâsî, meşihat makamına oturmuş oldu.

Sîvâsî'nin bu şekilde şeyh olması, onun tevârüs yoluyla değil de bu konudaki salahiyeti sayesinde şeyh olduğunu gösterir.

⁵⁴ Nazmî, s. 123.

⁵⁵ Recep Efendi, Şemseddîn Sîvâsî'nin kardeşinin oğlu, damadı ve halifesi olup, âlim bir zâttır. Kabri, Sivas'ta Şemseddîn Dergâhı'ndadır. Bkz. Bursalı Mehmet Tâhir, I, 76.

⁵⁶ Nazmî, s.123.

⁵⁷ Nazmî, s. 123; Şeyhî, III, 63; Ahmet Hilmî, s. 85-86.

⁵⁸ Nazmî, s. 123

B. İSTANBUL DÖNEMİ

1. III. Mehmed'in Abdülmecîd Sîvâsî'yi İstanbul'a Davet Etmesi ve Sîvâsî'nin III. Mehmet'le Münasebeti

Abdülmecîd Sîvâsî'nin şöhreti, daha Sivas'a hicret etmeden her yerde duyulmuştu. Sivas'a hicretinden sonra ilim ve irfan yolundaki bu şöhreti daha da yayılarak İstanbul'a kadar ulaşmıştı.⁵⁹ Padişah III. Mehmed, O'nu, kendi el yazısıyla yazdığı, bir hatt-ı hümayün'la İstanbul'a davet etmiştir.⁶⁰

Hatt-ı şerifi alır almaz; "*Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin.*"⁶¹ emrine ittibâ'en, birkaç gün içinde, hemen İstanbul'a hareket eden⁶² Sîvâsî'nin, padişah tarafından İstanbul'a davet edilmesinin muhtemel sebeplerini Cengiz Gündoğdu şöyle açıklar:

- 1- *"Halvetiyye'nin o dönemde güçlü bir kolu olan Şemsiyye şubesinin taşradan merkeze taşınması,*
- 2- *Sîvâsî'nin ilmî ve tasavvufî şahsiyetinden istifâde,*
- 3- *Batıl firkalara karşı hassas tavrı ve sünni akidenin gayretli bir savunucusu olmasından istifâde düşüncesi,*
- 4- *Padişahın Şemseddîn Sîvâsî'ye karşı vefa borcunu ödeme isteği*⁶³.⁶⁴

Abdülmecîd Sîvâsî İstanbul'dan iki kez ayrılmıştır: Bunlardan biri Sivas'a gitmek, diğeri ise hac için olmuştur.⁶⁵

Sîvâsî İstanbul'a geldikten sonra padişahın onu hemen Ayasofya gibi şehrin en büyük ve önemli camilerinden birine vaiz olarak görevlendirmesi ve va'zlarına iştirak etmesi,⁶⁶ O'na karşı olan itimadını ve saygısını göstermesi açısından önemli bir ipucudur.

⁵⁹ Nazmî, s. 124; Şeyhî, III, 63; Vassâf, III, 256.

⁶⁰ Nazmî, s. 124; Şeyhî, III, 63; Ahmet Hilmî, s. 85; Uzunçarşılı, III, 350.

⁶¹ Nisa, 4/59.

⁶² Nazmî, s. 124 – 125; Şeyhî, III, 63.

⁶³ Şemseddîn Sîvâsî, yaşlı olmasına rağmen padişahla beraber Eğri Seferi'ne katılmış, bundan dolayı da padişah kendisine müteşekkir kalmıştı. Bkz. Gündoğdu, a.g.e., s. 63.

⁶⁴ a.g.e., s. 63-64.

⁶⁵ Sîvâsî'nin seyahatleri hakkında geniş bilgi için bkz. a.g.e., s. 79-82.

⁶⁶ Nazmî, s. 125.

2. İstanbul'da Yaptığı Görevler

III. Mehmed'in daveti üzerine İstanbul'a gelen Abdülmecîd Sîvâsî, yine padişahın isteği üzerine İstanbul'daki ilk görevine Ayasofya Câmii vaizliği ile başlayıp hadis ve tefsir dersleri okutmakla devam etti.⁶⁷

Sîvâsî'nin, Ayasofya'daki vaazlarına her tabakadan insanlar ilgi gösterir; vaazlarında ve derslerinde cami tamamen dolardı.⁶⁸ Kaynaklarda geçen bu bilgiler, Sîvâsî'nin toplumun her kesimi tarafından sevilen ve kabul edilen şahsiyet olduğunu göstermesi açısından oldukça mühimdir.

Çok geçmeden Çarşamba Pazarı yakınında Dâru's-saâde ağalarından el-Hac Mehmed Ağa (ö. 999 / 1590) tarafından inşa edilen Mehmed Ağa Tekkesi boşaldı. Bunun üzerine kendisine tevcih edilen bu tekkeye yerleşen Sîvâsî burda meşhata ve halkı irşada devam etti.⁶⁹

Daha sonra, Sun'ullâh Efendi ve Şehzade Camii cuma vâizliği yaptı. Ancak Şehzâde Câmii'ne geçince Sun'ullâh Efendi Camii'ndeki görevini bırakmayıp, oradaki va'azını cumartesi gününe aldı.⁷⁰

Abdülmecîd Sîvâsî, Şehzade Camii'nde iki yıl kadar görev yaptıktan sonra, Sultân Selim Camii vaizliği boşalınca oraya geçti ve 1026 / 1617 senesine kadar orada vaizlik yaptı.⁷¹

Sîvâsî, Mehmed Ağa Zaviyesi meşhatında üç sene kadar kaldıktan sonra Sultân Selim Camii yanındaki Şeyh Yavsî Zaviyesi'ne şeyh oldu.⁷²

⁶⁷ Nazmî, s. 125; Şeyhî, III, 63; Ahmet Hilmî, s. 86.

⁶⁸ Nazmî, s. 125.

⁶⁹ Nazmî, s. 125; Şeyhî, III, 63; Vassâf, III, 256; Ahmet Hilmî, s. 86.

⁷⁰ Nazmî, s. 125; Şeyhî, III, 63.

⁷¹ Nazmî, s. 125; Şeyhî, III, 63; Ahmet Hilmî, s. 86.

⁷² Nazmî, s. 125; Şeyhî, III, 63.

Abdülmeçîd Sîvâsî, Sultân Ahmed Câmîi'nin temel atma merâsiminde bulunarak⁷³ burada Aziz Mahmûd Hüdâyî ile birlikte dua etmiş;⁷⁴ aynı gün Aziz Mahmûd Hüdâyî pazar günü vaizliğine, Sîvâsî de Cuma günü vaizliğine ta'vin edilmiştir.⁷⁵

Sultân Ahmed Câmîi'nin inşası tamamlandıktan sonra Sîvâsî, Padişah'in hatırına binaen Sultân Selim Camii'ndeki vaizliğini bırakarak, burada cuma vaizliği yapmaya başlamış,⁷⁶ ölünceye kadar bu camideki görevini sürdürmüştür.⁷⁷

Abdülmeçîd Sîvâsî, bu görevlerinin yanı sıra Süleymâniye Câmîi'nde tefsir dersleri de vermiş, burada halkın müşküllerini halletmeye çalışmıştır.⁷⁸

3. Diğer Padişahlarla Münasebeti

Sîvâsî, III. Murat (982 / 1574 – 1003 / 1595) dönemine de yetişmesine rağmen onunla görüşme imkanı olmamıştır. Zira onun Sivas'tan İstanbul'a gidişi ve padişahla karşılaşması ilk defa III. Mehmed (1003 / 1595 – 1012 / 1603) döneminde olmuştur.

İstanbul'a geldikten sonra da I. Mustafa (Üç ay) ve II. Osman'la (1027 / 1618 – 1031 / 1622) münasebetine dair herhangi bir bilgiye sâhib değilsek⁷⁹ de I. Ahmet ve IV. Murat'la olan münasebetleri hakkında şu genel tespitler yapılmıştır:

a. I. Ahmet'le Münasebetleri (1012 / 1603 – 1026 / 1617)

Sîvâsî'nin I. Ahmed ile itimad ve saygı esasına dayanan daha samimi ve sıcak bir münasebet içinde olduğu görülür.⁸⁰

⁷³ Nazmî, s. 125.

⁷⁴ Nazmî, s. 125; Vassâf, III, 257; Koçu, R. Ekrem, "Abdülmeçîd Efendi", İstanbul Ansk., İstanbul Yayınevi, İst., 1946, I, 100.

⁷⁵ Nazmî, s. 126; Vassâf, III, 257; Şeyhî, III, 63.

⁷⁶ Nazmî, s. 126; Şeyhî, III, 63; Ahmet Hilmi, s. 86.

⁷⁷ Koçu, I, 100.

⁷⁸ Nâimâ Mustafa Efendi, *Nâimâ Târihi*, Çev. Zuhûri Danışman, Zuhûri Danışman Yay., İst., 1967, II, 705.

⁷⁹ Gündoğdu, a.g.e., s. 71.

⁸⁰ Gündoğdu, a.g.e., s. 72. Ayrıca konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. a.g.e., s. 72.

Sîvâsî, "Şerh-i Mesnevi" ve "Letâifü'l - Ezhâr" adlı eserlerini sultân Ahmed'in emri üzere kaleme almıştır ki, bu da Sîvâsî'nin padişah nezdinde ilmî yönden de itibar gördüğüne işaret etmektedir.⁸¹

Sîvâsî'nin padişaha ve idareye karşı da medenî cesaret sahibi olduğu; gördüğü yolsuzlukları açıkça söylemekten çekinmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Letâifü'l - Ezhâr adlı eserinde onun bu konulardaki cesaretini gösteren misalleri görmek mümkündür.⁸²

Yine, I. Ahmed'e sunduğu manzum şikayetnamede, bu genç hükümdara memleketin ahvâl ve idaresinin bozukluğunu sert bir dille anlatmış, muvaffakiyet için kendisine adalet ve istişâre tavsiye etmişti.⁸³

Padişahın Sîvâsî hakkındaki bu itimad ve kabulünü, onu Sultân Ahmed câmiinin temel atma merasiminde dua etmek üzere davet etmesi ve daha o günden cuma vaizi olarak görevlendirmesinde de müşahede etmek mümkündür.⁸⁴

b. IV. Murat'la Münasebetleri (1032 / 1623 – 1049 / 1640)

Sîvâsî, IV. Murat'ın yanında büyük iltifatlara nâil olmuş, birçok kez padişahla konuşmuş, pek çok işi için padişahın huzuruna gizlice gitmiş bir zâttir.⁸⁵ Bu durum Sîvâsî'nin o dönemdeki padişah yanındaki nüfuzunu göstermesi bakımından önemlidir.⁸⁶

IV. Murat Bağdat Seferi'ne giderken, adet olduğu üzere padişahın beline Hz. Ömer(r.a.)'in kılıcını, Abdülmecîd Sîvâsî bağlamıştır.⁸⁷ Yine bu olay da Sîvâsî'nin padişahla olan münasebetini ve onun nezdindeki itibarını göstermesi bakımından son derece önemlidir.

⁸¹ A.g.e., s. 73. Ayrıca konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. a.g.e., s. 73.

⁸² A.g.e., s. 73. Ayrıca konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. a.g.e., s. 73-75.

⁸³ A.g.e., s. 75. Ayrıca konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. a.g.e., s. 75.

⁸⁴ A.g.e., s. 75.

⁸⁵ Nâimâ, III, 1221 – 1222.

⁸⁶ Gündoğdu, a.g.e., s. 76. Ayrıca konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. a.g.e., s. 76 – 78.

⁸⁷ Koçu, I, 100.

4. Vefâtı ve Defni

Abdülmecîd Sîvâsî yetmiş sekiz yaşında, kaynakların ittifakla kaydettiği Hicrî 1049 Cemâziyelâhir, Milâdî 1639 Ekim ayında İstanbul'da vefât etmiştir.⁸⁸ Vefâtından sonra Eyüp Nişancı'da, Nişancı Câmii civarında, kendisine ait evin bahçesinde defnedilmiştir.⁸⁹

5. Türbesi

Abdülmecîd Sîvâsî'nin vefâtından iki yıl sonra, gördüğü bir rüya üzerine IV. Mehmet'in annesi Mahpeyker Vâlide Sultân, kâhyası Behrâm Ağa nezâretiyle Sîvâsî'nin kabrinin üzerine bir türbe yaptırmıştır.⁹⁰

Bu türbe son olarak 1970 yılında Vakıflar İdâresi tarafından aslına uygun olarak inşâ onarılmıştır.⁹¹

⁸⁸ Nazmî, s. 120; Vassâf, s. 257; Şeyhî, I, 62; Ahmet Hilmî, s. 86; Bursalı Mehmet Tâhir, I, 50; Uzunçarşılı, III, 350.

⁸⁹ Nazmî, s. 186; Şeyhî, II, 64; Vassâf, III, 257; Bursalı Mehmet Tâhir, I, 50.

⁹⁰ Nazmî, s. 188; Vassâf, III, 257; Koçu, I, 100 – 101.

⁹¹ Tanman, M. Baha, "*Sîvâsî Tekkesi*", D.B.İ.A. Kültür Bakanlığı ve Târih Vakfı'nın Ortak Yayını, İst., 1994, I, 17. Ayrıca Abdülmecîd Sîvâsî'nin türbesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, a.g.e., s. 88 – 90.

II. BÖLÜM

ABDÜLMECİD SİVÂSÎ'NİN İLMÎ ŞAHSİYETİ

A. İlmî Şahsiyeti

Abdülmeccîd Sîvâsî, devrinin değerli âlimlerinden, şeyhlerinden ve müelliflerinden biridir. İslâmî ilimlerin çeşitli alanlarında yirmiden fazla eser kaleme alması, onun ilmî kudretini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde farklı eserler te'lîf etmesi, O'nun ilmî kapasitesini ve bu dilleri kullanmadaki mahâretini gösteren önemli ipuçlarıdır.

O, eserlerini halkın dînî, içtimâî ve rûhî eğitimi için kaleme almıştır.⁹² Bu nedenle eserlerinde kullandığı ifâdeler oldukça samimidir.

Yazdığı eserlerden, çok sayıda kitap okuduğu anlaşılan Sîvâsî'nin, gerek kendi döneminde, gerekse kendinden önceki dönemde sahasında uzman kişiler tarafından yazılmış eserlerden de istifâde ettiği anlaşılmaktadır. Onu, içinde farklı alanlarda yazılmış bin ciltten fazla eser bulunan bir kütüphâneye sâhip olduğunu; bu eserleri okurken kenarlarına hâşiyeler düştüğünü Nazmî Efendi nakletmektedir.⁹³

B. Edebî Şahsiyeti

Abdülmeccîd Sîvâsî, şiiri sanat için değil, halkın dînî, içtimâî ve rûhî eğitimi için kaleme almıştır. Şiirlerinde "Şeyhî" mahlasını kullanmıştır.

Sîvâsî, dîvân sahibi bir şair olmasına rağmen, kaynaklarda edebiyatçı olarak zikredilmez. Bunun sebebini Cengiz Gündoğdu şöyle açıklar:

"... Bunun sebebi bizce O'nun edebî yönden hiç önemsenmeyecek bir şahsiyet olmasından dolayı değildir. Belki dönemin şairlerinden farklı olarak şiiri sırf sanat telakkî etmemiş olması ve şiirlerinin hemen hepsinin tasavvufî muhtevâlî olması, yani tekke şiirini yansıtmamasından dolayı olmuştur."⁹⁴

⁹² Meselâ, Sîvâsî tez konumuz olan "*Tefsîru Sûreti'l - Fâtîha*" isimli risâlesini de kendisine sorulan "En'amte aleyhimden murâd kimir?" sorusu üzerine kaleme almıştır.

⁹³ Nazmî, s. 121.

⁹⁴ Gündoğdu, a.g.e., s. 169. Ayrıca Sîvâsî'nin edebî şahsiyeti hakkında geniş bilgi için bkz. a.g.e. s. 169-172.

Şeyhî dîvânında yalnızca gazel nazım türünü kullanmıştır. Şiirlerinde aruz veznini kullanan müellifimiz bu hususta pek başarılı kabul edilmez.⁹⁵

C. Tasavvufî Yönü

Abdülmeccîd Sîvâsî, tasavvufî hayata yönelmeden önce zâhirî ilimleri tekmîl etmiş, tasavvufa yöneldikten sonra da yüksek derece sahibi biri olmuştur.⁹⁶

Sîvâsî, Halvetiyye Tarîkatı'nın Sivâsiye şû'besine mensuptur.⁹⁷

Sîvâsî, yaşadığı müddetçe bir taraftan mürâî sûfilerle, diğer taraftan da tasavvufa karşı olanlarla mücâdele etmiştir.

Sîvâsî'nin mânevî makamının yüceliğini pek çok mutasavvıf teslim etmiştir.⁹⁸

Abdülmeccîd Sîvâsî, âilesine hiç bir maddi sıkıntı çekmediği gibi onlara oldukça rahat bir hayat temin etmiştir. Bununla beraber kendisi hayatı boyunca fakr libasından çıkmamış, hiçbir zaman dünya metâna meyletmemiş, onları evlatlarına paylaştırmıştır.⁹⁹

Sîvâsî, enbiyâ ve evliyanın bir çoğunun dünyalık malı olduğunu ve hediye aldıklarını, ancak dünya muhabbetinin kalplerine girmediğini, îsârlarının da buna şahid olduğunu belirterek,¹⁰⁰ kendisinin de bu anlayışı takip ettiğini dile getirmeye çalışır.¹⁰¹

Kaynaklarda Sîvâsî'nin, nâfile oruç tutmaya ihtimâm gösterdiği, zaman zaman mücâhedede aşırıya gittiği; uyku ve dinlenme ihtiyacını kaylûle ile giderip, günlerini tamamen ihyaya çalıştığı rivâyet edilir.¹⁰²

1. Tasavvufî Görüşleri

Abdülmeccîd Sîvâsî, eserlerinin hemen tamamında yer yer tasavvufî görüşlerini belirtmekle beraber, tasavvufî konularla ilgili görüşlerini tek bir kitapta toplamamıştır. O, bu

⁹⁵ Toparlı, Recep, *Abdülmeccîd Sîvâsî Dîvânı*, Dilek Matbaası, Sivas, 1984, s. 10-11.

⁹⁶ Gündoğdu, a.g.e., s. 172.

⁹⁷ Halvetiyye ve şû'beleri hakkında geniş bilgi için bkz. a.g.e., s. 129-153.

⁹⁸ Geniş bilgi için bkz. a.g.e., s. 172-174.

⁹⁹ Nazmî, s. 242.

¹⁰⁰ Sîvâsî, *Mî'yârü't - Tarîk*, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultân, No: 300/3, vr.36.

¹⁰¹ Gündoğdu, a.g.e., s. 83.

¹⁰² Nazmî, s. 127. Daha geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, a.g.e., s. 83.

konuda derli toplu bir kitap yazmak yerine, yazdığı eserlerde yeri geldikçe görüşlerini belirtmeyi tercih etmiştir.

Abdülmeccîd Sîvâsî'nin tasavvufî görüşlerini eserlerinin içine serpiştirmiş olmasının sebebini Cengiz Gündoğdu şöyle îzâh eder:

*"Sîvâsî'nin konuları belli bir insicam içinde işlememiş olması kanâatimize göre onun tasavvufu diğer bazı mutasavvıfların eserlerinde olduğu gibi bir bütünlük içinde işlemek yerine münasib düşen mahallerde görüşlerini ortaya koyma böylece tasavvufu müstakil olarak değil de, diğer ilimlerle birlikte mütâlaa etme ve tasavvuf ehli olmayan insanla da mesajını ulaştırma anlayışından kaynaklandığını söylemek mümkündür."*¹⁰³

Bununla beraber Sîvâsî'nin farklı konularda, belli bir düzen içinde yazılmış eserleri de mevcuttur.

Abdülmeccîd Sîvâsî, eserlerinde konuları îzâh ederken konuyla ilgili âyet-i kerîmeleri, hadis-i şerifleri ve kendinden önceki sûffilerin ve âlimlerin görüşlerini birlikte değerlendirir. Zaman zaman konuyla ilgili şiirlerden de istifâde eder, hatta bazen bizzat kendi şiirleriyle düşüncelerini ifâde etmeye çalışır. Bu üslûbu sâyesinde -konuların dağınıklığını bir tarafa bırakırsak- eserleri sıkıcılıktan uzaktır.

Tezimizin sınırlarını aştığı için, Abdülmeccîd Sîvâsî'nin tasavvufî görüşlerinin tamamına çalışmamızda yer veremeyeceğiz. Ancak O'nun bütün tasavvufî görüşlerini etkileyen, eserlerinin tamamında ısrarla üzerinde durduğu ve zaman zaman diğer mutasavvıflardan farklı düşünmesine neden olan; hayatı boyunca vaazlarına, derslerine ve tarîkatına her tabakadan insanın büyük bir ilgi göstermesine sebep olan temel düşüncesini vermekle iktifâ edeceğiz:

Abdülmeccîd Sîvâsî'ye göre, tarîkattan önce Şerî'at gelir. Şerî'at'a aykırı bir tarîkat ve marifet olamaz. Bir tarîkatın ve şeyhin doğruluğu, gerçekliği onların Şerî'at'a uygun olmasına bağlıdır. Şerî'at'a uygun hareket etmeyen şeyh, şeyh değil şeytandır.

¹⁰³ Gündoğdu, s. 214.

Ümmî bir müride ilk önce lâzım olan, Kelâm İlmi'ni okumaktır. İkinci olarak oruç, zekat, nikâh, talâk ve kerâhiyyât konularını okuyup öğrenmektir. Zîrâ binâ-i ma'rifet ve hakîkat, esâs-ı şeriat üzere yapılır; temelsiz bina elbette yıkılır. ¹⁰⁴

Daha sonra “*Vebtegû ileyhi'l – vesîlete*”¹⁰⁵ üzere bir ilm-i Şerî'at'ı bilmiş, ilimde ve perhizde kâmil-i mürşid gereklidir. Bundan sonra tarîkat ve ma'rifete sâlik ola ve "fenâ"dan sonra melek hakîkatine ulaşsın. (Mürşid) Kur'ân'a ittibâ' ile esâs-ı şerî'at olmazsa vallâhi'l - 'Azîm Kur'ân'dan gayri iğne ucu kadar Hakk'a gider yol yoktur.¹⁰⁶

Bu nedenle Sîvâsî, müridin ilm-i Şerî'at'e ve usûl-i kelâma uygun olmayan tarîkata girdiğinde a'mâ olacağı; ulemâyâ ve ilme düşman olacağı konusunda ittifak bulunduğunu söyler. Böyle bir kişinin âkıbetinin çıkmaz bir sokağa varacağını , burada kelâm ve hikmet ilimlerini bilmeyen ve özellikle umûr-i 'âmme ve vücûd bahislerini okumayan kişilerin tarîkatta mülhîd olacağını söyler.¹⁰⁷

Görüldüğü gibi Sîvâsî, her yerde Şerî'at'ı ön plana çıkarmış, onun vazgeçilmeliğini ısrarla savunmuştur. O'nun bu düşüncesi bütün tasavvufî anlayışında kendisini göstermiştir.¹⁰⁸

2. Tasavvuf Karşıtı Çevrelerle Mutaassıp Sûfilere Karşı Mücâdelesini

a. Kadızâdelilerle Mücâdelesini

XVII. yüzyılda IV. Murat devrinin (1623 – 1640) başlarından IV. Mehmet'in saltanatının (1648 – 1687) yedinci yılına kadar olan süre içinde tekke ve medrese kavgasını alevlendiren bir ayrılık hareketi ortaya çıkmıştır. İstanbul'da çıkan bu harekete, Kadızâde

¹⁰⁴ Bkz. Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûreti'l – Fâtiha*, vr.20b–21a.

¹⁰⁵ Mâide, 5/35.

¹⁰⁶ Bkz. a.g.e., vr.20b–21a.

¹⁰⁷ Bkz. a.g.e., vr.13a..

¹⁰⁸ Abdülmecid Sîvâsî'nin tasavvufî görüşleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Gündoğdu, a.g.e., s. 214–322.

Mehmet Efendi adında bir vâizin önyak olması nedeniyle "Kadızedeliler hareketi" denmektedir.¹⁰⁹

Kadızede Mehmet Efendi ve onun takipçileri, Hz. Peygamber(sav) zamanından sonra ortaya çıkan birtakım âdet ve uygulamaları bi'at olarak görmüş ve bunlara şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu nedenle Kadızedeliler hareketinin amacı, İslâm'ı Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber(sav)'in sünneti dışındaki bid'at sayılan unsurlardan arındırmak ve bu anlayışı devletin bütün kademelerine yaymak olarak nitelendirilebilir.¹¹⁰

Mehmet Efendi ile Abdülmecîd Sîvâsî arasında önce fikrî seviyede başlayan tartışmalar, sosyal ve dînî hayat yanında devletin ana kurumlarını da etkisi altına alacak gelişmelere zemin hazırlamıştır.¹¹¹

Kadızede'nin, özellikle verdiği birtakım fetvâlar, bazı konularda padişah ve devlet adamları üzerinde etkili olduğu görülür: 1043 Saferinde (Ağustos 1633) İstanbul'da Cibali'de çıkan büyük yangın sonrasında, Kadızede'nin telkiniyle IV. Murad İstanbul'daki bütün kahvehaneleri yıktırması; tütün yasağına uymayan çok sayıda kişiyi katletmiştir.¹¹²

Diğer taraftan IV. Murad'ın, siyasî düzeni bozmamaları kaydıyla, sûfilerin faaliyetlerine karşı çıkmadığı ve Kadızedeliler ile Sîvâsî taraftarları arasında bir denge politikası izlediği dikkat çeker. Kendisinden önceki birçok padişah gibi IV. Murad'ın da tarikatlarla yakın ilgisi vardı.¹¹³ Ayrıca padişah Sîvâsî'ye, kendisine bağlı dervişlere müdahale edilmeyeceğine dair teminat vermiştir.¹¹⁴

Kadızede , IV. Murad'ın halkı zaptetmek için kahvehaneleri yıktırıp, tütünü yasaklaması üzerine, padişah katında itibar kazanmak için, aklî ve naklî delillerden istifade ederek tütünün haram olduğuna dâir fetvâ vererek padişaha destek oldu.¹¹⁵ Bu fetvânın yanlış

¹⁰⁹ Ocak, A. Yaşar. "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış, "Kadızedeliler Hareketi", Türk Kültürü Araştırmaları, c.XIX, Sayı: 1-2, Ank., 1979-1983, 208-225 s.,s. 208.

¹¹⁰ Çavuşoğlu, Semiramis, "Kadızedeliler", DİA, XXIV, 100.

¹¹¹ Çavuşoğlu, XXIV, 100.

¹¹² Hammer, B. J. Von., *Büyük Osmanlı Tarihi*, Terc. Mehmed Ata, Yayına haz: Mü'min Çevik, Erol Kılıç, Üçdal Neşriyat, İst., 1990, V, 162.

¹¹³ Çavuşoğlu, XXIV, 101.

¹¹⁴ Nâimâ, III, 163.

¹¹⁵ Nâimâ, VI, 2719; Uzunçarşılı, III, 356; Ocak, s. 215.

olduğunu söyleyip, kendisine itiraz edenlere ise şöyle diyerek hem padişaha destek olur, hem padişah katında kendi itibarını yükseltir, hem de kendisine ve padişaha karşı gelenleri ölümle tehdit ederdi: "Ülû'l - emrin menetmesiyle terki lâzım gelir. Bunu dinlemeyenler katlolunur."¹¹⁶

Kadıızâde padişahın lütfuna mahzar olabilmek ve ona yaranmak için, doğru yanlış demeden ona destek olmuş; bu nedenle de verdiği fetvâlarla pek çok günahsız insanın öldürülmesine sebep olmuştur.¹¹⁷

Padişâhın himâyesine girdikten sonra konuşmalarında ve eleştirilerinde daha da ölçüsüzleşen Kadıızâde ve yandaşları, içlerinde Sîvâsî'nin de bulunduğu tasavvuf ehline "kâfir" ve "zındık" diye dil uzatıyorlardı.¹¹⁸

Kadıızâde'nin başlattığı bu hücum, tarikat çevreleri tarafından tepkiyle karşılandı. Halvetîler arasında buna şiddetle karşı çıkanların başında, devrin en önde gelen sûfilerinden biri olan Abdülmecîd Sîvâsî gelmiştir.

Kadıızâde Mehmed Efendi ile Abdülmecîd Sîvâsî arasında cereyan eden tartışmaların konuları Kadıızâdeliler hareketinin odak noktasını teşkil eder. Bu konular üç kategoride toplanabilir:¹¹⁹

1. Tasavvufî düşünce ve uygulamalarla ilgili meseleler:

Sûfilerin semâ ve devranının caiz olup olmadığı, zikir ve mûsiki konuları.

2. Dinî inanışlar ve ibadetlerle ilgili meseleler:

Aklî ilimleri (matematik, felsefe gibi) okumanın caiz olup olmadığı; Hızır'ın hayatta bulunup bulunmadığı; ezan, mev-lid ve Kur'ân-ı Kerîm'in makamla okunmasının caiz olup olmadığı; Hz. Muhammed(sav)'in ve ashâbın isimlerinin geçtiği zaman, "sallallâhu aleyhi ve sellem" (tasliye) ve "radiyallâhu anh" (tarziye) demenin meşru olup olmadığı; Resûl-i Ekrem'in anne ve babasının imanla vefat edip etmediği; Firavun'un imanla ölüp

¹¹⁶ Nâimâ, VI, 2719.

¹¹⁷ Nâimâ, VI, 2720.

¹¹⁸ Kâtip Çelebi, s. 112.

¹¹⁹ Çavuşoğlu, XXIV, 100.

ölmediği; Muhyiddin İbnü'l - Arabî'nin kâfir sayılıp sayılmayacağı; Hz. Hüseyin'in şehâdetine sebep olan Yezîd'e lanet edilip edilemeyeceği; Hz. Peygamber(sav) zamanından sonra ortaya çıkan bid'atları terketmenin şart olup olmadığı; kabir ziyaretinin caiz olup olmadığı; Regâib, Berat ve Kadir gibi mübarek gecelerde cemaatle nafîle namaz kılınıp kılınamayacağı ve emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker konusu.

3. İçtimâf ve siyasî hayatla ilgili meseleler:

Tütün ve kahve gibi keyif verici maddelerin kullanılmasının haram olup olmadığı; rüşvet almanın mahiyeti ve hükmü, namazlardan sonra musâfahanın, "inhina"nın caiz olup olmadığı.

Mehmed Efendi semâ ve devran, aklî ilimlerin tahsili, ezan, mevlid ve Kur'an'ın makamla okunması, tasliye ve tarziye, türbe ve kabir ziyareti, cemaatle nafîle namaz kılınması, tütün ve kahve içilmesi, musâfaha ve inhina konusunda olumsuz bir tavır almış, bunların tamamını bid'at ve haram saymıştır. Ayrıca Hızır'ın hayatta olmadığını, Resûl-i Ekrem'in ebeveyninin ve İbnü'l-Arabî'nin kâfir olduğunu, Firavun'un imanının geçersizliğini, devlet katında yapılan bazı işler karşılığında alınan paranın rüşvet değil ücret olduğunu, Yezîd'e lanet gerektiğini ileri sürmüştür. Abdülmecîd Sîvâsî ise söz konusu meselelerde genel olarak aksi yönde görüş belirtmiştir.¹²⁰

Kadızaâde bid'atlar, tarîkat faaliyetleri ve bazı tasavvufî meseleleri kendine göre tartışma konusu yapıp, sûflere aşırı hücumlarda bulunurken, Abdülmecîd Sîvâsî de va'azlarında ve sohbetlerinde Kadızaâde'ye ve taraftarlarına karşı sessiz kalmıyor, iddiâlara cevaplar veriyordu.¹²¹

Hareketin ilk kıvılcımları tartışma seviyesinde önce camilerde ve padişah meclislerinde meydana çıktı.¹²² İki taraf arasında tartışmaya konu olan hususlardan biri, "Eşyanın tesbîhi kâl ile mi, hâl ile mi?" olduğu konusundadır. Bu tartışma konusu, tartışmanın şekli ve

¹²⁰ Çavuşoğlu, XXIV, 100.

¹²¹ Gündoğdu, a.g.e., s.105.

¹²² Çavuşoğlu, XXIV, 101.

tarafların tavrını göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Nazmî Efendi'nin naklettiğine göre bu tartışma şöyle olmuştur: ¹²³

"Eşyanın Tesbîhi hem "hâl" hem de "kâl" iledir."

"Sultân IV. Murâd bir gün Sivâsî Efendi'ye: 'Eşyanın teşbihi kal ile midir, hâl ile midir?' diye sorduğunda, 'Kâl iledir. Bizim dervişlerimizden işitenler vardır.' diye cevâp vermişler. Ondan sonra Pâdişâh Kadızâde'yi davet edip, 'Kadıoğlu, Sivâsî'ye eşyanın teşbihinden soruldu; 'kâl iledir ve dervişlerimizden işitenler vardır' dedi, öyle midir?' diye sorduğunda, Kadızâde: 'Hayır Pâdişâhım, Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîmde, 'Hiç bir şey hariç değil, hepsi O'na hamd ile tesbih eder. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız...' ¹²⁴ buyurduğu hâlde Sivâsî Efendi, 'Anlarınız ve işitiriz' diye cevâp vermiş. Pâdişâh tekrar Sivâsî Efendi'yi davet edip; 'Kadıoğlu, senin hakkında Kur'ân nassını inkâr etti, kâfir oldu' diyor. Sen ne dersin?' dediğinde Sivâsî Efendi: 'Pâdişâhım bu adam Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirinden habersiz câhil ve inatçı bir kimsedir. Her ne kadar ilzam etsem kabul etmez. Şeyhülislâm'ı ve kazaskerleri davet edin, huzurlarında karşılıklı olarak tartışalım.' Bunun üzerine Şeyhülislâm ve kazaskerler davet edilirlen. İçlerinde bulunan Şeyhülislâm Yahya Efendi: 'Pâdişâhım, ola ki Kadızâde bizim bir garazımız olduğunu zanneder. İmamımız Şâmî Hüseyin Efendi fâzıl bir kimsedir gelip aralarında karar versin, biz de temyîz edelim.' demiş. Sonra Hüseyin Efendi aralarında hüküm vermek üzere davete icabet edip, Sivâsî Efendi'ye hitaben, 'İddianız nedir?' diye sormuş. Sivâsî Efendi de: 'Eşyanın tesbîhi kâl iledir, mükâşefe erbabı işitir dedik' demiş. Kadı-zâde'ye 'siz ne dersiniz?' diye sorduğunda o da: 'Cenâb-ı Hak Kur'ân'da; '...Siz onların teşbihini anlayamazsınız...' ¹²⁵ derken bunların 'işitiriz' demesi, Kur'ân'ın nassına muhâlif ve inkârdır, küfürdür deriz" diye cevâp vermiş. Bunun üzerine Sivâsî Efendi söz alarak Kadızâde'ye karşı şunları söylemiş: 'Malûm oldu ki, Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirinden habersizmişsiniz. Zîra bu âyet-i kerîmede hitâb kâfirleredir. Yâni herkesin işitip anlayamadığından, bâzılarının işitip anlamamaları lâzım gelmez. Mantıkda okumadın mı? 'Selb-i külliyyenin nakîzi, mûcib-i cüziyyedir'; yani 'tümünüz anlamaz, bâzınız anlayıp işitir' demektir. Bu nevî âyetler Kur'ân-ı Kerîmde çoktur. Meselâ: 'Yüzler (vardır), o gün ter ü tazedir. Rablerine bakacaktır.' ¹²⁶ âyet-i kerîmesi ve 'Bedir gecesi ayı nasıl gördüyseniz, o şekilde Rabbinizi göreceksiniz.' ¹²⁷ hadis-i şerifi delili ile, Cenâb-ı Hak'ın Kur'ân-ı Kerîm'de geçen 'Ona gözler erişemez' ¹²⁸ ifâdesi, 'bütün gözler görmez, bâzıları görür' demektir." dediklerinde, Hüseyin Efendi

¹²³ Sivâsî ile Kadızâde arasında geçen diğer tartışmalar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, a.g.e., s. 97-124; Gündoğdu, XVII. Yüzyılda Tekke - Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsîler - Kadı-zâdeliler Mücâdelesini, İLAM Araştırma Dergisi, c. 3, sy. 1, (Ocak - Haziran 1998), s. 37-72, Erkam Yayınları, İstanbul.

¹²⁴ el-İsrâ, 17/44.

¹²⁵ el-İsrâ, 17/44.

¹²⁶ el-Kıyâme, 75/22-23.

¹²⁷ Buhârî, Mesâcid, 211-212.

¹²⁸ el-En'âm, 6/103.

de "Bize kuşların dili öğretildi."¹²⁹ ve "(Dişi) bir karınca dedi ki; "Ey Karıncalar, yuvalarınıza girin."¹³⁰ âyet-i kerîmeleri de eşyanın teşbihlerinin kâl ile olduğuna delildir." diye ilâvede bulunarak Pâdişâh'a: "Pâdişâhım! Sîvâsî Efendi âlim, fâzıl birisi olup her sözü haklıdır. Husûsen âyet-i kerîmeden çıkardığı mânâ bütün müfessirlerin sözlerine uygundur." deyince Şeyhülislâm ve orada hazır bulunanlar: "Hüseyin Efendi'nin sözleri haklıdır" diye te'yîd ve te'kîdde bulunmuşlar. Bunun üzerine Sultân Murâd Kadızâde'ye dönerek; "Kadıoğlu yine mi fezahât?" diye hitapta bulunmuş, bunun üzerine Sîvâsî Efendi: "Pâdişâhım, İmâm Müslim, İbn Ömer'den rivayet ettiği "Bir kimse kardeşine küfür isnâd ederse, mutlaka o ikisinden birisi kâfir olur." hadis-i şerifince kendisine küfür lâzım olmuştur. Huzurunuzda tecdîd-i îmân getirmesi gerekir." demiş. Pâdişâh da Sîvâsî Efendi'ye; "Kadıoğlu'na tecdîd-i îmân eyle" demiş, onlar da tecdîd-i îmân etmişler.¹³¹

IV. Murat ve diğer devlet adamları, Kadızâde ile Sîvâsî arasındaki tartışmalara müdahale etmemiş, son derece siyasî davranmıştır. Padişah icraatlarını destekler mâhiyette fetvâlar veren Kadızâde'yi himâye ederken, Sîvâsî'ye de gereken saygıyı göstermekten de geri kalmamıştır. Çünkü padişah, iki tarafa gösterdiği bu tavrının hem devlet, hem de toplum düzeni açısından çok önemli olduğunu iyi biliyordu.¹³² Yoksa Kadızâde'nin açıkça ve fiilen desteklenmesi karşı tarafın ezilmesiyle sonuçlanacağından ve bunun hasıl edeceği tehlikeli olaylardan endişe ediliyordu.¹³³

IV. Murat'ın uyguladığı denge politikası sayesinde Sîvâsî - Kadızâde münakaşası sadece sözlü ve yazılı safhada kalmıştır. Ancak Kadızâde'nin 1635'de, Sîvâsî'nin de 1639 yılında ölümünü müteakip, Kadızâde'nin yolundan giden mutaassıp zümre ile Sîvâsî taraftarları arasındaki münakaşalar müsamahasız ve hoşgörüsüz bir tarzda büyüyüp gelişmeye; hatta fiilî mücadele halini almaya başlamıştır.¹³⁴

b. İdrîs-i Muhtefî ve Hamzavîler'le Mücadelesi

Hamza Balî'den sonra Hamzavîler tarafından kutub olarak tanınan ve Hâce Aliyyü'r - Rûmî, İmâm Aliyyü'r - Rûmî diye de anılan Tırhâlalı Hacı Ali Bey¹³⁵ kendini halktan hatta müridlerinden bile sakladığından dolayı, dönemindeki ulemâ tarafından İdrîs-i

¹²⁹ en-Neml, 27/16.

¹³⁰ en-Neml, 27/18.

¹³¹ Nazmî, s. 179-181.

¹³² Gündoğdu, a.g.e., 121.

¹³³ Ocak, s. 219.

¹³⁴ A.g.e., s. 121.

¹³⁵ Gölpınarlı, Abdulkâfi, "İdrîs-i Muhtefî", Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ank., 1972, XX, 40.

Muhtefî diye anılmış ve bu isimle şöret bulmuştur.¹³⁶ Ankaralı şeyh Hüsameddîn'den feyz alan¹³⁷ bu zât Sultân Selim taraflarındaki evinde oturup kendisini ziyarete gelen müridleriyle sohbet yapardı.

İdrîs-i Muhtefî'nin telkînâtı yalan yanlış avam arasında yayılıyor, kimse kendisini bilmediği hâlde lehine ve aleyhine bir çok şeyler söyleniyordu.¹³⁸ Hatta kendisini tanımayan Abdülmecîd Sîvâsî ile Tercüman Şeyhi Ömer Efendi¹³⁹ halkın bir kısmının duyguları üzerine İdrîs-i Muhtefî aleyhinde bulunmuşlar, kürsülerde, İdrîs-i Muhtefî'nin ilhâd ve zındıklığından bahsetmişler, hatta sultân tarafından bulunup hakkından gelinmesini istemişlerdi.¹⁴⁰

Nitekim Sîvâsî'nin bizzat kendisi eserinde İdrîsîler ve Hamzavîler hakkında şöyle demektedir: "Ehl-i sünnetin nasla sabit olan mezhebine imân getiren bilir ki, Hamzavîler'in ve İdrîsîler'in ve Hurûfîler'in cümlesi kâfirdirler."¹⁴¹ Sîvâsî, onları niçin kâfir olarak gördüğünü şöyle açıklamaktadır: "Bunların gizli meclislerinde biri birine secde ettikleri ve sair fesadları ve ulemâ ve sülehâ ve meşâyihle karışmadıkları ve hilâflarına kız vermedikleri, meclis-i şer'-i Muhammedî'de kat'â yüzleri olmadıklarına şâhid yeter. Eğer nispet olunan ahvâli işidilen gibi vaki' ise. Husûsen Bayrâmî geçinürler. Hacı Bayram Hazretleri'nin kapusundan açık kapu yoktur. Zâhirdür ki; dîn-i Muhammedî'den sonra Sultân Ahmed eyyâmında ve dâru's - saltanat olan şehrinde dinlerin sakladıkları dinsizliklerine şâhiddir. Bunların Hacı Bayram'a muhabbetleri Nasârâ'nın Hz. İsa'ya ve Revâfizî'nün Hz. Ali'ye muhabbet ve intisâb da'vâ ettikleri gibidir."¹⁴²

Abdülmecîd Sîvâsî'nin öteden beri karşı çıktığı zümreler arasında Hurûfîler, Bâtınîler, İbâhîler ve Râfizîler vardır.¹⁴³

¹³⁶ Aynî, Mehmed Ali, *Hacı Bayram Velî*, Şad. H. R. Yananlı, Akabe yay., İst., 1986, s. 167; İnan, Yusuf Ziya, *İslâm'da Melamilîğin Târîhi Gelişimi*, Bayramşık Yayınevi, İst., 1976, s. 138.

¹³⁷ Aynî, s. 167.

¹³⁸ Gündoğdu, a.g.e., s.124.

¹³⁹ Ömer Efendi hakkında bkz., Nev'i-zâde Atâî, *Hadâikü'l - Hakâik fi Tekmîleti's-Şakâik*, Neşr. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yay., İst., 1989, s. 759.

¹⁴⁰ Nev'izâde, s. 602.

¹⁴¹ Sîvâsî, *Dürr-i Akâid*, vr. 68b.

¹⁴² A.g.e., 68b - 69a.

¹⁴³ Gündoğdu, a.g.e., s.128.

Sivâsî tenbel ve ten-perver olarak nitelendirdiği bu grupların şekil ve sürete yönelip, ilm-i ledünden birkaç ıstılahla kanâat ettiklerini, tenlerinin halvette, kalplerinin dışarıda olduğunu, dünyevî menfaatler elde etmek için bunları kullandıklarını ve Kur'ân'ın hakikatini anlamadan Zât'a erdim diye yalan söylediklerini ifade ettikten sonra şunları söylemektedir.¹⁴⁴

"Sûfilik evvela ahkâm-ı şer'îdirve hilâfin terk etmektir. Yoksa libâs giyip sûfi görünmek değildir. Zirâ bunlarla nefis Müslüman olmaz..."¹⁴⁵

Abdülmeccid Sivâsî Hurûfî, İbâhî ve Bâtınîler'in her üçünün de kâfir olduğunu söyler. Zirâ bunlar ma'rifet ve ihlas da'vâsında olduklarını söylerler ve "ibâdet dedikleri kalbin ma'rifetidir" diyerek ibâdeti terk ederler. Bilmezler ki; ilm-i yakîn ve ma'rifetullâh beden ile ibâdetten istifâde eden bir nûrdur. "Sana ölüm gelinceye kadar Rabbin'e ibâdet et."¹⁴⁶ Ve "... Secde et, Rabbin'e yaklaş."¹⁴⁷ gibi pek çok âyet buna delildir.¹⁴⁸

Gündoğdu, Abdülmeccid Sivâsî'nin yaşadığı dönemi ilim açısından şöyle değerlendirir:¹⁴⁹

"Sivâsî Efendi'nin yaşadığı bu dönemde, artık yavaş yavaş o zamana kadarki dinî ve fikrî hoş görünün azaldığı ve tasavvuf ehline karşı lüzumundan fazla düşmanlık gösteren vaizler sınıfının yanında Hurûfî, İbâhî, Bâtınî karakterli zümrelerin de faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir. İşte Sivâsî bu zümrelere karşı, şerî'ate bağlılıkta hassas oluşunun bir neticesi olarak cephe alırken, diğer taraftan da tasavvuf ehlinin şeriate bağlı kalması hususunda aşırı gayret sarf etmiştir..."¹⁵⁰

¹⁴⁴ a.g.e., s. 128.

¹⁴⁵ Sivâsî, *Müskâlül' - Kulûb*, vr. 8a.

¹⁴⁶ Hicr, 15/99.

¹⁴⁷ Alak, 96/19.

¹⁴⁸ Sivâsî, *Letâifül' - Ezhâr*, vr. 23b.

¹⁴⁹ Abdülmeccid Sivâsî'nin İdris-i Muhtefî ve Hamzavîler'le Mücadelesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, a.g.e., s.124-129.

¹⁵⁰ a.g.e., s.129.

D. Görev Yaptığı Tekkeler

1. Sîvâsî Tekkesi

Baha Tanman'a göre, Sîvâsî Dergâhı olarak da tanınan ve Eyüp İlçesi'nde, Düğmeciler Mahallesi'nde, Nişanca Caddesi üzerinde¹⁵¹ 120 ada 34 parsel üzerine inşa edilmiş olan Sîvâsî'nin evi¹⁵² O'nun hayatında resmen tekke niteliğine kavuşmamışsa bile, çok sayıda müridinin uğrağı olduğu ve fiilen bir tekke gibi çalıştığı kolayca tahmin olunabilir. Türbesinin bu yapının bahçesinde inşa edilmesi de bu açıdan dikkat çekicidir. Kaldı ki, Vakıflar İstanbul Baş Müdürlüğü Arşivi'ndeki Tekâyâ ve Zevâyâ Defteri 'nde Abdülmecîd-i Sîvâsî'nin Eyüp'te bir tekke vakfetmiş olduğunu belirten, tarihsiz bir kayıt tesbit edilmektedir.¹⁵³

Cengiz Gündoğdu'ya göre ise buranın müstakil bir tekke olarak görülmesi pek mümkün görünmemektedir.¹⁵⁴

2. Mehmet Ağa Tekkesi

Mehmed Ağa Dergâhı olarak bilinen bu zaviye, Beyceğiz Mehmed camii caddesi, 1369 ada, 1 parsel üzere inşa edilmiştir. Devrân-ı mukabele günü çarşamba olan Mehmed Ağa tekkesi, câmiinin karşısında Çulhalar sokağında yer almaktadır. Burası "Bayram Velî Tekkesi" olarak da zikredilmektedir.¹⁵⁵

İstanbul'un pek çok yerinde hayratı bulunan Dârussaâde Ağası Mehmed Ağa(ö.1007 / 1598)'nın 993/1585 de Mimar Sinan'ın çıraklarından Mimar Davut Ağa(ö.1029 / 1619)'ya yaptırdığı bu manzumenin vakfiyesi Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir.¹⁵⁶

Bu tekke Halvetî ve Bayramî tarikatları arasında birçok kere el değiştirdikten sonra 19. yüzyılın ortalarında kısa bir süre Kadirîliğe, son olarak da

¹⁵¹ Tanman, I, 16; Özdamar, Mustafa, *Dersâdet Dergâhları*, Kırk Kandil Yay., İst., 1994, s. 39.

¹⁵² Özdamar, s. 39.

¹⁵³ Tanman, I, 16.

¹⁵⁴ Gündoğdu, a.g.e., s.154.

¹⁵⁵ a.g.e., s. 155.

¹⁵⁶ Özdamar, s. 96.

Halvetîliğin Sünbülî koluna bağlanmıştır. Bu tekkenin ilk postnişini Şeyh Hızır Efendi" olduğu için bazı kaynaklarda "Hızır İlyas" adı ile de anılır.¹⁵⁷

3. Şeyh Yavsî Tekkesi

Yavsî Tekkesi, Sîvâsî Halveti Tekkesi olarak da bilinmektedir. Bu tekke Fatih ilçesinde, Sultân Selim Külliyesi yakınındaki Aspar Su Haznesi'nin güneybatı köşesinde, bugünkü Daruşşafaka Lisesi sınırları içerisinde¹⁵⁸ Şeyh Resmî mahallesi, Yavuz Selim Caddesi, Alinaki Sokağı'nda bulunmakta idi.¹⁵⁹ Kurucusu Muhyiddîn Mehmed İskilibî(ö.920/1514)'nin¹⁶⁰ lâkâbından ötürü "Yavsî Baba Tekkesi" diye anılmıştır.¹⁶¹

Abdülmeccid Sîvâsî 1576'da bu tekkeye postnişin olmuş ve bu tarihten itibaren 1798'e kadar tekke, Halvetîliğin Sîvâsî koluna mensup şeyhler tarafından yönetilmiştir¹⁶².

Yavsî Tekkesi'nin vâkîfı, Sultân Bâyezid-i Velî Han Hazretleri'dir.¹⁶³ Sultân Selim Çukurbostanı'nın güneybatı köşesini işgal eden tekkeden günümüze herhangi bir yapı gelmemiştir.¹⁶⁴

Günümüzde sadece türbe haziresinin şebekeli ön duvarı, yol genişletilmesi sonucu Yavuz Selim caddesi'nin ortasında kalmış olup, ardındaki sette yer alan birkaç kırık mezar taşından başka tekke tarihine ışık tutacak her hangi bir emare yoktur.¹⁶⁵

E. Eserleri

Bugünkü bilgimize göre Sîvâsî'nin bütün eserleri ve bunların mevcut nüshaları hakkında kesin bir rakam söylemek mümkün görünmemektedir. Zira onun eserlerinden bahseden hemen bütün kaynaklarda Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere yirmiden fazla

¹⁵⁷ Gündoğdu, a.g.e., s.155.

¹⁵⁸ Işın, Ekrem, "Yavsî Baba Tekkesi", D.B.İ.A., Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, VII, 445-446, (I-VIII c.), VII, 445.

¹⁵⁹ Özdamar, s. 303.

¹⁶⁰ Taşköprülü-zâde, İsamüddîn Ebû'l-Hayr Ahmed, *eş-Şekâiku'n - Nu'maniye fi 'Ulemâi'd - Devleti'l - Osmaniye*, İnceleme ve notlarla neşreden: Ahmet Suphi Furat, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., No: 3353, İst., 1985, s. 342-344.

¹⁶¹ Gündoğdu, a.g.e., s.156.

¹⁶² Işın, VII, 446.

¹⁶³ Özdamar, s. 303.

¹⁶⁴ Işın, VII, 446.

¹⁶⁵ Işın, VII, 446.

eseri olduğundan söz edilmekte, ancak verilen eser isim listeleri birbirini tutmadığı gibi bu kaynaklarda, birisi hariç, yirmiden az eser ismi yer almakta, diğerlerinden bahsedilmemektedir.¹⁶⁶

Serdedilen eser isim listelerinin farklılığı yanında, bazen eser isimlerinin birbirini tutmadığı bazen de bir eserin değişik isimlerle anıldığı müşâhede edilmektedir.¹⁶⁷

1. Sîvâsî'nin Kütüphânelerde Mevcut Olan Eserleri

Eserlerin sıralanışı, alfabetik sıra göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

a. Bîdâ'atü'l - Vâizîn

Bu eser kütüphane fiş kaydı ve eser üzerinde bulunan kayıt haricinde hiç bir kaynaktan bu isimle yer almamaktadır. Mu'cemü'l - Müellifin'de "Erba'üne Hadisen"¹⁶⁸, Hediyetü'l-Ârifin'de "Erbeüne fi'l-Hadis"¹⁶⁹, Sefine-i Evliya'da "Hadis-i Erba'in"¹⁷⁰ adıyla müellifimize nisbet edilen eserler muhtemelen onun bu eseri olmalıdır.¹⁷¹

Abdülmecîd Sîvâsî'nin yukarıda zikredilen adlarda kütüphanelerde bir eserine rastlayamadığımız gibi, onun kendi ifâde ettiği üzere, bu eseri önce kırk hadis şeklinde topladığı, bilâhare ona yirmi hadis eklediği hususunu dikkate aldığımızda bu eserlerin "Bîdâ'atü'l - Vâizîn" olduğunu söyleyebiliriz¹⁷².

Sîvâsî, bu eserinin mukaddimesinde muhtelif hadis kitaplarından kırk hadis seçtiğini, amacının ise, bu hadislerde bildirilen ecirlere ulaşmak ve diğer mü'minlere nasihat vermek olduğunu söyledi. Müellifimiz bu kırk hadise sonradan yirmi hadis daha ilave ettiğini bildirir.

Sîvâsî, bu eserinde hadis senedlerinin tahkîkini ve tasniflerini güzelce yapmaya gayret ettiğini ancak bu konuda yetkili olduğu iddiasında olmadığını da belirtir.

¹⁶⁶ Gündoğdu, a.g.e., s. 174.

¹⁶⁷ A.g.e., s. 175.

¹⁶⁸ Kehhâle, II, 170.

¹⁶⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, 1, 62.

¹⁷⁰ Vassâf, III, 259.

¹⁷¹ Gündoğdu, a.g.e., s.177.

¹⁷² Gündoğdu, a.g.e., s.177.

Eserinle'lif sebebi:

Müellifimiz bu eserini te'lif etmesine dair gerekçesini ise şöyle açıklar: "Bazı sūfîler körelmiş kalplerin tedavisiyle ilgili birtakım hakikatlere, Adudiddîn el-İcî, Rağîb el-İsfahânî, Gazalî ve Ebû Tâlib el-Mekkî gibi âlimlerin ahlâkla ilgili eserlerinde bulduğum hakikatleri eklemek suretiyle derlediğim kırk hadisi tercüme ve şerhetmemi istediler. Ben de bu işi yapıp yapmama hususunda tereddüde düşmedim. Eserimi te'lif ederken de hoş görülme- yen dedikodulara, kîl u kâl'e yer vermediğim gibi, Arapça'nın incelik ve nüktelerine de uzun olmasın diye yer vermedim. Çünkü ben avamı va'z ve nasihatle memur olduğum bilincindeyim... Sonra bu eserin ismini Allah bana ve sair mü'minlere vesile kılsın diye "Bidâ'atü'l-Vâizin" koydum."¹⁷³

Muhtevası:

Abdülmecîd Sîvâsî, Türk Dili'nde kaleme aldığı bu eserinde önce ele aldığı hadislerin kaynaklarını göstermekte, tercemelerini verdikten sonra muhtelif şahısların görüşlerini de zikrederek konuları ahlâkî ve tasavvufî yönden îzâh etmektedir.

Sîvâsî'nin eserlerinin geneline bakıldığında onun, eserlerini bâblara ayırmadığı görülür. Buradan hareketle, büyük bir ihtimalle, bu eserde sayfa kenarındaki matlabların (bahisler) müstensih tarafından açıldığını söyleyebiliriz.¹⁷⁴

Eserdeki hadisler şu matlablar altında değerlendirilmiştir:

Hikmetin Kısımları (vr. 4a),

Hz. Muhammed'in Hilyesi(vr. 4b),

Ahlâk-ı Hasene (vr. 10b),

Zulumât-ı Yevm-i Kıyâmet (vr. 12b),

Kuldan Sual Olunacak Şeyler (vr. 13b),

Allah'ın Mahşerde Gölgeleyeceği Yedi Tâife (vr. 14a),

Cehaleti Terk (vr. 14b),

¹⁷³ Sîvâsî, *Bidâ'atü'l-Vâizin*, vr. 4a.

¹⁷⁴ Gündoğdu, a.g.e., s.178.

Sabır ve İstiğfâr (vr. 16a),

Tevâzu' (vr. 18a),

Lisânı Muhafaza (vr. 20a),

Meclis Adabını Gözetmek (vr. 21b),

Sûfiler Tâifesine Dahil Olanlar (vr. 22a),

Felâh (vr. 22b),

Nefs-i Mutmainnenin Tâ'rifi (vr. 23b),

Felâh (vr. 24a),

Ucb (vr. 24b),

Ahlâk-ı Zemîme (vr. 26a),

Kelime-i Tevhîd Ehlini Tekfirden Men' (vr. 27b),

Sûfilerin Devrânı (vr. 28b),

Fena ve Müntehâ-i Hâl (vr. 30b),

Şakik el-Belhî(k.s.)'nin Talebesi Hatem-i Asam'a "Dinini Ne Üzere Yaptın?" Diye Sorması (vr. 31 a),

Ahlâk-ı Hâmide (vr. 32a),

Akrabanın Hukukunu Gözetmek (vr. 32b),

Fıtru'l - İslâm(vr. 34b),

Misvak Kullanmak (vr. 35b),

Tırnak Kesmek (vr. 35b),

Sadaka ve Hayra Da'vet (36a),

Mühlikat ve Münciyat ve Keffârât ve Derecât (vr. 36b),

Muhabbetullâhî ve Muhabbet-i Resûlullâh'ı, Muhabbet-i mâsivâya tercih (vr. 42b),

Abdalların Vasıfları (vr. 45b),

Ehlullâh'ın Alâmetleri (vr. 48b),

Cennet Hazineleri (vr. 50a),

Allah'ı Bilme (vr. 52a),

Hüsn-i Hulk (vr. 52b),

Altı Mahsur (vr. 54a),

Cennete Girmeye Sebep Olan Şeyler (vr. 54b),

Selâm Vermek ve Almaya Ehil Olan ve Olmayanlar (vr. 55b),

Günahların Nev'ileri (vr. 71b).

Nüshası:

Bu eserin Süleymâniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 1032/2 numarada kayıtlı bulunan tek nüshası 202 x145, 143 x 86 mm. ebadında 14b -100a vr. 16 satır halinde beyaz kâğıda, ta'lik hat ile, siyah mürekkeble yazılmıştır.

Eserin nihâyetindeki istinsah kaydında, bu çalışmanın Sîvâsî'ye ait olduğu ve onun tarafından Türkçeye tercüme edildiği; yirmi kadar eserden cem' olunduğu ifade edilmektedir. Eserin istinsah tarihi belli değildir.

b. Dîvân

Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazabilen Sîvâsî, şiirlerinde yalnızca gazel nazım türünü kullanmıştır. Şiirlerinden bazıları onun bütün eserlerinde dağınık hâlde gözüke de bunlardan bir çoğunu "Dîvânçe"sinde toplamıştır.¹⁷⁵

Gündoğdu, Abdülmecîd Sîvâsî'nin yazdığı şiirler hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Şiirlerinde aruz veznini kullanan şâirimiz bu hususta pek başarılı değildir. Şiirleri baştan başa aruz hatalarıyla doludur. Şiirleri son derece güzel de değildir. Bu şiirlerin önemli özelliği okuyucuları kendisine çekecek bir şekilde samimiyetle yazılmış olmalarıdır. Zira o şiirlerinde sanat gayesi gütmemiş fikirlerini samimi bir şekilde ifade etmeyi tercih etmiştir."¹⁷⁶

Abdülmecîd Sîvâsî, şiirlerinde genellikle Şeyhî mahlasını kullanmıştır. Onun Dîvân'ı 79 gazel ve 588 beyitten oluşmaktadır. Eserde üç tane de na't vardır.

¹⁷⁵ Gündoğdu, a.g.e., s. 206.

¹⁷⁶ Gündoğdu, a.g.e., s. 206.

Dîvânçe'deki 48. gazel Arapça'dır. Sîvâsî'nin şiirlerinde zaman zaman Arapça, Farsça beyit ve mısralara da rastlanmaktadır. Dîvânda toplam 25 mısra Arapça ve Farsça'dır.

Muhtevası:

Abdülmeccîd Sîvâsî'nin Dîvân'ında yer alan şiirlerin teması tasavvufî ve dinî mâhiyetlidir. Bütün eserlerinde ısrarla vurgulamaya çalıştığı itikadî tashîh ve Şerî'at'ı tatbik ile kâmil bir mürşidin terbiyesinde Hakka vuslat, Sîvâsî'nin Dîvân'ında da vurgulamaya çalıştığı temel özelliktir.

Sîvâsî, Dîvân'ında zahirî ilimleri elde etmenin lüzumunun yanında, bâtinî ilmin yüceliğini de ortaya koymaya çalışmış; bâtinî ilmin de tarîkata intisâb edip, kâmil bir mürşidin rehberliğinde gerçekleşebileceğini vurgulamıştır.¹⁷⁷

Nüshaları:

1- Eserin bu nüshası, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar, 510 numarada kayıtlıdır. Sîvâsî'nin Dîvân'ı 110 varaktan oluşan mecmuanın içinde 52b-79a vr. arasında bulunmaktadır. 207 x 147, 142 x 80 mm. ebadında 17 st. halinde kaleme alınan eserin bu nüshası, M. Abdusselâm tarafından 1077/1666 tarihinde, nesfî hatla istinsah edilmiştir.

2- Eserin ikinci nüshası Süleymâniye Ktp. Lala İsmail Kitaplığı 453/1 de bulunmaktadır. Bu nüshada 62 ilâhî ve gazel bulunmaktadır. Eser, 230 x 160, 140 x 80 mm. ebadında 1-18 vr. 20 st. halinde nesfî hat ile 1168/1755 tarihinde istinsah edilmiş olup, bu nüshanın müstensihî belli değildir.

3- Sîvâsî'nin Dîvân'ının tespit edebildiğimiz üçüncü nüshası ise Süleymâniye Ktp. Halet Efendi Kitaplığı 698/1 de kayıtlıdır. Eser, 260 x 155, 170 x 90 mm. ebadında 130 vr. 11 st halinde ta'lik hat ile yazılmıştır. Tehzipli meşin cilt içinde bulunan bu nüshanın, müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

¹⁷⁷ Divan hakkında daha geniş değerlendirmeler için bkz. Toparlı, s. 9-10.

c. Dürer-i Akâid ve Ğurer-i Külli Sâik ve Kâid

Sîvâsî'nin Türk dilinde kaleme aldığı bu eser akâid, kelâm, tasavvuf ve itikâdî mezheplerle alâkalı konuları ihtiva etmektedir.

Te'lîf Sebebi:

Abdülmecîd Sîvâsî, eserin mukaddimesinde, yaşı elliyi aşır ömrünün sonlarına yaklaştığını hissettiği dönemlerinde mü'minlerin duasını almak, doğruluk ve güzel bir isimle anılmak için faydalı bîr eser ortaya koymaya niyetlendiğini, bunun için de gençlik yıllarında "Mevâkîf", "Makâsîd", "Milel", "Umde", "Şerh-i Akâid-i Taftazânî", "Bahru'l - Kelâm", "Fıkh-ı Ekber", "Müsayere-i İbn Hümâm" ve "Melekût" gibi kitaplardan derlediği görüşleri hakkı isbat ve bâtili red adına insanların faydalanmaları için bir araya toplayıp muhtelif tefsîr ve fetvâ kitaplarıyla "Akâid-i Şâfi'iyye"den mahalline münâsip bulduklarını ekleyip kaleme aldığını ifâde etmekte, ismini de "Dürer-i Akâid ve Ğurer-i Külli Sâikin ve Kâid" koyduğunu belirtmektedir.¹⁷⁸

Muhtevası:

Nüşhalarının çok olmasından hareketle Sîvâsî'nin en çok okunan eserlerinden biri olduğunu tahmin ettiğimiz¹⁷⁹ bu eser şu bölüm başlıklarını ihtiva etmektedir:

Mukaddime ve Mansur Devânikî hikâyesi(vr. 10a),

İmân ve İslâm(vr. 14a),

İmânın artması ve eksilmesi(vr. 14a)

Hızır aleyhisselâm'ın duâsı(vr. 14b),

Ye's halinde imânın durumu(vr.16b),

İcmalî imân ve mukallidin imânı(vr.18b-19a),

İmânda tevkid(vr. 20b),

Ma'rifet(vr. 20a-22a),

İmânın mahluk olup olmadığı (vr. 22b),

¹⁷⁸ Sîvâsî, *Dürer-i Akâid*, vr. 2a-2b.

¹⁷⁹ Gündoğdu, a.g.e., s. 186.

Ehli-i kible ve onları küfürle itham etmenin beyanı(vr. 23a),
İmânın rükünleri(vr. 26a),
Küfürlerine hükmedilen sapık fırkalar(vr. 27b.),
Tevhîd ve sıfatlar meselesi ve müteşabih âyetler(vr. 33b),
Rüyada Cenâb-ı Hakk'ı görme(vr. 41a),
Cenâb-ı Hakk'ı âhirette görmenin hakîkati(vr. 42a),
Nebînin tarifi ve sâir enbiyâ (vr. 48b),
Hz. Peygamber'in diğer nebîlere üstünlüğü(vr. 52a),
Hz. Peygamber'in fazileti ve Mi'râc'daki halleri(vr. 54b-55a),
Enbiyâ'nın 'ismet(vr. 58a),
Hulefâ-i Râşidîn'in faziletleri (vr. 60a),
Aşere-i Mübeşşere'nin faziletleri(vr. 62a),
Bedir Ehli'nin fazileti(vr. 62b),
"Velî"nin tarifi, mu'cize, keramet ve istidrâc(vr. 67a),
Ebû Hanîfe, Mâtüridî ve Eş'arî'nin halleri(vr. 70b-77a),
Sultânların hallerini beyan(vr. 73a),
Emr-i bi'l-ma'rûf, nehy-i ani'l-münker(vr. 73b),
Farz-ı 'ayn ve farz-ı kifâye(vr. 77a),
Keffârâtın çeşitleri(vr. 78b),
Allah sevgisi(vr. 81a),
Ölümlere dua etmenin faydaları(vr. 82a),
Kader hakkındaki i'tikâdlar(vr. 83a),
Fısk ile îmânın gitmeyeceği(vr. 85b),
Teklif-i mâlâ yutak(vr. 87a),
Büyük günah işleyenlerin durumu ve cehenneme gireceklerin oradan bir daha çıkamayacakları (vr. 87b),

Şirk ehlinin affedilmeyeceği, şefâ'at ve Hz. Peygamber'in anne-babasının durumları(vr. 94b),

Âhîret işlerine ta'alluk eden i'tikâdî mevzûlar(vr. 106b),

Rûh'un mahiyeti(vr. 110a),

Haşrin halleri(vr. 110b),

Müvekkel melekler (vr. 113a),

İsa aleyhisselâm'ın yer yüzüne inmesi(vr. 114a),

Kitâbın hâtimesi(vr. 116a),

Hâtimenin hâtimesi(vr. 117b),

Sülûkun faydaları(vr. 119a)

Müellif, eserinin sonunda meşguliyetinin fazla olmasından dolayı geceleri fırsat buldukça yazmağa çalıştığı bu eserini, on yedi parça muteber kaynaktan faydalanmak suretiyle hazırladığını belirtir.¹⁸⁰

Nüshaları:

1- Yukarıda muhtevasını aktardığımız bu nüsha Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultân 300 / 1 numarada kayıtlıdır. Eser, 200 x 140, 140 x 80 mm. Ebadında, 120 vr. 15 st. halinde beyaz kağıda nesîh hattıyla ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Bölüm başlıklarının yazılışında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Yine âyet, hadis ve şiirlerin üzerine kırmızı mürekkeple çizgi çekilmiştir. Eserin istinsah tarihi belli değildir. Süleymâniye Ktp. Esat Efendi Kitaplığı 3627 / 2 numara bulunan nüshada Sîvâsî'nin bu eseri 1024 Rebiülevvel ayında te'lif ettiği zikredilmektedir. Buradan hareketle incelediğimiz nüshanın Sîvâsî'nin kendi hattı olduğu kesin ise bu nüshanın 1024 / 1615 yılında yazılmış olduğunu söyleyebiliriz.¹⁸¹

2- Süleymâniye Ktp. İbrahîm Efendi Kitaplığı 250 numaradaki nüsha: Bu nüsha 265 x 146, bxb mm. ebadında 81 vr. 17 st. halinde olup, talik hat ile yazılmıştır. Müstensihi belli olmayan bu nüsha 1039/1629 da istinsah edilmiştir. Kahverengi meşin ciltlidir.

¹⁸⁰ A.g.e., vr.121a.

¹⁸¹ Gündoğdu, a.g.e., s. 187.

3- Süleymâniye Ktp. İbrahîm Efendi Kitaplığı 241 numaradaki nüsha: Bu nüsha da 209-x 135, 138 x 75 mm. ebadında 96vr. 15 st. halinde olup, nesîh hat ile yazılmıştır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

4- Süleymâniye Ktp. Esad Efendi Kitaplığı 3627 / 2 numaradaki nüsha: Bu nüsha 200x139, 152x81 mm. ebadında 24-87vr. 15 st. halinde olup, ta'lik hat ile yazılmıştır. Muhammed b. Mustafa tarafından istinsah edilen bu nüshanın istinsah tarihi 1088 / 1677'dir.

5- Süleymâniye Ktp. Reisülküttap Kitaplığı 527 numaradaki nüsha: Bu nüsha 203 x 117, 165 x 60 mm. ebadında 81 vr. 21 st. halinde olup, ta'lik hat ile yazılmıştır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

6- Süleymâniye Ktp. Çelebi Abdullah Efendi Kitaplığı 195 / 2 numaradaki nüsha: Bu nüsha 212 x 153, 163 x 108 mm. ebadında 30-109 vr. 17st. halinde nesîh hat ile yazılmıştır. Mustafa Çavuş b. Mehmed tarafından istinsah edilen bu nüshanın istinsah tarihi 1058/1648'dir.

7- Süleymâniye Ktp. Kılıç Ali Paşa Kitaplığı 530 /m'de kayıtlı olan nüsha: Bu nüsha 205 x 149, bb x bb mm. ebadında 134 vr. 15st. halinde nesîh hat ile yazılmıştır. Ahmed Sa'îd tarafından istinsah edilen bu nüshanın istinsah tarihi 1170 / 1756 dir.

8- Süleymâniye Ktp. Laleli Kitaplığı 2408 / 1 numarada kayıtlı olan nüshası: Bu nüsha 346 x 208, 245 x 135 mm. ebadında 1 + 39 vr. 25st. halinde nesîh hat ile yazılmıştır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

9- Tercüman Gazetesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar kataloğunda kaydedilen nüsha: Bu nüsha 210 x 150, 150 x 80 mm. ebadında 11 + 54 vr, 21 st. halinde nesîh hat ile aharlı samani renkte orta kalın kağıda yazılmıştır.

10- İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar, 2339 numarada kayıtlı olan bu nüsha, 95 x 157 ebadında, 1b-157a vr. 17st. halinde beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeple ve nesîh hat ile yazılmıştır. Yazılar yaldızlı mürekkeple çerçeve içine alınmış, konu başlıklarının yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Küçük ebadlı olan bu eser

yeşil bez ciltle kaplanmıştır. Müstensihî Şam defterdarlarından Muhammed Sehrâb'dır. İstinsah tarihi 1050 / 1640 dır.

11 - İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar, 5888 numarada kayıtlı olan bu nüsha, 1b-105a vr. 15 st. halinde parlak beyaz kağıda siyah mürekkeple ve talik hat ile yazılmıştır. Yazılar yıldızlı cetvel içine alınmıştır, müstensihî Muhammed b. Ebû Bekr b. İbrahim b. Receb es-Sîvâsî'dir. İstinsah tarihi belli değildir. Kitabın sırtı kahverengi meşinle, kapaklar ise eflatun renkli kâğıtla kaplanmıştır.

12- İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar, 2256 numarada kayıtlı olan bu nüsha, 100 x 208 mm ebadında, I+2b-89b vr., 21 st. halinde beyaz parlak kağıda, siyah mürekkeple yazılmış; konu başlıklarının yazımında kırmızı mürekkep kullanılmış. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Kitabın sırtı kahverengi meşinle, kapaklar ebrulu kâğıtla kaplanmıştır. Ebrular silik vaziyettedir.

13- İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar, 5905 numarada kayıtlı olan bu nüsha 152 x 212 mm. ebadında lb-58a vr., 21 st. halinde beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeple ve nesîh hat ile yazılmıştır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Kitap açık kahverengi ciltle kaplanmıştır. Kapak içleri parlak ve güzel desenli ebrulu kâğıtla kaplanmıştır.

14- İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar, 1566 / 2 numarada kayıtlı olan bu nüsha 72a-134b vr. 20 st. halinde beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır. Yazılar yıldızlı çerçeve içine alınmıştır. Eser siyah deri ciltle kaplıdır.

15- Bu eserin bir diğer nüshası da İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphânesi'nde mevcuttur.

d. Kasîde fî Medhi'n - Nebî 'Aleyhi's - Selâm

Abdülmeccîd Sîvâsî'nin, bu kasîdesini Hz. Peygamber(sav)'i medhetmek için yazmıştır. Kasîde 132 beyitten müteşekkildir. Bu nüsha Süleymâniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kitaplığı 2755/4 numarada kayıtlıdır. Kasîde, 178 x 104, 124 x 55 mm. ebadında, 33-35 vr. 23 st. halinde nesîh hat ile ve siyah mürekkeple kaleme alınmış; yazıların dört tarafı

kırmızı mürekkeple çerçeve içine alınmıştır. Kasîde'nin müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

Sîvâsî'nin bu kasîdesi aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar No: 196'da bulunan Cezîre-i Mesnevî'nin sonunda 114b-1 15a varakları arasında da yer almaktadır.¹⁸²

e. Kasîde-i Abdülmecîd Sîvâsî

Te'lîf Sebebi:

Abdülmecîd Sîvâsî, 1011/1602 senesinde Şam'da Yahya(as)'ın türbesi civarında, zâhir ulemâsından birinin sûfler tâifesini inkâr etmesi üzerine, ona cevâben Arapça olarak bu Kasîde'sini kaleme almıştır.

Sîvâsî, bu Kasîde'sini daha sonra Abdullah-ı Bosnevî'ye göndermiş, o da bu kasîdeyi tahkîk, tetkîk ve şerh etmiş ve bu şerhini "Cilâu 'Uyûni'l - 'Arayîsi'l - Muhaddara" diye isimlendirmiştir.¹⁸³

Nüshaları:

1- Kasîde'nin bu nüshası Süleymâniye Ktp. Ayasofya Kitaplığı 2077/5 numarada kayıtlıdır. Kasîde 52-88 varak, 19 st. Halinde, nohudi beyaz kağıda, ta'lik hat ile ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Müstensihî belli olmayan eserin istinsah tarihi 1039/1629'dur.

2- Kasîde'nin diğer nüshası da Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Emânet Hazinesi 1307 numarada kayıtlıdır. Nesih hatla yazılan bu nüsha 48 varaktan müteşekkildir. Eserin müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

¹⁸² Gündoğdu, a.g.e., s. 208.

¹⁸³ Bkz. Gündoğdu, a.g.e., s. 211.

f. Kaza ve Kader Risalesi

Abdülmeccid Sîvâsî'nin bu eseri Bâyezid Devlet Kütüphânesi'ndeki fiş kaydında "Kader Hakkında Risale", İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphânesi'ndeki fiş kaydında ise "İrâde-i Cüziyye Risalesi", şeklinde geçmektedir. "Sîvâsî'nin eserlerinden bahseden kaynakların hiç birisinde ismi yer almayan bu risalenin muhtevası dikkate alındığında ismi kanaatimize göre "Kaza ve Kader Risalesi" olmalıdır."¹⁸⁴

Te'lif sebebi:

Kendi ifâdesine göre Sîvâsî bu eserini, bir şahsın kendisinden kader konusunda örnek bir eser yazmasını ricâ etmesi üzerine yazmıştır. Eserin bazı kısımlarını Arapça, bazı kısımlarını da Türkçe yazdığını yine kendisi dile getirir.¹⁸⁵

Sîvâsî, bu eserini, kazâ ve kaderin hakikatini beyan; işledikleri günahları Allâh'a nispet eden isyankârları reddetmek için kaleme aldığını söyler.

Muhtevası:

Kader konusunda konuşmayı Hz. Peygamber'in yasaklamasına rağmen edepsiz günahkârların ve inanmayanların Allâh'a zulüm isnâd etmelerine mani olmak için bu konuda konuşanın mazur görülmesini söylemektedir.

Abdülmeccid Sîvâsî, kader konusunu tevhîdle irtibatlandırarak "havass'ın tevhîdi" ve "umûmun tevhîdi" olmak üzere iki tevhîdden bahseder. Sîvâsî'ye göre, Allah'ın zâtı üzerine hiç bir kusur nispet etmemek olan kâmil kişilerin tevhîdi, avam için cebirdir. Umûmun tevhîdi ise Allah'a cebir isnadı tehlikesinden uzak durmaktır.

Sîvâsî bu eserini Kaderiye, Cebriye, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'in kader konusundaki görüşlerini aktararak sonlandırır.

Kader konusunda âyet ve hadislerin yanında Hz. Ali, İmâm-ı Gazâlî, İbn Arabî, Ebûsûfîd, Ebû'l-Mu'in en-Neseffî gibi zâtların görüşlerini de aktaran Sîvâsî,

¹⁸⁴ Gündoğdu, a.g.e., s. 191.

¹⁸⁵ Sîvâsî, *İrâde-i Cüziyye Risalesi*, İ.Ü. Merkez. Ktp., Türkçe Yazmalar, No: 1903, lb-2a.

zaman zaman Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerle de eserini zenginleştirmeye gayret etmiştir.

Nüshası:

1- Bu eserin incelediğimiz nüshası İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar Bölümü 1903 numarada kayıtlıdır. 1b-10b vr. 21 st. halinde beyaz kağıda, nesîh hattıyla yazılmıştır. Ayetlerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Eserin sırtı kırmızı meşin, kapaklar siyah bez ciltle kaplıdır.

g. Letâîfü'l - Ezhâr ve Lezâizü'l - Esmâr

Eserin ismi, gerek kütüphane fiş kayıtlarında gerekse Sîvâsî'nin eserlerinden bahseden kaynaklarda farklı şekillerde verilmiştir. Bu eserin farklı isimlerinden tespit edebildiklerimiz şunlardır: "Letâîfü'l - Ezhâr ve Lezâizü'l - Esmâr", "Nesâyihü'l - Mülûk", "Şumûs-ı Âyât ve Akmâr ve Ahâdîs-i Nucûm", "Şerh-i Hadis-i Erba'în". Eser her ne kadar farklı şekilde isimlendirilse de hepsi aynı eserdir.¹⁸⁶

Eseri farklı isimlendirmelerin muhtemel sebeplerini Gündoğdu şöyle îzâha çalışır:

"Fiş kayıtlarında görülen bu farklı isimlendirme şekilleri kanâatimize göre bu nüshalar içinde esrin isminin geçmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bu eserin "Nesâyihü'l-Mulûk" ismiyle fişlenmesi, eserin Sultân I. Ahmed'in emri üzerine yazılmış olması ve Sîvâsî'nin bu eserde padişaha nasihat ve tavsiyelerde bulunmuş olmasından kaynaklanmış olabileceği gibi, nüshanın ilk sayfasında sonradan yazıldığını tahmin ettiğimiz kayıttaki yer alan "Nesâyihu'l-Mulûk" ibaresinden de kaynaklanmış olabilir.

Diğer taraf tan aynı zorluk İ. Ü. Merkez Kütüphanesi'n de ki fişlemede de söz konusu olmuş olacak ki, 1886 numarada bulunan nüshanın ikinci varlığında Sîvâsî'nin, eserin muhtevasını ifâde tarzında kullanmış olduğu "Bu şumûs-ı âyât ve akmâr-ı ehâdîs ve nucûm-ı rivâyât" sözlerinden hareketle fiş kaydında eserin ismi "şumus u âyât ve akmâr ve ahadis-î nucum" şeklinde yazılmıştır.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Gündoğdu, a.g.e., s. 180.

¹⁸⁷ Gündoğdu, a.g.e., s. 179-180.

Eserine halis niyet konusuyla girizgâh yapan Sîvâsî, bu eserini Sultân I. Ahmed'in emri üzerine ve elli yedi kaynaktan istifâde ederek kaleme aldığını bizzat kendisi ifâde eder.¹⁸⁸

Muhtevası:

Toplumda beliren kötü ahlâkın sebebinin taklîdî îmândan kaynaklandığını söyleyen Sîvâsî'ye göre bundan kurtulmanın yolu farzları îfâ, Hakk'ı halka tercih etmek, bid'atlerden ve bid'at ehlinen uzak durup orta yolu tercih etmektir. Bu noktada, padişah da halka örnek olacağı için, müellif padişaha da tavsiyelerde bulunur.

Sîvâsî bu eserinin ilk faslında "elfâz-ı küfür" meselesini ele alır. Tasavvuf ehlinin ehl-i tevhîd olduğunu, tarîkatde icra edilen semâ' ve raksın meşrûluğunu savunur. Müellif bu bölümü, Hz. Peygamber(sav)'in faziletlerini açıklayarak bitirir.

Abdülmeccîd Sîvâsî ikinci faslında, imân ve irfan; farz-ı 'ayın ve farz-ı kifâye konularıyla, taklîdî ve tahkîkî imân mes'elesini ele alır.

Müellif, devrindeki ilim ehlinin ilmiyle âmil olmadıklarını, rüşvet ve paraya teveccüh ettiklerini, bunun da ümmetin fesâdına ve toplumda bid'atlerin artmasına sebep olduğunu anlatır. Günahlardan ve kötü ahlâktan kurtulmak için bu farzları tatbik edip, çocuklara da öğretmek gerektiğini savunur.

Sîvâsî, günah işleyenlerin bazı sâlihlerden istimdâd dilemelerindense Kur'ân ve sünnete sarılmalarının daha doğru olduğunu dile getirmektedir. Eserde, îmân - amel münasebeti; amellerin kabul olması için gerekli şartlar ve takva konularını da açıklamaya çalışır.

Sîvâsî, eserini, şu sözleriyle sonlandırır: "Padişahımız ehl-i Hakk'tır. Niyeti hâlis ve murâdı haktır. Mercûdur ki, Nûr-ı Hakk'la derunu pür nûr olup, daima kalb-i şerifi i'lâ-i şer'le mesrûr ve a'dâsı makhûr ola"¹⁸⁹

¹⁸⁸ Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr. 7b

¹⁸⁹ Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr. 174a.

Nüshaları:

1- Eserin incelediğimiz bu nüshası Süleymâniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultân Kitaplığı 255 numarada kayıtlıdır. Eser, 245 x 150, 170 x 75 mm. ebadında 174 vr. 19 satır halinde beyaz kâğıt üzerine nesfî hattıyla ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Yazılar kırmızı mürekkeple çerçeve içine alınmıştır. Mehmed b. Ahmed el-Bursevî tarafından istinsah edilen eserin istinsah tarihi belli değildir.

2. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar 1886 numarada bulunan nüshası lb-185b varak, 17 satır halinde beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır. Yazılar yıldızlı mürekkeple çerçeve içine alınmıştır. Âyet, hadis ve şiirlerin yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensihî Derviş Mehmed es-Sîvâsî'dir. İstinsah tarihi belli değildir.

3. Eserin İstanbul Üniversitesi, Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 1828 numarada bulunan nüshası lb-186b varak, 19 satır halinde beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır. Yazılar yıldızlı mürekkeple çerçeve içine alınmıştır. Âyet, hadis ve şiirlerin yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eserin bu nüshası 1021 tarihinde Derviş Mehmet Sîvâsî tarafından istinsah edilmiştir. Eser kahverengi meşin ciltle kaplanmıştır.

4. Eserin Süleymâniye Kütüphanesi, Laleli Kitaplığı 1613 m.de bulunan bu nüshası 257 x 163, 177 x 103 mm. ebadında, 143 vr. 17 satır halinde beyaz kâğıt üzerine talik hat ile, siyah mürekkeple yazılmıştır. Yazılar kırmızı mürekkeple çerçeve içine alınmıştır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

h. Makâsıd-ı Envâr-ı Ğaybiyye ve Mesâ'id-i Ervâh-ı Tayyibe ve Ayniyye

Bu eser Yâr Ali b. Siyavûş b. Avren Divriği(ö.812/1409)'nin Farsça olarak kaleme aldığı "Kitâbu'l-Makâsıd-ı'n – Nâciye f'l-Mebde'i ve'l-Me'aşi ve'l-Mead" adlı eserinin Sîvâsî tarafından yapılan Türkçe tercüme ve şerhidir.

Abdlmecd Svs, bu eserdeki hikmetli ibreleri, ıstılah ve kavramları Şerh etmiş; yaptığı ilavelerle eseri zenginleştirmiştir. Svs bu eserine "Maksd-ı Envr-ı Gaybiyye ve Mes'id-i Ervh-ı Tayyibe ve 'Ayniyye" ismini vermiştir.

Bu eserde, varlık leminin sırları, esm-i ilhiyye, sıft-ı ilhiyye, nüzul ve 'urcun mertebeleri, nefis ve mertebeleri, ilmin dereceleri, kinatın mertebeleri ve tevhdin sırları gibi konular iŐlenmektedir.

Nüshaları:

1- Eserin yukarıda incelediğimiz nüshası İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar 2233 numarada 1b-95a varak, 21 st. halinde beyaz kağıda siyah mürekkeple yazılmıştır. Konu başlıkları ile yet ve hadislerin yazımında kırmızı ve mavi mürekkep kullanılmış, sayfa yazıları kırmızı mürekkeple ervelenmiŐtir, ibarelerin kenarlarına yer yer Őerhler dŐlmŐtir. Eser kahverengi meşin ciltle kaplıdır. Mstensihisi ve istinsah tarihi belli değildir.

2- Eserin Byezd Devlet Ktp. Veliyddn Efendi 1855 numarada bulunan bir başka nüshası, 1b-95a varak, 21 st. halinde nohud beyaz kağıda siyah mürekkeple yazılmıştır. Konu başlıkları yet ve hadislerin yazımında kırmızı ve mavi mürekkep kullanılmış, sayfa yazıları kırmızı mürekkeple ervelenmiŐtir. Eser kahverengi meşin ciltle kaplıdır. 1173 tarihinde Seyyid Ltfullh b. Seyram tarafından istinsah edilmiştir.

i. Mektupları

Abdlmecd Svs'nin anadolunun çeşitli yerlerinde halifeleri ve müridleri bulunmaktaydı. Bunların sorularına cevap mahiyetinde, birtakım tarikat meseleleri hakkında bilgi Şeklinde ve onlardan durumları hakkında bilgi edinmek bbndan birtakım mektuplarının olması gerektiği düşünülebilir. Nitekim bu söylediğimiz konularla ilgili olarak Svs'nin tespit edebildiğimiz mektupları Şunlardır:

1- Sîvâsî Efendi'nin Hüsâm Dede(?) tarafından kendisine gönderilen mektublara muhiblerinden olan İsmail Efendi(?)'nin ricası üzerine verdiği cevapları ihtiva eden bir mektubu Süleymâniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. ¹⁹⁰

Muhtevası:

Abdülmeccid Sîvâsî bu mektupta "hasbünellâh" ve "lâ ilâhe illallâh" kelimeleri üzerinde durur. Sîvâsî'ye göre hakikî tevhide mâsivâdan yüz çevirip Hakk'a yönelmekle ulaşılabilir. Sâlik Allâh'ın sıfatlarında fenâ bulmadıkça evliya ve sâdıklardan olamaz. Sîvâsîs, Velî olmak için önce fenâ fi'l-velî, sonra fenâ fi'r-Resûl ve en son da fenâ fillâh mertebelerinin aşılması gerektiğini söyler.

Sonra Hüsâm Dede'nin bazı sorularını cevaplayan Sîvâsî, onun selâmına mukâbele eder; ondan duâ isteyerek ve kendisine duâ ederek mektubuna son verir.

Nüshaları:

1- Mektubun incelediğimiz bu nüshası Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultân Kitaplığı 300 / 5 numarada kayıtlıdır. Mektup, 200 x 140, 140 x 80 mm. ebadında 212b-221b vr., 15 satır halinde, nohudî beyaz kâğıt üzerine nesîh hat ile siyah mürekkeple yazılmıştır. "Nizami bir mektup formu taşımadığından bu mektubun Sîvâsî Efendi 'nin Hüsâm Dede'ye gönderilen mektubu olmadığı ve istinsah edildiği anlaşılmaktadır."¹⁹¹ Mektubun müstensihi ve istinsah tarihine dair bir kayıt yoktur.

2- Bu mektubun ikinci bir nüshası Süleymâniye Ktp. Şehid Ali Paşa 1364 / 4 numarada bulunmaktadır. Bu nüsha 67 X 140, 200 x 140 mm, ebadında 126b-137b vr., 15 st. halinde, beyaz kâğıt üzerine nesîh hat ile siyah mürekkeple yazılmıştır. Yazılar kırmızı mürekkeple çerçeve içine alınmıştır.

¹⁹⁰ Gündoğdu, a.g.e., s. 193.

¹⁹¹ Gündodu, a.g.e., s. 194.

3- Sîvâsî Efendi'ye ait başka bir mektubun bir kısmına ait ibare de Nazmî Efendi'nin "Mi'yar-ı Tarîkat-ı İlâhî" adlı eserinin başladığı varlığın boş olan ilk sayfasında yer almaktadır.¹⁹²

j. Meyâdînü'l - Fursân

Abdülmecîd Sîvâsî'nin Farsça gramer kaideleri ve Farsça kelimelerin lügatına dair hazırladığı bir eseridir.

Te'lîf sebebi:

Kitabının mukaddimesinde Sîvâsî, büyük kardeşi Feyzullâh Efendi'nin Mesnevî'de yapılacak istihraç için kolaylık olsun diye, Farsça müştakkatı açıklamasını istemesi üzerine "Sîhaheyn", "Cami", "Bahru'l-Garâib" vb. muhtelif kaynaklardan, üzerinde bir sene boyunca çalışarak bu eseri hazırladığını, dokuz müsveddeden sonra yazdığını söylemektedir.¹⁹³

Muhtevası:

Müellif eserin başında Farsça sarf kaideleriyle alâkalı ma'lûmâta yer vermiş, daha sonra lügat kısmına geçmiştir.

Eserin lügat kısmında önce kelimeleri alfabetik olarak sıralamış, daha sonra da kelimelerin Türkçe mânâsını vererek onları açıklamıştır. Zaman zaman kelimenin şaz, müştak vs. olduğunu belirtmekte, bazen de gerekli olduğunda kelimeleri i'lal etmektedir.

Nüshaları:

1- Eserin bu nüshası Süleymâniye Ktp. Aşir Efendi Kitaplığı 3935/1 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha 250 x 150, 195 x 85 mm. ebadında 71 vr. 15 st. halinde kaleme alınmıştır. Eser, suyolu filigranlı kağıda, ta'lik hattıyla ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Söz başları, duracaklar ve işaretler kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. Miklebi yıpranmış, al renkte meşin bir cildi vardır.

¹⁹² Sîvâsî'nin mektupları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, a.g.e., s. 193 – 195.

¹⁹³ Sîvâsî, *Lugat-ı Mesnevî*, Süleymâniye Ktp., Aşir Efendi, No: 385, vr., 2a-2b.

Eserin sonunda yer alan müstensih kaydına göre bu nüshanın istinsah tarihi 1021/1612'dir. Eserin müstensihi belli değildir.

2- Bu eserin diğer nüshası ise Nûruosmaniye 4323/4886 numarada bulunmaktadır. Eser 280 x 185, 140 x 92 mm. ebadında 64 varak, bb st. Halinde kaleme alınmıştır. Beyaz parlak kağıda, siyah mürekkeple ve talik hatla yazılmıştır. Başlıkların yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Kapakları ebrulu kartonla ciltlenmiş olan eserin, sırtı kahverengi meşin ciltlidir. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir.

k. Miskâlü'l-Kulûb

Bu eser tasavvuf ilmine dâir yazılmıştır.

Eserin Te'lif Sebebi:

Abdûlmecîd Sîvâsî, halk arasında gafletin yaygınlaşmış, kendilerini hidâyete ermiş ve hidâyete erdirici olarak görüp sapıtanların ve halkı saptıranların çoğaldığını; bunların evliyâyı inkâr etmesi üzerine kendisini kıramayacağı değerli birinin kendisinden bu konuyla alakalı bir eser yazmasını istediğini söyler. Bunun üzerine bu eserini kaleme aldığını ve eserine seçilmiş hayırlı kimselerin ilhâmlarıyla kalpleri parlatması için "Miskâlü'l - Kulûb" adını verdiğini söyler.¹⁹⁴

Sîvâsî, yine eserin te'lîfiyle ilgili olarak, talebelerinden bazılarının kendisinden tasavvufla ilgili örnek bir eser yazmasını talep ettiklerini, bunun üzerine bu eserini yazmaya başladığını bildirir.¹⁹⁵

Muhtevası:

Eserine tasavvufun esâsı saydığı Ebû Hureyre(r.a.)'nin, "*Nebî(sav)'den iki kab(dolusu) ilim belledim. Bunlardan birini(size) intişâr ettim. Diğerine gelince onu meydana çıkaracak olsam benim şu boğazım kesilir.*"¹⁹⁶ Hadisiyle başlayan müellif, buradan hareketle sûfilerin zâhidâne hayatlarıyla Ashâb-ı Suffa'ya benzediklerini söylemektedir. Onların gittiği yolu tercîh edenlerin de zâhirî ve bâtınî ilimlerde mesâfe

¹⁹⁴ Sîvâsî, *Miskâlü'l - Kulûb*, vr. 1b-2a.

¹⁹⁵ A.g.e., vr. 2a, 2b.

¹⁹⁶ Buhârî, İlim 42.

kat' ettiklerini söylemektedir. Bununla beraber Şerî'at'a bağlılığın gerekliliğine de ısrarla vurgu yapar.

Eserinde sahte sûfi ve şeyhlere de işâret eden müellif, bâtın ehlinin ve sülûk ehlinin vasıflarını, şeyh-mürîd münasebetini, sâlikin seyr u sülûk mükellefiyetlerini ve sülûk esnasında riâyet edeceği edepi; şeyhe karşı, kendisine karşı ve ihvâna karşı olmak üzere uyması gereken sorumlulukları anlatır.

Sîvâsî, bu eserinde tasavvufa dâir özlü ta'rifler yapar. Tasavvufla alâkalı ricâlül' – gayb, semâ, keşf gibi belli başlı bazı konulara da değinir.

Sîvâsî, eserine mübtedî, mutavassıt ve müntehî mürîdin yapacağı vird ve davranışlara dair bilgilerle son verir.

Nüshası:

Eserin ulaşabildiğimiz bu tek nüshası İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphânesi Türkçe Yazmalar Kitaplığı 2311 numarada kayıtlı olup, 160 x 145, 145 x 75 mm. Ebadında, 39a-95b vr., 17 satır halindedir. Nesih hatla beyaz kâğıda siyah mürekkeple yazılan bu eserin müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

1. Mi'yâr-ı Tarîk

Tasavvufî konulardan bahseden eser Türk dilinde kaleme alınmıştır.

Muhtevası:

Abdûlmecîd Sîvâsî, alışılmışın dışında te'lif sebebini açıklamamaktadır.

Müellif, enbiyâ ve evliyânın yoluna giren mürîd ve şeyhlerin vasıflarını, bu yolda dikkat etmesi gereken hususları anlatır. O, nefsi terbiyenin Şerî'at'le, kalbi tasfiyenin tarîkatle ve ruhu tahliyenin de hakikat yoluyla olacağını çeşitli misallerle îzâh eder.

Sîvâsî, eserin son bölümünde ise kâmil şeyhlerin yirmi üç özelliğini sıralamaktadır.

Nüshaları:

1- Eserin Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultân 300/3 numarada kayıtlı bulunan incelediğimiz bu nüshası 200 x 140, 140 x 80 mm. ebadında 171-202 vr. 15 st. halinde beyaz kâğıt üzerine nesîh hat ile ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Ahmed b. Bahşî ez-Zîlî tarafından istinsah edilen bu nüshanın istinsah tarihi belli değildir.

2- Bu eserin diğer bir nüshası ise yine Süleymâniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kitaplığı 1367/2 numarada kayıtlı bulunmaktadır. 67 x 140, 200 x 140 mm ebadında 70b-1 12a vr. 13 st. halinde beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır. Yazılar kırmızı mürekkeple çerçeve içine alınmıştır. Eserin müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

m. Müşkilât-1 Mesnevi

Abdülmeçîd Sîvâsî, bu eserini Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde geçen müşkil ve muğlak kelimeleri açıklamak için yazmıştır. Bu işi yaparken takip ettiği usûl şöyledir:

Sîvâsî önce muğlak kelimeleri son harflerine göre bâblara ayırmış, bu babları da kelimenin ilk harfine göre alfabetik olarak fasıllara ayırmak sûretiyle eseri yirmi sekiz fasılda tâamlamıştır. Her fasılda, önce Arapça sonra Farsça lafızları harf sırasına göre şerh etmiştir.

Nüshası:

1- Eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası Süleymâniye Ktp. Nafiz Paşa 1491 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bu nüsha, 203 x 122, 145 x 70 mm. ebadında 70vr. 17 st. halinde kaleme alınmıştır. Eser beyaz kâğıt üzerine, siyah mürekkeple ta'lik hat ile yazılmış, kelimelerin üstü kırmızı mürekkeple çizilmiştir. 1216/1801 tarihinde istinsah edilen eserin müstensihî belli değildir. Kitabın sırtı meşin, kapakları ise ebrulu kâğıtla kaplanmıştır.

n. Nasîhatnâme (Pendnâme)

Abdülmeccîd Sîvâsî'nin bu eseri, İmâm-ı Azam'ın İmâm Ebû Yûsufa yaptığı nasihatlerin¹⁹⁷ tercümesinden oluşan küçük bir risâledir.

Bu nüshanın üzerinde, eserin ismi "Nasîhatnâme" olarak geçerken; Süleymâniye Kütüphanesi'ndeki fiş kaydında ve eserin girişinde Sîvâsî tarafından "Pendnâme" olarak zikredilmiştir.¹⁹⁸

Tercüme Sebebi:

Sîvâsî, eserinin başında, bir pendnâme yazmak istediğini, ancak İmâm A'zam Hazretleri'nin nasihatlerini câmi' ve bu konuda yazılanların tamamından daha faydalı bulduğu için, yeni bir eser yazmaktansa, bu eseri tercüme ettiğini söyleyerek tercüme sebebini izhâr eder.¹⁹⁹

Abdülmeccîd Sîvâsî bu eseri kelimesi kelimesine tercüme etmemiştir. O, ibareleri kendi anlayışı doğrultusunda serbest bir şekilde tercüme etmiş, hatta tercüme esnâsında yer yer esere ilâvelerde de bulunmuştur.²⁰⁰

Nüshası:

1- Eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası Süleymâniye Kütphanesi, Murat Buhari Kitaplığı 326/4 numarada kayıtlıdır. Bu eser, 213 x 153, 135 x 75 mm. ebadında, 54-58 vr., 17 st. halinde nohudî beyaz kâğıt üzerine nesfî hattıyla yazılmıştır. 1195/1780 yılında istinsah edilen eserin müstensihi belli değildir.

o. Risâle-i Fir'avn

Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultân Kitaplığı 294 / 5 numarada kayıtlı bulunan bu risâle Abdülmeccîd Sîvâsî adına fişlenmiştir. Ancak risâlenin hemen başında yer alan "İstanbul'da Fir'avn'ın îmân ile hatm ve ademinde azim niza' olunmağın azizimiz ve

¹⁹⁷ Krş. Kerderî, İmam Hafizi'd-Din b. Muhammed(ö.867), *Menâkıbu Ebi Hanîfe*, Daru'l-Kütüb'l - Arabiyye, Beyrut, Lübnan, tsz., II, 365 vd.

¹⁹⁸ Gündoğdu, a.g.e., s. 210.

¹⁹⁹ Bkz. Sîvâsî, *Pendnâme*, Süleymâniye Ktp, Murat Buhari, No: 326/4, vr. 1b.

²⁰⁰ Bkz. Gündoğdu, a.g.e., s. 210.

şeyhimiz Sîvâsî Efendi hazretleri yevm-i muhlaslerine; "benim eşğalim var, cem' ve te'lîfe miknetim yoktur. Siz tefâsîr ve ehâdîs tetabbu' idüb, bu hususta varid olan ehâdîs ve ahbarı cem' idün." diyü buyurmağın imtisâlen li-emrihim cem' olundu. Fî sene ihdâ ve işrîne ve elf."²⁰¹ ifâdelerden de anlaşıldığı üzere bu risâle Sîvâsî tarafından değil de onun emri üzere müntesibleri tarafından yazılmıştır.²⁰²

Sîvâsî'nin emrine ittibâen bu risâleyi kaleme alan zât, eserin sonunda yer alan kayda göre Hacı İsmail b. Hacı Sinan es-Sîvâsî'dir.²⁰³

Sîvâsî'nin isteğiyle yazılan bu risâle, onun görüşlerini de yansıtmaya açısından bizim için önemlidir.

Nüshası:

1- Araştırmalarımız esnâsında tek nüshasına ulaşabildiğimiz risâle, Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultân Kitaplığı 294 / 5 numarada kayıtlıdır. Eser 200 x 130, 140 x 70 ebadında; 91b-95b vr., 23 st. halinde, nohudî beyaz kağıda, nesîh hat ile siyah mürekkeple yazılmıştır. Risâle, 1021 / 1612 tarihinde Mustafa es- Sîvâsî tarafından hazırlanmıştır.

p. Şerh-i Cezîre-i Mesnevî

Bu eser, XVI. yüzyılın ünlü Mevlevî şâirlerinden biri olan Yenicevardarlı Yûsuf-ı Sîne-çâk(ö.953/1546)'ın Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden 366 beyit seçerek meydana getirdiği "Cezîre-i Mesnevî"nin şerhidir.²⁰⁴ Abdülmecîd Sîvâsî de bu eseri 1011/1602 tarihinde "Şerh-i Cezîre-i Mesnevî" adıyla şerh etmiştir.²⁰⁵

Nazmî Efendi Sîvâsî'nin bu şerhi hakkında şu sitâyîş kâr ifâdeleri kullanmaktadır: "Sîvâsî Efendi Cezîre-i Mesnevî-i Şerîfe bir şerh yazmışlardır ki, nazîri muhâl, misli gayr-i ihtimâldir..."²⁰⁶

²⁰¹ Sîvâsî, *Firavun'un İmânına Dâir Risâle*, vr. 1b.

²⁰² Gündoğdu, a.g.e., s. 192.

²⁰³ A.g.e., vr. 7b.

²⁰⁴ Gündoğdu, a.g.e., s.198.

²⁰⁵ Bu eserin diğer şerhleri için bkz. Gündoğdu, a.g.e., s. 198.

²⁰⁶ Nazmî, s. 120.

Te'lif Sebebi:

Sîvâsî, bu eseri te'lif sebebini ve şerh yaparken takip ettiği usûlü şöyle açıklar: "Mevlânâ (Mesnevî'sinde) bazı yerleri tafsil ederken, bazılarında da f'cazda bulunmuş, herkesi kendi nefesine kıyasla anlamaya sevk etmiştir. Ben de yine onun himmetleriyle bu yerleri açıklayıp bu cevhevârî ifadelerden maksat nedir, Kur'ân'dan hangi âyete, ve hadislerden hangisine işaret edilmiştir onu tesbit etmeye çalıştım. Şerhe başlamadan önce kelimelerin lûgat lûgat manalarını verip, sonra da tahkîk ve tatbik yollarından şüpheleri giderip kaynaklarına işaret ettim. Yani her birinin mânâsını tahkîk edip, sâlikin vicdanına hangi açıdan uygun düşeceğini bildiğim kadarıyla açıkladım. Böylece bu eser ortaya çıkmış oldu... Eseri yazmaya başladığım tarih 1011/1602 yılının Rebiülevvel ayının ortalarında idi. Bu dönem de padişah da Sultân Mehmed b. Sultân Murâd idi."²⁰⁷

Sîvâsî, beyitleri şerh ederken âyet ve hadisler yanında konuyla ilgili olarak mutasavvıfların görüşlerini de aktarmıştır. Bunun yanında zaman zaman da kendi şiirleriyle şerhini zenginleştirmiştir.

Nüshaları:

1- İncelediğimiz bu nüsha Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmûd Efendi Kitaplığı 2453 numarada 193 x 127, 145 x 85 mm. ebadında 141 vr. 17 st. halinde nesih hatla nohudi beyaz kağıda siyah mürekkeple yazılmıştır.

Beyitlerin hattında mavi mürekkep kullanılmış, yazılar kırmızı mürekkeple çerçeve içine alınmıştır. Bazen de gerek Mesnevi beyitleri gerekse âyet ve hadislerin yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

Bu şerh Abdülmecîd Sîvâsî tarafından 1011/1602 tarihinde yazılmıştır. Eser aynı yılın Cemaziyelâhir ayında istinsah edilmiştir. Müstensihi Hüseyin b. Şemseddîn el-Kızılcavi'dir. Eser Mesnevî'nin dördüncü cildinin 536. beytinin şerhiyle sona ermektedir.

2- Eserin bu nüshası Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmûd Efendi Kitaplığı 2527/2 numarada kayıtlıdır. 206 x 150, 155 x 95 mm. ebadında, 8-92 vr. 21 st. halinde beyaz

²⁰⁷ Sivasi, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevi*, vr. 4a-6a.

kağıda siyah mürekkeple yazılmıştır. Beyitler, konu başları, âyet ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Bu nüshada eserin ismi kitabın içinde "Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevi", fiş kaydında ise "Şerh-i Mesnevi" olarak geçmektedir. Kapakları bez kaplı ve döğmeli, sırtı kahverengi meşin ciltle kaplıdır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

3- Bu nüsha, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmûd Efendi Kitaplığı 2453 numarada "Şerh-i Mesnevi" şeklinde kayıtlıdır. Bu nüsha 198 x 127, 145 x 85 mm. ebadında, 141 varak, 19 st. olarak yazılmıştır. Nesih hat ile nohudî beyaz kağıda, siyah mürekkeple yazılmıştır. Miklepli, kapakları ebru kâğıt kaplı, sırtı ve kenarları kahverengi meşin ciltli olan nüshanın müstensihî belli olmayıp 1011 tarihinde istinsah edilmiştir.

4- Süleymâniye Ktp. Kasideci-zâde Kitaplığı 327 numarada kayıtlıdır. 158 x 115, 120 x 80mm ebadında, 126 varak, bb. st. halinde nesih hatla, nohudî beyaz kağıda, siyah mürekkeple yazılmıştır. Bölüm başlıkları ve beyitlerin yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eser kahverengi meşin ciltle kaplanmıştır. Eserin müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

5- Eser, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar, 196 numarada "Şerh-i Mesnevî-i Şerif li-Şemsüddîn Sîvâsî" adıyla kayıtlıdır. Fakat bu eser esâsena Şemseddîn-i Sîvâsî'ye değil, Abdülmecîd Sîvâsî'ye aittir.²⁰⁸

Bu nüsha 200 x 150, 145 x 85 mm. ebadında 3b-113a varak, 21 st. halinde nesih hatla kaleme alınmıştır. Eserde nohudî beyaz kağıt ve siyah mürekkep kullanılmıştır. Ayet, hadis ve konu başlıkları ile Mesnevi beyitleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Beyitlerin üzeri yeşil mürekkeple çizilmiştir. Kapakları benekli karton, sırtı ise kahverengi meşin ciltle kaplanmıştır. 1047/1637 tarihinde Ömer b. el-Hac İlyas es-Sîvâsî tarafından istinsah edilmiştir.

²⁰⁸ Gündoğdu, a.g.e., s. 200.

r. Şerh-i Hilye-i Rasûl²⁰⁹

Te'lif Sebebi:

Abdülmeccid Sîvâsî bu eserinin mukaddimesinde, "Ma'rifet ve kurbetin sebeb-i azîmi'nin Hz. Mahbûb-ı Hûda'yı sevmek ve sevdirmek olduğunu, "el-meḥabbetü ba'de'r - ru'yeti"²¹⁰ tıbkınca kâmil mânâda muhabbetin de şuhûdla gerçekleşeceği için "Hilye-i Mahbûb-ı Hüdâ"yı..." tercüme ettiğini belirtmektedir.

Sîvâsî, on kadar metin ve şerhten derleme suretiyle bu eserini kaleme aldığını ifade etmektedir.²¹¹

Muhtevası:

Sîvâsî eserinde Hind b. Kale'nin Peygamberimiz(sav)'i tavsîf ettiği Tirmizî'nin "Şemâil"inde yer alan "Hilye" hadisini²¹² esas almıştır. Bunun yanında hadisin Timizî'deki metninin muhtevasına başka hadislerden de kelime ve cümleler derc etmek ve kendine ait şiirleri de serpiştirmek suretiyle²¹³ Peygamberimiz(sav)'in hilyesini ortaya koymaya gayret etmiştir.

Nüshaları:

1- Eserin bu nüshası Süleymâniye Ktp. Serez Kitaplığı 3935/1 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha 202 x 115, bb x bb mm. ebadında 4-13 vr. bb. satır halinde, parlak olmayan beyaz kağıda nesîh hattıyla ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Eserdeki bazı kelimelerin yazılışında kırmızı mürekkep kullanılmış, âyet ve hadislerin üzerine kırmızı çizgi çekilmiştir. Eserin müstensihi Mehmed isminde bir zât olup, istinsah tarihi belli değildir.

2- İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar 621 numarada kayıtlı bulunan bu eserin diğer nüshası 58b-67a vr. 17 st. halinde nohudî beyaz kâğıt üzerine, siyah mürekkeple yazılmıştır. Yazılar mavi mürekkeple çerçeve içine alınmıştır. Eserin bu

²⁰⁹ Bu eserin farklı isimlendirmeleri için bkz. Gündoğdu, a.g.e., s. 208.

²¹⁰ Muhabbet, ru'yetten sonradır.

²¹¹ Müellifin bu eseri te'lifi sebebiyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, a.g.e., s. 209.

²¹² Krş. et-Tirmizî, s. 6-11, hadis nr. 7.

²¹³ Gündoğdu, a.g.e., s. 209.

nüshasının müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Eser yeşil deri ciltle kaplanmış olup, kapaklar sarı yıldızla çerçevelenmiştir.

Sîvâsî, Hz. Peygamber(sav)'in hilyesiyle alâkalı bu şerhi, "Bidâ'atü'l- Vaizîn" adlı eserinde, iki numaralı hadisi şerh ederken küçük farklarla aynen aktarmıştır.²¹⁴

Her iki nüshada da istinsah tarihleri belirtilmediği için, bu nüshalardan hangisinin daha önce yazıldığını tespit etme imkanımız olmamıştır.

s. Şerh-i Kasîde-i Mîmiyye

Abdülmeccîd Sîvâsî bu eserini, muhiblerinin ısrarı üzerine kaleme almıştır. Sîvâsî, eserin mukaddimesinde bu şerhi yazarken hiçbir kitaba, sözlüğe, deftere müracaat etmeden Mevlânâ'nın fuyûzât ve fütuhâtından istimdâd ederek kalbine gelen şeyleri yazdığını söylemektedir.

Bu eser hakkında Gündoğdu şu tespiti yapar:

*"Sîvâsî Efendi'nin bu eseri Mevlânâ'nın on bir beyitten oluşan eserinin şerhidir. Yaptığımız araştırmalarda bu beyitlerin Mevlânâ'nın malum eserlerinin hiç birisinde yer almadığını gördük. Bu da Mevlânâ'ya ait bu beyitlerin tesbiti açısından Sîvâsî'nin bir katkısını ortaya koymaktadır."*²¹⁵

Müellif, eseri kaleme alırken şu usûlü tâkip etmiştir: Önce beyitlerin Türkçe tercümesini yapmış, daha sonra bu beyitlerde geçen lafızların tahkîkini yaparak, onların hangi manada kullanıldıklarını, beyit içinde hangi manaya geldiğini açıkladıktan sonra beytin tümünü birlikte ele alıp şerh yapmaktadır. Sîvâsî, bazen beyitleri ayetlerle delillendirmiş, bazen de kendi şiirleriyle şerhine renk katmıştır.

Nüshaları:

1- Eserin incelediğimiz bu nüshası, Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultân Kitaplığı 300/4 numarada kayıtlıdır. Eser, 200 x 140, 140 x 80 mm. ebadında 203-211 vr, 15 st. halinde nesih hat ile beyaz kâğıt üzerine, siyah mürekkeple yazılmıştır. Bu nüshanın sonunda "Mevlânâ'ya teveccühden sonra aynı gecenin iki saati içinde, vâsılların kutbu,

²¹⁴ Krş., Sîvâsî, *Bidâ'atü'l- Vaizîn*, vr. 4b-10a.

²¹⁵ Gündoğdu, a.g.e., s. 201.

talihlerin yardımcısı Şeyh Abdülmecîd-i Sîvâsî'nin hattından nakledildi." ibaresinden eserin bu nüshasının müstensih hattı olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁶ Bununla beraber istinsah edenin ismi ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

2- Süleymâniye Ktp. Esad Efendi Kitaplığı, 1755/16 numarada 193 x 122, 152 x 72 mm. ebadında, 17 st. halinde nesih hatla, beyaz kağıda, siyah mürekkeple yazılmıştır. 1220/1805 tarihinde istinsah edilen bu nüshanın müstensihi belli olmamakla beraber, eserin sonunda Kudretullâh Efendi el-Mevlevî'nin nüshasından istinsah edildiğine dair bir kayıt bulunmaktadır.

3- Süleymâniye Ktp. Daru'l - Mesnevî Kitaplığı, 253/2 numarada 241 x 159, bbxbb mm. ebadında bb. st. halinde nohudi beyaz kağıda, siyah mürekkeple ve ta'lik hatla yazılmıştır. Eserin müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir.

4- Süleymâniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kitaplığı 1367/3 numarada kayıtlı olan eser 700 x 140, 250 x 135 mm. ebadında 114b-126a vr. 13 st. halinde nohudî beyaz kağıda siyah mürekkeple ve nesih hattıyla kaleme alınmıştır. Yazılar kırmızı mürekkepli çizgiyle çerçeve içine alınmıştır. Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir.

t. Şerh-i Mesnevi

Şerh-i Mesnevi, Abdülmecîd Sîvâsî'nin en meşhur eserlerinden biri dir. Sîvâsî'nin eserlerinden bahseden kaynakların hemen hepsinde bu eserin ismi geçmektedir.

Eserin, Sîvâsî'nin kendi hattıyla kaleme aldığı nüshası MEB Ankara Genel Kitaplığı 683 numarada kayıtlıdır. Bu nüshanın ilk varaklarında, sonradan yazıldığı anlaşılan bir kayıta, "Şerh-i Mesnevî-i Şerif Şemsüddîn Sîvâsî bi-hattihî" şeklinde eser Şemseddîn Sîvâsî'ye aitmiş gibi gösterilse de, diğer bir varakta eserin Abdülmecîd Sîvâsî'ye ait olduğunu gösteren kayıtlar mevcuttur.²¹⁷

²¹⁶ Gündoğdu, a.g.e., s.201.

²¹⁷ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, a.g.e., s. 195.

Abdülmecîd Sîvâsî'nin, "Şerh-i Mesnevi" isimli eseri Mevlânâ'nın Mesnevî'sine yapılan şerhlerin ilklerindedir. Muhammed Nazmî, Sîvâsî'nin bu eseriyle alâkalı olarak şunları söyler: "Nefsinde bir şerhdır ki, tamâm Mevlânâ'nın murâdları üzeredir."²¹⁸

Eserin Te'lif Sebebi:

Abdülmecîd Sîvâsî rüyada Mevlânâ'nın kendisine bu eseri şerh etmesini istemesi ve I. Ahmet'in emri üzerine kaleme almıştır.²¹⁹

Abdülmecîd Sîvâsî'nin bu şerhi, Mesnevî'nin birinci cildinin ortalarındaki "Arslanın kuyuya bakması ve kendisiyle tavşanın akislerini görmesi" başlıklı hikâyenin ortalarında kalmıştır. Sîvâsî bu hikâyenin on iki beytinin şerhini yapmış, daha sonraki on üç beytin şerhini yapmadan yazarak eserini *Mesnevinin* 1328. beytinde bırakmıştır. Şerhini ise 1315. beyte kadar yapmış, fazla olmasa bile bazen şerh etmediği beyitler de olmuştur.

Sîvâsî bu eserin şerhinde şu metodu takip etmiştir: Önce beyitleri kelime ve terkiib hâlinde tercüme etmiş, daha sonra açıklamalarda bulunmuştur. Beytleri şerh ederken âyet ve hadislerden iktibaslar yapmış, ara sıra bâzı meşâyihin sözlerinden de istifâde etmiştir. Diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de yeri geldikçe kendi şiirlerine yer vermiştir. Şerhleri yerine göre bazen uzun bazen de kısa tutmuş, bâzı beyitlerin de sâdece tercümesini vermekle yetinmiştir.

Nüshaları:

1- Eserin bu nüshası MEB Ank. Genel Kitâplığı 683 numarada kayıtlıdır. Eser 210 x 145-bb mm. 1b-166b vr. bb. st. hâlinde, nohudî beyaz kâğıda siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Beyitler ve bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış olup, beyitlerin ve bölüm başlıklarının üstleri yine kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Eser miklebli, sırtı meşin, bez kaplı, mukavva ciltlidir. Müellif nüshadır.

2- Bu nüsha, Süleymâniye Ktp. Antalya/Tekelioğlu, 391 numarada

²¹⁸ Nazmî, s. 121.

²¹⁹ Eserin te'lif sebebiyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, a.g.e., s. 195-196.

bulunmaktadır. Eser 295 x 185, 205 x 100 mm. ebadında 321 vr. 15 st. hâlinde nesfî hat ile kül renkte yerli kâğıda siyah mürekkeple yazılmıştır. Yazılar yaldızlı mürekkeple çerçevenilmiş, beyitlerin yazımında mavi mürekkep kullanılmıştır. Sırtı mavi renkli kâğıtla onarılmış, kapaklar kahverengi meşin ciltle ciltlenmiştir. Cilt kapağı salbek şemseli, köşebentli ve zencireklidir. Mehmed Sıddık ve Şeyh Hasan'a ait mülkiyet kayıtları ile Hacı Osman-zâde Muhammed Ağa'nın hicri 1221 tarihli vakıf kaydı vardır. Müstensihî ve istinsah târihi belli değildir.

Asıl nüshaya benzeyen bu nüsha 997. beyitte son bulmuştur. Bu nedenle de asıl nüshaya göre eksiktir.

3- Bâyezid Devlet Ktp. Velfyüddîn Efendi, 1651 numarada kayıtlı olan bu nüsha "*Meulânâ Bibliyografyas*"nda "*Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî*" olarak verilmektedir.²²⁰ Ancak eserin başında yer alan ilk varakta bu eserin isminin *Şerh-i Mesnevî-i Şerif* olduğuna dâir kayıt yer almaktadır. Bu varakta sonradan yazıldığı anlaşılan ve kurşun kalemle yazılan kayıta da eserin ismi *Tercüme-i Mesnevi* olarak gösterilmiştir. Doğrusu *Şerh-i Mesnevi* olmalıdır.²²¹ Bu nüsha 295 x 200, 195 x 95 mm. ebadında, 262 vr. 21 st. hâlinde nesih hatla beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır. Yazılar kırmızı mürekkeple çerçeve içine alınmış, beyitlerin yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eser vişne çürüğü parlak meşin ciltle kaplanmış, kapak üzeri hafif oyuk şemseli olup, içleri ebrulu kâğıtla kaplanmış. Bu nüshanın müstensihî ve istinsah târihi belli değildir.

4- Bu eserin tespit edebildiğimiz diğer nüshası, İzmir (Tire) Necip Paşa Ktp. 312 numarada kayıtlıdır. Eser, 189 x 135, 126 x 70 mm. ebadında 159 varak 19 st. hâlinde, nesih hatla kaleme alınmıştır. Bu nüshanın müstensihî ve istinsah târihi belli değildir.

u. Tefsîr-i Sûreti'l - Fâtiha²²²

²²⁰ Mehmet Önder, *Mevlânâ Bibliyografyası*, (Yazmalar), Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Ank. 1974, II, 827.

²²¹ Gündoğdu, a.g.e., s. 198.

²²² Abdülmeccid Sivasî'nin bu çalışmamıza konu olan eseridir.

v. 'Uddetü'l-Müsta'iddîn

Abdülmeccid Sîvâsî bu eserini Arapça sarf ilmine dâir yazmıştır.

Te'lif sebebi:

Eserin mukaddimesinde eserin te'lif sebebi hakkında şu bilgiler verilmiştir: "Ey ilim yolundaki Efendim! Senin muhabbetin beni zor ama bütün gayretimi sarf ederek bir eser yazmaya mecbur etti. Duyduğum bu mecburiyetten hareketle siz azîz talebelerim için ez-Zemahşerî'nin "el-Mufassal", İbn-i Hâcib'in "Safiye" adlı eserleriyle muhtelif lügat ve diğer Arap dili kaynaklarından istifâde ederek sarfla ilgili bu eserimi geniş kapsamlı olarak yazdım. Bu eserde muğlak gözükten bütün bina bâblarını ele aldım ve bu bâbların kullanılması hususundaki gerekliliği ve talebelerin de bundan kolayca istifâde etmelerini hedefledim ve eserin ismini "Uddetü'l-Mustaidîn" (Yola çıkanlara malzeme) koydum."²²³

Muhtevası:

Sîvâsî, eserinde önce fiillerin mazi ve müzâîlerini vererek semâ'î masterlarını göstermiş, daha sonra da masterları kıyâsî olarak gelen fiillere geçmiştir. Öncelikle semâ'î masterlar üzerinde duran müellif, bazen de kanaatini "es-Sıhah", "el-Muğnî", "el-Kâmus", "el-Mütenebbî" gibi çeşitli Arapça eserlerden getirdiği delillerle güçlendirmiştir.

Diğer taraftan lâzım ve müte'addî fiillere değinen müellif, onların ifâde ettiği mânâlardan da bahsetmektedir.

Müellif, sarfta bulunan bütün bina bâblarını ve mülhakatını bir bir ele alıp açıklamakta, her bâbın mânâlarını vererek örneklendirmektedir. Sîvâsî bu eserinde diğer bazı sarf kitaplarında olduğu gibi îlal, idğam ve benzeri konulara temas etmemektedir.

Nüshası:

1- Bu eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası Süleymâniye Ktp., Kasideci-zâde, 731/2 numarada kayıtlıdır. Eser, 190 x 118, 133 x 62 mm. ebadında 24-47 vr., 15 st.

²²³ Sîvâsî, 'Uddetü'l - Musta'iddîn, Süleymaniye Ktp., Kasideci-zâde, No: 731/2, vr. 2a-2b.

halinde parlak beyaz kağıda, ta'lik hat ile ve siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Bu nüsha Süleyman b. Ahmed tarafından 1024/1615 tarihinde istinsah edilmiştir,

2. Kaynaklarda Yer Alıp da Kütüphânelerde Bulunamayan Eserleri

a. Kahru's-Sûs

Bu eserin ismi Hediyyetü'l - İhvân, Hediyyetü'l - Ârifin, Ziyâret-i Evliya ve Osmanlı Müellifleri'nde geçmektedir. Hediyyetü'l - İhvân'da verilen bilgilerin dışında, bu eser hakkında ma'lûmâtımız yoktur.²²⁴

Muhtevâsı:

Nazmî'nin şu ifâdeleri bu eserin içeriği hakkında bize önemli ip uçları vermektedir: "Sîvâsî'nin şer'at, tarîkat, ma'rifet ve hakikatte benzerleri olmadığı, bu eseri mütalaa edenlerin ma'lumudur." Ayrıca "Hediyyetü'l - İhvân" da bu eserden yaptığı alıntılar, eserin tasavvufî konuları muhtevî olduğu noktasında önemli ipucu vermektedir.²²⁵

Eserin dili konusunda Nazmî'nin "Hediyyetü'l - İhvân" adlı eserine bu eserden yaptığı alıntıların Arapça olması, onun Arap dilinde kaleme alındığı hususunda ip uçları vermektedir. Vassâf'ın da Sefîne'de Sîvâsî'nin eserlerini serdederken bu eserin Arapça olduğunu bildirmesi²²⁶ onun Arapça olarak kaleme alındığını te'yîd etmektedir.²²⁷

b. Tercüme-i Kelâm

Sîvâsî "Miskâlü'l - Kulûb" adlı eserinde, "Tercüme-i Kelâm" isimli bir eserinin olduğundan bahsetmekte; "Tefsîru Sûreti'l - Fâtiha" isimli eserinde de "îmân-ı ye's" konusunu anlatırken eserin hâmişinde "Türkî Kelâm risâlemizde mestûrdur."²²⁸ diye bir ibârede yine aynı eserin ismi geçmektedir.

Cengiz Gündoğdu bu eserle ilgili şu ma'lûmâtı verir:

²²⁴ Gündoğdu, a.g.e., s. 212.

²²⁵ Gündoğdu, a.g.e., s. 212.

²²⁶ Vassâf, III, 258.

²²⁷ Gündoğdu, a.g.e., s. 212.

²²⁸ Bkz. Sîvâsî, *Tefsîru Sûreti'l - Fâtiha*, vr. 49a.

"Ancak araştırmalarımız esnasında gerek kütüphanelerde gerekse Sıvâsî Efendi'nin eserlerinden bahseden kaynaklarda bu isimde bir esere rastlayamadık. Hüseyin Vassâf, Sefine-i Evliyâ'da Sıvâsî Efendi'nin eserleri arasında "Kitâbu İlmi'l - Kelâm" adlı bir eserinin olduğunu belirtmektedir²²⁹ ki, kanâatimize göre bu eser Sıvâsî Efendi'nin sözünü ettiği "Tercüme-i Kelâm" adlı eseri olmalıdır."²³⁰

Eserin Muhtevâsı:

Sıvâsî Miskâlî'l – Kulûb isimli eserinde "Tercüm-i Kelâm"ın muhtevâsı hakkında şunları söyler: Ehl-i Sünnet yolundan sapanların; tenâsuhî, hulûlî, hurûfî, vücûdî, mübâhî, cebri ve kaderîler vs. gibi yetmiş üç fırkaya ayrıldıklarını, dolayısıyla bunların tafsillerine yer verdiğini bizzat kendisi söylemektedir.²³¹

Bu eser hakkında Gündoğdu şu değerlendirmeyi yapar:

"Bu ifâdelerden hareketle eserin müellifimizin yine aynı konulardan bahseden "Dürer-i Akâid" adlı eseri olabileceğini de düşünebiliriz. Diğer taraftan "Sefine" yazarının bu eseri isim listesine alırken onun en çok tanınan ve değişik kütüphanelerde pek çok nüshası bulunan "Dürer-i Akâid" adlı eserinden bahsetmemesi bu ihtimâlimi kuvvetlendirmektedir. Fakat bu tür konulardaki hassasiyetini bildiğimiz Sıvâsî'nin bu isimle müstakil bir eser yazdığı da düşünülebilir."²³²

3. Diğer Eserleri

Sıvâsî'nin, kaynaklarda ismi geçen, ancak haklarında bilgi bulunmayan bir çok risâlesinin ismi zikredilir.

Bu kaynaklardan Hediye-tü'l - Ârifin'de Abdülmecîd Sıvâsî'ye âit olduğu söylenen şu risâlelerin ismi geçmektedir:

- 1- Şurûtu's-Salât
- 2- Keffâratu'l - Hams
- 3- Risâletü'l - İslâm ve'l-İmân

²²⁹ Vassâf, III, 258.

²³⁰ Gündoğdu, a.g.e., s. 212.

²³¹ Sıvâsî, *Miskâlî'l – Kulûb*, vr. 6a.

²³² Gündoğdu, a.g.e., s. 212.

4- Risâletü'l - Kebâir ve Şeruhâ²³³

Sefine'de de şu eserler Sîvâsî'ye nispet edilmektedir:

- 1- Beyânu Şerhu'l-Kebâir
- 2- Hadis-i Erba'în
- 3- Kerâhiyye
- 4- Kitâb-ı Keffârât-ı Hams
- 5- Metin fi'n-Nahv
- 6- Metin fîs'-Sarf
- 7- Mufassal Şurûtu's - Salât.
- 8- Risâle-i Hızır Aleyhi's – Selâm
- 9- Risâle-i Mufassala fi Hakki'l - İmân ve'l – İslâm
- 10- Risâle-i Mufassala fi'l-Ecnihâ
- 11- Risâle-i Mufassala fi's-Salât
- 12- Risâle-i Niyet
- 13- Risâle-i Savm
- 14- Şerh-i Hadis-i Âfâk²³⁴

Vassâf'ın zikrettiğine göre "Hadis-i Erba'în", "Kitâb-ı Keffârât-ı Hams", "Risâle-i Niyet" ve "Risâle-i Savm" isimli eserler Türkçe, diğerleri Arapça olarak kaleme alınmıştır.

Görüldüğü gibi Bağdatlı İsmail Paşa'nın zikrettiği eserleri küçük değişikliklerle Vassâf da zikretmiştir.

Bu zikredilenlerden anlaşıldığına göre, ileride yapılacak çalışmalar Sîvâsî'nin eserleri hakkında daha detaylı bilgilere sâhip olmamızı sağlayacaktır. Zamanla araştırmalar esnâsında zikredilen eserlerin farklı nüshaları tespît edilecek; Sîvâsî'nin şimdilik tespît edilemeyen yeni eserleri gün yüzüne çıkarılacak; belki ona nispet edilen eserlerin bazılarının bir başkasına âit olduğu ortaya çıkacak. Bu saydıklarımız şimdilik tespît

²³³ Bağdatlı İsmail Paşa, 1, 62.

²³⁴ Vassâf, III, 258-259.

edilebilenlerdir.

III. BÖLÜM

[TEFSİR-İ SÛRETİL - FĀTİHA]

A. ESERİN TANITIMI

1. Eserin Mevcut Nüshaları

a. "Tefsîr-i Sûreti'l – Fâtiha"

Eserin bu nüshası Süleymâniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kitaplığı 1367 / 1 numarada kayıtlıdır. Eser 69 x 150, 200 x 140 mm. ebadında, 1-69 vr. 13st. halinde beyaz kağıda güzel bir nesih hatla kaleme alınmıştır.

Bu nüshadaki yazılar harekelenmiştir. Fakat zaman zaman harekelemede hataların yapıldığı dikkat çekmektedir. Bazen bu hareke hataları âyetlerde bile yapılmıştır. Yazılar kırmızı mürekkeple çerçevelenmiş olup, âyet ve hadislerin üstü de yine kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Sayfaların kenarında açıklamalar (hâmiş) bulunmaktadır. Eser kahverengi meşin ciltlidir.

Eserin müstensihî ve istinsah tarihi kesin olarak belli değildir. Ancak mecmua içindeki "Tefsîru Sûreti'l – Fâtiha" ile aynı yazı özelliklerine sâhip, bir başka risâlenin sonundaki kayıta, risâlenin h. 1031 (m. 1622) yılında Rebûlâhir'in sonlarında Ahmed b. Bahşî ez-Zîlî tarafından yazıldığına dâir kayıt vardır. Aynı mecmua içinde farklı iki risâlede kullanılan hattın birbirinin aynı olması, nüshaların aynı müstensih tarafından istinsah edildiği ihtimalini ortaya koymaktadır. Bu nedenle de çalışmamızda ulaşabildiğimiz dört nüsha arasından bu nüshayı esas olarak kabul ettik.

b. Eserin bu nüshasının başına isim yazılmamış. Süleymâniye Kütüphânesi'nde fiş kayıtlarında bu esere rastlayamadık. Bu esere merhûm Ziyâ Demir'in yüksek lisans tezinde²³⁵ verdiği numaradan ulaştık.

Eserin bu nüshası Süleymâniye Kütüphânesi, Reşid Efendi, 394 / 1 numarada kayıtlıdır. Ancak eser bu numarada bulunabilmekle beraber, eserin fiş kaydı muhtemelen kaybolmuştur.

Bu nüsha 250 x 177, 155 x 100 ebatlarında, 1-26 vr. 19 st. olarak istinsah edilmiştir. Yazılar nesih hatla, harekesiz olarak yazılmıştır. İlk sayfalarda geçen bazı

²³⁵ Demir, 21-23.

kelimeler, fasıl ve bölüm başları ile tefsîri yapılan Fâtiha Sûresi'nin âyetleri kırmızı mürekkeple yazılmış. Eserde geçen âyet ve hadis-i şeriflerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiş olup, varaklardaki yazılar çerçeve içine alınmamıştır. Sayfaların kenarında açıklamalar (hâmiş) bulunmaktadır.

Eserin dışı meşin ciltle kaplanmıştır. Sûrenin sonunda yer alan kayda göre bu nüsha İbrâhîm b. Lâ'î tarafından istinsah edilmiş olup, eserin istinsah tarihi belirtilmemiştir. Ancak aynı mecmu'a içinde, yine aynı şahıs tarafından istinsah edilen bir risâlenin sonundaki kayıta, o risâlenin istinsahının h. 1036 (m. 1626) yılının Rebûlevvel ayının ortalarında bitirildiğine dâir kayıt yer almaktadır. Buradan da çalışmamızın konusu olan eserin bu nüshasının da aynı tarihlerde istinsah edildiği sonucu çıkarılabilir.

c. Sûre-i Fâtiha

Süleymâniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa 121 / 2 numarada kayıtlı olan eserin başına isim konulmamış. Eser verilen numarada olmakla birlikte, bu nüshanın fiş kaydı da – muhtemelen- kaybolmuştur. Demir'in çalışmasından anlaşıldığına göre bu eserin fiş kaydında eserin ismi " Sûre-i Fâtiha ve Tasavvufî Risâle" olarak geçmektedir.

Eser 190 x 130, 142 x 80 mm. Ebatlarında; 113-137 vr. ve 21 st. halinde ta'lik hatla kaleme alınmıştır. Metin harekesiz olarak yazılmış. Bu nüshanın hattının okunması diğer nüshalara göre daha zordur. Yazıların kenarına çizgi çekilmemiş.

Bu nüshada da ilk sayfalardaki bazı kelimeler ve "fasl" kelimesi risâlenin her yerinde kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metnin tamamında geçen âyetlerin, hadislerin üzerine kırmızı mürekkeple çizgi çekilmiştir.

Diğer nüshaların aksine, bu nüshada sadece metne yer verilmiş, diğer nüshalarda metnin kenarlarında hâmiş kısmında bulunan bazı açıklamalara bu nüshada yer verilmemiştir. Yine bu nüshada, zaman zaman diğer nüshalara göre daha fazla eksiklere rastlanmaktadır. Eserin bu nüshasının müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir.

d. Risâle fî Tefsîri Sûreti'l – Fâtîha bi-Lisâni't - Türkî

Bu nüsha, Süleymâniye Kütüphânesi, Mihrişah Sultan 300 / 2 numarada kayıtlıdır. Eser, 200 x 140 (140 x 80) mm. ebadında, yeşil bezle kaplı, siyah meşin yıpranmış bir cildi vardır. "Risâle fî Tefsîri Sûreti'l – Fâtîha", mecmuanın "121a - 171a" arası varaklarında bulunmaktadır. Kitabın varakları orta kalınlıkta sarımtırak âharlı ve sağlam fakat şirâzedden ayrılmış. 15 satırdan oluşan sayfalar cetvelsiz normal genişliktedir.

Eserin başında tercüme ve tefsiri yapılan âyetlerle, fasılların yazımında kırmızı mürekkep kullanılmış; kitabın ilk sayfalarında birtakım cümle ve kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yine risâlede geçen, âyetlerin, hadislerin ve fasılların üzerine kırmızı mürekkeple çizgi çekilmiş. Risâlenin metni nesih hatla harekeli olarak yazılmıştır.

Başlıksız olan kitap ve hüviyeti kısaca ilk sayfada şu ibare ile belirtilmiştir: "Risâle fî Sûreti'l – Fâtîha bi-Lisâni't – Türkî. Sülûkun beyânı, sâliklerin kısımlarıyla hallerinin beyânı ve keyfiyetleri."

Sayfaların kenarında açıklamalar (hâmiş) bulunmaktadır.

Eserin müellif mi yoksa müstensih hattı mı olduğuna dair herhangi bir kayıt olmadığı gibi yazım tarihi de belli değildir.

2. Kaynakları

Abdülmecîd Sîvâsî, istifâde ettiği kaynakların ismini genellikle belirtmiştir. Eserinde özellikle adından Şeyh-i Ekber diye behsettiği İbn-i Arabî'den önemli ölçüde istifâde etmiştir.

a. Füsûsu'l – Hikem

Tasavvuf düşüncesinin temel kitaplarından biri olan eserin tam adı "Füşüşü'l – Hikem ve Huşüşü'l – Kilem"dir. Füsûsu'l – Hikem, Muhyiddin İbnü'l – Arabî'nin (ö. 638 / 1240) bütün fikirlerinin özeti sayılan eseridir.

Diğer eserleri gibi bu eserin de "nefsin yol açtığı garazlardan münezze bir mukaddes makamdan geldiğini" söyleyen İbnü'l – Arabî kendisinin eserin müellifi değil mütercimi sayılması gerektiğini özellikle ifade eder.

Füsûsu'l – Hikem, yirmi yedi peygamberin hikmetlerine izâfeten yirmi yedi bölüme ayrılmıştır.

Eserin ana temasının "insan-ı kâmil" olduğu söylenebilir. Hikmetin asıl kaynağının nebevî olduğuna işaret edilen kitapta baştan sona zâtiyyet, ulûhiyyet, rubûbiyyet, vücûd, adem, âdem, âlem, insan-ı kâmil, hakikat-ı Muhammediyye, hakikat, vahiy, tecelliyât, zuhûr, akıl, ruh, nefis, isimler, sıfatlar, vahdet, kesret, nübüvvet, velâyet, imâmet, ilim, ma'lûm, şirk, küfür, irâde, küllîler, cüz'îler, ibâdet, kıyâmet gibi metafizik konulara İbnü'l – Arabî'nin bakış açısından açıklamalar getirilmektedir.

Hz. Âdem ile başlayıp Hz. Muhammed (sav) ile son bulan Füsûsu'l – Hikem'de bölümlerin bir kronolojik sırası olmadığı gibi belirli bir fikrî bütünlüğü takip ettiği de söylenemez.

Sadreddin Konevî'nin eliyle yazılan ve müellifi tarafından görülen nüshası İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndedir (nr. 1933). Ebü'l-Alâ el-Affî tarafından açıklamalarla yayımlanan (Beyrut 1946) eser üzerine birçok şerh ve reddiye yazılmıştır.²³⁶

b. el-Fütûhâtü'l - Mekkiyye

Kısaca el-Fütûhât olarak da anılan eserin tam adı "el-Fütûhâtü'l - Mekkiyye fî Ma'rifeti'l - Esrârî'l - Mâlikiyye ve'l – Mülkiyye"dir. Eser Muhyiddin İbnü'l - Arabî'nin (ö. 638/1240), tasavvufî görüşlerini en geniş boyutlarıyla açıkladığı eseridir.

el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, müellifin "sifr" adını verdiği otuz yedi kitaptan meydana gelir. Bunlar cüzlere, fasıllara, bâblara ve meselelere bölünmüştür. Ancak eser ana şema olarak altı fasla, fasıllar da 560 baba ayrılmıştır. Eserin bazı bölümleri bir iki sayfa, bazıları da müstakil bir kitap hacmindedir. 559. bölüm hacim itibariyle en geniş bölümdür. Öte yandan eserin muhtevası da belli bir plana uymaz.

²³⁶ Eser hakkında detaylı bilgi için bkz. Kılıç, Mahmud Erol, "Füsûsü'l – Hikem", DİA, XIII, 230-237; Kılıç, Mahmud Erol, "İbnü'l – Arabî", DİA, XX, 514.

el-Fütûhât esas itibariyle mensur bir eser olmakla birlikte içerisinde bir hayli şiir bulunur. Bu şiirlerin sayısı İbnü'l - Arabî'nin divanında yer alan şiirlerin yaklaşık beş katına ulaşır. Müellif ayrıca bu şiirleri "*Nazmü'l - Fütûhi'l - Mekki*" adıyla bir eserde toplamıştır²³⁷. Genellikle her bölüm bir şiirle başlar. Müellif bu şiirlerin o bölümün âdetâ birer özeti olduğunu, bunların kendilerine özgü mânaları bulunduğunu vurgular.

Eserde nakledilen âyet ve hadislerin sayısı da oldukça fazladır. el-Fütûhât'ta tefsir ve te'vili yapılan bu âyetler Mahmûd Gurâb tarafından derlenerek "*Rahmetün mine'r - Rahmân fi Tefsîri'l - Kurbân*" adıyla dört ciltten oluşan bir eser meydana getirilmiştir (Şam 1989).

el-Fütûhât'a tasavvufî bir Kur'ân tefsiri demek de mümkündür.

Çeşitli vesilelerle tefsir, hadis, fıkıh ve kelâmıla ilgili pek çok meseleye temas eden ve bunlara dikkate değer açıklamalar getiren İbnü'l - Arabî'nin bu hacimli eseri yazıldığı tarihten itibaren pek çok âlimin dikkatini çekmiş, defalarca istinsah edilmiş, şerh ve ihtisar şeklinde bazı çalışmalara konu olmuştur.

Sadece İstanbul kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunan eserin 1238 yılında tamamlanmış müellif hattı nüshası İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndedir (nr. 1845-1881). Konya nüshası olarak bilinen ve otuz yedi ciltten meydana gelen bu nüsha itinalı bir mağrib neshiyle yazılmıştır.

Müellifin yazdığı bugün mevcut olmayan ilk nüshadan istinsah edilen Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndeki el-Fütûhât nüshası²³⁸ dört cilt halindedir. Bu nüsha yukarıda tanıtılan nüsha ile bazı farklılıklar göstermektedir. "Beyazıt nüshası" olarak tanınan eser 683 (1284) yılından önce istinsah edilmiştir.

İbnü'l - Arabî'nin İsmail b. Sevdekîn en-Nürî adlı talebesi tarafından ilk nüshadan istinsah edilen Fâtiḥ nüshası eserin XVIII-XXVII. ciltlerini ihtiva eder²³⁹.

²³⁷ Halep, Ahmediye Ktp., nr. 774.

²³⁸ nr. 3743-3746.

²³⁹ Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 275.

Beyazıt Devlet²⁴⁰ ve Nuruosmâniye²⁴¹ kütüphanelerindeki nüshalar da oldukça eski tarihli olup sonlarında semâ kayıtları vardır.

Molla Fenârî'nin oğlu hattat Celâleddin Efendi tarafından istinsah edilen şahâne hatla yazılmış ve tehzîbli nüsha bugün Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir²⁴². Ayrıca yine Süleymaniye²⁴³ ve Topkapı Sarayı Müzesi²⁴⁴ kütüphanelerinde nefis tezhipli el-Fütûhât nüshaları bulunmaktadır.

Eser ilk olarak Emîr Abdülkâdir el-Cezâirî tarafından Mısır'da neşredilmiştir (Bulak 1297). Kitap 1876 ve 1911'de tekrar basılmış, bu son baskının Beyrut'ta birçok tıpkıbasımı yapılmıştır²⁴⁵. Üçüncü basımda önceki baskılara göre bazı farklılıklar ve baskı hataları bulunduğundan ilk baskı daha muteber sayılır. Eserin son bölümü olan "Vesâyâ" ayrı bir kitap olarak el-Vesâyâ adıyla birkaç defa basılmıştır (meselâ bk. Beyrut 1408/1988).

Tahkikli bir neşri de aslına uygun olarak otuz yedi cilt halinde Osman Yahya tarafından yapılmakta iken XIV. cildin neşriyle yayın durmuştur. Eserin Mahmûd Matacî tarafından tahkiksiz bir neşri yapılmıştır (1-1X, Beyrut 1994).

el-Fütûhât'ın tam bir şerhi yoktur.²⁴⁶

el-Fütûhât'm şerhinden ziyade ihtisarlari yapılmıştır. Çeşitli kütüphanelerde "Kıta'ât mine'l – Fütûhât" veya "Müntehabât mine'l – Fütûhât" adı altında kayıtlı pek çok seçme vardır. Bunların en meşhurları Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin "el-Yevâkît ve'l - Cevâhir"i ve bunun da ihtisarı olan "el-Kibrîtü'l - Ahmer"idir. Yine aynı müellif "Levâkîhu'l - Envârî'l – Kudsiyye" adını verdiği bir ihtisar çalışması daha yapmıştır.²⁴⁷

²⁴⁰ Veliyyüddin Efendi, nr. 1752.

²⁴¹ nr. 2506-2507.

²⁴² Turhan Valide Sultan, nr. 187.

²⁴³ Antalya [Tekeli-oğlu], nr. 388; Mehmed Ağa Camii, nr. 125.

²⁴⁴ III. Ahmed, nr. 98.

²⁴⁵ Beyrut, ts. (Dârü's - Sadr).

²⁴⁶ Fütûhât'm yarım olan bazı şerh çalışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Kılıç, Mahmud Erol, "el-Fütûhâtü'l – Mekkiyye", DİA, XIII, 251-258.

²⁴⁷ Fütûhât'm ihtisarlari hakkında geniş bilgi için bkz. Kılıç, Mahmud Erol, "el-Fütûhâtü'l – Mekkiyye", DİA, XIII, 251-258.

el-Fütûhât'ın mecaz ve istiarelerle örülü sembolik bir dile sahip olması ve muhtevasının fikrî yoğunluğu sebebiyle tercüme edilmesi oldukça güçtür. Bazı dillere kısmî tercümelere yapılmışsa da henüz eserin tamamının çevirisi bulunmamaktadır.²⁴⁸

c. 'Ankâü Muğrib fî Ma'rifeti Hatmi'l – Evliyâ ve Şemsi'l - Mağrib

Muhyiddin İbnü'l – Arabî (ö. 638/1240), bu eserinde "anka" imajından faydalanarak mutlak şekilde âlem-insan benzerliğini (büyük âlem-küçük âlem), insanın küçük âlem olduğunu ve mehdînin âlemdeki yerini tespît etmeye çalışmıştır.²⁴⁹

d. Envâru't – Tenzîl ve Esrâru't – Te'vîl

Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed b. Ali eş-Şîrâzî el- Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) Kur'ân tefsiridir.

Orta hacimde özlü bir tefsir olan "Envâru't – Tenzîl"de rivâyet ve dirâyet metotları birlikte kullanılmıştır. Âyetlerin tefsîrinde diğer âyetlere, hadislerle, sahâbe sözlerine ve tabîînin görüşlerine başvurulmuş, bunların zayıf olanlarına "kîle" veya "ruviye" ifadesiyle işaret edilmiştir. Bu arada tefsîrde İsrâiliyat türünden bazı rivâyetlere de yer verilmiştir.

Eserde geçmiş önemli müfessirlerin görüşleri özetlendikten sonra, bazen bunlara Arap şiiiriyle istişhâdda bulunularak, ayrıca dil kaidelerine ve aklî istidlallere dayanılarak ortaya konan yeni görüşler ilâve edilmek suretiyle dirâyet metodu uygulanmıştır ki müellifin tefsir ilmindeki gücünü gösteren asıl bölümler bunlardır.

İtikadî konularla alâkalı âyetlerin tefsirinde özellikle Mutezile ile Ehl-i sünnet arasındaki ihtilâflara temas edilmiş ve genellikle Ehl-i Sünnet'in görüşleri isâbetli bulunmuştur. Zaman zaman Kur'ân-ı Kerîm'de, muarızlara karşı getirilen aklî delillerin mantıkî kıyas esasına göre açıklandığı görülür.

Beyzâvî tefsîrinde ahkâm âyetlerini tefsir ederken fikhî mezhepler arasındaki ihtilâflara da temas etmiş; kevnî âyetlerin yorumunda ayrıntılı açıklamalar yapmıştır.

²⁴⁸ Fütûhât'ın kısmî tercümelere için bkz. a.g.md., s. 251-258.

²⁴⁹ Uludağ, Süleyman, "Anka", DİA, III, 200-201.

Beyzâvî, el-Keşşâftan fazlaca iktibaslar yaptığından Envârü't - Tenzîl bazı âlimlerce onun bir özeti olarak kabul edilmiştir.

İstanbul, Kahire, Bombay, Leknev gibi ilim merkezlerinde birçok defa basılan eseri H. O. Fleischer Leipzig'te neşretmiş (1846-1848), bu neşri esas alan Winand Feel tarafından hazırlanan bir fihristle birlikte aynı yerde tekrar basılmıştır (1878).

Eserin tamamı veya İhlâs ve Fatıha sûreleriyle Âyetü'l-kürsî gibi bazı bölümleri üzerinde şerh, haşiye ve ta'lik tarzında gerçekleştirilen çalışmaların sayısı 250'den fazladır. İbn Temcîd (İstanbul 1287), Şeyhzâde Mustafa b. Kocâvî (İstanbul 1283), Abdülhakîm es-Siyâlkûtî (Kahire 1271), Şehâbeddin el-Hafâcî (Kahire 1283) ve İsmail b. Muhammed el-Konevî (İstanbul 1283) tarafından yapılan haşiyeler "Envârü't - Tenzîl" üzerindeki çalışmaların en meşhurları arasında yer alır.

Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman (ö. 874/1469) "Envârü't - Tenzîl"i ihtisâr etmiş, Muhammed Abdürraûf el-Münâvî (ö. 1031/1622) "el-Fethu's - Semavî fî Tahrîri Ehâdîsi'l - Beyzâvî" ve Himmetzâde Muhammed b. Hasan ed-Dımaşkî (ö. 1175/ 1761) "Tuhfetü'r - Râvî fî Tahrîri Ehâdîsi'l - Beyzâvî" adlı eserlerinde Beyzâvî'nin tefsîrinde bulunan hadisleri tahrir etmişlerdir.²⁵⁰

e. Kûtü'l - Kulûb

Tam adı "*Kûtü'l - Kulûb fî Mu'âmeleti'l - Mahbûb ve Vasfi Tarîki'l - Mürîd ilâ ma-Kâmi't - Tevhîd*" olan kitap, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) tasavvufa dair eseridir.

Kûtü'l - Kulûb kırk sekiz bölümden meydana gelir. Eserde farz ve nafil ibadetlere, evrâd ve dualara, nefis, kalp, ruh ve bunların çeşitli hallerine, muhâsebe, murâkabe, vesvese, gaflet ve müridlerin göz önünde bulundurmaları gereken hususlara ve tasavvufî makamlara geniş yer verilmiştir. Konular anlatılırken âyet ve hadislerle, sahabe ve tabiîn sözlerine başvurulmuş, ayrıca sûflerin söz ve menkıbelerinden de istifâde edilmiştir. Bununla birlikte *Kûtü'l - Kulûb* sadece bir tasavvuf kitabı değildir.

²⁵⁰Eser hakkında daha geniş ma'lûmât için bkz. Cerrahoğlu, İsmail "*Envârü't - Tenzîl ve Esrârü't - Te'vîl*", DİA, XI, 260-261.

Eserde namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetlerin manevî ve tasavvufî mânaları yanında fikhî yönleri de açıklanmış, ahlâk ve eğitim konularına da yer verilmiştir.

Konular anlatılırken yer yer İsrâiliyat'tan alıntılar yapılmış, Arap atasözleri, Araplar'ın örf ve âdetleriyle ilgili şiir ve kıssalar nakledilmiştir. Ebû Tâlib el-Mekkî, ele aldığı konuları geniş bir tahlile tâbi tutarak yorumlamış, bazen de eleştirilerde bulunarak özellikle bid'atlara dikkat çekmiştir.

Ehl-i Sünnet'in görüşlerinin esas alındığı *Kûtü'l - Kulûb'da* Mu'tezile, Mürcie ve Haricîler eleştirilmiş, Mu'tezile tenkit edilirken Selef i'tikâdı savunulmuştur. Allah'ın sıfat, fiil ve isimleri, özellikle tevhid konusu tasavvuf açısından da açıklanmıştır. Tasavvufu şeriatla bütünleştirici bir yaklaşımı içermesi eserin çok ilgi görmesine sebep olmuştur.

Ebû Abdullah el-Mühtedî, eseri "*Tebstü Kitâbi Kûtî'l – Kulûb*" adıyla şerhetmiş; İbn Abbâd er-Rundî, "*el-Beyânü's – Şâff*", Muhammed el-Esvî, "*Hayâtü'l - Kulûb fi Keyfiyeti'l - Vüsûl ile'l – Mahbûb*" adlı eserlerinde *Kûtü'l - Kulûb'un* anlaşılması güç bazı ifadelerini açıklamışlardır. Hindli sûfî Gîsûdirâz'ın da bu tarz bir eseri vardır. Muhammed b. Halef el-Ümevî adlı bir Endülüslü âlim *Kûtü'l - Kulûb'u "el-Usûl ile'l - Ğarâzi'l - Matlûb min Cevâhiri Kû tî'l – Kulûb"* adıyla özetlemiştir. Hüseyin b. Ma'n ile Derviş Abdülkerîm b. Ali de eseri özetlemişlerdir.²⁵¹

Kûtü'l – Kulûb ilki Kâhire'de olmak üzere birkaç defa basılmıştır.²⁵² Eserin tenkitli neşri Abdülmün'im Hifnî tarafından yapılmıştır²⁵³. *Kûtü'l - Kulûb*, dipnot ve açıklamalar eklenerek Von Richard Gramlich tarafından "*Die Nahrung der Herzen Abû Tâlib al-Makkis Qût al-qulûb*" adıyla Almanca'ya çevrilmiştir.²⁵⁴

f. 'Umdetü'l – Kârî fi Şerhi Sahîhi'l – Buhârî

Müellifi Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855 / 1451)dir. 'Aynî, Türk asıllı Hanefî fakihi, tarihçi, hadis ve dil âlimidir.

²⁵¹ *Keşfü'z - Zünûn*, II, 1361.

²⁵² I-II, Beyrut, ts., I-II, Kahire 1351/1933; I-V, Kahire 1937, I-II, Kahire 1961; nşr. Ahmed Ata, Kahire, 1964.

²⁵³ I-II, Kahire, 1412/1991.

²⁵⁴ I-IV, Stuttgart, 1992-1995. Eser hakkında daha geniş bilgi için bkz. Saklan, Bilal, "*Kûtü'l – Kulûb*", DİA, XXVI, 501-502.

Aynî'nin, *'Umdetü'l – Kârî fî Şerhi Sahîhi'l – Buhârî* isimli eseri Sahîh-i Buhârî'nin diğer şerhlerine nispetle daha derli toplu ve düzenlidir. Müellif bu şerhini, İbn Hacer'in *Fethu'l – Bârî* isimli şerhini gördükten sonra kaleme almış ve bazı konularda üstü kapalı da olsa onu tenkit etmiştir.

'Umdetü'l – Kârî'nin muhtelif baskıları yapılmıştır: (I-XIII, İstanbul 1308-1311; I-XIII, Kâhire 1348; I-XXV, Kâhire 1348 ve I-XX, Kâhire 1392 / 1972).²⁵⁵

g. el-Hidâye

el-Hidâye, Burhâneddîn el-Merginânî'nin (ö. 593 / 1197) Hanefî fikhına dair kaleme almış olduğu eserdir. O, Hanefî fikhının en tanınmış ve muteber metinlerinden biri olup müellifin, Kudûrî'ye ait "*el-Muhtasar*" ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânînin "*el-Câmiu's – Sağîr*"inde mevcut meseleleri bir araya getirmek suretiyle kaleme aldığı "*Bidyyetü'l – Mübtedî'*" adlı eserinin şerhidir.

Merginânî, *Bidâyetü'l – Mübtedî'yi* önce *Kifâyetü'l – Müntehî* adıyla şerh etmeye başlamış, ancak eser büyük bir hacme ulaşınca okuyucuya bıkkınlık vereceğini ve kullanım zorluğu sebebiyle yeterince faydalı olmayacağını düşünerek *el-Hidâye'yi* hazırlamıştır. *el-Hidâye'de* ayrıntılarına girmedığı bazı meseleler için de bu şerhe atıflarda bulunmuştur.

Nüshalarının bolluğu, üzerine yapılan şerh, haşiye ve ta'lik gibi çalışmaların çokluğu *el-Hidâye'ye* verilen önemin bir göstergesidir. Eserin bu kadar rağbet görmesinin sebebi güvenilir olması, muhtevasının dolgunluğu ve üslûbunun güzelliğidir.

el-Hidâye birçok defa basılmıştır (Kahire 1282, 1326, 1928, 1355, I-II, 1326, 1327, 1371, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, I-IV, 1385 / 1966; Kazan 1888; I-II, Kalküta 1234; I-IV, Kanpûr 1289-1290, Leknevî'nin "*Müzeyyiletü'd – Dirâye*"siyle birlikte, Leknev 1314; Delhi 1306, 1328, 1331).

Eser Gulâm Yahya Han, Tâceddin Bengâlî, Mîr Muhammed Hüseyin ve Şerîatullah Senbelî tarafından Farsça'ya (Kalküta 1807; I-IV, Leknev 1874), bu tercümesi esas alınarak Charles Hamilton tarafından İngilizce'ye (I-IV, *The Hedaya or Guide*, London

²⁵⁵ Aynî ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Koçkuzu, Ali Osman, "*Aynî, Bedreddin*", DİA, IV, 271-272.

1791, Arapça metniyle birlikte; London 1870, 1957, 1963; Lahore 1870, bazı bölümleri çıkarılarak; Leiden 1977), Hasan Ege (*Hidâye Tercemesi*, I-III, İstanbul 1982-1984) ve Ahmed Meylânî (*el-Hidâye Tercemesi*, İstanbul 1991) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

el-Hidâye üzerine altmış civarında şerh ve haşiye yazılmıştır²⁵⁶.

h. el-Bahrür - Râik

el-Bahrür - Râ'ik, Ebü'l-Berekât en-Neseffî'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd - Dekâik* adlı Hanefî fikhına dair kaleme aldığı eserine, Zeynüddin İbn Nuceym (ö. 970 / 1563) tarafından "el-İcâretü'l - Fâside" bahsine kadar yapılan şerhin ismidir.

Bu şerhe Muhammed b. Hüseyin b. Ali et-Tûrî el-Kâdirî bir tekmile, İbn Âbidîn "Minhatü'l - Hâlik 'ale'l - Bahri'r - Râik" adıyla bir haşiye yazmıştır. Eser bu haşiye ile birlikte basılmıştır.²⁵⁷

Hayreddin b. Ahmed er-Remlî'nin de (ö. 1081 / 1671) "*Mazharü'l - Hakâiki'l - Hafiyye*" adlı bir haşiyesi vardır.

İbn Nuceym, atıflarda bulunduğu kaynakların bir listesini kitabın başında verir. Ayrıca mevzûları incelerken de konuların kaynaklarını belirterek bunlardan iktibaslar da bulunur. Böylece kendi zamanına kadarki Hanefî fikh kitaplarının bir özetini meydana getirir.

Mezhep imamının, öğrencilerinin ve mezhebin sonraki âlimlerinin görüşlerine yer verilen şerhte tercih edilen ictehadlar belirtilir. Bu arada yer yer diğer mezheplerin görüşleri ele alınarak mukayeseler yapılır ve mezhebin benimsediği hükmün üstünlüğü delillerle gösterilmeye çalışılır.²⁵⁸

i. Menâkıbü'l - İmâmi'l - A 'zam Ebî Hanîfe

Menâkıbü'l - İmâmi'l - A 'zam Ebî Hanîfe, Hanefî fikh âlimlerinden Hâfizüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî'ye (ö. 827 / 1424)

²⁵⁶ Kallek, Cengiz, "el-Hidâye", DİA, XVII, 471-473.

²⁵⁷ I-VIII, Kahire, 1311, 1323, 1334; I-IX, nşr. Zekeriyâ Umeyrât, Beyrut, 1418/1997.

²⁵⁸ Bu eser hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Yaman, Ahmet, "Kenzü'd - Dekâik", DİA, XXV, 261-262.

âittir. Müellif, İbnü'l – Bezzâzî diye de bilinir. Bezzâzî, usûl ve furû' ilimlerinde zamanın önde gelen âlimlerinden kabul edilmiştir.

Ebû Hanîfe ve talebelerinin biyografilerini ihtivâ eden *Menâkıbü'l – İmâmi'l – a'zam Ebî Hanîfe*, Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî'nin (ö. 568 / 1172) aynı adı taşıyan kitabıyla birlikte basılmıştır.²⁵⁹ Eserin II. Murad adına Muhammed b. Ömer el-Halebî tarafından yapılan Türkçe tercümesinin iki nüshası Süleymâniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.²⁶⁰

j. el-Fetâva'l – Bezzâziyye

Risâlede, Sîvâsî'nin eserin tam adını ve müellifini vermeden "Fetâvâ'da eydür..." ifâdesiyle kastettiği eserdir.

Bezzâzî, asıl adı "*Câmiu'l – Vecîz'*" olan ve "*Fetâva'l – Kerderî'*" diye de bilinen bu meşhur eserini 812 / 1409-10 yılında bitirmiştir. Eserde ilk Hanefî imamlarının görüşleriyle daha sonraki devirlerde Hanefî âlimler tarafından verilen fetvâlar muteber kitaplardan özetlenerek derlenmiştir. Bezzâzî zaman zaman bu görüşler arasında tercih yapar. Bazen de kendi zamanındaki meselelerle alakalı fetvâlara eserinde yer verir. Birçok yazma nüshası bulunan eser, birkaç defa basılmıştır.²⁶¹

k. İbnü'l – Fârız'ın Dîvân'ı

Ebû Hafs (Ebü'l – Kâsım) Şerefüddîn Ömer b. Alî b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısırî (ö. 632 / 1235) gerek Mısır'daki Mukattam dağında gerekse Mekke civarındaki vâdilerde münzevi bir hayat yaşamış, riyâzet yapmış, defalarca erbaîne girmiş, âdeta dağlarla, vâdilerle, buradaki bitki ve hayvanlarla dostluk kurmuş, bunları hayatının bir parçası haline getirmiş, şiirleriyle özdeşleştirmiştir. İbnü'l – Fârız şiirlerinde tasavvufî ve ilâhî aşkı dile getirmiştir.

²⁵⁹ I-II, Haydarâbad, 1321; I-II, Beyrut, 1981, I. cilt Mekkî'nin, II. cilt Bezzâzî'nin eseri.

²⁶⁰ Düğümlü Baba, nr. 523, m 20, 4 + 342 varak; Tahîr Ağa nr. 299, 208 varak. Eser hakkında daha geniş bilgi için bkz. Özel, Ahmet, "*Bezzâzî*", DİA, VI, 113-114.

²⁶¹ Kazan 1308, Bulak, 1311, Kâhire, 1323. Eser hakkında daha geniş bilgi için bkz. Özel, Ahmet, "*Bezzâzî*", DİA, VI, 113-114.

İbnü'l – Fâriz'in, *Dîvân*'ındaki en önemli şiir daha çok "*el-Kasîdetü't – Tâiyye*" veya "*et-Tâiyyetü'l – Kübrâ*" olarak bilinen kasîdedir.

İbnü'l – Fâriz bu kasîdeye önce "*Enfesü'l – Cenân ve Nefâisü'l – Cinân*" ardından "*Levâihu'l – Cenân ve Revâihu'l – Cinân*" adını vermiş, daha sonra rüyada gördüğü Hz. Peygamber(sav)'in işâreti üzerine "*Nazmü's – Sülûk*" diye isimlendirmiştir. 750 beyitten fazla olan bu kasîde şâirin bir tür mânevî yolculuğunun rûhî mi'râcının tasvîridir.

İbnü'l – Fâriz'in ikinci önemli şiiri "*el-Kasîdetü'l – Hamriyye*" olarak da bilinen "*el-Kasîdetü'l – Mîmiyye*"dir. Bu kısa kasîdesinde şâir ilâhî aşkı bâde tarzında tasvîr eder.²⁶²

1. Rumûzü'l – Künûz fi'l-Cifr

Eserin müellifi, mutasavvıf-şâir olan İbn İsâ'dır (902-967 / 1496-97-1559-60).

Döneminde cifr ilminin en tanınmış mümessillerinden biri olan İbn İsâ'nın vefk yazmakta mâhir olduğu nakledilir. Bazı kaynaklarda tabip olduğu ve tıbbâ dâir bir eser kaleme aldığı da belirtilmektedir.

Rumûzü'l – Künûz fi'l-Cifr, on iki fasıldan meydana gelmektedir. Eser 965'te (1557-58) tamamlanmış olup bu tarihten hicrî 2035 yılına kadar meydana gelecek olacıklardan söz etmektedir.²⁶³

m. Mesnevî

Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672 / 1273) tasavvuf anlayışını içeren İslâm kültürünün en önemli eserlerinden biri.

Tasavvufun bütün konularını didaktik bir üslûpla ele alan eser zengin bir şerh geleneğine de zemin hazırlamıştır.

²⁶² İbnü'l – Fâriz ve Tâiyye hakkında geniş ma'lûmât için bkz. Uludağ, Süleyman, "*İbnü'l – Fâriz*", DİA, XXI, 40-43.

²⁶³ Süleymâniye Kütüphânesi, Esad Efendi, nr. 1986; Fâtih, nr. 3432; Hacı Mahmud Efendi, nr. 4224, 4981. İbn İsâ ve eserler' hakkında daha geniş bilgi için bkz. Komisyon, "*İbn İsâ*", DİA, XX, 91-92.

Mesnevî'nin ne zaman yazılmaya başlandığı konusunda kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak Mevlânâ, I. cildin bitiminde bir müddet aradan sonra II. cildin yazımına 15 Receb 662 (13 Mayıs 1264) tarihinden itibaren devam ettiğini bildirir.

Mesnevî'deki tasavvufî düşüncenin temelini sûret (zâhir) ve mânâ (bâtın) ilkesi oluşturur.

Dünya kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshası bulunan *Mesnevî*'nin Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'ndeki (nr. 51) Veledî yazması en eski *Mesnevî* nüshası kabul edilir. Kültür Bakanlığı bu nüshanın iki farklı boyutta (49 x 32 ve 32 x 33 cm.) tıpkıbasımını yaptırmıştır (Ankara 1993). *Mesnevî* neşirlerinde genellikle Veledî nüshası esas alınmıştır.

Mesnevî'nin Konya'da bulunan nüshalarıyla İran ve Hindistan kütüphanelerindeki nüshaları arasında büyük farklılıklar vardır. Abdüllatif b. Abdullah, bu farklılıkları tesbît etmek gayesiyle 1032'de (1623) seksen kadar nüshayı karşılaştırarak *Nüsha-i Nâsiha-i Mesneviyyât-i Sakîme* adlı bir eser hazırlamıştır.

Mesnevî'nin eski nüshalardaki vezin aksaklıkları, geç dönem yazmalarında görülmemektedir. Bu durum, vezin aksaklıklarının müstensihler tarafından zaman içerisinde giderildiğini göstermektedir. Öte yandan Mevlânâ'nın kısaca anlattığı hikâyelerin bazı ilâvelerle uzatılması nüshalardaki beyit sayısını etkilemiştir. Mesnevî nüshalarındaki beyit sayısı 25.585 ile 26.660 arasında değişmektedir.

Mesnevî ilk olarak 1221'de (1806) İsmâil Ankaravî'nin *Mecmûatü'l - Letâif* adlı şerhiyle birlikte Kahire'de basılmıştır. Bu baskıda VII. cildin şerhi yer almamaktadır. Eserin Mısır (Bulak 1241), İran (Tebriz 1264) ve Hindistan'da (Bombay 1266-1267) yapılan baskılarının ardından XIX. yüzyılda yirmiye aşkın baskısı gerçekleştirilmiştir.

Eserin ilk tenkitli neşirini Reynold Alleyne Nicholson yapmıştır. Mesnevî'yi İngilizce'ye çevirip şerh eden Nicholson, çeşitli Mesnevî nüshalarına ve eserin ilk basımlarına dayanarak I ve II. ciltleri yayımlamış, Hellmut Ritter'in uyarısıyla diğer ciltlerde Veledî nüshayı esas alıp neşri tamamlamıştır (I-VII, London 1925-1940).

Yazıldığı günden bu yana dünyada hakkında tercüme, sözlük, şerh gibi birçok çalışma yapılan ve hâlen yapılmakta olan Mesnevî'nin hemen bütün dünya dillerinde tercüme veya antolojileri bulunmaktadır.²⁶⁴

n. Abdurrahman Câmî'nin Dîvân'ı

Nakşibendî Tarîkatı'na mensup İranlı âlim ve şair olan Abdurrahmân Câmî'nin tam adı Nûrüddîn Abdurrahman b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî'dir (817-898 / 1414-1492).

Fars şiirinin en büyük üstatlarının sonuncusu sayılan Câmî, üstün şairlik kabiliyeti yanında dinî, edebî ve aklî ilimlerle tasavvuftaki derin vukufundan bütün şiirlerinde, mesnevilerinde ve özellikle tasavvufî mesnevilerinde geniş bir şekilde faydalanmış, ele aldığı konulan çok rahat ve sade bir dille anlatma gücünü göstermiştir.

Câmî'nin başlıca edebî eserleri Farsça'dır. Bunun yanında Arapça eserler de kaleme almıştır.

Kaynaklarda Câmî'nin Farsça ve Arapça kırk beşin üzerinde eseri bulunduğu zikredilmektedir. Ancak bunların bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Eserlerinin konusunu tasavvuf, edebiyat, edebî ve dinî ilimler teşkil eder. Cami, tasavvufa dair yazdığı müstakil risale ve kitapları yanında tasavvufî görüşlerini bütün manzum ve mensur eserlerine serpiştirmiştir. Bu bakımdan eserlerinin konu itibariyle tasnife tâbi tutulması oldukça güçtür.

Abdûlmecîd Sîvâsî, Câmî'nin şiirlerinden iktibaslar yaptığı için biz burada sadece şiirlerini topladığı eserlerini kısaca tanıtmaya çalışacağız.

1. Divanları: Câmî, müstakil mesnevileri dışındaki kaside, terciibend, terkibibend, gazel, kısa mesnevi, kıta, rubâî ve muammalardan ibaret olan şiirlerini üç divanda toplamıştır.

"*Fâtihatü's - Şebâb*" adını verdiği ilk divanı 884 (1479) yılında tertip edilmiş olup gençlik yıllarına ait şiirlerini, ertesi yıl düzenlediği "*Vâsıtatü'l - İkd*" adlı divanı orta yaş

²⁶⁴ Mesnevî hakkında detaylı bilgi için bkz. Ceyhan, Semih, "*Mesnevî*", DİA, XXIX, 325-334.

şiiirlerini ihtiva eder. "*Hâtîmetü'l – Hayât*" adıyla 896 (1491) yılında düzenlediği üçüncü divanı ise yaşıllık dönemi manzumelerinden oluşmaktadır.

Câmî'nin divanları İıran dışıında İstanbul (1284 / 1867), Leknev (1876), Kanpûr (1890) ve Lahor'da (1933) basılmıştır. Divanların İıran'da Hüseyin Pejman'ın önsözüyle yapılan baskısında (Tahran 1317 hş.) Câmî'nin bütün şiiirleri mevcut değildir. Hâşim Râzî'nin 302 sayfalık mukaddimesiyle birlikte Dîvân-i Kâmil-i Câmî adıyla yapılan baskı ise (Tahran 1341 hş.) Câmî'nin üç divanını da kapsamaktadır. Divanların oldukça eksik olarak Almanca'ya yapılan tercümeleri Leipzig (1855) ve Wien'de (1858) yayımlanmıştır.

2. Heft Evreng²⁶⁵. Câmî'nin Silsiletü'z - Zeheb, Selâmân ü Ebsâl, Tuhfetü'l - Ahrâr, Subhatü'l - Ebrâr, Yûsuf u Züleyhâ, Leylâ vü Mecnûn, Hirednâme-i İskenderî adlı yedi mesnevisinden oluşan bir eserdir. Çeşitli yazma nüshaları bulunan eser Murtazâ Müderris-i Gîlânî tarafından neşredilmiştir (Tahran 1337 hş.).

3. *Şerhu Fusûsü'l – Hikem*. Sîvâsî, zaman zaman Câmî'nin Füsûs şerhine de atıfta bulunur. *Şerhu Fusûsü'l – Hikem*, Fusûsü'l – Hikem'in Arapça şerhi olup 896 (1491) yılında kaleme alınmıştır. Eser, Abdülganî en-Nablûsî'nin Şerhu Cevâhiri'n-Nusûs fî halli kelimâti'l-Fusûs adlı eserinin (I, İstanbul 1304, II, Kahire 1323) kenarında basılmıştır.²⁶⁶

3. Telif Usûlü

Abdülmeçîd Sîvâsî bâtinî ilimlerin yanında zahirî ilimleri de tahsîl etmiş bir zâttır. Onun bu özelliği eserinin hemen her yerinde kendini hissettirir.

Sîvâsî, düşüncelerini ifâde ederken onları mutlaka âyet ve hadislere dayandırmaya gayret eder. Bu nedenle eserinde geçen âyet ve hadislerin sayısı oldukça fazladır.

Müellif, eserde geçen âyetlerin sûrelerinin ismini zikretmez.

Sîvâsî eserine aldığı hadis-i şerifler için şu yolu takip eder: O sayısı az olmakla beraber hadisleri aldığı kitabın / kitapların ismini zikretmekle beraber genellikle hadislerin

²⁶⁵ Abdurrahmân Câmî'nin yedi mesnevîden oluşan bu eseri hakkında geçmiş ma'lûmât için bkz. Kurtuluş, Rıza, "*Heft Evreng*", DİA, XVII, 157-158.

²⁶⁶ Abdurrâhmân Câmî ve eserleri hakkında geniş ma'lûmât için bkz. Okumuş, Ömer, "*Câmî, Abdurrahman*", DİA, VII, 94-99.

kaynaklarını vermez. Bazen hadisin yalnız sahâbe râvîsini, bazen de hadisin geçtiği kaynakla beraber râvîyi verir.

Eserindeki görüşlerini âyet ve hadislerden başka, zâhir ulemâsından ve meşhur sūfîlerden yaptığı nakillerle ispatlamaya çalışır. Özellikle "Şeyh-i Ekber" olarak zikrettiği İbn-i Arabî'den nakiller yapar.

Bununla birlikte Mevlânâ'dan (ö. 672 / 1273), Abdurrahmân Câmî'den (898 / 1492), Hâfız'dan (ö. ???), Yunus'tan (720 / 1320) aktardığı şiirlerle eserini süsler; zaman zaman da kendi şiirlerine yer verir.

Sîvâsî, risâlesinde konunun içeriğine ve yerine göre farklı eserlere de atıflarda bulunur.

[B. MUKADDİME]

[1. Allâh'a Hamd]

Sipâsi bî'add mersûşi'l - eşâş, ol sultân bî-sipâh ve Rabbü'l - cinne ve'n - nâsa sezâdır ki; muqaddiru'l - eyyâm ve's - şuhûr ve müdebbire ahvâli'l - cumhürdür.

[2. Resûlüne Salât ve Selâm]

Ve şilât-ı şalât ve teslîmât-ı selîmât 'ani'r - riyâ ol Eşref-i Vesâil'e ve Ekber-i Vesâit'e olsün. Mürekkebât ve besâyiğ 'adedince²⁶⁷ mazhar-ı " *allemeke mâ lem tekün ta'lem*."²⁶⁸ Tilmîz-i mekteb hâne-i " *senükriüke felâ tensâ*."²⁶⁹ Kâri-i ders-i " *fe-evhâ*."²⁷⁰ Muhaqqıq-i mebhaş-i " *ve mâ yanfıku 'ani'l - hevâ*."²⁷¹ 'Âric me'âric [1b] " *sümme denâ*."²⁷² Dâric medâric " *ev ednâ*."²⁷⁴ Şeh-i serir-i " *kâbe kavseyn*."²⁷⁵ Hülâşa-i kâf ve nûn-i kevneyn. Aşl-ı mükevvenât. Mebde-i kâinât. Mellâh-ı baħr-ı melâhat. Ve ser-defter-i maħlûkât. Dermân-ı derd-i hây-i²⁷⁶ günahkârân. Sâha-i²⁷⁷ maħşer. Şeffi'-i sitemkârân²⁷⁸. Ve meded-i her bî-meded ü derbeder. Çirâğ-ı²⁷⁹ tâbân-ı tiredilân. Ehl-i şür ve şer. Bi-vechin, keşemsi'd-đuhâ; bel hüve enverun. Mağşûd-i ez-vücûd-i mülk ve melekût. Ve feleki'l - eflâk. 'Ârif-i me'ârif-i remz-i "lâ uhşî". Ve 'âlim-i me'âlim-i sırr-ı mâ 'arafnâke. Mihmân-ı hâşş-ı şeb-i mi'râc ve câlis-i serir-i leyle-i esrâ. Hudâ-bin ve kâmil yaqîn, " *ve lekad raâhu nezleten uhşâ*."²⁸⁰

²⁶⁷ B + "ki".

²⁶⁸ Nisâ', 4/113.

²⁶⁹ A'lâ, 87/6.

²⁷⁰ Necm, 53/10.

²⁷¹ Necm, 53/3.

²⁷² Necm, 53/8.

²⁷³ C + "ve".

²⁷⁴ Necm, 53/9.

²⁷⁵ Necm, 53/9.

²⁷⁶ D - "hâ günahkârân".

²⁷⁷ Hâmiş : "Sâhâ: maħşer dîmekdür. Sâha, meydândur."

²⁷⁸ Hâmiş : "Sitemkâr: Günahkâr."

²⁷⁹ D = "çirâğ".

²⁸⁰ Necm, 53/13.

[3. Hz. Peygamber(sav)'in Âl ve Ashâbına Selâm]

Ve âl ve aşhâbına olsün ki; [2a] her biri dâfi'-i miğ-i zulem-i rāh-ı dīn. Ve Nücūm-i Hüdā. Ve enīsān-i bezm-gāh-ı tecellī-i hāşş-ı irtidā. Tāli'ān-ı²⁸¹ me'tāli'-i nücūm-i "*sümme evraşne*²⁸² *İleziñeştafeynā*"²⁸³ Celīsān-ı şāhib-i halvet hāne-i "*lī ma'allahi vaqtūn lā yesi'ahū'l - melāiketū ve'l - enbiyā*"²⁸⁴. Sefīrān-ı esfār. Felyübelliğī's-şāhid el-gāib mu'inān-i külli tāibin ve āibin²⁸⁵, dirler.

Huşuşā Hādret-i Çār-ı Yār-ı bā-şafā ki; her biri 'imād-ı binā-i dīn-i metīn. Mazhar-ı²⁸⁶ "*inneke le 'alā hulūkm 'azim*"²⁸⁷. Ve "*'ale'l haqqı'l mübīn*"²⁸⁸ dirler.

[4. Padişaha Medhiye]

Gıbbe zālike.

Gurre-i cebhe-i salţanat. Melik-i milāk-ı milk-i gayret. Zıll-i zalīl-i 'adālet. Emn ve emān-ı hayr-ı ümmet. Mu'izzü'd-dīn, mu'inü'ş - şer'i ve's - sünnet. 'Āmil-i hukm-i hakem-i muhkem-i [2b] "*faḥkūm beyne'n - nāsi bi'l haqqı ve lā tettebi'i'l - hevā*"²⁸⁹. Bi-'uluvvi'l himmeti. Ve sümüvvi'ş²⁹⁰ - şefekati ve'l - Hüdā. 'Akl-ı evvel. Ve mazhar-ı 'aql-ı küll ve lübb-i lübbāb. Necīb-i efham-i nücebe-i adrāb-i encāb. Naḳīb-i nücebe-i erbābi'l - elbāb. Necm-i nācim-i burc-ı cirāat. Ve cūd ve semāhat. Bedr-i maṭla'-ı 'izzet. Şems-i şabāh-ı şabāhat, dāric-i medāric. Naşr ve iclāl. 'Āric-i me'āric-i cāh ve celāl. Bahāi'd - devleti'l - bāhiyeti'l - bāhireti. Gurrati's²⁹¹ - salţanati'z - zāhiyeti'z - zāhireti. Müşilü²⁹² limen

²⁸¹ C - "tāli'ān".

²⁸² Āyette geçen "el-Kitāb" kelimesi unutulmuş.

²⁸³ Fâtır, 35/32.

²⁸⁴ Benzer rivāyetler için bkz. Münāvi, Zeynüddīn Muhammed Abdurraūf b. Tācilāriffin b. Ali; *Feyzu'l - Kadır Şerhi'l - Cāmi's-Sağır min Ehādisi'l - Beşiri'n - Nezīr*, tash. Ahmed Abdüsselām; Beyrut: Dāru'l - Kütübü'l-İlmiyye, 1994, 6 c.; IV, 7, hadis nr. 4377; Ali el-Kāri, Ubu'l-Hasan Nüreddīn Ali b. Sultān Muhammed; *el-Masnū' fi Ma'rifeti'l-Hadisi'l - Mevzū'*, thk. Abdülfettāh Ebū Gudde; Haleb: Mektebetü Matbū'ati'l - İslāmiyye, 1969, II, 151, hadis nr. 259; Aclūnî, Ebu'l-Fidā İsmāil b. Muhammed; *Keşfü'l - Hafā ve Müzīlül' - İlbās Ammā İştehere mine'l - Ehādīs alâ Elsineti'n - Nās*, tah. Eş-Şeyh Muhammed 'Abdulaziz el-Hālidî Beyrut: Dāru'l - Kütübü'l - İlmiyye, 1997, 2 c.; II, 156.

²⁸⁵ Hāmiş: "Tāb" ve "āb", ikisi de "rec" ma'nāsına; "tāyib", "āyib" ism-i fā'illerdür."

²⁸⁶ C + "sırr".

²⁸⁷ Kalem, 68/4.

²⁸⁸ Neml, 27/79.

²⁸⁹ Sād, 38/26.

²⁹⁰ Hāmiş: "Sümüvv, 'ulüvv : İkişî de 'ālî dīmekdür."

²⁹¹ D = "gurre" yerine "izzet" kelimesi kullanılmış.

²⁹² B, C + "el-eyādî".

emmeleh²⁹³. Mebzûli's - savni ilâ men emmeleh²⁹⁴. Keffe şehâb-i birrin mâtırın. Ev²⁹⁵ 'ibâb-
1 bahrin zâhîrin. A'nî bihî: Mu'izzü milk ve millet ve nuşret-i dîn. Şeh-i şâhân-ı sultânî's -
selâtin. Encümü leşker ve gerdün, [3a] vaqâr-ı husre rev. Sikender'dür. Ve cem-i haşmet
Ferîdün fer ve 'âlî - tebâr. Hâdimü'l - haremeyn, sultânü'l - meşriqayn. Mâhi'l - küfr,
hâmi'l - İslâm. Kâtilü'r - Ravâfidi ve'l - Melâhideti ve'z - Zenâdiqati'l - liâm²⁹⁶. Ziver-i tâc
ve taht.²⁹⁷ Serîr-i salţanat-ı hümayün baht. A'nî bihî: 'İzzetlî ve sa'âdetlî. Ve²⁹⁸ Faḥr-i
Enbiyâ 'âdetlî. Hâlefü's - selef. Ve selef-i ahlâfihim ve baqiyetü's - selef. Ve
naqiyetü'l²⁹⁹ - hâlef. el-câmi'u li maḥâsinihim ve evşâfihim. Zeynü'l - emkineti ve'l -
ezmân. Tâmmü'l - keremi ve şâmilü'l - ihsân. İnsânü'l - ayn. Ve 'aynü a'yânî'l - insân,
mümidd-i 'ulemâ. Ve muḥibb-i şulehâ. Ve mu'izzü'l - fuḍalâ. el-baḥru't - tāmî. el-berru's -
sâmî. en-nehru'n - nāmî. İlhâmi'l - [3b] hâmi. Kırem-i qurûmi's - selâtin. Fî iḳameti binâi'd
- dîn. Üstüvâneti'l - esâtin. Allâhümme irfa' ḥıyâme mecdihî. Ve ḳudretiḥi³⁰⁰. Ve 'adliḥi.
Bi-şeddi eṭnâbihâ³⁰¹, 'alâ farkî'l - ferḳadi, yestezi'llü³⁰² bihi'r - reâyâ'l - maḥrûrîn bi-nâri'z -
zulem, kemâ isteẓalle bi-sakfin merfû'in, bilâ 'amedin yâ Rabbenâ'ḳrin bi'n-necâḥi ve'n-
necâ aşbâḥahû. Ve revâḥahû. Ve mesâehû. Yâ³⁰³ Rabbena'ḥris fî maḳâmi su'üdiḥi. İḳbâliḥi
ve celâliḥi ve melâihî.

Beyt³⁰⁴

Aşîlü'l-'ırkı sultân bin³⁰⁵ sultân.

Cihân-baḥş ve cihân-gîr ve cihân-bân.

Ölür şahlar içinde âna 'unvân.

Şerefle iftiḥâr Âl-i Ösmân.

²⁹³ Bu kelimenin üzerinde, iki satır arasında, şu açıklama var: "Recâ dîmekdür."

²⁹⁴ Bu kelimenin üzerinde, iki satır arasında, şu açıklama var: "Ey ḳaşd."

²⁹⁵ B = "ve".

²⁹⁶ C = "el-liyâm".

²⁹⁷ C + "zeyn".

²⁹⁸ B = "ve".

²⁹⁹ C = "ve naḳıyye".

³⁰⁰ C = "ḳadriḥi".

³⁰¹ Hâmiş : "Aṭnâbüḥâ : Aṭnâb, "ṭnb" lafzımuñ cem'îdür, çadır ipi dîmekdür."

³⁰² B, C, D + "liyestezi'lle".

³⁰³ C = "yâ".

³⁰⁴ C = "şi'r".

³⁰⁵ B = "ibn".

Cihān tırduķca ŧāhım ber-ķarār ۆl.

Zaferle ber-murād-ı³⁰⁶ kām u kār ۆl.

‘Adālet [4a] ŧehrinün cevher-fürüşī, celādet meclīsünün cür‘a-nüşī. Allāhümme veccih evcehe vücūhi‘l - müteveccihine mine‘l - Hıđrı ve‘l - İlyās ve‘l - eķtābi ve‘l - meŧāyihi ve‘l - ‘ārifine tūcāheke li‘rtifā‘i ŧānihi ve ŧavvele ‘umrahū bi‘zdiyādi zekāhu³⁰⁷.

Müfredātını nuķad İmām-ı a‘del-i ekmel. Ser mülük-i kirām. Sivād-ı ma‘reke-i hūkm-i māh-ı ‘adl-i sihām. Medār-ı dār-ı himem-i kām u kār. Ker ārām rimāh-ı rāmiḥ ۆ ser ve³⁰⁸ devḥa-ı İslām vedūddür ki ۆrā. Kemāl-i kūs-i³⁰⁹ kerem ‘ulüvv der ki ۆdür. Humūm-ı dehr-i devām heme merāḫil ۆrā. Du‘ā-i ‘ālem-i ‘ilm heme merāsım ۆrā ۆrā³¹⁰. Ve dād-ı ehl-i merām müdāmıdır ki; [4b] kāmil vüsül ۆ ma‘mūr umürdür ki; ۆ muḥkemi‘l - umūr-i devām.

Elā ve hüve’s - sultān bin es-sultān, Sultān³¹¹ Oŧmān Hān³¹² İbn³¹³ Aḥmed Hān İbn³¹⁴ Muḥammed Hān. ŧavvelellāhu³¹⁵ ve medde devletehū’z - zāhirete‘l - bāhirete fī külli ānin ve ḫinin, ‘alā mefāriķı‘l – müslimine ilā inķırādı’z – zamāni ve ilā yevmi’d – dīn, bi-Muḥammedin ve ālihi ve aŧḫābihi ve aḫbābihi sāliki ᧀariķihi ve ķari‘i bābihi bi raḫmetike yā Erḫame’r – Rāḫimīn.

³⁰⁶ C + "ve".

³⁰⁷ B, D + "fī umūri‘d-dīn"; C + "fī ‘umūri‘d-dīn müfredātını nuķad".

³⁰⁸ C – "ve".

³⁰⁹ C + "ve".

³¹⁰ B – "örā".

³¹¹ D – "sultān".

³¹² C – "hān".

³¹³ B = "bin".

³¹⁴ B = "bin".

³¹⁵ B, C + "‘umrahū".

[C. FÂTIHA SÜRESİ'NİN TEFSİRİ]

[Müellifin Tefsirini Yaptığı Kavramlar]

Ğıbbe zâ.³¹⁶ Bir gūn ihvān-ı dīnden birisi Sūre-i Fātiḥā'nun tefsirini mūlaḥḥaşan beyān ve "en'amte 'aleyhi"den³¹⁷ murād kimdür, ya'nī mūn'amūn aleyh ōlūb ğaḍabullahdan ve gūm-rāhlıḳdan [5a] ḳurtılānlar kimlerdür? 'Ayān eyleñ, diyū taḍarru' itmeġin "raddū's – sāili, leyse mine'l – mürüvveti" maḍmūnunca, ḳadru'l – ḳudreti derc-i vücūdumuzda bülḍūgumuzı silk-i zuhūra nazm itdük. Mu'tekiden ḥaḳḳa'l-i'tikādi's – selimi bi-ennehū lā ḥavle ve lā ḳuvvete illā billāhi'l – 'Aliyyi'l - 'Azīm.

[1. Besmele ve Bismelenin Süreden Olup Olmaması]

Bismillāhi'r – Raḥmāni'r – Raḥīm, mine'l – Fātiḥati. İntehā. Ya'nī besmele Fātiḥa'dan cüzdür.

Mekke ve Kūfe ḳurrāsī ve fuḳahāsī ve İbnü'l – Mübārek³¹⁸ ve Şāfi'³¹⁹, Fātiḥa'dandür didiler; ammā Medīne ve Başra ve Şām ḳurrāsī ve fuḳahāsī ve Mālik³²⁰ ve Evzā'³²¹ deġildür didiler. İmām-ı 'Azam³²² ḥaḍretleri nefyen ve işbātan bir söz söylemedi, ya'nī süredendür, yā deġildür didedi,³²³ fe ḳunne,³²⁴ intehā.³²⁵

³¹⁶ B = "zālik"; C = "ibtede' kelām".

³¹⁷ B, C = "'aleyhim'den".

³¹⁸ Ebū Abdırrahmān Abdullāh b. Mübārek b. Vāzih el-Hanzalī el-Mervezī (ö. 181/797). Kendisi Tebe'it – tābīnin ileri gelenlerinden muḥaddīs, zāhid ve fakih bir zāttır. Kitābü'z – Zühd ve'r – Rekāik, Kitābü'l – Cihād, el-Mūsned, Kitābü'l – Bırr ve's – Sıla, es-Sünen fi'l – Fıkh, Kütābü't – Tefsir, Kitābü't – Tārīh onun eserleri arasında yer alır. (Abdullāh b. Mübārek ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Küçük, Raşit, "Abdullah b. Mübārek", DİA, I, 122 – 124.)

³¹⁹ Tam adı Ebū Abdullāh Muhammed b. İdrīs eş-Şāfi'î (150-204/767-820)dir. (Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Özel, Ahmet, *Haneff Fıkh Âlimleri*, Ankara, 1990, 209 s.; s. 154–156.

³²⁰ Ebū Hazma Enes b. Mālik b. Nadr el-Ensārī (ö. 93/711–12). (Enes b. Mālik hakkında geniş bilgi için bkz. Canan, İbrahim, "Enes b. Mālik", DİA, XI, 234–235.)

³²¹ Ebū 'Amr Abdırrahmān b. 'Amr b. Yuhmid el-Evzā'î (88-157/707-774). (Evezâi hakkında geniş bilgi için bkz. Öġüt, Salim, "Evezâf", DİA, XI, 546–548.)

³²² Ebū Hanife Nu'mān b. Sābit b. Zütā b. Māh (80-150/699-767). (Ebū Hanife akında geniş bilgi için bkz. Komisyon, "Ebū Hanife", DİA, X, 131–145.)

³²³ Hāmīş : "Ba'dılar İtdī murād būdur ki ya'nī Fātiḥa'dan deġildür ġayr-i süreden daḥī deġildür başka āyetdür fāşıla için gelmişdür. (B – "ġayr-i süreden daḥī deġildür.")"

³²⁴ C = "nezunnū".

³²⁵ Nāsırüddīn Ebū Saïd (Ebū Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed b. Ali eş-Şîrāzî el- Beyzāvî, *Envāru't – Tenzil ve Esrāru't – Te'vîl*, I, 5, Dersa'âdet, İst., [t.s.], 2 c.

Qādi: [5b] İmām'ın sükütundan anıldığı³²⁶ besmele süreden ölmeye. İmām Muhammed'e bû bâbda şörduklarında, deffeteyn arâsî kelāmullâhdür, didiler.³²⁷ Bû söz besmelenün³²⁸ Qurân'dan olmasını gösterur. Lenâ ehadîş. İntehâ.³²⁹ Qādi eydür: Bizimçün hadîşler vârdür ki besmelenün Fâtiha'dan olmasına delâlet ider. Birî bûdür ki Ebû Hüreyre râvidür ki Hâdret 'aleyhi's – selâm buyürdi: "Fâtiha yedi âyetdür: Birî besmeledür."³³⁰ ve Ümmü Seleme râviyedür ki Hâdret 'aleyhi's – selâm Fâtiha okuyüb besmeleden Rabbi'l- 'âlemîne dek bir âyet şaydi³³¹ ve İki cild arâsî Kelāmullâh idü. Ve yine ittifağ itdikleri de şahid ve delildür ki besmele Fâtiha'dan ola.³³² İntehâ.³³³

Lâkin Hanefiyye eydür: Biz bû bâbda icmâ'³³⁴ teslîm itmezüz³³⁵. Zîrâ İbn-i Mes'ûd³³⁶ ve Mâlik ve kudemâ-i Hanefiyye'den³³⁷ [6a] cem'-i keşir, besmele aşlâ Qurân'dan değıldür, diyü ittifağ itdikler. "Ve mâ beyne deffeteyni kelāmullâh" olmağdan, besmele süreden olmağ lâzım gelmez.³³⁸

³²⁶ B = "aılanür ki".

³²⁷ Hâmiş: "Şâfi'i Hâdretleri'nün öl üstâdi Vekî' idi. Bir zamân Vehb'den de aldı, ba'dehü Mâlik'den okıdı ve İmâm Muhammed'den dağı okıdı. (D – " Ve İmâm Muhammed'den dağı okıdı.") Min Şerhi Manzûme."

³²⁸ Hâmiş: "Besmele, fi'l-i mâdîdür. "Qâle bismillâhi'r – Rahmâni'r – Rağim" dimekdür. Yübesmilü, ke-"yüdağricü", muğâri'dür. Besmele gâh maşdar ölü, besmele demek ma'nâsına; gâh ism-i maşdar ölü ve bismillâhi'r-Rahmâni'r – Rağim ismi ölü."

³²⁹ C – "İntehâ".

³³⁰ Ebû Bekr Ahmed b. El-Hüseyin b. Ali Beyhakî, *el-Minnetü'l – Kübrâ Şerhu ve tahricu's – Süneni's – Suğrâ li'l – Hâfiz el-Beyhakî*, Kitâbü's – Salâh, Bâbu İftitâhi'l – Fâtihati'l – Kitâbi bi-Bismillâhi'r – Rahmâni'r – Rağim ve'l beyâni ennehâ âyetün minhâ ve iftitâhi sâiri's – süveri bihâ sivâ Süreti Berâe, hadis nr. 386, I, 463, (Muhammed Ziyâü'r – Rahmân A'zamî), Riyad: Mektebetü'r – Rüşd, 2001/1422, 9 c.

³³¹ Beyhakî, Kitâbü's – Salâh, Bâbu İftitâhi'l – Fâtihati'l – Kitâbi bi-bismillâhi'r – Rahmâni'r – Rağim ve'l beyâni ennehâ âyetün minhâ ve iftitâhi sâiri's – süveri bihâ sivâ Süreti Berâe, hadis nr. 388, I, 464.

³³² Beyzâvî, I, 5.

³³³ C – "intehâ".

³³⁴ D – "icmâ'".

³³⁵ Hâmiş: "İcmâ'î ya'nî icmâ' vâridken teslîm itmezüz. (B – "İcmâ'î")"

³³⁶ Ebû Abdırrahmân Abdullâh b. Mes'ûd b. Habîb el-Hüzeli (ö. 32/652-53): İlk Müslümanlardan ve aşere-i mübeşşereden bir zâttır. Kendisi Kûfe tefsîr ve fıkıh mekteplerinin kurucusudur. İbn Mes'ûd hakkında geniş bilgi için bkz. Cerrahoğlu, İsmâil, "Abdullâh b. Mes'ûd", DİA, I, 114-117.

³³⁷ Hâmiş: "Kudemâ-i Hanefiyye didi ki: Zîrâ müteahhirin didiler ki; Qur'an'dandür, süreler arâsını faşl için gelmişdür; yâhüd süreler 'adedince âyetdür, süre arâsında teberük için inzâl olunmuşdur, didiler. Cüzdür diyenler de ihtilâf itdikler, her süreden mi cüzdür, yöksâ Fâtiha'dan mi? Şâfi'i kavli-i kadîmde Fâtiha'dandür dediler; ammâ kavli-i cedîdinde bütün âyet değıldür, bir âyetiñ bir miğdarındandür didi. Pes, Beydâvî böyle aılanmağ gerek. Bûrâda tefevvühât çöğdür ammâ kavli-i hağğ ki tefâsîr-i muṭavvelede yazmışdür bû yazdığımızdır."

³³⁸ Hâmiş: "Hâl bû ki; maşâhiñ gayridan tecrid itmekde mübâlağa ile me'mûrlariken. İntehâ, bûñâ da cevâb âsândür ki; biz gayri dimezüz, Qur'an'dadür; lâkin süreler cüz değıldür dirüz demekle. (B, D = Qur'an'dadür.)"

Ve yine Kādî eydür: Besmelei muşhaflarda işbât itmeğe ittifaqları da delîldür ki,³³⁹
besmele süreden öla.³⁴⁰

Yine Hanefiyye dîmek ölü ki; muşhaflarda işbâtdân lâzım gelen, müctemilâtdür. İhtimâldür cümle sürelerden ömlaya, süreler arâsını faşl için öla, yâ süreler arâsında terk için inzâl olmuş öla, yâ bir süreden öla. 'Âm, hâşşı müstelzim olmaz ve muhtemel ile da'vâ sâbit olmaz. Ve Şâfi'iyye'nün ahdüğü hadîşler ve icmâ', cümlesi delîl-i vâhiddür ki ancak zannî ifade ider.³⁴¹

[2. "Allâh" İsmi]

Allah, ism-i zâtdür, müstecmi'-i cemî'-i şifâtdür. Âniñcün 'inde't – taḥkîk, "İsm-i A'zam" bûdür. Zîrâ sair şifât ve ef'âl, esmâsınun merâtib [6b] ve³⁴² me'ânisi³⁴³ ve nür-i³⁴⁴ fevâyidini cem' itmişdür.³⁴⁵ Ser çeşme-i esmâdür ve bir bahirdür ki; cümle enhâr ve 'uyün, esmâ ve me'ânî ve aḥkâm ve mebânî cümle andan münşa'ibdür.

Kâşife-i cedîde: Hadret-i Qurân'î yökla, göze kanķi ismî çok gelürse, İsm-i A'zam ve eḥabb-i esmâ öldür. Zîrâ "men eḥabbe şey'en ekşera zikrahū" buyurulmuşdür.

Pes, Allah lafzî maḥbûbü'l - esmâdür; lâkin ba'dılar ağızından âsarî zâhir ölmadüğü, gaybet ve kizb ve bühtândan pāk lisân bulunmadüğündandür ki; zikr-i ism-i pāke tahir ve muḥaddes dil gerekdür, ve riyâdat ve ḥalvet ve zikrile beşeriyet lisânını, lisân-ı kudrette maḥv idüb "*küntü lehū sem'an ve başaran ve yeden ve lisānen*"³⁴⁶ fehvâsınca yirine kudret lisânî gelmek gerekdür. Tallâhi didükde, emvât ḥayât büla. Zîrâ ki fenâ fillâh olan 'arifün ber-murâd [7a] için yâ Allâh didüğü, hemân Allah'ın kün didüğü gibi ölü, Haḳḳ'un

³³⁹ C – "ki".

³⁴⁰ Beyzâvî, I, 5.

³⁴¹ Hâmiş: "Süreden didük; eğer Fâtiḥâ, eğer sayir tâ Şâfi'iyyenün ḳavl-i ḳadîmine ve ḥadîşine ta'riḳ öla."

³⁴² C – "ve".

³⁴³ B, D + "meânisini".

³⁴⁴ B, C + "ve".

³⁴⁵ Hâmiş: "Hâzâ ḳavlün ba'de't – teslim ve ḳad beyyene 'ademe't – teslim."

³⁴⁶ İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed; *Fethu'l - Bari bi-Şerhi Sahîhi'l - Buhârî*, tahk. Abdulazîz Abdullâh b. Baz, Muhammed Fuad Abdalbâki. (y.y.): Dâru'l - Fikr, [t.y.]; 13 c; XI, 343-344; İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed; *Câmiu'l - Ulûm ve'l-Hikem fi Şerhi Hamsîne Hadisen*, Amman: Dâru'l - Furkân, 1990, s. 534.

şifatı anā lisān ölür, du'āsı redd ölmāz " *ve mā rameyte iz rameyte velākinnellāhe ramā*"³⁴⁷,
" *innellezīne yübāyi'üneke innemā yübāyi'üne*"³⁴⁸ *İlāh*"³⁴⁹ bû sırdür.

M. Sālikūñ külliyyetī fenā būlnca, cümle a'dā ve beşeriyetī de esmāda fenā bülüb elī, ayagī, gözī, kŭlāgī, kalbī, irādetī kudrete³⁵⁰ tebdīl ölür. Hāḡḡ'ile tŭtār, Hāḡḡ'ile yŭrŭr, Hāḡḡ'ile işŭdŭr³⁵¹ Hāḡḡ'ile görŭr. Anıñçŭn her dīdŭgī vŭcŭda gelŭr.

[3. "el-Hamdŭ Lillāh"]

"*el-Hamdŭ lillāh*": Hāmd, luġatte ŧenāya dŭrler; ıstŭlāhda cemīl-i ihtiyārī ŭzerine ŧenā itmekdŭr. Hāmdŭn mevridī hāḡḡdŭr ki dile maḡḡŭsdŭr; mŭte'allikī 'āmmdŭr ki; ḡable'n - ni'me de ba'de'n - ni'me de ölŭr; ammā ŧŭkrŭñ mevridī āmm, el ve dil ve ḡalb ve ŧāyir a'dāyla ölŭr.

Pes, cümle 'ibādet ŧŭkŭrdŭr, mŭte'allikī hāḡḡdŭr ki ancak ba'de'n - ni'me ölŭr.

[7b]

[4. "Rabbi'l - 'Ālemīn"]

"*Rabbi'l - 'ālemīn*": Ön sekiz bīn 'ālemī yŭḡdan vār idicīdŭr ve her nesnei terbiyye idŭb, tedric ile kemāle ir gŭricīdŭr. Yiri³⁵² ve gŭgī ve mā fihāyi ve 'anāşiri ve ḡayvānātī ve me'ādini yarādıcıcıdŭr³⁵³. Ve nemāya³⁵⁴ ḡābil ŧlān, eşyāyi az az bŭyidŭb bisleyicīdŭr³⁵⁵.

Öl Zāt-ı ḡadīm'dŭr ve cümle 'ālem ḡadīşdŭr, yŭgıken cŭmlesini Hāḡ Te'ālā vār itmişdŭr. "Kŭn" dīmeġi murād itmekile cümle vŭrānlari ābād idicīdŭr.

[5. "er-Rahmāni'r - Rahīm"]

"*er-Rahmāni'r - Rahīm*": Dŭnyā ve āḡiretde lŭtf ve kerem ve raḡmet idicīdŭr.

³⁴⁷ Enfāl, 8/17.

³⁴⁸ C, D - "innemā yi'unellāh".

³⁴⁹ Fetih, 48/10.

³⁵⁰ C = "kudretine".

³⁵¹ D = "işidŭr".

³⁵² D = "yeri".

³⁵³ B - "yarādıcı".

³⁵⁴ B, C, D - "nemāya".

³⁵⁵ D = "besleyici".

[6. "Mâliki Yevmi'd – Dîn"]

"*Mâliki yevmi'd - dîn*": Kıyâmet gününün şâhibi ve pâdişâhidür. O gerçi dünyâ ve mâ fihânî da mutaşarrıfı ve pâdişâhidür, ammâ aşıl kemâl-ı şalţanat ve nihâyet-i taşarruf öl günde zâhir [8a] öldüğüçün "mâliki yevmi'd-dîn" dinildi. Zîrâ dünyâda mecâzen şâhib-i milk ve pâdişâh geçinür bülunür, ammâ rüz-i maşşerde hiç³⁵⁶ müdde'î kalmaz ki; "*limeni'l - mülkü'l - yevm lillâhi'l - vâhidi'l - kahhâr*"³⁵⁷ dinildükde bir cevâb vîrür kîmse bülunmaz.

[7. "İyyâke Na'büdü ve İyyâke Neste']

"*İyyâke na'büdü ve iyyâke nesta'in*": Çünki sâlik-i râh-ı tâ'at, Hâdret-i Ma'büd-i Muţlak'ın ulühiyyeti ve rubûbiyyetin ve dâreynde raĥîm ve mün'im öldüğün ve ma'dümlari icâd ve terbiyyet itmekde ve kahr ve ifnâ itmekde ve tekrâr haşr-ı icâd itmeğe kemâl-ı kudretin ve kuvvetin bildi ve taĥkîk itdi ki; cümle vücûd, kemâl-ı vücûd ve lütf ve kerem ve kahr ve başş ve celâl anâ lâyıkdür. Ve cümle zevât ve şîfât ve ef'âl, "*inne ileynâ iyâbehüm*"³⁵⁸ "ve enne"³⁵⁹ *ilâ rabbike'l - müntehâ*"³⁶⁰ üzre anâ 'âbid"³⁶¹ idüğün bildi, taĥkîk itdi ki; [8b] ma'büdiyyet ve maĥmüdiyyet ve isti'ânete lâyıķ ancak öldür, andan özge lâyıķ yökdür.

Bi'd-darüreti³⁶² kü l kendi ve 'ibâdetini ve 'ibâdetiçün yardım istemeğî anıñçün anâ ya'nî Haĥķ'un Cenâbı'na kaşş ve haşş idüb, ma'mülî 'âmîle taĥdîm itmekle "*iyyâke na'büdü ve iyyâke nesta'in*" didi. Ya'nî hemân sañâ tâpâruz didi ve sañâ küllük ideruz ve küllüğe da yine senden 'avn isteruz didi. Ve çünki bû i'tirâfla bende mevlâsınâ teĥarrub kâzândi. Muĥâtaba ve te'sîr-i kelâm ve kabül-i du'â devletine lâyıķ ölü r. Pes.

³⁵⁶ C = "hiç".

³⁵⁷ Mü'min, 40/16.

³⁵⁸ Gâşîye, 88/25.

³⁵⁹ "A" nüshasında "...inne..." şeklinde harekelenmiş.

³⁶⁰ Necm, 53/42.

³⁶¹ D = "âbid".

³⁶² B = "bi'd-darüre".

[8. "İhdine's – Sırâta'l – Müstekîm"]

"İhdina's – sırâta'l – müstekîm" didî: Keennehû kûl na'bûdü ve nesta'in diyince, Cenâb-ı 'İzzet didî³⁶³ ki: Kûlum sañâ ne gûne 'avn îdeyiz³⁶⁴ diye. Ben de dañî diye ki: Bize şîrât-ı seviyyeye³⁶⁵ hidâyet eyle. Tâ a'dâ ve havâsımız ve nefsimiz ve kalbimiz [9a] ve rûhımız dâimâ rıdây-ı şerîfûñ yolına gîde ve yüz âğıyla cümlemizi enbiyâ ve evliyâ ve 'ârifîn mesleğine irşâd eyle. Tâ sırr-ı şer'-i seyyidi'l – enbiyâ ile muntehâmız Cennet ve vişâl ve cemâl ola ki;

[9. "Sırâtallezîne En'amte 'Aleyhim"]

"Sırâtallezîne en'amte 'aleyhim" bünî beyândür: Keennehû Hâdret-i Hak diye ki: "Kûlum şîrât-ı müstakîmden murâdñ nedür?" Kûl îde ki; bizim murâdımız, mün'imün 'aleyh olan sevdiğñ kûllar gitdüğî yöldür, bize öl yölî tevfiğ eyle.

[10. "Ġayril mağdübi 'aleyhim ve leddâllîn"]

"Ġayri'l-mağdübi 'aleyhim ve le'd-dâllîn." Ya'nî bizi Ġađabuna lâyığ ve ħahrına mağhar olan kûllarun yolına sâlik itme. Ve Dîn-i İslâm yolından azanlar râhına sâlik itme.

Yâhûd bizi Yahûd ve Naşârâ gitdüğî yöla yöllâma ki; olâr kitâblarınî ve dînlerini tevñide [9b] şirk kâtüb ta'yîr itdîler ve 'İsâ ve Meryem ve 'Uzeyr için yarâmaz söyledîler. Ve niçe aħkâmı kezâlik hevâlarî beğenmeyüb taħrîf itdîler. Ve Faħr-ı Enbiyâ Muhammed ü Muştafâ'nuñ -şallallahu 'aleyhi ve selem- nûri ve ön bîn ħadar mü'cizâtî 'âlemi ħâplamışken ve ekber-i mü'cizat olan Nazm-ı Ġur'an-ı Kerîm bülegâyî mağlûb ve 'âciz ve bi'd-đarüre "mâ hazâ kelâmu mağlûğın"³⁶⁶ diyüb³⁶⁷ ħağîğat-ı Ġur'an'a i'tirâf idüb ekşeri Müsülmân ölüb, ba'dılar da "ve caħadü bihâ vesteykanethâ enfüsühüm"³⁶⁸ üzre envâ'-i mü'cizâtî görüb ħalbleri³⁶⁹ inânmışken, "zulmen ve 'ulüvven"³⁷⁰ caħd ve men' idüb merdûd-i ebedî öldîlar.

³⁶³ C = "der ki".

³⁶⁴ C = "ideyin".

³⁶⁵ Seviyye : Müstakîm dîmekdür.

³⁶⁶ C = "el-mağlûğ".

³⁶⁷ D = "diyü".

³⁶⁸ Neml, 27/14.

³⁶⁹ B + "đarürî".

[11. Âmîn]

"Âmîn." Ya'nî bû duâmızî kabûl eyle yâ Rabbi ki³⁷¹ 'urefâ katında bündan a'lâ ve ebkâ ve enfa' murâd yökdür.

[12. Fâtiha, Cümle Esrâr-ı Kur'âniyye'yi Câmi'dir]

Ve³⁷² bilgil ki; Sûre-i Fâtiha, cümle esrâr-ı Kur'âniyei câmi'dür. [10a] Zirâ kûl ki kendünî yökdan vâriden Tañrısınî bile. Añâ lâzımdür ki; kendünî halk ve terbiyyet iden mevlâsına şükr ide ve zâtı ve şıfat ve rubûbiyyetini bilmekile anâ kurbet kâzânüb, katında makbûlü'd - da've öla. Tâ dâreynde 'izzete lâyıq ve nikbetden halâş ölüb; sadrî, nûrî ilhâm ve firâsete âyine ölüb ve keşfile haqqı bâtıldan, nûrî nârdan, gülî hârdan³⁷³ fark ide "ve *lillâhi derrühüm ve şükrallâhi*³⁷⁴ *mesâathüm*" aşhâb ve tâbi'in ve müctehidin ve müfessirin, Kitâb ve sünnet ve icmâ' ve kıyasla ve bülâra nazâr ve istinbâ-ı ahkâmile muhacce-i beydâ-i dîni öl mertebe³⁷⁵ rüşen itdiler ki; kaç'â zerre kadar şübhe kômâdılar. Ve eğer emr-i dîni tamâm beyâda çıkarımsalar, yolından azânlar cümle ümmetî de azdürurlardı ki³⁷⁶

Hadret ('aleyhi's - selâm) buyürur: [10b] "*Setefteriku ümmetî ilâ şelâşin ve seb'ine firkatın. Küllühüm fi'n-nâr illâ vâhideten. Ve hiye mâ ene 'aleyhi ve aşhâbi*"³⁷⁷

Ya'nî yigirmi üç yılda Hadret-i Fahri Enbiyâ, Şems-i Hüdâ ölüb, i'tikâdiyâtda ve³⁷⁸ 'ameliyâtda lâzım olan ahvalî aşhâbına ta'lîm ve tekmîl idüb; bilâhâra³⁷⁹ "*el-yevme ekmeltü leküm dîneküm*"³⁸⁰ müjdesiyle Hadreti Allâh Habîbi'ne, Ö'l da aşhâba³⁸¹, aşhâb da tâbi'ine³⁸² ve müctehidine beşâret virüb, râh-ı dînde ma'âlim-i 'âliye vaq' idüb ve her

³⁷⁰ Neml, 27/14.

³⁷¹ C - "ki".

³⁷² C - "ve".

³⁷³ D - "gülî hârdan".

³⁷⁴ C - "Allâh".

³⁷⁵ C = "mertebel".

³⁷⁶ B - "ki".

³⁷⁷ Bkz. Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemi; *Sünenü't - Tirmizî*, Çağrı Yay. İst. 1992/1413, 3 c.'de 5 c., Kitâbü'l - İmân, 18; Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdi; *Sünen-i Ebi Dâvûd*, Çağrı Yay. İst. 1992/1413, 5 c., Kitâbü's - Sünne 1.

³⁷⁸ C - "ve".

³⁷⁹ Hâmiş: "Bi'l - âhare : Hemzenüñ hânuñ rânüñ fethasıyladür."

³⁸⁰ Mâide, 5/3.

³⁸¹ C + "aşhâbına ve".

³⁸² C = "tâbi'in".

menzil bāşında meş'ale-i 'ālem-tāb kōyūb, haqqıyyet-i İslām'³⁸³ ve mā fihi azherü mine's – şems ve buflān-ı şuruk-ı zenādiķa ve melāhide ebyenü mine'l - ems ölüb sünen-i Muştafaviyye sālİKlerİ, evliyā-i kāmİlİnden ölüb "*lā havfün 'aleyhim ve lāhüm yahzenün*"³⁸⁴ 'izzet ve sa'ādetine sezā öldİlar.

³⁸³ C = "el-İslām".

³⁸⁴ Bakara, 2/112.

FAŞIL

SÛLÛK ERENLERİ

[ABDÛLMECİD SÎVÂSÎNİN BAZI TASAVVUFÎ MEZHEP VE ESASLARLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ]

[1. SÛFİYYE]

[11a] Bilgil ki sülûk erenleri envâ'dür: Bir bölüğü şüfîlerdür ki aşilları aşhâb-ı şuffe mesleğîdür.

Şerâyiṭ-i sülûkları çökdür; lâkin cümle şerâyiṭüñ âzî ve özi, nefsi emmâreye mühâlefet itdiler ve nefse kuvvet ölüb "*mütü ḳable en temütü*"³⁸⁵ devletinden maḫrûm iden keşret-i ekli ve keşret-i şürbî terk idüb âlet-i ḳalâlet ölan dünyâyî mehmâ emken elden şalüb, ḳanâ'at ḳılıcı ile hırş ve ṭama' başını kesüb ve ṭül-i emel böynün ürüb ve ḳalkile gavḡâyî kesüb "*race'nâ ile'l – cihâdi'l – ekberi*"³⁸⁶ ḳadışî üzre ceng ve cidâli ve ḳıtâli ve hırâbî sâlik kendî içerişine düşürüb cânıyla cânân arâsına ḳâil ölan nefsi ve ta'ayyüni³⁸⁷ arâdan ṭarḫ idüb ve ḳuyüd-i kevnîyye-i enfüsü [11b] eḡer âfâḳî, eḡer i'tibârî ne ḳadar vârsa mücâhede ile nûr-i muṭlaḳda maḫv idüb, "*Ve ḳul câe'l ḳaḳḳu ve zehaḳal bâṭl*"³⁸⁸ üzre düviyyeti "zülfikâr-ı lâ" ile hüviyyetde muḳmaḳil itmekdür. Zîrâ bü terkile sâlik "*Senürîhim âyâtinâ*"³⁸⁹ fi'l âfâḳı ve fi enfüsihim ḳattâ yetebeyyene lehüm ennehü'l ḳaḳḳ"³⁹⁰ sıtt-1 vaḫdetine irib,³⁹¹ anda bir 'âlem-i ihfâya iriše ki; anâ ülâşmadın ḡâyibâna imân getürmek küfürdür ki; Füşüş şerhlerinde meşṭürdür ki buyürulmuş: "Li't-tevhîdi ḳâletün men âmene

³⁸⁵ Muhammed el-Heravî el-Kârî, I, 198, hadis nr. 373; Aclûnî, II, 260; Mübârekfûrî, Ebu'l-Ali Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahmân; *Tuhfetü'l - Ahvezi bi-Şerhi Câmi't - Tirmzî*, thk. Muhammed Abdülmuhsî el-Ketebî; Kâhire: Müessesetü'l - Kurtube, [t.y.] m + 10 c., VI, 626, hadis nr. 2435.

³⁸⁶ Aclûnî, I, 375, hadis nr. 1360.

³⁸⁷ C = "ṭab'imî".

³⁸⁸ İsrâ, 17/81.

³⁸⁹ Müstensih, "âyâtinâ" kelimesini "âyätünâ" şeklinde yanlış harekelemiştir.

³⁹⁰ Fussilet, 41/53.

³⁹¹ C = "irüb".

bihâ kable tülû'î'l-ḥālî fekad kefer.³⁹² Zîrâ aql-ı cüz'î erbâbı ancak ma'îšet-i dünyeviyye ve kesb-i tâ'at aḥvâlm bilür. Haḳîkat-ı vücûddan anuñ 'ilmî yökdür.

Zîrâ "lî ma'allahi vaḳtün lâ yese'ani fîhi nebiyyün mürselün ve lâ melekün muḳarrebün"³⁹³ sırrı ne melekîdür, ne melekûtîdür; belki sâ'at-i ḫalvet nürîdür ki;³⁹⁴ [12a] öl nür tecellî itdikde "lâ yebkâ illellâhü'l - Vâhidü'l - Ḳahhâr" üzre gayrî ḳâlmaz. 'Âlem didüğüñ düş gibi ḫayâl ve zıllâl ölür ve³⁹⁵ ḫadış-i Buhârî buña şahiddür ki buyürur: "Ḳıccâbüñ r"³⁹⁶ -nür lev keşefehâ leaḫraḳa mâ intehâ ileyhi başaruhü min ḫalkıñı".³⁹⁷

Yine Buhârî'de Ebü Hüreyre³⁹⁸ râvidür ki;³⁹⁹ "...emme's-sâni felev beşestühü"⁴⁰⁰ le ḳuṭı'a minni ḫâza'l - bül'üm."⁴⁰¹

Ya'nî Ebü Hüreyre eydür ki.⁴⁰² "Ḳadret-i Risâlet'den iki 'ilm öğrendim, birini neşr ve beyân itdüm; ammâ ikincisini neşr ve beyân itsem bögâzım kesilürdi."⁴⁰³

Anıñçün "Kelâmü'l - 'uşşâḳı"⁴⁰⁴ yaṭvî ve lâ yürvâ"⁴⁰⁵ buyürmişlardür. Nice beyân olunür ki; şabî ile zevḳ-i cimâ'dan ve ḳaplübağa ile semâdan ve a'mâ ile elvândan baḫş itmekdür.

³⁹² Hâmiş: "Ammâ ba'de tülû'î'l - ḫal mü'min ve mü'minün bih bir idüğü rüşen ölür. Anda küfr yökdür zîrâ (B + "anda") iki yökdür. Ḳâşılî cümle kâinat içre bir sırr-ı vücûd şühûd ider, anî (B + "da") ḫâḳdür der ḳürtülür; yöksâ ḫâşâ mümkinine vâcib dîmek, yâ 'aksî şümme ḫâşâ."

³⁹³ Bkz. Münâvî, IV, 7, hadis nr. 4377; Ali el-Kâfî, II, 151, hadis nr. 259; Aclûnî, II, 156.

³⁹⁴ C + "Ebü Hüreyre aşḫab-ı şuffe şüfîlerindendir."

³⁹⁵ C - "ve".

³⁹⁶ C = "Ḳıccâbüñ".

³⁹⁷ Bkz. Müslim, İmân 293. Hadis-i şerifin Müslim'de geçen metni şöyle: "Ḳıccâbüñ'n - nür. (Ve fî rivâyeti Ebî Bekrin: "en-nâr".) Lev keşefehü le-eḫraḳat sübüḫâtü vechihî mâ intehâ ileyhi başaruhü min ḫalkıñı."

³⁹⁸ Hâmiş: "Ebü Hüreyre aşḫab-ı şuffe şüfîlerindendir. Bülâruñ ḳuṭbî ve reisî Ḳadret-i 'Alî'dür buyürur: "el-ma'nâ hüvallah" da ve buyürur "lev kellemtüküm ba'da semi'tü 'an Resülillâhi lekultüm inne 'Aliyyen ekzebü'l - kâzibîn" buyürdi."

³⁹⁹ C + "Evvilî: Ḳafiztü min Rasülillâhi vi'âeyni, emma'l - ülä fe-beşestü ve emma's - sâni."

Hâmiş: "Evvilî: Ḳafiztü min Rasülillâhi vi'âeyni, emma'l - ülä fe-beşestü ve emma's - sâni."

⁴⁰⁰ C = "şebettühü".

⁴⁰¹ Buhârî, İlim, 42. (Hadisin Buhârî'de geçen tam metni şöyle: "... 'An Ebî Hüreyrete ḳâle: Ḳafiztü 'an Rasülillâhi - sallallahü 'aleyhi ve selem - vi'âeyni fe-emma' eḫadühümâ fe-beşestühü ve emme'l - aḫaru felev beşestühü ḳuṭı'a ḫâze'l - bül'üm.")

⁴⁰² D - "ki".

⁴⁰³ Buhârî, İlim 42.

Hâmiş: "Meşnevî: Goft, "el-ma'nâ hüvalâh" Şeyḫuddîn buyürdüğü Ḳadret-i 'Alî murâddür."

⁴⁰⁴ D = "kelâm-ı 'uşşâḳın".

⁴⁰⁵ Hâmiş: "Ya'nî zühâd 'uşşâḳ sözün aḫliyamazlar. Pes, ölar arâsında kelâm-ı 'uşşâḳ maṭvî ve metruk gerekdür. Zîrâ eşraf ölür ve "men meneḫa'l - cühâle 'ilmen, eḳâ'ahü" buyürilmişdür ve bâ'ış fitnedeki ölür. Bâhişür - racülî ḳurben li-ḫadışin lâ yefhemühü illâ kâne fitnetühü 'aleyhim buyürümüşdür."

Beyt:

"Maḥrem-i ĩn hōş cüz bĭhōş nĭst.

Mer zebānrā müſterĭ cüz gūş nĭst."⁴⁰⁶

[12b] Ve Zeynel ‘Ābidĭn ḥaḍretlerĭ buyŭrur : "İnnĭ le-ektŭmŭ min ‘ilmĭ cevāhira, keylā yerāhŭ zŭ vechelin feyef tetināhŭ." Ve Ḥaḍret-i⁴⁰⁷ Mŭsā kıſſasĭ buña ſāhiddŭr ki; ſŭfiyye, ũmmet-i Muhammed’de bir sırr-ı ‘amĭḳ ōlmaḳ cāiz ōla ki; ānuñ sırrına ‘ulemā-i zāhirĭ vāſıl ōlmaya. Mādām ki sŭlŭkla ĩrmeyeler, zirā bŭ sır ḳaleme ve lisāna gelmez ve gŭrŭnmez. Nitekim vālidenŭñ memesinden ḳıḳān sŭd, tıflıñ aḳzından İḳerĭ gitdŭkde gŭrŭnmez, ammā eſerĭ, ki ḳayātı ve ḳudreti ve nemādŭr, gŭn be gŭn zāhir ōlŭr. Bŭ ma’nāyĭ ĩmāen Ḥaḍret-i Mevlānā dĭr ki :

"Kĭn sŭḥan ſĭrest der pistān-ı cān.

Bĭ keſende hōş nemĭ gerded revān."⁴⁰⁸

[a. Œer’e Muhālif Tarĭkat Olamaz]

Lākin muḥaḳḳaḳdŭr ki⁴⁰⁹ Œer’a muḥālif tarĭkat ve ma’rifet yŭḳdŭr. Nihāyet ma’rifet pāye pāyedŭr, aſāḡĭ⁴¹⁰ pāye aſḥābı yŭkārĭ pāyede ōlān aḳvālĭ bilmez. Eḡer sŭlŭkla [13a] ĩrse bilŭrdĭ. Cŭmle merātĭb, Œerĭ’at pāyesĭdŭr, sŭḳ cehliſdŭr.⁴¹¹

"Ve kem min ḡāibin ḳavlen ſaḫĭḫān.

Ve āfethŭ mine’l fehmi’s saḳĭmi."

Ānıñḳŭn ittifaḳ itdĭler ki; ‘ilm-i ſerĭ’ate ve uſŭl-i kelāma ſu’ŭrĭ ōlmāyān tarĭkata girdŭkde a’mā ōlŭr; ānıñḳŭn ‘ulemāya ve ‘ilme ‘adŭvv ōlŭrlar. ‘Āḳıbet bir ḳarāḳŭ maḫalle

⁴⁰⁶ "Bu aklın mahremi, akılsızdan başkası deḡildir.

Dilin kulaktan başka müſterisi yoktur."

⁴⁰⁷ B = "Ve Ḥıḳr ve Mŭsā..."; C = "Ḥaḍret-i Ḥıḳr ve Mŭsā...".

⁴⁰⁸ "Kĭ bu sŭz, can memesinde sŭttŭr.

Ḓeken olmadıḳça gŭzelce akmaz."

Hāmiſ: "Gŭr ki hōş-nŭmā gerded ‘ayān dĭmez, belki revān dĭr; zirā sırdŭr. Sır ‘ayān ōlınca ‘ālem yıḳılŭr, Ḥaḳḳ ḳālŭr."

⁴⁰⁹ C + "gŭr ki hōş ...dŭr, ‘ayān dĭmez, belki revān dĭr; zirā sırdŭr, sır ‘ayān ōlınca ‘ālem lem yıḳılŭr, Ḥaḳḳ ḳālŭr."

⁴¹⁰ C – " pāye aſḥābı yŭkārĭ".

⁴¹¹ Hāmiſ: "Her kĭm ſerĭ’at, tarĭkatuñ ve ḫaḳĭḳatuñ (B – " ve ḫaḳĭḳatuñ") ḡayrĭdŭr dĭse kāfir ōlŭr. Œerĭ’atda gŭnāhdan ḫarāmdan ne ḳadar ſāḳınsa, (B = " ſāḳınsañ") ōl ḳadar tarĭkat āçılŭr. Tarĭkatda maḫv ōlŭrsañ ḫaḳĭḳat nŭmāyān ōlŭr."

vārur ki ānda kelām ve hikmet ‘ilimlerini bilmeyān ve huşuṣā umūr-i ‘ämme ve vücūd baḥiṣlerini okımayan, tarikatda elbettete mülhid olur.

[b. Câhilden Şeyh Olmaz]

Ve bi hakkıllâhi Te‘âlâ bû fakır, kırk yıl ümmiye hizmet eylemiş kimseye cebir ile kadir arasında olan berzahdan şördüm. Aşlâ görmemiş, bilmemiş; bañâ didi ki: "Şuç Tañrınıñdır." Hâşâ⁴¹² "Ve mā kânallâhü liyaḫlimehüm velâkinne'n – nâse enfüsehüm yaḫlimüne"⁴¹³ Keyfe yaḫlimü ve hüve'l - Hakemü'l⁴¹⁴ - 'Adl.

Ve bû hadîsede [13b] bû müdde‘āya şâhiddür ki Haḫret ‘aleyhi's - selām buyürur: "Len yetteḫizzellâhü'l"⁴¹⁵ - câhile veliyyen velev itteḫazehü le'allemeḫü evvelen."⁴¹⁶ Hâşilî câhilî velî itmek yökdür itmek murād itse, evvel cümle ‘ulūmî ta‘lîm ider; ba‘dehü velî ider.⁴¹⁷

Huşuṣā "Mürşidlik velîlikden toḫsân mertebe yūḫārîdür." demişler. Öyle⁴¹⁸ olsa velî olamayan mürşid olmaḫ ne ihtimâldür.

[c. Câhillerin Şeyh Olması Kıyâmet Alâmetidir]

Ve Şeyḫ-i Ekber⁴¹⁹ Haḫretleri ve İmâm Gazâlî⁴²⁰ buyürmişler ki; kıyâmetüñ ziyâde ḫarîb ‘alâmetlerinden birisi, câhiller şeyḫlik ve mürşidlik da‘vâsı⁴²¹ itmekdür. Meḡer evvelâ Haḫret-i Qur‘ân’uñ yidi kât ma‘nâsını keşf ide.

Bû keşifden şufıra ba‘dî ḫelâla ḫarām dise,⁴²² ḫarâma ḫelâl dise; yâ ḫarâmdan ḫaçmasa, yâ ferâyıd-ı ‘ibâdetden bir zerre terk ve ihmâl, yâḫüd inkâr itse öl gördükleri keşif

⁴¹² C + "şümme ḫâşâ".

⁴¹³ Ankebût, 29/40.

⁴¹⁴ C = "el-ḫakim".

⁴¹⁵ C – "Allâh".

⁴¹⁶ Kaynaklarda bu şekliyle hadisi tespit edemedik.

Hâmiş: "ḫaḫḫ Te‘âlâ, câhilî mürşid-i kâmil itmez, idince öl ‘ilmî keşf ider ve ma‘nây-ı Qur‘ân’ı feth ider."

⁴¹⁷ Hâmiş: "ḫattâ Şeyḫ-i Ekber Fütühât’da buyürur: ‘Umren ‘arabiyyet görmemişken, ḫaṣâid-i ‘arabiyyet okuduḫda i‘râbında yâñılmayüb, şâ‘irüñ murâdını bilürse mu‘allim min ‘indillâh’dür ve muḫaddiḫdür ve illâ zinhâr şeytândür, dir."

⁴¹⁸ D = "eyle".

⁴¹⁹ Muhyiddin İbnü'l – Arabî (ö. 638/1240).

⁴²⁰ Hüccetü'l – İslâm Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111). Eş‘arî kelamcısı, Şâfi‘î fakihî, mutasavvıf, filozoflara yönelttiḡi eleştirilerle tanınan İslâm düşünürü. Gazâlî hakkında geniş bilgi için bkz. Komisyon, "Gazzâlî", DİA, XIII, 489-534.

⁴²¹ B = "da‘vâsın".

değildir^{423, 424} [14a] belki vesâvisdür. Zübâb gibî göğe⁴²⁵ de uça seyfi Muhammed ile böynün ūрмаğ gerek ve çanâdın kesmek gerekdür.

[d. Gerçek Mürşid, Hurûf-ı Mukatta'anın Manasını Keşf Edendir ve Kur'an'dan Murâd Bâtındır, Diyen Kâfir Olur]

Ve dahî mürşidem diyen ümmî eğer 'âlim-i "elif lâm mîm"⁴²⁶; ve "elif lâm râ"⁴²⁷; ve "elif lâm mîm râ"⁴²⁸; ve "kâf hâ yâ 'ayn şâd"⁴²⁹ dan gibî evâyil-i hurûfuñ ma'nâsîn keşf iderse mürşid ölür⁴³⁰, yökşa⁴³¹ hurûfîler te'vîli gibî te'vîl iderse mel'un ölürler. Ve "men fessera'l - Qur'âne bi ra'yihî fe'l - yetebevve' mağ'adehû mine'n - nâr"⁴³² mübtede' ve ehl-i nâr ölürler.

Ve Qur'an'dan murâd, cümle sırdür ve bâtındür, zâhir ma'nâsî yökdür, diyenler hüd kaç'î kâfir ölür. Teba'asî da kâfir ölür.⁴³³

'Ammümüz Şeyh Şemseddin hadretleri bir gün buyürdi ki; Şeyh 'Abdülmeçid eş-Sîrvânî'nün şeyhî Kûbâd hadretleri ümmî imiş. Böyle iken Qur'an-ı Kerim'i, Kâdî⁴³⁴ ve Keşşâf⁴³⁵ üzre ezber tefsîr ider imiş. Meğer fûdalâdan [14b] birî kırk kadar dânişmend ile kelâmüñ, huşûşâ mevâkıf kitâbınuñ vücûd bahşinde 'âciz kâlmışlar imiş.

⁴²² C + "yâ".

⁴²³ Hâmiş: "İrâet-i şeytâniyyedür. (" İrâet-i şeytâniyyedür." cümlesi B ve C nüshalarında metnin içinde; A ve D nüshalarında hâmişde yazılmış.)"

⁴²⁴ B, C + "irâet-i şeytâniyyedür".

⁴²⁵ C = "gökde".

⁴²⁶ Bakara, 2/1.

⁴²⁷ Yûnus, 10/1.

⁴²⁸ Ra'd, 13/1.

⁴²⁹ Meryem, 19/1.

⁴³⁰ Hâmiş: "Zîrâ öl ma'nâ kâleme gelmemişdür ve bû 'âlemden (D = "âlemde") değildür. Hurûfî keferesi gibî, dünyâda ba'dî murâdları üzre te'vîl-i ba'id itmek hatâdır. Aşl-ı şer'a üymâğ gerek ve 'urefâ kâtında mağbûl gerek. 'Urefâ, şer'le sülûkî cem' idenlerdür."

⁴³¹ C = "yöhşa".

⁴³² Benzer rivâyet için bkz. Tirmizî, Tefsîru'l - Kur'an 1.

⁴³³ C + "Fetâvâ'da ve kütüb-i kelâmiyyede mestürdür."

Hâmiş: "Fetâvâ'da, kütüb-i kelâmiyyede mestürdür."

⁴³⁴ Nâsirüddin Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed b. Ali eş-Şîrâzî el- Beyzâvî'nin "Envârü't - Tenzîl ve Esrârü't - Te'vîl" isimli eseri.

⁴³⁵ Cârullâh Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) "el-Keşşâf 'an Hakâikü Ğavâmizi't - Tenzîl ve 'Uyûni'l - Ekâvil fi Vücûhi't - Te'vîl" isimli dirâyet ağırlıklı tefsîridir. Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Özek, Ali, "el-Keşşâf", DİA, XV, 329-330.

Bir g n m derris-i mesf r,⁴³⁶ tebe'asıyla bir c hil Şeyham diy  ' lemi  ablamıŐ, v ralım ilz m ve ikf r  del m diy  gelmiŐler. Geld klerinde Şeyh d miŐ ki; muhtesiblerimiz siz mev k fda ve gayrida  l n v c d baŐsine ne d rsiz d miŐ. Ve her kişi mer mın 'ar  itmed n, y zduklar  ris lei bir bir b l ra ezber  kuy b, muht i siz. Vech-i haŐ nız, haŐiŐati 'adem-i Ő h duŐunuzd r ve biz g rd g mizi deye; y zmıŐsınız, y zmiŐ yaŐılmıŐsınız,⁴³⁷ buy rduŐda⁴³⁸ m derris-i ma'h d hayretle ŐeyhuŐ d manına d Ő b bey'at itmiş. Ba'deh  Şeyh buy rmiŐ ki; Mevl n  " kra' kit beke kefa bi nefsik."⁴³⁹ K l mevl sından kend  v c d  [15a] kit bini  kumayınca, kimsen i kit bi kimseye 'irfan b gıŐlamaz.

[f. Kur' n'a ve S nnete Sarılmayan Kişi Şeyh Değil, Őeyt ndir]

 b-ı hay t, 'ilm-i hayfa ki; h cer-i beşeriyet altında  almıŐ. Bir tiŐesi muŐkem,  l i kav   st d eliyle  Ő ⁴⁴⁰ par lanmayınca⁴⁴¹ haŐiŐat-ı v c d⁴⁴²  iŐmesi car   lmaz ve başından  iŐ b n m yan  lmaz. AnıŐc n F t h t⁴⁴³da eyd r: Ma'rifet ne⁴⁴⁴ Őafi 'ilmile ve ne cehlile  l r.

C neyd⁴⁴⁵ ve B yezid⁴⁴⁶ ve gayri itmişler ki  aŐan Şeyhlik da'va  deni g resiz  n nde  ur n, ŐaĐında tefsir, Őolında hadiŐ  lmaya bil ki Şeyh değil Őeyt ndir.

[g. K mil,  lmeyni Cem' Eden Kişidir]

MıŐra': "Dest-i n kıŐ dest-i Őeyt nest ve div."⁴⁴⁷ . K mil işe 'ilmeyni ya'ni 'ilm-i Şeri'atle tariŐati cem'  dend r ki; bir  an dli  uŐmaz meyd n  lamaz.

⁴³⁶ C = "mesf ra".

⁴³⁷ C + "diy ".

⁴³⁸ B, C = "buy rd gunda".

⁴³⁹  sr , 17/14.

⁴⁴⁰ c - " Ő ".

⁴⁴¹ B, C, D = "yar lanmayınca".

⁴⁴² C - "v c d".

⁴⁴³ Eserin tam ismi, "el-F t h t l - Mekkiyye fi Ma'rifeti'l - Esr ti'l - M likiyye ve'l-M lkiyye"dir. Bu kitap, Muhyidd n  bn 'l-'Arab 'nin ( . 638/1240) tasavvufi g r Őlerini en geniş boyutlarıyla aŐıklad Đi eseridir. Eser hakkında geniş bilgi işin bkz. KılıÇ, Mahmud Erol, "el-F t h t l - Mekkiyye", D A, XIII, 251-258.

⁴⁴⁴ C - "ne".

⁴⁴⁵ Ebu'l - K sım C neyd b. Muhammed el-Hazz z el-Kav r  ( . 297/909). Kendisi ilk devir s fliğinin en g cl  temsilcilerinden olan meşhur bir s fidir. Bu z t hakkında geniş ma'l m t işin bkz. Ateş, S leyman, "C neyd-i Bağd d", D A, VIII, 119-121.

⁴⁴⁶ Eb  Yezid Tayfur b.  s  b. S r Ő n ( . 234/848 [?]). Kendisi ilk b y k mutasavvıflardandır. Bu kişi hakkında geniş bilgi işin bkz. Uludağ, S leyman, "B yezid-i Bist m", D A, V, 238-241.

⁴⁴⁷ "N kıs (kişinin) eli, Őeyt n ve cinin elidir."

Ammâ keşf-i zâhir, 'ilm-i mülk-i murtâd [15b] kâfirde ve yahüdide ve şeytânda dağî vârdür. İ'tibâr-ı zâhir⁴⁴⁸ ba'dehü bâtınısın keşf itmeğedir ki bû meydân "*Men 'arafe nefsehu*"⁴⁴⁹ meydânîdur. Men 'arafe arđahü ve semâehü, dîmedü ki 'arife kâfidür ki⁴⁵⁰ ve Hâdret-i Hâk Hâbîbi'ne "*Ve vecedeke dâllen fe-hedâ*"⁴⁵¹ didi. Ya'nî Hâbîbim! Sen, 'ilm-i müfredât-ı aškâm-ı şer'iyeden gâfil idüñ. Sañâ Rabb'üñ bildürdi diyü minnet itdi.

İnşâf eyle ki Hâdret-i Sultânımız cümle rehâbîn ve aħbâruñ 'ilminden ve cemî' kütübüñ esrârından şordukda cevâb vîrürken ve ön biñ kadar mu'cizesi şafağât-ı dehirde gün gibî rüşen ölmüşken; Hâdret-i Qur'an belâgat-ı kâmile ile nâzil ölüb bülegâyî bi'l-külliyeye ilzâm ve ifhâm itmeyince dîn ve nübüvvet nürî [16a] tamâm şuyü' bûlmedi.⁴⁵²

[h. Halvetiye]

Ve huşuşâ, el-ğamdü lillâh bizim tarîkimiz hulefasî âfâkı tütüb ve cümle tømârlarda orta seccâdede vâkı' ölmüşdür. Ve silsilemüz hakkında İmâm Suyûtî⁴⁵³ yazmışdür ki: "Ve na'tekidü enne't - Tarîkate'l - Cüneydiyyete hâkğun, müessesetün bi'l-Kitâbi ve's - Sünneti ve'l - icmâ'i"⁴⁵⁵ buyürür. Bû ma'nâyî lüzüm-i i'tikâdâtda⁴⁵⁶ sayir i'tikâdî olan, mesâile çamm ider ve Meşnevî'de: "Goft, el-ma'nâ hüvellâhü."

Şeyhuddîn didiki: Hâdret-i 'Alî'dür ki; silsilemizüñ sultânîdür. Zîrâ "*Bâbü medîneti'l - 'ilm*"⁴⁵⁷dür. Ve cümle halvetiyye hâdreti 'Alî'ye, nağşibendiyye Hâdret-i Ebü Bekr'e, hâtırâ Hâdret-i 'Umer'e⁴⁵⁸ çıkar. Ve İbn-i 'İsâ Cefr⁴⁵⁹inde⁴⁶⁰ âhîr zamânda niçe

⁴⁴⁸ B, C + "Qur'ânî".

⁴⁴⁹ el-Askalânî, Fethu'l - Bârî, X, 478; Münâvî, I, 291, hadis nr. 310; Ali el-Kârî, XIII, 316; Aclûnî, II, 234, hadis nr. 2530.

⁴⁵⁰ B, C - "ki".

⁴⁵¹ Duhâ, 93/7.

⁴⁵² C = "bûlmâdîn"

⁴⁵³ Ebu'l - Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebübekr b. Muhammed b. Ebübekr es-Suyûtî (849-911/1445-1505).

⁴⁵⁴ C + "ön alti fenn olan taşannıfında".

⁴⁵⁵ C, D = "ve'l-icmâ'i".

⁴⁵⁶ C = "i'tikâd ide".

⁴⁵⁷ Münâvî, III, 60, hadis nr. 2705; Aclûnî, I, 184, hadis nr. 218.

⁴⁵⁸ Hâmiş: "İnne fî ümmeti le-muhaddişine ve inne 'Umer le-minhüm' hadîşinde yazmışlardür ki; ilhâm ve ferâset ve tahdîş, Hâdret-i 'Umer'e vîrilmüşdür. Ve kütüb-i uşulde huşuşâ tavdîhde mespîrdür (B + "ki") niçe meşveretde re'y-i 'Umer râcih ölüb, âyet-i kerîme re'y-i 'Umer'i tercih için âyet inmişdür. "Lev lem üb'aş nebiyyen, lekâne 'Umer" (bkz. Münâvî, V, 414, hadis nr. 7470.) dağî buyürulmuşdür."

⁴⁵⁹ Cefr: Gelecekte vuku bulacak olayları değışik metotlarla öğrettiğine inanılan ilmin adı. Cefr hakkında geniş bilgi için bkz. Yurdagür, Metin, "Cefr", DİA, VII, 215-218.

tariḫler baṭṭallana, ḫalvetiyye ve naḫṣībendiyye ve ḫatıra ḳāla, buyūrur. Ve ḫalvetiyye eñ şōñra ḳāla buyūrur.

FAŞIL

[i. Gerçek Sûfiler]

[16b] Bilgil ki şūfiler ḳavlen ve fi'len ve i'tikāden sünnet-i Muḫammediyye semtin ihtiyār itdükleriçün, ba'dılarınuñ rûḫi Ḥaḳḳ'a ūlaşüb, anda vücūdları deġişilüb, kendiliklerinden, ya'nı küdüret ve beşeriyetinden, bōşālüb tüzlaya düşen insān ve eġer ḫayvānıñ vücūdı tüzda maḫv ölüb, içi ve taşı 'aynı milḫ öldiġi gibi bülārıñ da zāhir ve bāṭınları bi'l-külliyeye nūr-i Ḥaḳḳ'ile ve sırr-ı Muḫammed ile tölüb, ba'dehū iki bölük öldilar.⁴⁶¹

Bir bölüġi girü bü 'āleme irşād içün gönderüldiler. Zirā beriden ġiderken yolun nişānını añā bildürmişler idi. Tekrār cāna ḳıyān sālikleri anda iletmekçün būnda kaldılar.

Bir bölüġi de⁴⁶² anda ḳālūrlar. Ya'nı şüretleri būnda, sīretleri ve sırları anda ḳālüb, meczüb öldilar. [17a] Ānıñçün ölar kimsei irşād idemezler.⁴⁶³

[j. Sahte Sûfiler]

Şūfiyyeden bir ḳavim daḫi henüz veled-i ḳalbleri beyḫa-i nāsūtīlerden çıḳmayüb belki daḫi yımırda cānlanmayüb sesenlenmedin ġice ḳarā kūsinde ġāhi pertevcik görmekile ve cüz'i zevḳ-i rūḫāni⁴⁶⁴ ile vücūdlarında bir şafā bülmaġın daḫi sülūkları felek-i eşeri⁴⁶⁵ geçemedin ve anda ne vārdür ve melekleri ne libāsile⁴⁶⁶ tūymadin.

⁴⁶⁰ İbn İsa'nın (902-967/1496 – 97 – 1559-60), "*Rumūzül – Künūz fi'l-Cif*" isimli eseridir. İbn İsa ve eseri hakkında geniş bilgi için bkz. Komisyon, "*İbn İsa*", DİA, XX, 91-92.

⁴⁶¹ Hāmiş: "Memlahaya düşen ve zıbaḳ küpüne düşen insān gibi ki; milḫ veyā zıbaḳ ölür imiş. (D – "Memlahaya düşen ve zıbaḳ küpüne düşen insān gibi ki milḫ veyā zıbaḳ ölür imiş.")"

⁴⁶² C – "de".

⁴⁶³ Hāmiş: "Zirā bürāya gelmeyince bürādan örāya ġayri niçe olüb ġiderler(B = "ġider")."

⁴⁶⁴ C = "ve ḫālī".

⁴⁶⁵ Hāmiş: "Ya'nı (D – "ya'nı") felekü'l – ḳameri ki dünyā göġidür."

⁴⁶⁶ B = "libāsiledür".

Ru'ūnet-i nefsanīyye ve cūrāet-i⁴⁶⁷ şeytāniyye ve kibr ve fir'avniyyet te'ayyūn ile riyāset da'vāsī idūb mā ve menden geçmedin. Ve mā ve menūñ aṣl-ı vücūdın ve sırrın tūymadın.

Daḥī te'ayyūn-i şirkin ve idāfet-i⁴⁶⁸ küfrin ve hıkd ve ḥased ve 'adāvet ve kibr ve kir⁴⁶⁹ ve keşāfetin ve iştihā ve şehvet kudūretin gidermedin.⁴⁷⁰

Ve nefis nedür bilmedin ve görmedin. [17b] Ve merdūd-i dergāh olan iblīsīñ ḥaḳīqatī ne isme tūyāndūğın ve taslīṭınuñ ḥikmetin bilmedin ve ḥaḳāyīk-i mec'üle ile gayr-ı mec'ulei seçmedin.

Ve riyādatla āyine-i ḳalbūñ jengārın silüb, 'ulūm-i levḥadan ve 'ulūm-i enbiyā ve evliyādan ders okūmadın. Ve levḥa-i ḳalbından ḳarışūḳ perişān ve ūşāḳ ḳarālamasī gibī müstağraḳ ḥuṭūṭ ve ḥuṭūṭī "ḳalemtırāş-ı lā" ile ḥaḳ idūb, levḥası killeyüb mürşid eline virmedin.

Ve Ḥaḳḳ'ī bildüm da'vāsī⁴⁷¹ idūb, Ḥaḳḳ'ī bilen kimdür daḥī ānī bilmedin. Ve levāzım-ı beşerīyyet ve i'tibārāt 'abā ve kisve ve sübhā ve ḥöd-nümālīḳ ve ḥöd-binlik ve ḥöd-rāylik şirklerin ve 'ucb ve kibr putların ve ism ve resm ve şüret ve şekil-i İbrāhīm Ḥalīlullāh⁴⁷² gibī İsm-i Celāl [18a] bāltasıyla pārālamadın.

Lem'ai necm ve zerrei şems ve ḳaṭrei baḥr şānanlār⁴⁷³; ba'dehū i'tibārāt ve 'ibārāt⁴⁷⁴ ve iştīlāḥī ve ḥaḳḳuñ i'zāz ve ikrāmınī cemāl-i vaḥdete perde idūb tefriḳa-i ebedīde ḳāldīlar.⁴⁷⁵

⁴⁶⁷ D = "cūrāt-i".

⁴⁶⁸ Hāmiş: "et-Tevḥidü ıṣḳāṭı'l – idāfeti."

⁴⁶⁹ C, D = "kīn".

⁴⁷⁰ Bu satırın üstünde (iki satır arasında) "A" nüshası'nda şu cümle yazılmış: "Ki ḥāsenātü'l – ebrār seyyiātü'l – muḳarrebine şirkdür."

⁴⁷¹ C, D = "da'vāsım".

⁴⁷² Hz. İbrāhīm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslām Dini'nin müştereken kabul ettiği büyük peygamber. Hz. İbrāhīm hakkında geniş ma'lūmāt için bkz. Komisyon, "İbrāhīm", DİA, XXI, 266-273.

⁴⁷³ Hāmiş: Parlāḳī yıldız şānüb zerrei necm şānüb ve serābī şarāb şānüb ve ḳaṭrei baḥr şānüb.

Hāmiş: "Ya'nī mey-i 'aşḳdan ḳaṭre İḳūb anıñla imtilā ölüb anı baḥr şānanlār."

⁴⁷⁴ C – "'ibārāt".

⁴⁷⁵ Hāşiye: "(C + "Ayā cāhil tū 'ālem-i nāmdārī./Revān ilm ez berā-yı dām dārī./Der in cehl er be-mirī kūr budī./Yaḳī be dān ki be ka'ru gūr hizī. Ez-guftehā-yı Cāmī kuddise sirruh.)"

Ḳıyās ile ölarđan bey‘at idenler nolsa gerekdür ki ahviyye-i nefsanıyye ve vesāvis-
i şeytāniyye zencirine cevānibden⁴⁷⁶ böyün şünüb tākılmışken, öl derd-i menden, öl zencirin
ednā silsile-i tarīḳ-i meşāyiḥda tākılduđı da‘vayı şeyḥüḥet, ki yalāndür, kendüye ḥaşım
yiterken azmađıla ḳāni‘ ölmāyüb, niçe ‘ulema ve şuleḥāyi bir ḳāzūḳa bağlayüb kendi
düşdüği ḥubb-i dünyāya, zemāyim ḳütisına⁴⁷⁷ āni da düşürüb, öl ‘ālim-i bārī vā‘iz ölmāḳ
mümkün iken añā yĩñice ḥaḳıḳatden ders öḳutmađa ḳādir ölmāyüb, öḳuduđi [18b] ‘ilimden
de maḥrüm idüb ‘ilmī ile intifā‘dan ve⁴⁷⁸ āḫara nefi‘den ve ‘ilmi ārtürmaḳdan maḥrüm
itdiler. Limuḥarririhī.⁴⁷⁹

Eğer bildükse, Allah‘i bile gör kimdürür bilen.

Bü şüretle te‘ayyünle añi bildüñ şānürsüñ sen.

Daḫi nefsüñde Allah‘iñ da bilmādün ayā cāhil.

Hevāya gıtdi ömrüñ zulmetile çürüdi bü⁴⁸⁰ ten.

Vücüduñ bir cenābetdür ki āritmazidi deryā.

Seni sen medḫe mi geldüñ nesin müşrik misin bilmen.

İki ḳatre şüdüür aşlıñ, ḥabeşdür ḳāndürür baḫnıñ.

Neden yāḳışdı⁴⁸¹ benlikler saña bilsem ayā güden⁴⁸².

Ḥadıis-i tiğ-i bürrāni ser-i nefsüñi çün kesmez⁴⁸³.

Kitāb-i gayri ḳāldurmaz ḫicābüñ neylesün ‘an ‘an.

Ḍamirüñ cür‘adānından ḫarābātiler esrārın.

Tecāhül eyle şātma şeyḫi [19a] ḫālā cehli ni‘me‘l fen.

[k. Tanrı‘yı Gördüm Diyen Kāfir Olur]

⁴⁷⁶ D = "cevābında".

⁴⁷⁷ C = "ḳüyūsuna".

⁴⁷⁸ D = "ve".

⁴⁷⁹ C = "nazm".

⁴⁸⁰ B = "bu".

⁴⁸¹ D = "bāḳışdı".

⁴⁸² D = "günde".

⁴⁸³ B, C = "çün kesmez" ifadesinin yerine "ḳat‘ itmez" ifadesi var.

Ba'dıları da seyr-i 'alellāh maqāmında henüz nefsi emmāre cüll-i himmetini, cemm-i kudretini bāzūya⁴⁸⁴ getürüb, üç bed şıfatla müttefik ölub sāliki yā vücūdı, yā mübāhi, yā hulūlī, yā hurūfī, yā tenāsühī, yā cebri, yā kaderi yölına çekerken ve bū balaları hađm idemezken; bir taraftan da tül-i emeli gayret-i akrāni⁴⁸⁵ şeyhlik, vā'izlik şirkinī hōd-nümālik, hōd-bīnlikile havāle itmişken; nā-gāh-ı riyādat kuvvetiyle rūhi mūnceli ölüb, āyinesine Cemil isminden pertev tōkunmaqla maħbūb şeklinde görüb, mürşidi de⁴⁸⁶ kendi de cāhil olmağın Tafrı'yı gördüm dir.⁴⁸⁷

Pes, arāya şeytān girib şuret-i rūh ardından, kulum saña namāzı ve gayri teklifi bağışladım ve günāhūnī idüb ideceğūnī 'afv itdüm, [19b] diyū nidā idüb; hālā bū dāri's – saltanada⁴⁸⁸ maqtul olan mel'unlar gibi fırça-i Ehl-i Sünnet'i yitürüb, bir kitabsız ve peygambersiz kāfir ölür.

Hāşılı kendülikle sālīk olānuñ⁴⁸⁹ ve cāhil şeyhe hıdmet⁴⁹⁰ idenūñ hāline ehl-i kitāb olan kāfirler daħi ağlamālidür. Zirā bülār 'anāşiri ism-i a'zam şānüb, tevħide itdükleri esfel-i sāfilinden olan heyulā ölür.

Pes, 'Unşur-i maħlūki Hālik yirine köyüb tevħid iderler. Bülār bayāki kāfirlerden kötüdür, belki bülār itden kötüdür. Zirā olār yine, 'ālemi Hāq yarātdi dirler. Bülār Hāq kimdür bilmezler. 'İbādetleri, qalblerinde olan hayallerinedür. Bülāruñ merātib-i dālālin kimse bilmez, ancak bū belāli yolda cān eridüb, bū hāramisi çok vādilerden [20a] öte tarafa geçenler bilür.⁴⁹¹ Nitekim ehl-i cennet, cennete şırađdan geçerler, geçerken⁴⁹² şırađ altında cehennemī görürler. Pes, bū yöli olāra şormağ gerek. M:⁴⁹³

⁴⁸⁴ D = "yāzūya".

⁴⁸⁵ B, C – "akrāni".

⁴⁸⁶ B + "ve".

⁴⁸⁷ Hāmiş: "Zirā 'ālim olsa vāki'ada rū'yetullāh aħvālinde kütüb-i kelāmiyyede ve kütüb-i taşavvufda yazdıkları kendiye mürşid ölürdi. Evvelā gören 'ayn-ı qalb midür, gayr-ı rūh midür, 'ayn-ı ser midür bilürdi. Ve gördüğünüñ ednā 'alāmeti min ba'd gözünü yaşı dıfmemekdür ve qalbinde ebedi hubb-i sivā ve fikri dünyā ve ehl ü evlād qālmamağdür ve bū cümlede nefsinı de i'tibārāt-ı medħ ve zemmiyyede öynadüb "fe-eynemā tüvellü fe-şemme vechullāh" (Bakara, 2/115) üzre eşyāyi āyine idüb her birinden bir ismiñ ma'nāsın görmekdür ve qalbine haqāyık-i mevcūdāt münkeşif olmağdür. Eđer riyādat-i tāmme ise, yidüğü hālāya vārınca misk gibi kōkarsa ve ma'nāy-ı Qur'an keşf olursa didüğü gerçektür ve illā, rūhm görmüş, yā evliyādan biriniñ ve cinn rūhānisin görmüşdür."

⁴⁸⁸ B = "es-saltanatda".

⁴⁸⁹ C + "kimsenūñ".

⁴⁹⁰ B = "hızmet".

⁴⁹¹ Hāmiş: "Bülārdan büyük zıhdan geçerken iki yanında yıkılanları ve 'azābların görürler Allāhümme 'āfinā."

" 'Der-ā der vādi-i eymen

Qadem der 'ışk muhkem zen

Meters ez hile-i dūřman

Ki men peymüdem in řahrā⁴⁹⁴

Dime 'aql-ı eminim vār

Dime naql-i metinim vār

Efendī 'ākıl u dānā ölür mi Sühre-i řeytān."

Hāřılı beřeriyet evinden dađı tařra çıkmāmıřken da'vāy-ı mi'rāc-ı rühāniyle Hāķķ'a ūlāřdüm ve yine geldüm diyen kezzābī kūlāvuz idenlerün⁴⁹⁵ bir vādide kāyādan ūçmaķdür, Tāñruñ řeytāna ğıdā olmaķdür ki; hadiřde buyürur: "*eř-řeytānū ma'a'l – ferdi*⁴⁹⁶, *eř-řeytānū eb'adü mine'l – iřneyni*."⁴⁹⁷ "*Eř-řeytānū zeybün*⁴⁹⁸ *kezeybi'l – ğanemi ye'huźü's – řāte's – řāridete*."⁴⁹⁹ Bū hadiř [20b] ūzre 'ulemā-i sünnetden ayrılanuñ hāli, vādīy-i zındıķada helāk olmaķdür. Allāhümme 'āfinā.⁵⁰⁰ Ve bū i'tikādile vefāt iderse cehennemde hulūd dađı muķarrerdür.⁵⁰¹ Āniñçün Hāđret-i Mevlānā, būlār gibi řeyh řüretinde ölān ve halki dāmi ve dāne-i tesbīh ile řayde sa'y iden řeyātin-i insi řořbetinden men' idüb buyürur.⁵⁰²

"Çün hezār iblis-i ādem rüy-i hest

⁴⁹² C = "řirātdan geğerlerken".

⁴⁹³ C = "beyt".

⁴⁹⁴ Hāmiř: "Ya'ni: Vādi-i eymene gele. 'Ařk meydānına ayāđi pek bāř. Mādām ki řerī'at ayāđi muhkemdür, řeytānuñ hilesinden ķorķma. Ki ben bū řahrāyi ölçmüřümdür, dir."

⁴⁹⁵ B, C + "hāli".

⁴⁹⁶ Hadis kitaplarında hemen tamamında bu kelime "el-vāhid" olarak geğeriyor. Ayrıca hadisin devamı da, "ve hüve mine'l – işneyni eb'ad" şeklinindedir.

⁴⁹⁷ Tirmizī, Fiten 7; Ahmed b. Hanbel, Ebū Abdillāh Ahmed b. Muhammed eř-řeybāni; *Müsnedü Ahmed*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992/1413; 3 c.'de 6 c., I, 18, I, 26, III, 446; İbn Balaban, Ebū'l-Hasan Alaeddin Ali b. Balaban b. Abdullah, *el-İhsan fi takribi Sahihi İbn Hibban*, thk. şuayb Arnaut. Beyrut : Müessesetü'r - Risale, 1991, 18 c. (Birlikte: Sahihu İbn Hibban / Ebu Hatim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temimī İbn Hibban.), X, 436, hadis nr. 4576, XII, 399, hadis nr. 5586, XV, 122, hadis nr. 6728, XVI, 239, hadis nr. 7254; en-Nisābüri, I, 198 – 199; Heysemī, Ebu'l-Hasan Nüreddin Ali b. Ebi Bekr b. Süleymān; *Mecme'u'z - Zevāid ve Menbau'l – Fevāid*, Beyrut: Dāru'l - Kütübü'l - İlmīyye, 1988; 10 + (3F) c.; (Fihristi 3 cilttir.), V, 223, V, 225; Beyhakī, VII, 91; el-Askalanī, XIII, 316.

⁴⁹⁸ Bu kelime hadis kaynaklarında "zi'bün" olarak geçmektedir.

⁴⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, V, 232, V, 243; Heysemī, II, 23, V, 219; Münāvi, II, 443, hadis nr. 2022.

⁵⁰⁰ Hāmiř: "Cāmi: Zāhid şehr-i mā 'aceb murgīst. Dām kerde zi dāne-i tesbīh. Diğer: Tuħfe-i lāyık dilber be keş ār ey zāhid. Tü semt-i dest niger be kıyāmet tesbīh."

⁵⁰¹ Hāmiř: "Ve tebdil-i şekl, li-ecli'l – ekl idin."

⁵⁰² C + "beyt".

Pes be-her destî neşâyed dâd dest

Dest-i nâkış dest-i şeytānest ve dīv

Zān ki ğarķ-ı baħr-i küfrānest ve riv.⁵⁰³

Āniñcün kümmel didiler ki: "Lā yesteṭī'ū'l – vüṣūle men ḡayye'a'l – üṣūl."⁵⁰⁴

[1. Sâlik-i Ümmiye Lâzım Olan İlk Şey: Binâ-i Ma'rifet ve Hakikat, Esâs-ı Şerî'at Üzerine Yapılır]

Būnuñ üzre sâlik-i ümmiye evvel lâzım, 'ilm-i kelâm okumağdūr.

Şāniyen şürūṭ-ı şalât okumağdūr.

Şālişen şavm ve zekât ve nikāh ve talāk ve kerāhiyyet kitāblarını [21a] eğer 'Arabî, eğer Türkî okuyub öğrenmekdūr. Zirā binâ-i ma'rifet ve haķiķat ,esâs-ı şerî'at üzre yapılır; temelsüz binâ elbettete yıkılır.

Ba'dehū " *Vebteġū ileyhi'l – vesīlete*"⁵⁰⁵ üzre bir 'ilm-i şerî'ati bilmiş ve 'ilimde ve perhizde kâmil-i mürşid gerekdūr.⁵⁰⁶ Tā ṭariķat ve ma'rifete sâlik ola ve ba'de'l – fenâ melek haķiķatına ūlaşa. Şöyle ki; Ķur'an'a ittibâ'ile esâs-ı şerî'at ölmaya vallahi'l – 'Azîm⁵⁰⁷ Ķur'an'dan ġayri iġne ūci kadar Haķķ'a gider yöl yökdūr.

Pes, cehlile müdde'î olanlardan, şeytāndan artūķ kōrkub kaçmak lâzımdūr. "Ve ħaf ebnāe ilhādın ve cennib kemā teḡşā'd – ḡarāġıme ve's – sebitā."⁵⁰⁸ Zirā şeytān-ı cinnî

⁵⁰³ "Mâdem ki insan sûretinde binlerce şeytân vardır

O halde her ele el vermemek gerekir

Nâkıs eli, şeytânın ve cinin elidir

Bu sebeple o küfrân (inkâr) ve sahtekarlık denizine batmıştır."

⁵⁰⁴ Hâmiş: "Aşl-ı şerî'atî yitüren Haķķ'a ūlaşmak yökdūr."

⁵⁰⁵ Mâide, 5/35.

⁵⁰⁶ Hâmiş: "Ya'ni " *itteḡullāhe vebteġū ileyhi'l – vesīlete*" (Mâide, 5/35) üzre öl tā'at ve ma'şiyet şāni ḡill ū ḡarām mes'elesini bilüb, Allāh'dan kōrkamak gerek. Taḡşil-i taḡvādan şöıra, rāh-ı vaşla 'ilminî şāḡib mürşidle ġitmek gerekdūr."

⁵⁰⁷ C + "ḡadret".

⁵⁰⁸ C – "Ve ħaf ebnāe ilhādın ve cennib kemā teḡşā'd – ḡarāġıme ve's – sebitā."

Hâmiş: "Ebnā-i ilhāddan kōrk kaç, arslāndan ejderden kaçır gibî. (D – " Ebnā-i ilhāddan kōrk kaç arslāndan ejderden kaçır gibî")"

görülmez. Bular şeytân-ı insîdür görinür. Bülârdan pek kôrkmalîdür.⁵⁰⁹ Âniñcün "*şeyâtine'l - insi ve'l - cinni*"⁵¹⁰ [21b] âyetinde insî muqaddem İtdî.

[m. Sûfi Çoğaltmaya Sa'y Eden Şeyhler Ârif Değil, Sefihtir]

Ve selefimizden işitdim ki; şüfî çoğaltmağa sa'y İden şeyhler, 'ârif değil, sefihdür didî. Sebebinî şordum, buyürdî ki: Kendî nefsi düşman yiterken düşman çoğaltmaq 'âkıll işi değildür. Kâmiller ekâbir meşreb⁵¹¹ nâzîlîlardür. Kôrkarlar ki cezbe-i kâzibe İle bey'at İdeler. Şõnra şerâyiñi kabûl itmeyeler, tarîkat tavâsına kôdukda yândım diyü kaçalar. Emegiñ hiç öla, yök yire teveccühden kâla. İn sa'yimiz dâyi' öla diyü şâkımlar, küri yire hevâya kıliç şalmazlar ve veleden⁵¹² kâlanlarla cimâ' itmezler ve belki müdde'î olanlar gâlibâ yalâncîdür. Zirâ cevhere-i ma'rifete vâşıl olan 'âlimi haramî görür, nâdâne vîrmekile merdûd olayız dîrler. Meğer ziyâde sevdüklerine [22a] merhameten keşf-i râz İdeler.

Limuharririhî⁵¹³ :

"Şehâ tevhidîñ esrârîn.

Diyen bilmez, bilen dîmez.

Haqîkat ehli güftârîn.

Diyen bilmez, bilen dîmez.

Ûyürdüm sicn-i keşretde.

Ûyândum dâr-ı vahdetde.

Bü remzi beyt-i vahşetde⁵¹⁴.

Ve lehü giyüb sırr-ı şevb-i⁵¹⁵ imkânî.

Hicâb İtmîş ten ve cânî.

Qûrân kimdür bü eyvânî.

⁵⁰⁹ B - "pek kôrkmak gerek".

⁵¹⁰ En'âm, 6/112.

⁵¹¹ B + "ve".

⁵¹² Hâmiş: "Veleden kâlanlar, şeri'atsızlardür ki; olârdan Sırr-ı Muhammedî tögmaq yökdür; meğer tevbe İdeler."

⁵¹³ C = "li-müellifihî".

⁵¹⁴ C + "diyen bilmez bilen dîmez".

⁵¹⁵ D = "şevbî".

Diyen bîlmez, bîlen dîmez.

Kimîsî lafza üftâde.

Kimînüñ zevkî ma'nâda.

Kimîsî ğarķ-1 deryâda.

Diyen bîlmez, bîlen dîmez.

Mazâhir ile örtmiş yüz.

Nice görsün anî her göz.

Ne vaşf itsün anî her söz.

Diyen bîlmez, bîlen dîmez.

İçenler câm-1 zâtından.

Fenâ büldî şîfâtından.

Sülûkuñ yîdî kâtından.

Diyen bîlmez, bîlen dîmez.

Kimî tûtmiş 'ibâdetî.

Kimî lafz-1 'ibârâtî. [22b]

Kimî müstağraķ-1 zâtî.

Diyen bîlmez, bîlen dîmez.

Ṭüyân anî ölür bî-cân.

Gehî mest ve gehî hayrân.

Melek insânı ser-gerdân .

Diyen bîlmez, bîlen dîmez.

Nedür bü der⁵¹⁶ ve bü miñnet?

Ne dîmekdür sırr-1 vañdet?

Nedür vâşıl, nedür vuşlat?

⁵¹⁶ D + "derd".

Diyen bîlmez, bîlen dîmez.

Ne vîrür Şeyhî bû benlik.

Vücûduñ ölmasa ânlık.

Bunuñ gâyatî hayrânlık.

Diyen bîlmez, bîlen dîmez."

Bilgil ki Faşl-1 Evvel'de yazılmışdı ki; ehl-i sülûk üç nevi'dür: Evvelki gürûh şüfiyyedür.

FAŞIL

[2. MELÂMİYYE]

Pes,⁵¹⁷ bilgil ki ikincî gürüh, Melâmiyye'dür ki; kimse bizî t̄üymāsün, medh itmesün, eyü şānmasün ki; sırrımız açılub, şıgır⁵¹⁸ eğrekleri⁵¹⁹ yanında biten ağaçlar gibi her hayvān sūrīnüb k̄öpārmaya ve k̄üritmaya diyü [23a] halkdan k̄açarlar. "el-istīnāsü bās 'alāmetü'l – iflās ve men ihtāra'l - 'uzlete fe'l - 'izze lehü" t̄ıbkınca halvet ihtiyār iderler.

Bir miqdār dünyā v̄irüb d̄inimizden ālalar diyü havf idüb, aġniyāya istignā şātārlar. Gāhī ba' d̄i mürşid b̄ulāmayüb d̄üşüb k̄alanlara āciyüb, elin alüb meydān-ı mekirde şahrāy-ı 'işmete çıkārdular.⁵²⁰ Eġer setr-i sır iderlerse murādlarına da ūlāşdururlar.⁵²¹ Ől derd-mendī r̄üsvāy idüb eġer,⁵²² f̄ulān velidür benī sever, diyü h̄öd-fürüşlük iġün sır ācārıarsa v̄irdüklerini ālūrılar, belki d̄arar da iderler, edebsizdür. Biz ānī işlāh iġün teveccühümüzden k̄alduk taġyī'-i evkāt itdük, ōl bizī r̄üsvāy itdī diyü bi-huġūr ōlūrılar.

Bü melāmiyyenüñ ameli⁵²³ cüll-i himmetlerin [23b] ihlās ve şıdķ ve şebāta harcayüb ve ferāyıda illerden ziyāde mülāzım ōlüb, ġice daġı tā şubħa dek yātmemekdür.

[a. Büdelā]

Bir bölüġi büdelādür. Namāz vaġtinde cismi āħar şūrete k̄öyüb⁵²⁴ mescide ġider⁵²⁵ ve r̄uġi da kendī aşıl şūretine ġirib⁵²⁶ meyħāneye, ġahve-ħāneye, yā ġemi k̄ürtarmaġa, yā bir 'askere nuşret itmeġe, yā ġarāmiden mazlūmlar k̄ürtarmaġa ġider. Bü şūretin ġören, falān yirde biz namāz k̄ıldük, ōl aġşama dek⁵²⁷ k̄ilmadi, diyü inkār iderler. Őlāruñ da istedüġi, bü biġānelerüñ inkārın ġubbe idüb altında ġizlenmekdür. Ve ġāh ōl şūret-i

⁵¹⁷ C – "pes".

⁵¹⁸ C – "şıgır".

⁵¹⁹ Hāmiş: "Eġrekte ōlān ağāġ, şū kenārında ōlān ağāġdür ki; şulanmaġa ġelen ġayvānlar ġölġesine yāta sūrüne."

⁵²⁰ B, D + "çıkārdular".

⁵²¹ C + "eġer".

⁵²² C – "eġer".

⁵²³ C = "'ilmī".

⁵²⁴ B, C + "ya'nī ġayri şekilde ġösterub".

⁵²⁵ C – "ġider".

⁵²⁶ Hāmiş: "Bü taşarrufi ġösteren ve r̄uġini bedeninden çıkārüb başķa ġösteren, Merzifon'da ve ġümüş ġaşabası (D – "ġaşabasında") üzerinde Baġar maġarası Nām t̄āġda (D = "t̄āġında") idi."

⁵²⁷ B = "deġin".

müste'âresi ramadânda kendini yimek yir, yâ hamır içer gösterür; ammâ bir nümâyişdür ki; erenler etlerin ters na'illerler⁵²⁸ izleri belürmesin diyü. İnşâf eyle [24a] böyle şüretler göstermek, 'ilm-i simyâ bilen hoşka-bâzda dağî ölür, kanda kâldî destleri, dest-i taşarruf-ı Hakk'a mazhar olanlar bülârdâ kemâl vârdür ki isteseler hoşka-i çarhî hoşka-bâz gibi oynâdurlar, nihâyet edeb gözedürler.

"Hâfız⁵²⁹ çerh ber hem zenem er gayr-i murâdem gerded.

Men ne ânem ki zebûnî geştem ez çerh-i felek."⁵³⁰

Ve 'ammimüz,⁵³¹ şeyhimiz Şemseddîn Hâdretleri, bir bayrâm irtesi kendi Sivâs'da iken, Kayseriyye'de bulunüb 'Abdülhay Efendî'ye câmi'de bey'at virdüğü müşbetdür. Nihâyet bû râzî keşifden soñra az zamânda riñlet itdiler. İntehâ.

Hâşılı bülâruñ ekşeri hayri göstermezler, şerri şaklamazlar. Anıñcun tarikleri ziyâde eslemdür.

Bü fakir bünâ dağî 'ilm öldüm ki; bü tâife-i [24b] celileden birisi bir gün meyhâneden bir destî hamr alüb öl hamra nazar idüb, miskî şeker şerbeti itdî. Muñâl görme ki⁵³² bü kudret beşerüñ degildür. Beşerüñ yedi Yedüllâh'a tebdil öldüğündür.⁵³³ Bir kula Hakk kudret vîrse da'f-ı beşeriyyesini kendi kuvvetinde fenâ kilsa kâhî küh ve kühî kâh ve zerrei şems ve şemsi zerre ve kaçrei bañr ve bañri kaçre iderler. Nihâyet merâtibî bilerek sülük itsün diyü bir de bir feyç vîrmezler.⁵³⁴

"Ânan ki hâk râ be nazar kimyâ konend.

Ayâ buved ki güşe-i çeşmi 'abâ konend."⁵³⁵

⁵²⁸ Hâmiş: "Na'1: Bâzgüne didikleri bûdur. (B, D – "Na'1: Bâzgüne didikleri bûdur.")"

⁵²⁹ C = "beyt".

⁵³⁰ "Hâfız! Eğer murâdımdan gayrısına dönerse feleği birbirine vurayım.

Ben, feleğin dönmesinden âciz kalan kişi degilim."

⁵³¹ C = "'ammümüz".

⁵³² D – "ki".

⁵³³ Hâmiş: "Küntü lehü sem'an ve başaran ve yeden" hadişi, Buñari'de meşûrdur." (Buhârî, Rikâk, 38).

⁵³⁴ Hâmiş: "'İnne müğayyira'l – ğuluķı ke-müğayyiri'l – ğalkı.' hadişi gösterir (B + "ki") kendi bed ğuyım değıştiren 'aceb ölmaya hamrı şeker ide."

⁵³⁵ "Nazar ile toprağı kimya yapan kişiler

Acaba gözün köşesini aba yapabilirler mi?"

Bū ma'nâyî Cāmi'u'l - Firdevs şerhinde "*İnne müğayyira'l – huluķı ke-müğayyiri'l – halkı*"⁵³⁶ hadîşinde yazmışlar ve Şeyh-i Ekber'ün 'Ankâü Muğrib'⁵³⁷ Şerhi'nde delâil-i mufaşşaladür. Bülâruñ etvârına ve envâ'ına ve efrâdına hadd ve gâyet yökdür ki; [25a] Şeyh-i Ekber'⁵³⁸ Hâdretleri, Melâmiyye'nün künh-i eşnâfına yitemedüm, Şeyh Ebū Medyen'⁵³⁹ Hâdretleri ben daħî yitemedüm, didî buyürurlar. Ve⁵⁴⁰ muflakâ merâtib-i esmâya ve tecelliyât-ı esmâya gâyet ölmâdığîçün bülâra da nihâyet yökdür. Fırķa fırķadür:

[b. Melâmiyye'nin Bölümleri]

1. Bir bölüğine Hâķķ'ün esmâ ve sıfatı alet ölüb vâşıta-i esmâyle yâ kuvvet-i sıfat-ı irâdet ve⁵⁴¹ taşarruf ile güne-güne işler iderler. Gâh du'âyile yırtarlar, gâh dıkerler.

2. Bir bölüğü de Celâl'⁵⁴² ve Cemâlî bir görüb ve cümle eşyâda el-Hâķ ismünün envârın seyr itmeğîn, halkıle yed-i taşarruf üzatmazlar. Eşyâyî Hâķķ'a âyine idüb,⁵⁴³

"Seyr-i didâr-ı yâr yıtmez mi?

İltifât-ı nigâr yıtmezmi?"

didîler ve bülâr qahrî ve luţfî bir görüb "Mâ raeytü şey'en illâ ve raeytü'llâhe fih" üzre⁵⁴⁴ [25b] her tarafda Hâķķî şuhûd idüb, tebdîle⁵⁴⁵ du'âyî cürum şâyârlar ve bû gürüha sır açmak gerekmezdir. Limuharririhî.⁵⁴⁶

Cün haķıķat zât-ı gaybî bâtımdür hû dırem.

Vaşfile zâhir iken hâzâ dimez şüţţâr-ı 'ışķ.

⁵³⁶ Münâvî, II, 523.

⁵³⁷ Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî'nin (ö. 638/1240), tam adı "*Ankâü Muğrib fi Ma'rifeti Hatmi'l – Evliyâ ve Şemsil – Mağrib*" olan eseri. Bu eser hakkında daha geniş bilgi için bkz. Geniş bilgi için bkz. Uludağ, Süleyman, "*Anka*", DİA, III, 198-201.

⁵³⁸ Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî (ö. 638/1240).

⁵³⁹ Şuayb b. El-Hüseyn el-Ensârî el-Endelûsî (ö. 594/1198). Medyenîyye Tarikatı'nın kurucusu, Kuzey Afrikalı mutasavıf. Bu şahıs hakkında daha geniş ma'lûmât için bkz. Bkz. Yazıcı, Tahsin, "*Ebû Meyden*", DİA, X, 186-187.

⁵⁴⁰ C, D – "ve".

⁵⁴¹ C – "ve".

⁵⁴² D + "Celâldür".

⁵⁴³ Hâmiş: "Du'â-i hüd, ânî tağayyür eyle dimekdür. Hâķķ'î tağayyür, sa'y-i bâtıldür, dırler; ammä du'â idenler du'âya taħrîk de ânüfdür dırler, taħrîk-i ilâhî ile istihâre-i sırrıyye ile du'â iderler."

⁵⁴⁴ C + "yine".

⁵⁴⁵ C = "tebdîl-i du'âyî".

⁵⁴⁶ C = "faşl".

Pād-şeh şüret deġişmiş gösterene⁵⁴⁷ maġdüb ölür.

Görmez ve bilmezlenür seyr eyleyen didâr-ı 'ışk.

3. ⁵⁴⁸ Bir bölüġi de⁵⁴⁹ şarâb-ı 'ışk-ı hâlişî, dest-i kudretten bî vâsıta içmişlerdür. Bülâr kuţb-i abdâldan ilerü ve efrâddan içerü bir maķâmdadırlar ve maġlûb-i muħabbet-i zâtiyedirler. Anıñçün sır açsalar ma'zûr ve perde yırsalar maġfurlardür. Zîrâ 'ışk-ı ġâlib yine bülâruñ 'uzrû hâhidür. 'Umer bin el-Fâriđ el-Mışrı⁵⁵⁰ bülârdandür. "İlâ kem⁵⁵¹ üvâhî's- setra hâ kad hetektüh"⁵⁵² Tâiyye⁵⁵³ sinden mestürdür.

[26a]Ve Celâleddîn-i Rûmî ve 'Abdulķâdir-i Gilânî⁵⁵⁴ bülârdandür.⁵⁵⁵ Ve Muħyeddîn 'Arabî⁵⁵⁶ bülârdandür, kelâmları bûña şâhidür.

4. Bir bölüġi bündan içerî bir bölük daħidir ki; sır dâb-ı ism-i bâında vaţan tûtmuşlardür. Bülâr қаатарât-ı baħr-ı zât ve hîtân-ı muħîţ maķâm-ı "ev ednâ"⁵⁵⁷ dırlar. Ğaybü'l – ġayb deñizinüñ қа'ında gezerler, deġmede baş göstermezler. Bülâr kendîlerin izhâr murâd itmeyince, abdâl da bülâruñ nâmını daħî bilmez.

⁵⁴⁷ C = " gösteren".

⁵⁴⁸ B + "ve".

⁵⁴⁹ C – " Bir bölüġi de".

⁵⁵⁰ Ebû Hafs (Ebû'l – Kâsım) Şerefüddîn Ömer b. Alî b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısrî (ö. 632/1235). Şahıs hakkında geniş bilgi için bkz. Uludaġ, Süleyman, "İbnü'l – Fâriz", DİA, XXI, 40-43.

⁵⁵¹ C – "kem".

⁵⁵² Hâmiş: "Ya'nî niçe bû sırra yöldâş ölürüm üşte perdei yırdüm neylerseñi eyle dırlar."

⁵⁵³ İbnü'l – Fâriz'ın Dîvân'ındaki en önemli şiir olarak bilinen "el-Kasîdetü't – Tâiyye" veya "et-Tâiyyetü'l – Kübrâ" isimli kasidedir. Bu kasîde hakkında geniş bilgi için bkz. Uludaġ, Süleyman, "İbnü'l – Fâriz", DİA, XXI, 40-43.

⁵⁵⁴ Tam adı, "Muħyiddîn Ebû Muhammed Abdülķâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost el-Geylânî (ö. 561/1165-66)"dir. Kendisi, Kâdiriyye Tarîkatı'nın kurucusudur. Geylânî'nin eserleri ve hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Uludaġ, Süleyman, "Abdülķâdir-i Geylânî", DİA, I, 234-239.

⁵⁵⁵ D – "bülârdandür".

⁵⁵⁶ Muħyiddîn İbnü'l-'Arabî (ö. 638/1240)

⁵⁵⁷ Necm, 53/9.

[3. ZÜHHÂD]

Evliyānuñ üçüncü⁵⁵⁹ gürühî zühhâddür. Bülâr evvelâ terk-i iştihâ ve terk-i⁵⁶⁰ şehvet ve terk-i hevâyile; şāniyen terk-i dünyâyile Hâk'ka yöl bülmişlardür.⁵⁶¹ Eğer mürşid-i kāmile rast gelürlerse ve teslīm ölürlerse, anuñ himmeti ile terk-i de terk idüb fenâ fi'l-fenâ ve maḥv-ender maḥve irib, kemâl-i celâl ve isticlâ [26b] sa'âdetine irerler. Kendülikleri ile, mürşidsiz isķâṭ-ı idâfet ve maḥv-ı nisbet idemezler.

Pes, mürşidsiz tecelli-i ḥâş sa'âdetine iremezler ve beķâ bülamazlar. Bū zâhidlerle kendîlerin "lâ"da maḥv idüb ve cümle afâķi ve enfüsi maḥv idüb, 'âlemi şâfi nür-i Hâk görüb, "leyse fî cübbeti'l – vücüdi sivâhu" diyenleruñ farki vâdiḥdür. Ve fenâ fillâh ve beķâ billâh ölānuñ sırr-ı vaḥdetde bülduklarî cevdet vaşfünî, biñ yil cennetde fursalar da bülamazlar. Kānî 'aķıl eĝledüĝi ne'am ve ḥür şafaşı kâni 'aķl-ı küllüñ eĝlemedüĝi "li ma'allâh" zevķi. İntehâ. Limuḥarririhî.⁵⁶²

"Bir zamān yāzmışidi defter-i 'ilm içre ķalem.

'Işķıñ âldi âlimin çekdi residile raķam.

Eyüsi fenn-i cünün idüĝini fehm ideli.

Divit aĝlâdi, varaķ yândi, düşüb [27a] şındi ķalem.

Durdi derdini içüb 'âlemi seyr eyledi cân.

Şündi çün meykedenüñ piri Resül-i Ekrem.

Neyle eĝleyeyin, neyleyeyin iklayayın.

Aĝlâdi âtam Âdem ney gibi çün âhile dem.

Sensiz alınmadı meydân-ı vişâl ey mey-i 'ışķ.

⁵⁵⁸ C – "faşl"

⁵⁵⁹ D = "Evliyānuñ ehl-i sülüküñ gürühî zühhâddür."

C = "Ehl-i sülüküñ evliyānuñ üçüncü gürühî zühhâddür."

⁵⁶⁰ C – "terk".

⁵⁶¹ Hâmiş: "Bū ķadar 'amel itdüm terk-i dünyâ itdüm diyü 'amellerine vücüd nisbet itmek ile şirk-i ḥafiden ķürtulmazlar."

⁵⁶² C = "nazm".

Kes bû meydâne kadem başmadî senden aqdem.

Müftiyâne ve eṭṭebbāya ki şördüm dî 'ilâc.

Dîdîler çâresi ölmakdürur Allāhu a'lem."

Hâşilî zâhidler "*Ekşeru ehli'l – cenneti el-bülh*"⁵⁶³ bölüğündendir. Hıdmetleri şâfî Haq için değıldür. Kıyâmetde taḥfif-i ḥisâb ve ref-i 'azâb ve düḥül-i cennet ḥâtırâsı da vârdür. Dünyâyî terkleri için cennete aḡniyâdan beş yûz yıl evvel girerler; ammâ 'uşşâk gürühına "ve ḥümâ ḥarâmâni 'alâ ehli⁵⁶⁴illâh" tıbqınca cennet daḡi mâsivâdür.⁵⁶⁵

Eñ evvel [27b] "lâ" dîdükde murâdât-ı dünyeviyye ve uhreviyye cemî'an nefy ölmak gerekdür.⁵⁶⁶ Vücudları âyinesin "miknese-i⁵⁶⁷ lâ" ile süpürüb ve bülâr "*Allâhü yehülü*"⁵⁶⁸ sa'âdetine İrerler, ya'ni Haqq'uñ muḥabbeti 'âşıklarunñ kendi kalbleri ile kendi vücudları arâsına ḥâil ölüb, bî-dil ve mest-i lâ ya'kıl ölürlar.⁵⁶⁹ Gâfiller bünüñ 'aksîdür ki; Allâh ile arâya dünyevî, eḡer uhrevî aḡrâd ve maḡâşid girib⁵⁷⁰ ḥâil ölü; "feşettâne mâ beynehümâ".

Bü semte İren 'âşıklarunñ kâlıbları rûḡa, kalbe tabi' ölü. Belki rûḡ da kalb de sır içinde maḡv ölüb berî ṭarafa ḡaber getüremezler. "Ber ne yâ yed zi geştegân-ı uvân."⁵⁷¹

Ve⁵⁷² bi'l – külliyye vârlıklarî dest-i ḡudrete vîrilüb, ḡareketleri de ḡareket-i mürte'iş gibi ve sâc üzerinde [28a] ölan dâneler gibi ḡareketleri, ditremeleri ḡarürî ölü.

"Ve mâ zertüküm 'amden velâkinne ze'l-hevâ.

İlâ ḡayşü yehvî'l – kalbe yehvî bihi'r – racül."

maḡmünınca zencîr-i 'işḡunñ maḡlûbî ölürlar.

⁵⁶³ Heysemî, VIII, 79, X, 264, X, 402; Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Muri; *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n – Nevevî*, 6. bs., Bulak: Matbaatü'l - Kübra'l - Emiriyye, 1304-1305; 10 c., XVII, 181; Aclûnî, I, 149, hadis nr. 495.

⁵⁶⁴ B – "ehl".

⁵⁶⁵ Hâmiş: "Hâşilî cennet küluñ Haqq'dan murâdîdür, terk-i sivâ Haqq'uñ küldan murâdîdür (B + "ki") ḡayret-i ma'sûḡ ḡayrisin istemez. 'Âşık, aḡyârî meydân-ı ḡâṭırdan süre."

⁵⁶⁶ C, D + "diyü".

⁵⁶⁷ C = "mekteb".

⁵⁶⁸ Enfâl, 8/24.

⁵⁶⁹ Hâmiş: "Bü bir sırdür ammâ zinhâr ḡulül-i ittihâd ilḡadın şânma ḡaşâ mine'l-'âşıḡın."

⁵⁷⁰ C = "gürüb".

⁵⁷¹ Onların dolaşanlarından çıkmaz – uvân.

⁵⁷² C – "ve".

Ḥaḍret ‘aleyhi’s – selâmuñ "*Entüm a‘lemü bi dünyäküm*"⁵⁷³ buyürduğı bü⁵⁷⁴ tecellîdedür; hattâ "*lî ma‘allâhi vaqtün lâ yese‘anî fîhi melekün ve lâ nebiyyün*"⁵⁷⁵ maqâmınuñ mecbürî öldüğe "*kellimîni yâ Ḥümeyrâ*"⁵⁷⁶ dîrlerdî. Zîrâ nisvân, nefis şıfatîdür, anuñla bir miqdâr ‘âlem-i beşeriyeye gelürler,⁵⁷⁷ tâ⁵⁷⁸ aşhâba irşâd-ı râh-ı şerî‘at îdeler.

Ekşer-i aşhâb, ḥöd öl ‘âlemüñ lisânın bîlmezdi.⁵⁷⁹ Pes, bâb-ı irşâd sedd ölürdî. Anıñçün, "*Ḥubbibe ileyye min dünyäküm şelâsün: en-Nisâi*"⁵⁸⁰ dîdî.

[a. Hakk’a Tâlib Olan Fukarâya Hizmet]

Kezâ fi’l – Fütühâti⁵⁸¹: Bir⁵⁸² kavim daḥî ferâyîdî edâdan soñra nâfile yirîne Ḥaḡḡ’a tâlib ölan fuqarânuñ [28b] ḥıdmetin ihtiyâr itmekle ber-murâd ölürler, mercüdür.⁵⁸³ Bülâr da Ḥaḡḡ’a küñ öla, mâ-dâm küllârına ḥıdmet-i Bârî îdeyin diyü inkisârı⁵⁸⁴ ve şafâyile ḥıdmetkârlıḡuñ sa‘âdetin bîlüb îderse, ölârdan dâreynde âyrılmaya. Zîrâ bülâr "*ene ‘inde’l – münkesiret*"⁵⁸⁵ mazharlarîdür ve bülâruñ üzerinde hem Ḥaḡ ve hem ḡaḡḡ yûkî vârdür. "Ecrüküm mişle ta‘abiküm" üzre devlet büña göredür, bü yiter ki; bülâr Ḥaḍreti Dâvüd⁵⁸⁶ a "*izâ raeyte lî tâliben fekün lehü ḡâdimen*"⁵⁸⁷ buyürduğıle ‘âmillerdür.

⁵⁷³ Müslim, Fedâil, 141. (Müslim’de geçen rivâyet şöyle: "Entüm a‘lemü bi-emri dünyäküm.")

⁵⁷⁴ D – "bü".

⁵⁷⁵ Münâvî, IV, 7, hadis nr. 4377; Ali el-Kârî, II, 151, hadis nr. 259; Aclûnî, II, 156, hadis nr. 2157.

⁵⁷⁶ Bkz. Münâvî, V, 228.

⁵⁷⁷ C – "gelürler".

⁵⁷⁸ D – "tâ".

⁵⁷⁹ C = "bilmezlerdi".

⁵⁸⁰ Aclûnî, I, 303, hadis nr. 1087; İbn Receb, s. 446.

⁵⁸¹ Eserin tam ismi, "*el-Fütühâtü’l – Mekkiyye fi Ma‘rifeti’l – Esrâri’l – Mâlikiyye ve’l-Mülkiyye*" dir. Bu kitap, Muhyiddîn İbnü’l-‘Arabî’nin (ö. 638/1240) tasavvufî görüşlerini en geniş boyutlarıyla açıkladığı eseridir. Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Kılıç, Mahmut Erol, "*el-Fütühâtü’l – Mekkiyye*", DİA, XIII, 251-258.

⁵⁸² C – "bir".

⁵⁸³ Hâmiş: "Ve hem bülâr meydân-ı da‘vâdan îrâḡdur, şüfî ölmâdum hele bendeleriyem dir."

⁵⁸⁴ C + "ve hem bülâr meydân-ı da‘vâdan îrâḡdan şüfî ölmâyile bendeleriyem dir."

⁵⁸⁵ Münâvî, I, 663, hadis nr. 1055, II, 88, hadis nr. 1348; Aclûnî, I, 184, hadis nr. 614.

⁵⁸⁶ İsrâiloḡulları’na gönderilen ve kendisine Zebur verilen peygamber. Hakkında geniş bilgi için bkz. Harman, Ömer Faruk, "*Dâvüd*", DİA, IX, 21-24.

⁵⁸⁷ Münâvî, II, 495, hadis nr. 2120; Aclûnî, I, 226, 781 numaralı hadisin şerhinde geçen bir rivâyet.

[4. 4. MUTASAVVIFE-İ MUBTİLE]

Bir bölüğü de mutaşavvife-i mubtiledür. Halka tebdil-i şekil⁵⁸⁹ li'l-ekil üzre şüfîlik şatayın, şâyed bañâ bir tekye veyâ⁵⁹⁰ bir vechile bir nesne vireler diyü Türkî taşavvuf kitâbları okur, ıstılahların ezberler. Vücûdî [29a] kitabında taşavvufdan kaçre bilmâdin, bahrem da'vâsın ıder.

Murâkabei rakabeden⁵⁹¹ müştak kılûb, böyunun bükûb, seccâdeye otürub cenâbet vücûdla ve levş-i beşeriyetle seccâdei murdâr ıder. Murâkabe-i ruķûb ıtdüğün⁵⁹² bilmez ki Başır ü Raķib ölan Allâh'dan kôrķüb "*ya'lemü mâ fi kulûbiküm*"⁵⁹³ *faħzerüh*"⁵⁹⁴ mağmünınca bü bed fi'ilden ħazer ıde.

Beytullâh öläcaķ kalbinde ħâşâ daĥi 'adâvet-i ħinziri, ħadab-ı kelbi, ħile-i dilkûsi, ħırş-ı âyüsi şehvet ve iştihâ-i ħayvâni tóbtole iken "*ķalbü'l – mü'mini beytullâh*"⁵⁹⁵ maķâmından dem urub, 'umrünü dürüg ve efsâne ile meşâyihuñi ħalvetlerin, riyâdatların faķirlerin⁵⁹⁶ belâların çekmedin daĥi niçe zamân derd-i 'ışk ħastası ölmâdin şâgam ve şaġalduram diyü [29b] yalân da söyler. Şireti⁵⁹⁷ ħaķķ'a ve sîreti ve ķalbi ħalka ķilûrlar "*şerru'n – nâs zü'l – vecheyñ*"⁵⁹⁸ bülâr ħaķķındadır. Allâhümme 'âfinâ.⁵⁹⁹

⁵⁸⁸ C – "faşl".

⁵⁸⁹ C + "liecli".

⁵⁹⁰ C = "ve".

⁵⁹¹ D – "rakabede".

⁵⁹² B = "ıdüğün".

⁵⁹³ Ahzâb, 33/51.

⁵⁹⁴ Bakara, 2/235.

⁵⁹⁵ Benzer rivâyetler çin bkz. Aclûnî, II, 91–92.

⁵⁹⁶ B, C = "faķirlerin".

⁵⁹⁷ B, C, D = "şüret".

⁵⁹⁸ Buhârî, Ahkâm, 27; Müslim, Fedîlü's – Sahâbe, 199; Ebû Dâvûd, Edeb, 34; Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî el-Himyeri; *Muvatta Mâlik*; Çaġrı Yay. İst. 1992/1413, 1 c.'de 2 c., Kelâm 21; Ahmed b. Hanbel, II, 307, II, 465; İbn Hibbân, XIII, 66, hadis nr. 5754.

⁵⁹⁹ Hâmiş: "Ya'nî her ķim kendide ölmâyân sır bende vâr da'vâsıyla telbisâ libâs-ı şuleĥaya girib, ħalkî aldâmaġa muķayyed ölsa, naķar-ı raĥmetden merdûd öla."

Hadreti Bâyezîd⁶⁰⁰ eydür: Hâk Te'âlâ bâñâ tecellî itdî ve didî ki: "Men tezeyyene linnâsi bimâ leyse fihi, seğaça min 'aynî."⁶⁰¹ Munşif öldür ki; niçe zamân bû gammuñ hastasî olâ. Tâ eyyâmile ebedî şihhat ve hayât bûla.⁶⁰²

"'Âşık ki şod yâr be hâleş nazar ne kerd.

İy hâce derd nîst ve ger nî tabîb hest."⁶⁰³

[a. Mürşidsiz Sûfi, Ümmîyi Şeyh Edinenden Yeğdir]

Niçesin gördüm tevhid ef'âl ve cebir diyerek ribka-i İslâmî raqabesinden çıkarıb, bögazîn habl-i şeytâna tākmiş. Anıñçün şeyhimiz hadretleri, qable'l – fenâ taşavvuf kitâbına bakmağa rıdâ vırmezdi ve niçe gördüm Füşüş dersin diyerek hâtemi⁶⁰⁴ şeytâna kâpdurub, leme'ât [30a] dırken maqâm-i zühde kesb itdüğü lem'asınî dağı yitürmiş. Ve mürşidsiz şüfi, ümmîyi şeyh idenlerden yeğdür.⁶⁰⁵ Zîrâ ümmînüñ ni'met ve tevhidine şeytân igvâ kâtâr, hele mürşidsizler ihlâşile isteyince bârî kitâbile zühde İrer, yâ melâmiyye eline düşer öl yola gider; ammâ câhil, şeytân yoluna gider. Anıñçün "feste 'iz billâhi mine's – şeytânî'r – racîm"⁶⁰⁶ buyürür⁶⁰⁷ ve⁶⁰⁸ "eüzü billâhi en eküne mine'l – câhilîn"⁶⁰⁹ buyürür.⁶¹⁰

Tefsîr-i Lübâb'da eydür: Câhile gelince "eüzü" lafzını tasrih itmekde şeytân-ı insi, şeytân-ı cinne tercîh itmeğe İmâ vârdür, 'ârife hafî değıldür, dir.⁶¹¹

⁶⁰⁰ Ebû Yezîd Tayfur b. İsâ b. Sürüşân (ö. 234/848 [?]). Kendisi ilk büyük mutasavvıflardandır. Bu kişi hakkında geniş bilgi için bkz. Uludağ, Süleyman, "Bâyezîd-i Bistâmî", DİA, V, 238-241.

⁶⁰¹ Hâmiş: "Ya'nî bir kımse kendide ölmeyân hâlî bende vârise Allâh'ın gözünden düşer ya'nî lütfundan mahrûm olur ve rahmetinden nevmîd olur."

⁶⁰² C + "beyt"

⁶⁰³ "Âşık olunca yar onun haline nazar etmedi.

Ey efendi! Dert etme, eğer böyle olmazsa tabip vardır."

⁶⁰⁴ Hâmiş: "Füşüş-i (B + "ve") hâtem'de mürâ'ât vârdur."

⁶⁰⁵ D = "yığdır".

⁶⁰⁶ Nahl, 16/98.

⁶⁰⁷ Hâmiş: "Zîrâ şeytânda "e'üzü" dımeğı taşrih itmedi, "e'üzü"diyimiz didî. Teemmel."

⁶⁰⁸ D – "ve".

⁶⁰⁹ Bakara, 2/67.

⁶¹⁰ Hâmiş: "Pes bi'z-zât kelâm şâhibî şeytâna gelince şâkın didî ammâ âdem şeytânına gelince (B + "ben") şâkınürüm didî sen dağı pek (B – "pek") şâkın dımeğdür."

⁶¹¹ C = "dirler".

[b. Sülûk Kitapla, Lafızla Olmaz]

Ve bil ki; sülûk kitâbile, lafzile ölmaz. Belki sūd emmeñ gibi ve bir mūmdan bir âhar mūm yâkmaq gibîdür. Cāhilde ise ma‘rifet sūdî yökdür. Pes, [30b] vesvese emzürür, ‘ilm-i dıyāsî yökdür ki mūmuñ üyarasın. Meşnevi:

"Zāhmañân bi-griz çün İsi giriñt.

Şoñbet-i ahmañ besî hūnhā ki riñt."⁶¹²

Pes, iki kânādli⁶¹³ ‘ālim ölmayınca kendî uçamaz, gayri nice uçurur. Ne‘am her gün niçe bîñ yalān uçurur.⁶¹⁴ Bilmez ki kânādsız yalān uçurur, kendî düştüğü mehlekeye birkaç fuqarayı da düşürür.

Cāmî⁶¹⁵ quddise sirrehü⁶¹⁶:

"Şüfi çi figān-estü mine‘l-îni ile‘l-în.

În nükte ‘ayānest mine‘l - ‘ilmi ile‘l - ‘ayn.

Me‘l-hāşilü fi‘l-îni cū hāhî seferî kon.

Ez Hādır bi-cū İn güher ez mecme‘-i bahreyn.⁶¹⁷⁶¹⁸

[c. Fâide (Nūr-i Muhammedî)]

Şeyh-i Ekber⁶¹⁹ hādretleri buyürur ki; aḥkām-ı ‘ilm-i şerî‘at ve devām-ı ‘amel idenler ki; ihlāşile teheccüdi terk itmeyeler, elbettete öläri kâbiliyyetlerince ricāle [31a] damm iderler. Ricāliñ envā‘i ve efrādi çökdür.

⁶¹² "Ahmaktardan kaç, tıpkı İsa'nın kaçtığı gibi.

Ahmağın sohbeti (beraberliği) birçok kan dökmüştür."

⁶¹³ Hâmiş: "Biri ‘ilm-i şerî‘at cenāhî biri tariqat cenāhî."

⁶¹⁴ Hâmiş: "Ne‘am (B + "her gün") hayālāt kışından günde (B – "günde") bîñ yalān yāvrusı uçurur şöñra mevtdür benden de kendini kâyadan uçurur."

⁶¹⁵ C = "beyt".

⁶¹⁶ C – "Cāmî quddise sirrehü".

⁶¹⁷ "Süfi! Bu ne feryād u figān, nereden nereye?

Bu nükte ilmden ayna (hakikate) apaçıktır.

Nerede‘de hâsıl olan nedir? Mâdem ki onu arıyorsun sefere çık.

Bu cevheri Hızır‘dan iste, denizlerin birleştiği yerde."

⁶¹⁸ Hâmiş: "Mecma‘u‘l – bahreyn ölmeyän hādırlıñ idemez, ğarğ ölür hem ğarğ ider cehl de tälibi."

⁶¹⁹ Muhyiddin İbnü‘l-‘Arabî (ö. 638/1240).

Ba'dılar itdi, Hədrət-i Muḥammed ki; "*Ḳad cāekūm minellāhi nūrun ve kitābūn mūbīn*"⁶²⁰ āyeti delāletiyile 'ayn-ı nūrdür, dahī cism-i şerīfi mevcūd ölmädin, öl nūruñ yüz bīn ve yigirmī dört bīñ peygamberlerden maṭla'ı ve ḥāmili vārīdi ki mertebe⁶²¹ mertebe-i nur-i mesfūr, öl āyinelerden zühür itmişdi. Ānuñla ümmetlerine reh-nümälük itmişlerdi.

Ve naşş-ı Kerim'de, "*Ve iz eḥazellāhū mişāka'n – nebiyyine lemā āteytükūm min kitābin ve ḥikmetin şümme cāekūm rasūlūn müşaddiḳun limā me'akūm letü'minünne bih*"⁶²² āyetinde müfessirin dīmişler ki; Hədrət-i Həq, peygamberlerün rüḥından iki maḥalde 'ahd aldī: Birī 'ālem-i ervāḥda, birī nübüvvet vīrildüklerinde ki; Muḥammed'e imān getüresiz ve ümmetiñize de teklīf İdesiz ki añā imān getürelər [31b] ve ānuñ dīnine nuşret İdeler, didüĝinde imā İder ki; öl nūra maṭla' ölmək, añā imān getürmekle İmiş.⁶²³

Kezā fī Tefsiri'1 - Lübāb, kezālik Hədrət-i Muḥammed'ün vilādeti tārīhinden, kıyāmete dek her devirde ve her qarnda enbiyā ve rusül 'adedince yüz bīñ ve yigirmī dört bīñ velī gelüb, anūñ nūruna ḥāmil ölüb, ölärdan dahī⁶²⁴ qābiliyetlerine göre Nūr-İ Muḥammedi ṭulū' itse gerek.

Pes, Sırr-ı Muḥammed mevlidine devr-i Ādem'den kıyāmete dek āyine eksik ölməz İmiş. Bū mevlid-i zāhiri Muḥammedi bir kerre ölür ve 'avāmıñdır, ammā bū nūr-i sır⁶²⁵ mevlidi ḥavāşşuñ ve eḥaşş-ı ḥavāşşıñdır. M:

Geh Cüneyd'den tögdi, geh Manşür'dan.

Gāh Şibli'den, gehi Tayfūr'dan.

Cümlesinden zāhir öläñ vecd ve ḥāl.

Sırr-ı [32a] Aḥmed'dür ki; tögdi lā maḥāl.

Pes, "*el-ḥalku minni ve ene minellāh*"⁶²⁶ ḥadışi, ve "*Ene Ebu'l – Ḳāsim, Allāhü yu'ti ve ene aksim*"⁶²⁷ ḥadışi üzre cümle 'uşşāk ve 'urefā ve 'ulemādan tögān 'ışş ve 'irfān

⁶²⁰ Māide, 5/15.

⁶²¹ B – " mertebe".

⁶²² Āl-i İmrān, 3/81.

⁶²³ Hāmiş: "Zirā āḥar āyetde "...e-eḳrartüm ve eḥaztüm 'alā zāliküm işri. Ḳālū eḳrarnā. Ḳāle feşhedü ve ene me'akūm mine'ş – şāhidin. Fe-men tevellā..." (Āl-i İmrān 3/81 – 82) ilā āhiri'1 – āyet de (D – "de") delīldür (D + "ki") sa'ādet ve (D – "ve") nūr añā imānladür. Zirā "tevellā" ve "i'rāq" İdenleri 'azābla taḥvīf-i İ'ād (D = "İ'āda") itdi. Teemmel."

⁶²⁴ D – "dahī".

⁶²⁵ D = "sırrı".

ve 'ilim ve vecd ve maķâm ve hâl cümle tülû'-i Nür-i Muhammedî'dür ki; қаатарât-ı rûhlari ānuñ baħr-i rûhında⁶²⁸ ölüb, nübüvvetleri cebinlerinde müda' ölan nür ile öldüği gibi elān Hıadr⁶²⁹ ve İlyās⁶³⁰ ve kuḫbuñ ve selāḫinuñ taṣarruf ve kuvveti ve 'uṣṣākuñ 'iṣķi ve güzelleruñ cemāli, üstādlaruñ kemāli, ezhārda ölan elvān ve revāyiḫ ve naķṣ ve nigāruñ böyāsī ve kōķisi ve naķṣi ve bāl ve sükkeriñ lezzeti, güluñ leḫāfeti, ḫāruñ celāleti ve bi'l-cümle cümle eṣyāda ölan Őifat-ı lüḫuf ve cemāl ve ḫāhur ve celāl cümle Hıadr-i [32b] Resül'üñ zülfi ve⁶³¹ rüyından⁶³² taķsım ölmüşdür.

Hıadr-i Muhammed cümleñüñ aṣli ve ser çeṣmesi öldüğiçün "*Ebu'l - Ḳāsım*" dinildi ve ğayra āniñçün "*Ebu'l - Ḳāsım*" ıḫlāķına rıdā vırmedi, "*lā teknü bikünyeti*"⁶³³ didi.

⁶²⁶ Benzer rivāyet çin bkz. Aclūñi, I, 185, hadis nr. 619.

⁶²⁷ İbn Hibbān, XIII, 134, hadis nr. 5817; Münāvi, IV, 148, hadis nr. 4716, III, 51, hadis nr. 2687.

⁶²⁸ C, D = "rûhından".

⁶²⁹ Hz. Mûsâ döneminde yaşayan, kendisine ilāhi bilgi ve hikmet öğretilen kişi. Hızır hakkında detaylı ma'lûmāt için bkz. Komisyon, "*Hızır*", DİA, XVII, 406-412.

⁶³⁰ Kur'ân-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerden biri. Bu peygamber hakkında geniş ma'lûmāt için bkz. Harman, Ömer Fāruk, "*İlyās*", DİA, XXII, 160-162.

⁶³¹ C – "ve".

⁶³² HāmiŐ: "Zülf ve rüy Celāl ve Cemāl'inden 'ibāretdür, fi iŐlāḫihim."

⁶³³ İbn Hibbān, XIII, 129, hadis nr. 5812; Nevevi, XIV, 112.

FAŞL

[5. VELÂYET]

Bilgil ki ⁶³⁴ nübüvvet ki; enbiyâya hıdmet-i dîn için vîrildî, esâsı vîlâyetdür ki; aḥkâm-ı şerî'at ve ekl ve şürb ve lübsinde tedkîk idüb, ḥarâmî ḥelâlden seçmek ile Ḥaḥḥ'a yaḳın olmaḳdür ki; Şeyḥ 'Umeri'l – Fâriḥ⁶³⁵ Tâiyye⁶³⁶ de⁶³⁷ buyürür :⁶³⁸ "Deḳḳaḳtû fikrî fi'l – ḥelâli teverru'an." Ve bûlar ḳaḳaya ve ḳadere aḥkâm-ı imân sebebî ile terk-i tedbîr idüb tevekkül ve teslîm ve tefvîdla Ḥaḥḥ'a yaḳın öldılar.

Ve kümmel dîdiler ki velâyet ikîdür: Birisi velâyet-i 'âmmedür, [33a] biri ḥâşşadür.

[a. Velâyet-i Âmme]

Velâyet-i 'âmme, Ḳur'an'a ve aşl-ı dîne yapışüb emri yirine getürüb şaḳâyir⁶³⁹ ve kebâyirden tevbe idüb, ḥarâmî ḥelâli seçmeḳdür ve ne ki "min 'indillâh" gelmişdür, erkân ve şürüfî ile ve ihlâşile ḳabül itmekdür. Ve Ehl-i Sünnet i'tikâdından taşra zerre ḳadar i'tikâdları ölmâmaḳdür.

[a.a. Sırât-ı Müstakîm, Ehl-i Sünnet'in Yoludur]

Muḳmerât'da eydür:⁶⁴⁰ Ḥaḳret 'aleyhi's – selâm'a şördilar ki kişî ne zamân Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at'dan ölür ve Melâhîde ve Zenâdîḳa ve Mübtedi'a ve ehl-i ehvâ yolından ne zamân ḳürtülür? Buyürmişlar ki; "vücüdında ön nesne bulürsa⁶⁴¹ Ehl-i Sünnet'dendür", ya'nî Sünnet-i Resûl'e ḳidenlerdendür ve ehl-i cemâ'âtdür. Ya'nî aşḥâbuñ ittifaḳ itdüḳi yöla ḳirenlerdendür. "el-Cemâ'âtü raḥmetün"⁶⁴² den murâd bû cemâ'âtdür.

⁶³⁴ B = "bil ki".

⁶³⁵ Ebû Hafs (Ebû'l – Kâsım) Şerefüddîn Ömer b. Alî b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısırî (ö. 632/1235).

⁶³⁶ Eserin tam ismi "el-Kasîdetü't – Tâiyye"dir. İbnü'l – Fâriḥ ve Tâiyye hakkında geniş ma'lûmât için bkz. Uludaḳ, Süleyman, "İbnü'l – Fâriḥ", DİA, XXI, 40-43.

⁶³⁷ C = "Tâiyye'sinde".

⁶³⁸ B – "ve" eksik; C + "ve".

⁶³⁹ C = "şâḳâyirden".

⁶⁴⁰ B – "eydür".

⁶⁴¹ B = "bulürsa".

⁶⁴² Münâvî, III, 470, hadis nr. 3624; Aclûnî, I, 297, hadis nr. 1072.

[33b] "*İnnellāhe lā yectemi'ü ümmetī 'ale'd-đalāleti.*"^{643,644} ve "*yedüllāhi 'ale'l – cemā'ati ve men ŧezze ŧezze ile'n-nār.*"⁶⁴⁵ hadişinden ve "*Ennellāhe kad ecāre ümmetī en yectemi'a 'ale'd-đalāleti.*"⁶⁴⁶ hadiřinden⁶⁴⁸ murād bñdñr.⁶⁴⁹ Her kīm bñ⁶⁵⁰ sñnnetī cemā'at yñlñndan çıkar, řırāt-ı mñstaķımden ve dinden⁶⁵¹ ħāricdñr. Nñřñř-ı ķatı'adan ba'đısını inkār ĩderse kāfir daķı ĳlñr.

[a.b. Ehl-i Sñnnet'ten Olmanın Alāmetleri]

[a.b.a. Beş Vakit Namazı Cemaatle Kılmak]

Öndan birisī, řalāt-i ħamsī cemā'atile ķılmaķdñr.

[a.b. b. Ashāb-ı Kirām Hakkında Menfī Konuşmamak]

İkinci,⁶⁵² ařķābdan birisini naķř ve mezemmet ve inkārla đalālete nisbet itmekden řaķınmaķdñr ki; ĳlār řoĥbet-i Resñl⁶⁵³ berekātiyle bi'l-kñlliye maġfñrlardñr.

İbn-i 'Asākir⁶⁵⁴, Ĥađreti 'Umer'den⁶⁵⁵ rāvidñr ki; Ĥađret 'aleyhi's - selām buyñrur: "*Seeltñ Rabbī fī mā yaĥtelifñ fīhi ařķābī min ba'dī. Fe-evĥallāhñ ileyye, yā Muĥammed! Enne ařķābeke 'indī bi menzileti'n – [34a] nñcñmi fī's – semāi, ba'đuhā ađveñ min ba'đın. Fe-men eĥaze bi şeyin mimmā ĥñm 'aleyhi min iĥtilāfihim fe-ĥñve 'indī 'alā ĥñden.*"⁶⁵⁶

⁶⁴³ B = "'alā đalāletin".

⁶⁴⁴ Nisābñrī, I, 200, 201, 202, IV, 552; Mñbārekfñrī, VI, 386, hadis nr. 2255; Aclñnī, II, 318, hadis nr. 2998.

⁶⁴⁵ Tirmizī, Fiten 7; Nisābñrī, I, 200, hadis nr. 391; Heysemī, V, 218, V, 225; Aclñnī, I, 297, hadis nr. 1072; Mñnāvī, VI, 594, hadis nr. 10004; Mñbārekfñrī, VI, 386, hadis nr. 2255.

⁶⁴⁶ B = "'alā đalāletin".

⁶⁴⁷ Benzer rivāyetler için bkz. Nisābñrī, I, 200, 201, 202, IV, 552; Mñbārekfñrī, VI, 386, hadis nr. 2255; Aclñnī, II, 318, hadis nr. 2998.

⁶⁴⁸ C – "ĥadiřinden".

⁶⁴⁹ D + "ki".

⁶⁵⁰ D – "bu".

⁶⁵¹ B, C = "đinden".

⁶⁵² C = "birī".

⁶⁵³ B + "Resñlillāĥ řallellāhñ 'aleyhi ve selem"; C + "řallellāhñ 'aleyhi ve selem".

⁶⁵⁴ Ebu'l – Kāsım Alī b. El-Hasen b. Hibetillāĥ b. Abdillāĥ b. Ĥñseyñ ed-Dimeřķī eş-řāfi'ī (ö. 571/1176). Ĥaytı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Komisyon, "*İbn Asākir, Ebñ'l – Kāsım*", DİA, XIX, 321-324.

⁶⁵⁵ C + "rađıyallāhñ 'anh".

⁶⁵⁶ Mñnāvī, IV, 101, hadis nr. 4603.

Ve buyürur: "*İhfezünî fî aşhâbî! Fe-men hafazanî fihim kâne*⁶⁵⁷ *minellâhi hâfîzun, ve men lem yahfeznî fihim tehallellâhü minhü ve men tehallellâhü minhü*⁶⁵⁸ *yüşekü en ye'huze'hü.*"⁶⁵⁹

Ebû Sa'id⁶⁶⁰ râvidür ve buyürur aşhâba hitâben "*Emmâ ennehü lâ yüdrakü kavmün ba'deküm şâ'aküm ve lâ meddeküm.*"⁶⁶¹

Câbir⁶⁶² ve Ebû Hüreyre⁶⁶³ râvidür, râvilerdür ve⁶⁶⁴ buyürur : "*İnellâhe ihtârânî ve ihtâra lî aşhâben, fece'ale minhüm vüzerâe ve aşhâran ve enşâran,*" ilâ kavlihi, "*fe-men sebbehüm fe-'aleyhi la'netullâhi ve'l – melâiketi ve'n – nâsi ecma'in lâ yakbelüllâhü minhü*⁶⁶⁵ *yevme'l – kıyâmeti şarfen ve lâ 'adlen.*"⁶⁶⁶

'Uveymir râvidür ve⁶⁶⁷ buyürur : "*İnellâhe ihtârânî*⁶⁶⁸ *ve ihtâra lî aşhâbî ve aşhârî* [34b] *ve se-ye'tî kavmün*⁶⁶⁹ *yesübbühüm ve yentaqîdühüm felâ tecâlisühüm ve lâ teşâribühüm ve lâ teâkilühüm ve lâ tenâkephühüm.*"⁶⁷⁰

⁶⁵⁷ B, C + "'aleyhi".

⁶⁵⁸ C – " ve men tehallellâhü minhü".

⁶⁵⁹ Heysemî, X, 16; Münâvî, I, 255, hadis nr. 267.

⁶⁶⁰ Ebû Sa'id Sa'd b. Mâlik b. Sinân el-Hudrî (ö. 74/693-94). Kendisi çok hadis rivâyet eden yedi sahâbiden biri. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Küçük, Raşit, "*Ebû Sa'id el-Hudrî*", DİA, X, 223-224.

⁶⁶¹ Ahmed b. Hanbel, III, 26; Nisâbü'rî, III, 39, hadis nr. 4336; Heysemî, VI, 145; el-Askalânî, VII, 443, 4155 numaralı hadis şerhi.

⁶⁶² Ebû Abdillâh Câbir b. Abdillâh b. Amr b. Harâm el-Ensârî (ö. 78/697). Kendisi en çok hadis rivâyet eden sahâbilerden biridir. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Kandemir, M. Yaşar, "*Câbir b. Abdullâh*", DİA, VI, 530-532.

⁶⁶³ Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî (ö. 58/678). Çok hadis rivâyet etmesiyle tanınan sahâbî. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Kandemir, M. Yaşar, "*Ebû Hüreyre*", DİA, X, 160-167.

⁶⁶⁴ C – "ve".

⁶⁶⁵ D = "lâ yükbelü minhü".

⁶⁶⁶ Nisâbü'rî, III, 732, hadis nr. 6656; Heysemî, X, 17.

⁶⁶⁷ C – "ve".

⁶⁶⁸ D – "ihtârânî ve".

⁶⁶⁹ Hâmiş: "Kavmdan murâd, Hâricî ve Râfidî'dür ki; birî Alî sevmez, birî aşhâbî sevmez. el-Ĥamdü lillâh biz ümmet-i vaşatâyız İkisın de severüz."

⁶⁷⁰ Ukaylî, Ebu Cafer Muhammed b. Amr b. Musa Mekki, *Kitabü'd-Du'afâ*; thk. Hamdi b. Abdülmecid b. İsmail es-Selefi, Riyad : Darü's-Samî'i, 2000, 4 c., I, 144, hadis nr. 154; Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir el-Hatîb b. Ali b. Sâbit; *Târîhu Bağdâd ev Medeniyyeti's – Selâm*, Beyrut: Dâru'l - Kütübî'l - Arabî, [t.y.], 14 c., XIII, 443.

Enes⁶⁷¹ râvidür ve buyürur : "*İzâ erâdellâhü biracülün min ümmetî hayran elķā hubbe aşhâbî fî kalbih.*"⁶⁷²

Enes râvidür ve buyürur : "*İnne şirâra ümmetî ecraühüm 'alâ şahâbeti.*"⁶⁷³

'Âyişe⁶⁷⁴ râviyedür, huşûşâ⁶⁷⁵ 676 Çâr-1 yâr-1 ve Hasaneyn ve 'aşere-i mübeşşere ve muhâcirîn ve enşâr hakkında ahâdîş bi-ḥaddür, münşifa bû yazılân kâfidür.

[a.b. c. Sultân-1 Müslimle Savaşmamak]

Üçüncü, ⁶⁷⁷ sultân-1 Müslim üzre seyfle ḥurûc itmekdür⁶⁷⁸ ve⁶⁷⁹ celâlî ve tâgî ve bâgî⁶⁸⁰ olanlar ve bîller kesenler ve köylerde ve şehirlerde âşikâr zulm îdenler heb ḥavâric kısmındandır.

[a.b. d. İmânından Şüphe Duymamak]

Dördüncü, ⁶⁸¹ imânında şek itmekdür, ya'nî "ene mü'minün" didükden sonra inşaallah dîme[35a]mek gerekdir.⁶⁸² Meğer ḥâtimem nice ölür bilemezem dîmek murâd îde.

⁶⁷¹ Ebû Hazma Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî (ö. 93/711-12). Hz. Peygamber(sav)'e hizmetiyle tanınan ve en çok hadis rivâyet eden sahâbilerden biri. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Canan, İbrahim "*Enes b. Mâlik*", DİA, XI, 234-235.

⁶⁷² Münâvî, I, 339, hadis nr. 395.

⁶⁷³ Münâvî, II, 575, hadis nr. 2281.

⁶⁷⁴ Ümmü'l – Mü'minîn Âişe binti Ebî Bekr es-Sıddîk el-Kureşîyye (ö. 58/678). Hz. Ebû Bekir'in kızı ve Hz. Peygamber(sav)'in hanımı. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Fayda, Mustafa, "*Âişe*", DİA, II, 201-205.

⁶⁷⁵ C = "huşûşân".

⁶⁷⁶ C – "Çâr-1 yâr-1 ve Hasaneyn ve 'aşere-i mübeşşere ve muhâcirîn ve enşâr hakkında ahâdîş".

⁶⁷⁷ C = "birî de" ("birî de" kelimesinin altına kırmızı mürekkeple, rakamla "3" yazılmış.)

⁶⁷⁸ Hâmiş: "Huşûşâ pâdişahlar mazlûmlar bed du'âsın alüb mu'ammer ölmâmalarına sebebdür, Ḥaḳḳ şâklasün."

⁶⁷⁹ B + "ve"nin yerine "meğer" kelimesi var; C – "ve".

⁶⁸⁰ C = "tâgî ve bâgî" kelimeleri bu nüshada yer değiştirmiş.

⁶⁸¹ C = "birî daḳî" ("birî daḳî" kelimesinin altına kırmızı mürekkeple, rakamla "4" yazılmış.)

⁶⁸² C = "dîmemekdür".

[a.b. e. Kazâ ve Kadere İmân]

Ve⁶⁸³ kaçâ ve kaçdere İmân getürüb, zerre ve şemme cümle hayr ve şerruñ hâlıkı Haç İdüğün bilmek ve İnânmaçdır. Pes, Kaçderiyye kaçfirlerdür. Haçret-i Risâlet 'aleyhi's – selâm: "el-Kaçderiyye⁶⁸⁴ mecüsü'l – ümmet"⁶⁸⁵ buyürmüştür.

[a.b.f. Dîn Hakkında Akıl İle Mücâdele Etmemek]

Ve⁶⁸⁶ dîn haççında kımse İle 'aqlile mücâdele itmemekdür. Haçret-i⁶⁸⁷ Kaçur'an ve ehaçdiş ve icmâ' hõd dîn yölların ve hilâfini gün gibi aşikârâ rüşen⁶⁸⁸ itdî. M⁶⁸⁹:

"Der zulmet-i şeb⁶⁹⁰ güm ne koned râh-ı şavâb.

Bin-hâda be şeb meş'ale-i 'âlem-i tân."⁶⁹¹

[a.b.g. Günahla İkfâr Etmemek]

Ve⁶⁹² kımsei günâhile ikfâr itmemekdür. Ya'ni⁶⁹³ bir günâh İden âdeme kaçfir olduñ dımemeçdır. Zirâ kişi günâhla kaçfir ölmâz. Zirâ a'mâl İmândan⁶⁹⁴ cüz değıldür, taççıkçe İmân ancaç taşdik öldüğüçün.

[a.b.h. Ehl-i Kıblenin Cenâze Namazını Kılmak]

Ve⁶⁹⁵ ehl-i kıbleden vefât [35b] İdenüñ cenâzesini kılmaçdır. Bû fâsıçidî kılmazam dımeç câiz değıldür.

⁶⁸³ C = "birî" ("birî" kelimesinin altına kırmızı mürekkeple, rakamla "5" yazılmış.)

⁶⁸⁴ D = "el-Kaçderiyyetü".

⁶⁸⁵ Ebû Dâvûd, es-Sünne, 16, hadis nr. 4691; Nisâbüri, I, 159, hadis nr. 286; Aclûni, II, 85, hadis nr. 1859; Nevevî, I, 154.

⁶⁸⁶ C = "birî de" ("birî de" kelimesinin altına kırmızı mürekkeple, rakamla "6" yazılmış.)

⁶⁸⁷ C – "haçret".

⁶⁸⁸ B, C – "rüşen".

⁶⁸⁹ C = "beyt".

⁶⁹⁰ B = "seb".

⁶⁹¹ "Gece karanlığında doğru yolu kaybetmez
Geceye âleminizin meş'alesini koymuş (asmış)."

⁶⁹² C – "ve".

⁶⁹³ C + ("ya'ni" kelimesinin üstüne kırmızı mürekkeple, rakamla "6" yazılmış.)

⁶⁹⁴ B = "zirâ İmân a'mâldan cüz".

⁶⁹⁵ C = "birî de" ("birî de" kelimesinin altına kırmızı mürekkeple, rakamla "7" yazılmış.)

[a.b.h.a.. Ehl-i Kible, Kible'ye Yönelen Değildir]

Faide:⁶⁹⁶ Bilmelüdür ki ehl-i kıble ancak kıbleye teveccüh eden değildir. Bil ki⁶⁹⁷ namâz tekliî ile mükellef olub namâzî ve kıbleye teveccühî maqbûl olandır. Ya'nî dînimizden şübût-i darûrî ile şâbit ve delâil-i kıtâ'a ile maqtû' olan mes'eleden ebedî birisine de inkârî olmayandır.

Şöyle ki; bir kimse naşş-ı Qur'an ve icmâ' ve haber-i mütevâtirle şâbit olan bir nesnei inkâr itse, öl kimse kâfir-i muflakdur, ehl-i kıble değildir. Şalâtile muhâtab değildir, kânda kâldî şerâyi-i şalâtdan olan kıble namâzı farđ değil⁶⁹⁸ i'tikâd eden; yâ säyir 'ibâdetün⁶⁹⁹ farđlığın inkâr eden; yâ haramî maqtû'î helâl, yâ helâli maqtû'î [36a] haram i'tikâd⁷⁰⁰ eden namâz kılsa, eğer hacca vârsa, eğer şâim olsa, eğer zekât vîrse kabûl olmaz. Zîrâ şart-ı kabûl, 'ibâdatı kurbete ehil olmağdür.⁷⁰¹ Kâfir, kurbete ehil değildir. Pes, Kıble'ye de ehil değildir. Bû ma'nâ muṭavvelât-ı kelâm'da ve mufaşşalât-ı şürûḥ-ı Hidâye⁷⁰² ve Baḥr-ı Râyık⁷⁰³ da mezkûrdür.

[a.b.i. Mest Üzerine Meshi Câiz Görmek]

Ve⁷⁰⁴ seferde ve ḥadarda ḥuffe mesh itmeğî câiz görmekdür.

[a.b.j. Sâlihın ve Günahkârın Arkasında Namaz Kılmak]

Ve⁷⁰⁵ şâliḥun da günahkârın da⁷⁰⁶ cenâzesin kılmâğdür. Ve imâm olsalar eğer şâliḥ, eğer günahkâr ardınca namâza iktidâ itmekdür. Ya'nî mādâm ki kütüb-i furû'da yazduklarî üzre iktidâsına mani' ḥâllerden birî ömlaya, Mezheb-i Ehl-i Sünnet'de imâm ma'sûm olmağ şart değildir.

⁶⁹⁶ C = "birî de" ("birî de" kelimesinin altına kırmızı mürekkeple, rakamla "8" yazılmış.)

⁶⁹⁷ D = "belki".

⁶⁹⁸ C = "değildir".

⁶⁹⁹ B, C = "'ibâdatun".

⁷⁰⁰ B = "i'tikâdin".

⁷⁰¹ B + "ehliyet-i taḥşil itmekdür".

⁷⁰² Burhâneddîn el-Merginânî'nin (ö. 593/1197) Hanefî fikhına dair eseri. Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Kallek, Cengiz, "el-Hidâye", DİA, XVII, 471-473.

⁷⁰³ "el-Baḥrur - Râik", Ebu'l Berckât en-Neseffî'nin (ö. 710/1310) "Kenzü'd - Dekâik" adlı Hanefî fikhına dair eserine Zeynüddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563) tarafından yapılan şerh. Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Yaman, Ahmet, "Kenzü'd - Dekâik", DİA, XXV, 261-262.

⁷⁰⁴ C = "birî de" ("birî de" kelimesinin altına kırmızı mürekkeple, rakamla "9" yazılmış.)

⁷⁰⁵ C = "birî de" ("birî de" kelimesinin altına kırmızı mürekkeple, rakamla "10" yazılmış.)

⁷⁰⁶ C - " cenâzesin kılmâğdür ve imâm olsalar eğer şâliḥ eğer günahkâr".

Bü iki mes'eleye delil "*Şallü halfê külli berrin ve fâcirin ve şallü 'alâ külli berrin ve fâcirin ve câhedü me'a külli berrin ve fâcirin*"⁷⁰⁷ hadîsî [36b] kâfidür ki Beyhakî, Ebü Hüreyre'den râvidür.

Meğer imâm mekrüh ola⁷⁰⁸, ya'nî ribâ yimek gibî, yalân şahidliği gibî, satranc öynamâsî gibî ba'dî şer'a muhâlif 'amelî zâhir ölüb, cemâ'atler anî geriye görseler, andan eyüce âdem bülünürsa, tebdîl ideler. "Ve'l-evlâ bi'l-imâmeti el-a'lemü bi's-sünneti ve'l-aşlah" ile 'amel ideler.

⁷⁰⁷ Beyhakî, IV, 19; Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed; *Sünenü'd – Dârekutnî*, 4. bs. (ofset), Beyrut: Âlemü'l - Kütüb, 1986. 2 c.'de 4 c., II, 57, II, 26, hadis nr. 1609.

⁷⁰⁸ Hâmiş: "İmâm, kerihê kavmün in vecede evlâ bi'l – imâmeti minhü 'azelü ve eķâmü maķâmehü 'âmilên bi's – sünneti hâliyen 'ani'l-bid'ati./Füşüş."

FAŞL

[6. İMÂNIN VE AMELİN ŞÛBELERİ]

Ba'dî ihvân "el-İmânü bi'd'un ve seb'üne şu'beten. Fe-efdalühâ"⁷⁰⁹ lâ ilâhe illallâh ve ednâhâ imâfatü'l – ezâ mine't – tariķi ve'l – hayâü şu'betün mine'l – İmân"⁷¹⁰ hadîşini,⁷¹¹ ki Müslim⁷¹² ve Nesâi⁷¹³ ve İbn-i Mâce⁷¹⁴ ve Ebü Dâvûd⁷¹⁵ 716 Ebü Hüreyre'den râvîlerdür, tafşil idüñ diyü tağarru'itmeğîn Allâh için yâzıldı:

Bilgil ki şu'ab-i İmân İki fendür: Birî i'tikâd-ı fennî ve birî de 'amel-i fennîdür.

[a. İmanın Şûbeleri]

[a.a. Fenn-i İ'tikâd]

Ammâ⁷¹⁷ fenn-i [37a] i'tikâd niçe umûrdur?

Evvel⁷¹⁸ taleb-i 'ilmdür. Ba'dehü ma'rifet-i Şâni'-i 'âlemdür. Ba'dî kütüb-i kelâmiyyede Hâdreti Hâk'ka "Şâni'" demek işlâh-ı mütekellimindür, hadîşde yökdür dîmişler, hağâ itmişler.⁷¹⁹

Zîrâ Buhârî,⁷²⁰ "halk-ı ef'âl-i 'ibâd" bâbında ve Hâkim⁷²¹ ve Beyhâkî⁷²², Huzeyfe⁷²³ den râvîlerdür ki Hâdret 'aleyhi's – selâm buyûrur ki⁷²⁴ :

⁷⁰⁹ B, C, D + "kavl".

⁷¹⁰ Buhârî, İmân 3; Müslim, İmân 57; Tirmizî İmân, 6; Ebü Dâvûd, es-Sünne 14, hadis nr. 4676; Nesâi, Ebü Abdurrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb; *Sünenün – Nesâi*, Çağrı Yay. İst. 1992/1413, 2 c.'de 8 c., İmân 16; İbn Mâce, Mukaddime 9; Ahmed b. Hanbel, II, 414, II, 445; Heysemî, I, 37; Münâvî, III, 284, hadis nr. 3196.

⁷¹¹ B, C = "hadîşî".

⁷¹² Ebu'l – Huseym Müslim b.el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri (202-261/817-875).

⁷¹³ Ebü Abdurrahmân Ahmed b. Ali b. Şu'ayb en-Nesâi (215-303/830-915).

⁷¹⁴ Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (ö. 273/887).

⁷¹⁵ Ebü Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889).

⁷¹⁶ C + "ve".

⁷¹⁷ C = "birî".

⁷¹⁸ C = "birî".

⁷¹⁹ D – "hağâ itmişler".

⁷²⁰ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî (ö. 256/870).

⁷²¹ Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri (ö. 405/1014).

⁷²² Ebü Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhâkî (ö. 458/1066).

⁷²³ Ebü Abdillâh Huzeyfe b. Huseyl (Hisl) b. Câbir el-Absî (ö. 36/656). Hz. Peygamber(sav)'in sırdaşı olan sahâbî. Bu zât hakkında geniş bilgi için bkz. Başaran, Selman, "Huzeyfe b. Yemân", DİA, XVIII, 434-435.

⁷²⁴ B – "ki".

"İnnellāhe şāni' u"⁷²⁵ külli şāni' in ve şan' atihî."⁷²⁶

Ve Hâdret-i Şāni'î kûşûr ve naķşdan, Şerik ve vezirden, giymeden, kûŐanmadan, yemeden iĀmeden, uyûmadan, tûğmadan ve tûğûrmadan, veleden ve sâyir infi'âlât⁷²⁷ ve aĥvâl-ı ġayr-ı lâyıķadan ezelen, ebeden münezzeĥ bilmekdür. Ve mekândan ve cihet ve cevānibden ve Őûret ve Őekil⁷²⁸ ve renk ve cisim ve a'ġā⁷²⁹ ve ĥavāsdan müberrā bilmekdür.

Vārlığınıñ [37b] evvelî ve āĥirî yöķdür.⁷³⁰ Vücüdî kendî zātındandır ve bir ĥâlde ber-ķarâr ve Őābitdür. İntikāl ve infi'âl ve teġayyür ve inķilāb ve meraġ ve ġa'f ve 'ac⁷³¹ ve ġamm ve ĥavf ve iĥtiyāc ve ġayrīdan müntefi' ve mutaġarrır ōlmaķdan, gerek 'ālim, gerek kāfir, gerek cāhil, gerek mü'min bülārdan müntefi' yā mutaġarrır ōlmaķdan Hâdret-i Hāķķ'ı münezzeĥ bilmekdür.⁷³²

Ve'l-ĥāŐılı, cemî'-i Őifāt-ı selbiyyesine imān getürmekdür ki dilese cümle 'ālemî bir anda yöķ İder ve dilese bir anda ġirü vār İder. Ve añā ĥiġ bir işde ġüġ yöķdür. Bir siñeġi yāratmaķla 'arŐ-ı a'zāmî yāratmaķ ġudretinde birdür. Emr ve nehy ve irāde ve ķabġ ve baş ve iĥyā ve imāt ve cemî' taŐarrufāt ānuñdür.

Ve Hâdret-i⁷³³ Hāķķ'un cemî'-i Őifāt-ı⁷³⁴ Őübütiyyesine, ya'nî vāĥdāniyyetine ve ĥayāt [38a] ve irāde ve 'ilm ve sem' ve baŐarına inānmaķdır.

Ve Vāĥid'dür, 'aded yöninden deġil.

Ĥay'dür, ĥayāt-ı ezeliyyesi ve ebediyyesi ile 'urüd-ı meraġ-ı⁷³⁵ mevtden münezzeĥdür.

⁷²⁵ el-Müstedrek'te, ĥadis-i Őerifte ġeġen "Őāni' u" kelimesinin yerine "ĥāliķu" kelimesi ġeġiyor.

⁷²⁶ Nisābüri, I, 85.

⁷²⁷ B = "infi'ālın".

⁷²⁸ C = "Őekilden".

⁷²⁹ C = "a'ġān".

⁷³⁰ HāmīŐ: "Evvel ve āĥir isti'āredür ve illā cemî' işārātdan zāt-ı muġlaķ muġaddesdür (B – " Evvel ve āĥir isti'āredür ve illā cemî' işārātdan zāt-ı muġlaķ muġaddesdür. ")."

⁷³¹ D – "'ac".

⁷³² HāmīŐ: "ĤāŐılı cümle simāt ve naķŐ ü kûŐurdan ve simāt-i 'ac ü fütürdan tenzih itmekdür."

⁷³³ C – " ve Hâdret"; C + "bir".

⁷³⁴ C – "Őifāt".

⁷³⁵ C + "ve".

Mürîd'dür,⁷³⁶ irâdetine ebedî⁷³⁷ kimse mâni' ölamaz. Diledüğin işler, dilemedüğü mevcüd ölmak muhâldür ve añâ hiç bir nesne vâcib değıldür, Fâil-i Muhtâr'dür.

'Alîmdür,⁷³⁸ cümle eşyanuñ zâhiri ve bâtını ve evvel ve âhîrini 'ilm-i vâhidle bîlür.

Semî'dür, cümle dillü ve dilsüzüñ, cânli ve cânsüz⁷³⁹ avâzını ve zikrini hasse-i izne ihtiyâcsız bir uğurdan işüdü. Birini diñlemek, âharı diñlemeğe mâni' ölmaz.⁷⁴⁰

[a.b. Allâh (c.c.), Mü'minin Tâ'atını, Kâfirin de Küfrünü Dilemiştir]

Ve bilgil ki Hâk Te'âlâ, mü'minüñ tâ'atını, kâfirüñ küfrün dilemiştir; dilemese ölmazdı. Lâkin küfürden râđi değıldür. İrâdetle rıdanuñ farkı vârdür. Bîldüğün [38b] işler.

Mâlikü'l – mülkdür, kimse añâ çün ü çirâ diyemez. Ya'nî niçün itdüñ diyü suâl idemez. Zîrâ küñ da milk de taşarruf da ânüñdür, "yef'alü"⁷⁴¹ mâ yeşâü"⁷⁴² "ve yeħkümi mâ yürü"⁷⁴³ "lâ yüs'elü 'amma yef'al"⁷⁴⁴dür ve her işinde bir hikmet-i ħakimesi⁷⁴⁵ ve bir sırı⁷⁴⁶ dağıki vârdür. Anî bilmek bize lâzım değıldür. Ve yine ef'âlî, ağıradile mu'allele değıldür.

Ve cümle mâ-sivâyî, Allahî, maħlûku ve ħadışı⁷⁴⁷ bîlüb, qadîm ancak Allah'ıñ zâtı ve şıfatını bilmekdür.

Ve qadâ ve qadersiz zerre ü şemme bir nesne vücüd bülmak muħâl ve mümteni' idüğüne imân getürmekdür.

⁷³⁶ C + "ve".

⁷³⁷ C – "ebedî".

⁷³⁸ D – "'alîmdür".

⁷³⁹ C = "cânsüzüñ".

⁷⁴⁰ Hâmiş: "Ve bir uğurdan cümleñüñ murâdını virür biri birine mâni' ölmaz."

⁷⁴¹ C + "Allâhü".

⁷⁴² Âli İmrân, 3/40; Hacc, 22/18.

⁷⁴³ Mâide, 5/1.

⁷⁴⁴ Enbiyâ, 21/23.

⁷⁴⁵ C = "ħükmiyyesi".

⁷⁴⁶ C = "sırda".

⁷⁴⁷ B, C, "ħadış".

Ve cümle enbiyâ ve rusûlüñ nübüvvet-i⁷⁴⁸ risâletlerine inânmağdır.

Ve vücûd-ı melâikeye inanmağdır.

Ve haşr ve hisâba, ervâhuñ ebdâna rucû' itmesine ve şırâf ve mizâna; cennete, nâra ve cennetle [39a] va'dine ve nârile va'idine inânmağdır.⁷⁴⁹

[a.c. Fenn-i Amel]

Fenn-i 'amel dağı üçdür:⁷⁵⁰

[a.c.a. Nefse Mûteallık Olan Fenn-i Amel]

Biri nefse mûte'allığdır. Öl dağı yâ zâhirdür, yâ bâındır.

[a.c.a.a.. Bâtınî]

Bâtınî olan her kişı nefsinî ahlâk-ı zemîmeden tañhîr ve tezkiye ve rûh ve sırrî tağdîs ve tebriyedür.⁷⁵¹ Ba'dehü kemâlâtile tağliye ve tezyîn itmekdür.

[a.c.a.a.a. Ahlâk-ı Zemîme]

Ve aşl-ı ahlâk-ı zemîme bû mezkûrâtdür: Hırş-ı ta'am ve hırş-ı kelâm, hırş-ı menâm, hubb-i manşib ve câh ve hubb-i mâl ve hubb-i dünyâ ve hıkd ve hased ve buğd ve nifâk⁷⁵² ve kibr ve kin⁷⁵³ ve şekk ve şübhe ve iki yüzlîlik ve mürâyîlik ve kendûsin beğenmek, kendûsin göstermek ve tefâhurla kendûsin şatmak⁷⁵⁴ ve kimsei beğenmemek ve halka 'ayn-ı hağâret ve izdirâ ile bâkmak ve kendûsin eyü şanmak ve kâmil zan itmekdür.

[a.c.a.a.b. Ahlâk-ı Hamîde]

[39b]Bülâruñ dıddî, ki ahlâk-ı hamîdedür: Tevbe ve havf ve haşyet ve recâ ve zühd ve hayâ ve şükr ve vefâ ve şabr ve ihlâş ve şıdk ve muğabbet ve tevekkül ve kağâya

⁷⁴⁸ H + "ve".

⁷⁴⁹ C + "ve".

⁷⁵⁰ Hâmiş: "Yükârîda şu'ab-i imân ikîdür biri i'tikâd şu'besi idi beyân öldi, ikinci 'amel şu'besidür."

⁷⁵¹ C = "tenzihdür".

⁷⁵² C = "ğarağ".

⁷⁵³ C + "ve nifâk".

⁷⁵⁴ C + "ve kâmil zan itmekdür".

riđā ve nefisine ne şānārsa⁷⁵⁵ ‘āleme ānī şānmağ ve cümle ‘ālemī eyū bilmek, kendī vücūdini cümle⁷⁵⁶ ħalkdan ednā bilmekdür.⁷⁵⁷

"Nōla sen seīden de kem bilseñ seni .

Şāyed ōlā kim bāşayduñ düşmanī."

Cāmī ħaddese sırruh:

"Ez segān gerçi pūr şer ve şeynem

De deret bāşıtu'z - zīrā‘aynem."⁷⁵⁸

[a.c.a.b. Zāhirī]

İkinci kısım, zāhir bedene müte‘allıkdır. Añā fenn-i ‘ibādet dīrleri ki; bedenī ħadeşden,⁷⁵⁹ ħabeşden pāk itmekdür. Ve libāsın ve mekânın ārıtmağdır ve namāz ħılmağdır ve cenāze namāzın ħılmağdır ve zekāt virmekdür ve ōruc tūtmağ ve i‘tikāf itmek ve Ķur‘ān ōğumağ ve ħacc ve ‘umredür.⁷⁶⁰ [40a] Ve fiṭre ve udḥiyye ħurbānīdür ve nezreyne vefā itmekdür. Eđer nezr-i muṭlağ,⁷⁶¹ eđer nezr-i mu‘ayyen, ki⁷⁶² "ve'l-yūfū nüzūrahüm"⁷⁶³ emrī vücüb içündür,⁷⁶⁴ ve yalān andı içmekden ħazer itmekdür.⁷⁶⁵ Keffārāt-ı erbe‘ai edā itmekdür.

⁷⁵⁵ C = "şanürsa".

⁷⁵⁶ B - "cümle".

⁷⁵⁷ C + "beyt".

⁷⁵⁸ "Köpeklerden dolayı her ne kadar şer ve çirkinlik dolu isem de
Senin kapında iki (ön ayağım) uzatmışım."

⁷⁵⁹ C + "ve".

⁷⁶⁰ C = "'umre".

⁷⁶¹ C + "ölsün".

⁷⁶² C - "ki".

⁷⁶³ Hacc, 22/29.

⁷⁶⁴ C = "içün".

⁷⁶⁵ B, C + "ve".

[a.c.a.b.a. Keffâret-i Erbe'a]

[Keffâret-i Savm]

Birisi keffâret-i şavmdür ki; eğer bir kimse ramağanda gündüz yâ gıdâ için, yâ devâ⁷⁶⁶ için âz, eğer çok yise, eğer içse; yahûd 'avretüñ helâl mevđı'inden,⁷⁶⁷ yâ harâm mevđı'inden⁷⁶⁸ ihtiyârile cimâ' itse, orada 'avrete de keffâret farđdır.

Eğer er⁷⁶⁹ 'avrete güc itse, 'avret erî def' itmeğe kâdir olsa, lâkin âlet âlete değdükdülden sonra gevşeyüb⁷⁷⁰ kendüni ere teslim itse⁷⁷¹yine⁷⁷² 'avrete ancak kaçda lâzım olur.⁷⁷³ Yine öl zaman 'avretde ihtiyâr kalmaz⁷⁷⁴, "muğtar ma'zürdür."⁷⁷⁵

Ve şavmuñ keffâretî, zıhâr keffâretî [40b] gibi üçden biridür, ki aña "'aşam" lafzıyla imâ itmişler: ع, 'ıtka; ص, şavma; م, it'âma işaretdür.

Aña evvel vâcib olan keffâret-i 'ıtık-ı raqabedür. Kûl eğer câriye, Müslim eğer kâfir, küçük eğer büyük, eğer a'ver, eğer elî ayâgi hilâfindan kesilmiş câizdür.

Kûla kâdirse şavm ve it'âm geçmez. Kâdir değılse iki ay ve lâ vü tetâbi'la, ya'nî arâsîn kesmedin oruc tutmak gerek ki; öl iki ay içinde ramağan, yâ eyyâm-ı hamse-i menhiyye ömlaya. Zira iki bayrâm, üç teşriğ günlerinde şavm harâmdür.⁷⁷⁶ Eğer arâda böyle olsa,⁷⁷⁷ yahûd 'uzürlî, eğer 'uzürsiz arâda iftâr itse şavmî tekrâr başlamak gerek.

⁷⁶⁶ C – "yâ devâ".

⁷⁶⁷ B + "'avretüñ".

⁷⁶⁸ C + "'avretüñ".

⁷⁶⁹ C – "er".

⁷⁷⁰ C = "gevşeyüb".

⁷⁷¹ B – "yine".

⁷⁷² B, C + "ere keffâret".

⁷⁷³ C + "zira".

⁷⁷⁴ C + "huşuşâ toküz nefş şahibidür".

Hâmiş: "Huşuşâ toküz nefş şahibidür."

⁷⁷⁵ C + "huşuşâ öl halde mecbür idi."

Hâmiş: "Huşuşâ öl halde mecbür idi."

⁷⁷⁶ Hâmiş: "Ya'nî (D + "bir") Ramağan Bayrâmî dört, hac bayrâmî günü iki bayrâm, üçde teşriğ günleridür."

⁷⁷⁷ B – "böyle olsa...".

[Keffâret-i Zihâr]

Birisi⁷⁷⁸ de keffâret-i zihârdür. Zihâr luğatda iki kişi birbiriyle arkařařmağdür⁷⁷⁹; ammâ [41a] şer'de, bir kimse taht-ı nikâhında⁷⁸⁰ olan hâtununuñ cümle bedenini, yâhüd cümle beden mağâmına kâim olan bir 'uğvın, veyâ cüz-i çayı'ın nesebden, eğer redâ'dan kendiye harâm olan hâtunlardan birinüñ bedeninden, kendiye nazari⁷⁸¹ harâm olan yirine beñzetmek.

Cümle beden yirine tûrân 'uğuvlar rağabedür,⁷⁸² 'itk-i rûhdür⁷⁸³. Ferc⁷⁸⁴ dür, re'sdür; ammâ cüz, çayı' bedenüñ yârisidür⁷⁸⁵, yâhüd üç bölükde biridür⁷⁸⁶ ve mağremlerinden kişiye nazari harâm⁷⁸⁷ olan yirleri ferc ve üylük ve arğadür.

Ve zihâruñ hükmü bûdür ki keffâret itmedin öl hâtuna cimâ' itmek, veyâ cimâ'a sebeb olan mu'amele itmek harâmdür. Öpmek, şehvetle yapışmak gibi.

Hâşılı bir kimse, hâtunına sen veyâhüd rağabeñ veyâ⁷⁸⁸ rûhuñ [41b] veyâ 'unuquñ veyâ fercüñ veyâ fağziñ veyâ yüzüñ veyâ başuñ, anâmuñ veyâ hemřiremüñ arğası veyâ fağzi veyâ zahrî veyâ yazılan 'uğuvlardan ta'yinile birisi gibidür dise, zihâr itmiş ölü.⁷⁸⁹ Gerekse niyetsüz disün, şavmdaki gibi olan keffâret⁷⁹⁰ farğ ölü. Keffâret itmedin ehline cimâ' veyâ öpmek veyâ şehvetle yapışmak harâm ölü. Keffâretten řoñra yine helâl ölü.

⁷⁷⁸ C + "birî dağı".

⁷⁷⁹ Hâmiş: "Ya'nî mefâ'ilenüñ mef'ül-i şânisidür."

⁷⁸⁰ C = "nikâhda".

⁷⁸¹ B - "nazari".

⁷⁸² Bu kelimenin üstinde, iki satır arasında, şu açıklama var: "Böyun."

⁷⁸³ Bu kelimenin üstinde, iki satır arasında, şu açıklama var: "Böğaz."

⁷⁸⁴ C + "yirleridür".

⁷⁸⁵ Bu kelimenin üstinde, iki satır arasında, şu açıklama var: "ki; niş derler."

⁷⁸⁶ C + "ki añâ şülüş dirler".

"Biridür" kelimesinin üstinde, iki satır arasında, şu açıklama var: "ki añâ şülüş dirler."

⁷⁸⁷ Bu kelimenin üstinde, iki satır arasında, şu açıklama var: "ya'nî bağması harâm".

⁷⁸⁸ C = "ve".

⁷⁸⁹ B, C, D + "gerekse niyyetile disün".

⁷⁹⁰ B = "şavmda ki olan gibi keffâret".

Eğer keffâret itmedin yâ cimâ‘, yâ kuble, yâ lems, yâ şehvet⁷⁹¹ itse öl fesâd için ‘azîm nedâmet ve istiğfâr lâzım olür ki İbn ‘Abbâs⁷⁹² kavlinde kebâyir günâhdür.⁷⁹³ Ammâ cumhür katında yine bir keffâret yiter.

Bir kîmse, hâtûnına "sen baña anâm gibîsin" dise, anâsinuñ [42a] kendüye nazari harâm olan yirlerini⁷⁹⁴ añmasa bû şüretde niyeti nice ise eyle⁷⁹⁵ ölür. Eğer niyeti eyelüñde, şalâhda, hüý hoşlığında anâm gibîsin diyü niyyet itdi ise zihâr degıldür, keffâret lâzım olmaz. Eğer zihâr olmağa niyyet iderse zihâr ölür, keffâret lâzımdür.⁷⁹⁶ Eğer talâk niyyet iderse, niyyetine göre talâk vâki‘ ölür. Yâhüd ehline "baña anâm gibî harâmsin" dise bû dañi niyyetine göre ölür.⁷⁹⁷ Lâkin bû şüretde eyelüñde anâm gibîsin diyü niyyet itmek şahîh olmaz. Zîrâ harâm lafzi öl niyyete mâni‘dür; ammâ zihâra niyyet iderse, zihâr ölür. Bû şüretde arça lafzi, zihârda şarih öldüğüçün niyyete mevkuñ [42b] degıldür.⁷⁹⁸

[Keffâret-i Yemîn]

Mes‘ele⁷⁹⁹ Bir kaç hâtûnına bir ügürdan "entünne ‘aleyye kezahri ümmi“, ya‘ni siz baña anâmuñ arkası gibîsiz dise, her biri için zihâr ölür. Zahiradan gayri a‘dayı anısa yine böyledür.⁸⁰⁰

Ve yine şavımdaki gibî ‘itk-i raqabeye kâdir degilse, iki ay şaim ola ve yine tetabi‘ lâzımdür. Arâda bir gün bözalsa keffâret-i şavımdaki gibî, keffâret bâtil ölür, tecdid lâzım ölür.

Eğer şavma da kâdir degilse, keffâret-i zihâr niyeti ile kendi, yâ vekili altmış miskin ta‘âmlandûra, yâhüd her birine şadaka-i fıtır kadar buğday vire, ki peygamber kilesi

⁷⁹¹ C + "ile nazar".

⁷⁹² Ebu‘l – Abbâs Abdullâh b. elAbbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî (ö. 68/687-88). Hz. Peygamber(sav)'in amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahâbi. Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Komisyon, "Abdullah b. Abbas b. Abdilmuttalib", DİA, I, 76-79.

⁷⁹³ Hâmiş: "Ammâ Sa‘idi Cübeyri kavlinde bû şüretde iki keffâret lâzım ölür nakli-i İbn Habire fi‘l – enşâh."

⁷⁹⁴ Hâmiş: "Ya‘ni anâmuñ arkası, yâ zahri, yâ ferci, yâ gayri ki dime."

⁷⁹⁵ C = "öyle".

⁷⁹⁶ Hâmiş: "Ya‘ni mezkûr olan (B – "olan") ‘uquvlardan birine (D = "birin") niyyet itse."

⁷⁹⁷ Hâmiş: "Zîrâ zihâr ayrılığı icâb ider bir nesne idüğün bilür. Pes, murâdi talâk olsün, ayrılâyın dimek ise eyle ölür."

⁷⁹⁸ C + "bir kişinüñ".

⁷⁹⁹ C – "mes‘ele".

⁸⁰⁰ Hâmiş: "Mezkûr olan a‘dâlardan birisini. (B – "Mezkûr olan a‘dâlardan birisini.")"

İle bûçuk kiledür ki beşyüz yigirmi dirhem İder, yâhüd kıymetİN vİre ve bir fakİrİ altmış güne deġİN her gün [43a] it‘âm itmek de câizdür; ammâ altmış gün it‘âm olâcak ta‘âmİ bir fakİre bir günde vİrmek câiz deġİldür; ammâ altmış fakİrİ bir günde it‘âm câizdür.⁸⁰¹

Üçüncü⁸⁰² keffâret-i yemİndür. YemİN üçdür:

[YemİN-i Ğâmus]

Birİ yemİN-i Ğâmüsdür ki; geçmiş zamânda fi‘le, yâ terke kıasem itmekdür. Meşelâ itdüġİ nesneye kıaş İle vallâhi itmedüm dise, yâ işlemedüġİne vallâhi işledüm dİse; yâhüd fi‘l ü terküñ ġayrİ olısa, vallâhi şü nesne elân ġacerdür dİmek ġİbİ, bûñâ Ğâmüs dİrler. Kışıyİ baġr-i ma‘şiyete tâldurub, ba‘dehü cehennemde kıöyâr dİmekdür, dİmişler. Bûñâ "yemİN-i fâcİre" de dİrler. İmâm A‘zam⁸⁰³ kıatında bû "yemİN-i Ğâmüs"a keffâret yökdür. Zİrâ kebİrdür, çâresİ tövbedür.

[YemİN-i Mün‘akİde]

İkİncİ "yemİN-i mün‘akİde"dür. Ya‘nİ and İçmekdür ki; gelecekte, yâ ırte falân İşİ işlemeyİN diyü [43b] yemİN itse ve⁸⁰⁴ işlese, yâhüd işleyİN diyü yemİN itse,⁸⁰⁵ işlemese bûñâ keffâret⁸⁰⁶ lâzımdür ki; "açmak" İle İmâ olundİ.

Evvelâ ‘İtq-İ raķabedür, yâhüd ön miskİnİ it‘âmdür⁸⁰⁷. Fişre ġİbİ niyet, ki zıġârda geçdİ, yâhüd ön miskİnİ kisvelemekdür. Her birİne, birer libâs gerekdür.⁸⁰⁸ Ekşer bedenİN örte. Pes, şâfİ serâvİL câiz olmaz. Ebü ġanİfe ve Ebü Yûsuf kıatında kıaçan bû üç mezkûrdan ‘âciz olısa, üç gün şâyİM öla.

⁸⁰¹ C + "İbtidâİ".

⁸⁰² C – "üçüncü".

⁸⁰³ Ebü ġanİfe Nu‘mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (80-150/699-767). ġayatı ve eserlerİ hakkında ġİriř bilgi İçİN bkz. Komisyon, "Ebü ġanİfe", DİA, X, 131-145.

⁸⁰⁴ C – "ve".

⁸⁰⁵ C = "İşleyİN dİse, işlemese".

⁸⁰⁶ C + "ma‘nâsında bu keffâret seni cehennemde ‘İsmet İder dİmek mağmünİ vârdür".

ġâmİř: "(D + "ya‘nİ") Ma‘nâsında bû keffâret seni cehennemde ‘İsmet İder dİmek mağmünİ vârdür."

⁸⁰⁷ ġâmİř: "Ya‘nİ her fakİre bûçuġar kİle buġdây vİrmek gerek ki beş yüz yİgİrmi dİrem, yâhüd řubġ u şâm İkİ övİN ta‘âmla řöyürmaķdür. İştiyârâtda meşpürdur."

⁸⁰⁸ C + "kİ".

[Yemîn-i Lağv]

Üçüncü "yemîn-i lağv"dür, yâñılmağile yemîn itmekdür: Meşelâ irâkıdan bir kimsei görüb, ğayıbdaki qarındâşî şânüb, vallâhi şü kişî qarındâşımdür, dımek gibî. Bū cinsden, 'afv mev'üddür ki; "lâ yüâhızükümüllâhî"⁸⁰⁹ bi'l-lağvi fî eymâniküm."⁸¹⁰ ve "Rufi'a 'an ümmeti el-ğaṭaü ve'n [44a] nisyânü"⁸¹¹ buyürulmuşdür.

[Keffâret-i Katl]

Dördüncü⁸¹² keffâret-i katıldür, ya'nî şübhe-i 'amdile veyâ ḥaṭâyile ölân katliñ keffâretini bildürür.

[Katlin Bölümleri]

Ḳatil bir kaç dürlüdü: Birî 'amdile ya'nî ḳaşdıle katıldür, birî ḥaṭadür, birî mecrây-ı ḥaṭaya câri katıldür, birî⁸¹³ sebep ile katıldür.

['Amd ile Katl]

'Amd ile ḳatil bir âdemî bilâ ḥaḳkın demürden yarâğile, yâ bir yâlmânli nesne ile öldürmek ḳaşdına ürüb⁸¹⁴ mecrûhla öldürmekdür. Bū ḳatiliñ ḥükmî yâ ḳılıç ile öldürmekdür, yâ böğâzından aşmaḳdür. Bū 'amdile ḳatilde keffâret yöḳdür. Zîrâ kebir-i maḥḳadür.

[Şüphe-i 'Amd İle Katl]

Ammâ şübhe-i 'amd büyük ṭaş ile, yâ yöğun ağır ağaçla, yâ âḥar ağır nesne ile ürüb öldürmekdür. Būnda daḥî işm vârdür ve keffâret lâzımdür.

⁸⁰⁹ C – "Allâh".

⁸¹⁰ Bakara, 2/225; Mâide, 5/89.

⁸¹¹ Aclûnî, I, 382, hadis nr. 1391. Ayrıca hadisin benzer rivâyetleri için bkz. İbn Mâce, Talâk 16; İbn Hibbân, XVI, 202, hadis nr. 7219; Nisâbürfî, II, 216, hadis nr. 2801; el-Heysemî, II, 674.

⁸¹² C = "üçüncü".

⁸¹³ C + "de".

⁸¹⁴ B = "ürsa".

'Uyuñu't – Tefāsīr'de eydür: [44b] Kātılıñ vereşesi yökşa, maqtuluñ diyeti beytü'l – malden virilür. 'Ākilede⁸¹⁵ çok söz vār. Hāzānetü'l – Müfteyn'de 'ākile mes'elesi 'araba maḥşüşdür, dir.⁸¹⁶

[Hata İle Olan Katl]

Haṭāyile ölān katil daḥi iki nevi'dür:

[Kasd Etmekte Hata]

Birisi kaşd itmekde haṭādür: Meşelā şayyāḍ, mişelikde şikār maḥallinde çaldırdı, işidüb şayd şānüb oḫula ūrub öldürdü. Meḡer ādem imiş.

[Fiilde Hata]

Birisi fi'ilde haṭādür: Meşelā ağaç başında bir kūşī, yā bir vādide bir cānavarī görüb ātdi. Meḡer öte yanında ṭönlākda⁸¹⁷ bir ādem vār imiş, añā ṭöḫunüb öldürse, bu iki hāde ḥükmi keffāret ve 'ākile ölānları diyet virmekdür.

[Maktül Kul Olsa Bile, Keffāret ve Diyeti Bu Diyar Halkı Vermelidir]

Geçen aḫvāl ūzre maqtül kıl ise de bu diyār ḥalki [45a] bu beyān ölinān keffārātdan ve diyetden⁸¹⁸ ḡāyet ḡāfillerdür. Hāşā nüşüşile şābit iken, şeri'at-ı mensūḫa gibi ümmet arāsında mensi ve metrük ölmüşdür. Belki bu bābda ihmāl veyāḫūd minnet ve şefā'atla insānuñ demini heder 'add iderler.⁸¹⁹ Bu bābda falān, ḥātriçün 'afv olmaḫ gerek dīmek⁸²⁰ ve şefā'at-ı seyvie itmekde ḥavf-ı küfür⁸²¹ vār dīmişler.

[Hata Mecrasına Cârî Katilde Keffāret Yoktur]

Ammā ḥaṭa mecrāsına cārī ölān katilde keffāret yöḫdür. Ammā 'ākileye diyet lāzımdür. Şöl kişi ki; üyürken āḡüb dönerek yanında yātānuñ ūzerine düşdü, öl ādem de öldi.

⁸¹⁵ "'Ākile" hakkında geniş bilgi için bkz. Aktan, Hazma, "Ākile", DİA, II, 248-249.

⁸¹⁶ C – "dir".

⁸¹⁷ C – "ṭönlākda".

⁸¹⁸ Hāmiş: "Ve kışaş ve ḥudūd envā'ından. (B – " Ve kışaş ve ḥudūd envā'ından.")"

⁸¹⁹ C + "ve meccānen terk itdirürler".

⁸²⁰ C – "dīmek".

⁸²¹ C = "küfr-i ḥavf".

Bü bābda minnet itmek, Şāri' ile muqābele itmekdür ve Dīn-i İslām'da ūlū⁸²² ğaflet-i 'azīm 'aybdür.

[Hudūd-i Kat'iyede Şefa'at Edilemez]

Fetāvā'da eydür: Bir ādem⁸²³ [45b] naşşile maqṭu'a ōlān hudūd ve kışāş ve diyāt ve fidyelerin 'afv itdüm dise, kendī 'afvile sākıṭ ōlūr; i'tikādile dise kāfir ōlūr. Hudūd-i kaṭ'iyede şefā'at iden, yā şefā'atci peydā⁸²⁴ iden, fāsıḳ ve fācir ōlūr ve cürm-i kaṭilde, müşterek ōlūr.⁸²⁵

[a.c.b. Ahvāle Müteallik Olan Fenn-i Amel]

Fenn-i 'amelüñ bir kısmı da ahvāle müte'allıkdür:

[a.c.b.a. Evlenmek]

Meşelā zinādan ve livāṭadan hazer itmekdür ve nefsinde ğalebe ve hareket vārīse nikāhlanmakdür ve huḳuḳ-ı nikāhī ri'āyet itmekdür ve nikāha ḍarar iden elfāz-ı talāḳdan,⁸²⁶ elfāz-ı küfürden ziyāde şākınmaqdür. Eğer evlenmek için mālī yōḳ ise, şāim ōlmaqdür ve ğāyet az yimekdür.

[a.c.b.b. Vālideyne Mutî' Olmak]

Ve ahvālīñ birisi de vālideyne mutî' ōlmaqdür hattā ūf dīmekden şākınmaqdür, [46a] kanda ḳaldı söğmeñ ve emrine muḫālefet itmek hīc revāmīdür.

[a.c.b.c. Sıla-i Rahim]

Ve şıla-i raḥim itmekdür ve pādīşāh-ı islāma ve 'ilm ve 'ulemāya ḫāşılı ūlū'1 – emre tābi' ōlmaqdür. Teklīfleri, emri Ḥaḳḳ'a ūyārsa.

⁸²² C – " ūlū".

⁸²³ C – "bir ādem".

⁸²⁴ D = "peydā iden".

⁸²⁵ Hāmiş: "Belki dimānuñ hederliğine ve kaṭ-i bāyinde ruḫşat ve tevsī'a sebep ōlūb "ve leküm fi'l – kışāşı ḫayātün" (Bakara, 2/179) maḍmūnıca ḫilāf-i tām ile muḫālif ōlūr ve naşşile belki Ḥaḳḳ'ile muqābele itmiş ōlūr."

⁸²⁶ C + "ve".

[a.c.b.d. İnsanların Hakkını Edâ Etmek]

Ve kûluñ ve cāriyenüñ ve hātūnuñ ve maḥārimüñ ve köñşilaruñ ḥaqqın edâ itmekdür.

[a.c.b.e. İtk-1 Rakabe]

Ve 'ıtk-1 rakabe itmekdür er, er azād îde; 'avret, 'avret.⁸²⁷

[a.c.c. Cümlelerin Masālihine Müteallik Olan Fenn-i Amel]

Ve bir kısım daḥī cümleñi maşālihine müte'allıkdür: Ümerā ve ḥukkām 'adālet itmekdür ve⁸²⁸ zāhiren, eğer bāṭinen emr-i şer'a üyān yirde cemā'at-ı müslimīne üymağdür. Ve birr⁸²⁹ ve taqva yollarından muḥtāca,⁸³⁰ da'ife mu'āvenet itmekdür; ya'nī Ümmet-i Muḥammed bir birine emr-i dінде yardım itmekdür. Zīrā "küllu mü'minün ihvetün"dür.

Ve ma'ālim-i dīnī [46b] ve şerāyiṭ-i İslāmī ri'āyet itmekdür.⁸³¹

Ve müslümānlaruñ ḡammınī defi' ve elemiñi refi' ve sāyir aḥvāllerin gereḡi gibi gözetmekdür. Neme gerek, dīmek İslām bināsınūñ köskisidür, yıkar⁸³² dīmişler.

Ve emr-i ma'rūf, nehy-i münker itmekdür.

Ve ümmetī, küfürden ilḥāddan fısqdan zecr itmekdür. Ümerā el ile, 'ulemā dil ile.

Ve kāfire ḡazā itmekdür ve ser-ḥadd beklemekdür ki; begāyet 'azīm 'ameldür.

Ve nüfusi, ḥabāyişden taḥzīr itmekdür; ya'nī müslümānlarī ḥile ve ḥud'a ile aldāyüb ve mekr⁸³³ ve taḥvīf ve i'ādla⁸³⁴ çeküb mālın almağdan ve ḥırsüzlikdan ve ḥarāmīlikden ve katl-i nefis itmekden men' itmekdür.

⁸²⁷ Hāmiş: "Tā 'uḡv 'uḡva muḡābil öla, dünyevī uḡrevī belā a'ḡādan def' öla."

⁸²⁸ C - "ve".

⁸²⁹ D = "birī".

⁸³⁰ C + "ve".

⁸³¹ C - "islāmī ri'āyet itmekdür".

⁸³² B = "yīkar".

⁸³³ C + "ve tezvīr ile".

⁸³⁴ D = "i'āzla".

Ve adrü'l – udre kâfirüñ, eğer müslimüñ mâlini, 'ırđını şâkınmadür ve zındı ve⁸³⁵ mülhidleri atıl itmedür. Bù bâbda hem huşümet [47a] ve hem şehâdet câiz⁸³⁶ dîmişlerdir. Ve tûyanlar şâklamayüb, belki hâkime ilkâ idüb hâından gelmeğe sa'y itmek herkese lâzımdür.⁸³⁷ Zîrâ Ümmet-i Muhammed'üñ dînin ve Ehl-i Sünnet ve Cemâ'atuñ mezhebin şâkınüb, 'avn itmedür, ayret-i dîndür, ehl-i dîne lâzımdür.

A'lâ-i kelimetullâh, hüd bi-mezhebleri ve bed mezhebleri atıl ile ölür. Zîrâ 'avâm-ı ke'l-havâmî, mülhidiñ mübtedisî bile aldâya bilür. Bülâri atıl, "*Innamâ cezâüllezîne yühâribünallâhe*⁸³⁸ ve *resûlehü ve yes'avne fi'l-arđı fesâden en yükattelü*⁸³⁹ âyeti ile şâbitdür. Zîrâ Melâhîde ve Zenâdika'nuñ bû işleri, Şer'ullâh ile münâza'a ve⁸⁴⁰ muhârebedür ve sünnete muhâlefet itmek, Hâdret-i Risâlet ile muâbeledür.⁸⁴¹

Kezâ fi'l - Lübâb⁸⁴² ve hadd-i [47b] zinâ ve hadd-i azif ve ayri hudüdi ve ta'zirî ve ışâşî ve diyeti ve habsî ve cerîme-i maallerinde hükmi şer'î ile a'mâl itmedür; ihmâlınden şâkınmadür.

Ve kesb-i helâl itmedür. Ve emâneti ehline edâ itmedür. Ve cümle huuı edâ itmedür. Ve hâmi ta'âmdan⁸⁴³ ve mezâlımden ziyâde şâkınmadür.

Ve hıfz-ı nesebe ziyâde ihtimâm itmedür⁸⁴⁴, ya'ni hâtün kısmını⁸⁴⁵ her istediği yire ve maalleye hareketden men' itmedür ve hâric-i hânesine, bilmediği eri, belki apü apü gezen ari kısmını ömâmadür.

⁸³⁵ B – "ve".

⁸³⁶ B = "câizdür".

⁸³⁷ Hâmiş: "Veltekün minküm ümmetün' (Âl-i İmrân, 3/104) ilâ 've te'mürüne bi'l-ma'rûf (Âl-i İmrân, 3/110) herkese fardür."

⁸³⁸ C – "Allâh".

⁸³⁹ Mâide, 5/33.

⁸⁴⁰ C + "mücâdele ve".

⁸⁴¹ Hâmiş: "Sa'y bi'l – fesâd hüd dînle, ur'an'la, şer'la münâıddür."

⁸⁴² C = "el-kitâb".

⁸⁴³ D = "âma'dan".

⁸⁴⁴ Hâmiş: "Ya'ni hâtünmi, câriyesini, kızını fış ü zinâdan şâkınmadür."

⁸⁴⁵ C = "kısmın" ..

Ve hamr ve 'araç ve benc gibi 'aql gıderen müsikirâtdan katî şâkınmağdır. Bengîligüñ hürmeti, İmâm Kerderî⁸⁴⁶nün Menâkıb⁸⁴⁷ kitabında ve Manzûme Şerhi'nde ve Câmî'u'l - Fetâvâ'da ve gayrıda mesûrdür.⁸⁴⁸ Ve hükâm, müsikirâtdan [48a] men' itnese⁸⁴⁹ cümle günâhda müşterek ölürler.

Ve fışkı âşikârâ iden ehl-i ısrârî men' itmek, hükâma vâcib mühimmâtdandır. Râh-ı İslâm'da çâlî ve taş gıdermekdür⁸⁵⁰.

Ve kalbile Hâdret-i Allâh'î Vâhid, Hâlik ve⁸⁵¹ Râzık ve Hâfız ve Muhavvile'l - Ahvâl ve Muqaddiru'l - Umür ve Muqallibe'l - Kulüb bilmekdür. Ve kalbile⁸⁵² vücûd-ı Hâk'â imândan şofira Vâhdâniyyetine, meleklerle, kütûbe,⁸⁵³ rusûle, kadere, haşre,⁸⁵⁴ hisâba, sûâle, cevâba, cennete, nâra ve ten'im ve ta'zibe dahî imân ve ikrâr ve i'tirâfdür.

Şeyh-i Ekber⁸⁵⁵ Fütûhât⁸⁵⁶da eydür: Ehl-i Sünnet'ün⁸⁵⁷ i'tikâdî, 'amelde ihtiyârî ve i'tikâdda⁸⁵⁸ cebrîdür; lâkin cebrî dile getürmek câiz değıldür⁸⁵⁹, bûnda sır bûdür ki beden ve kalb ikisi de Hâk'â kûl olma[48b]lîdür. Beden i'tikâda⁸⁶⁰ kâdir değıl, añâ ihtiyârî ile 'amelin vîr. Kalb 'amele kâdir değıl, ammâ kaçâ ve kadere imânın vîr. Rûh bû ikisi arâsında cebr-i mutavassıtada kâlsün. Kûl, kâsib ve 'âmil, vallâhü hâlikdür disün.

⁸⁴⁶ Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî (ö. 827/1424). İbnü'l - Bezzâzî diye de bilinir. Kendisi Hanefî fıkıh âlimidir.

⁸⁴⁷ *Menâkıbü'l - İmâmî'l - A'zam Ebî Hanîfe*. Eser, Ebû Hanîfe ve talebelerinin biyografilerini ihtivâ etmektedir.

⁸⁴⁸ Hâmiş: "Li-esmâ fî Şerhi'l - Manzûme, el-Vehbâniye ve Kemâlüt - Tafşîl fî Menâkıb (B = "fî'l-Menâkıb") li'l-Kerderî."

⁸⁴⁹ C = "itmeseler".

⁸⁵⁰ Hâmiş: "İmâta ki; "el-ezâ mine't - tarîk" ma'nâsîdür. (D - "İmâta ki el-ezâ mine't - tarîk ma'nâsîdür.")"

⁸⁵¹ C - "ve".

⁸⁵² C = "kalbî ile".

⁸⁵³ B, C + "ve".

⁸⁵⁴ B + "ve".

⁸⁵⁵ Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî (ö. 638/1240).

⁸⁵⁶ Eserin tam ismi, "el-Fütûhâtü'l - Mekkiyye fî Ma'rifeti'l - Esrârî'l - Mâlikîyye ve'l-Mülkiyye"dir. Bu kitap, Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî'nin (ö. 638/1240) tasavvufî görüşlerini en geniş boyutlarıyla açıkladığı eserdir. Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Kılıç, Mahmud Erol, "el-Fütûhâtü'l - Mekkiyye", DİA, XIII, 251-258.

⁸⁵⁷ D = "Ehl-i Sünnet'î".

⁸⁵⁸ D = "i'tikâda".

⁸⁵⁹ Bu satırın üstünde (iki satır arasında) bir açıklama var: "Ancağ kalbde bilmekdür. (B - " Ancağ kalbde bilmekdür.")"

⁸⁶⁰ C = " i'tikâdda".

Ve ĩmān-ı be's⁸⁶¹ maķbūl deęildür;⁸⁶² tevbe-i be's⁸⁶³ maķbūldür. ĩmān-ı be's⁸⁶⁴ mevġi, mu'āyene ĩdüb muķarrer bildięi zamānda ĩmān getürmekdür. Lübāb'da, "*felen yenfe'uhüm ĩmānühüm lemmā raev be'senā*"⁸⁶⁵ āyetinde ve Keşşāf, "*Ve leyseti't – tevbetü lillezīne ya'melüne's – seyyiāti ĥattā izā cāe*"⁸⁶⁶ eĥadehümü'l – mevtü ķāle inni' tübtü'l – āne"den Őońra, 'aţfile"⁸⁶⁷ "ve lillezīne yemütüne vehüm küffār"⁸⁶⁸un buyürulduęi, ⁸⁶⁹ ĩmān-ı be'sün⁸⁷⁰ merdüd ölmasına delıldür dir, ki Tafşil-i [49a] Bezzāziyye'de ⁸⁷¹meştürdür.

Ve daĥi⁸⁷² fađl-ı Ĥaķķ'ı ünidub, kendı 'ameline ųāyānmaķ ğāyet cehildür ve ĥusrān 'alāmetidür.⁸⁷³ Maĥđ-ı lütf-i Ĥaķķ'a ųāyānmaķ gerekdür. Ķile "ĥābe ve ĥasüre men i'temedel – 'amele ve fāze ve nāce men i'temedel 'alā feđlillāhi"; "*Velev lā feđlullāhi 'aleyküm*"⁸⁷⁴ mā zekā minküm min eĥadin ebeden."⁸⁷⁵ Kezā fi'l – Ķüti.⁸⁷⁶

[5.b. Velāyet-i Hāssa]

Bilgil ki muķaddemā, velāyet ĩkidür: Birı velāyet-i 'ämme ĩdi beyān ölundı.

Ammā velāyet-i ĥāşşa dıdügümüz, ehl-i sülukuñ ve 'urefānuñ ğālibā ķamillerine ve vāşillarına maĥşüşdür ki; sālik ef'ālını, şıfātını, zātını Ĥaķķ'ıñ fi'l ve şıfat ve zātında maĥv itmekdür. Ba'đılar ĩtdiler, riyādet ve mücāhede ile yārāmaz ĥulķını aĥlāķ-ı ĥaseneye tebdil ĩdenler daĥi velāyet-i ĥāşşa [49b] aşĥābındandür, dirler.

⁸⁶¹ B, C, D, = "ye's".

⁸⁶² Hāmiş: "Zirā 'ālem-i teklıfden çıküb āhirete vārımsıdır. Pes mükelleflikden geçdikde ĩmānuñ ma'nāsi yökdür."

⁸⁶³ B, C, D = "ye's".

⁸⁶⁴ B, C, D = "ye's".

⁸⁶⁵ Mü'min Sūresi'nin 85. āyeti olan bu āyet-i kerıme burada yanlış yazılmış. Āyetin doğrusu Őu Őekilde olacak: "Felem yekü yenfe'uhüm ĩmānühüm lemmā raev be'senā".

⁸⁶⁶ Āyetin bu kelimesi, Mü'min'un Sūresi'nin 99. āyeti ile ("Ĥattā izā cāe eĥadehümü'l-mevtü ķāle Rabbirci'un") karıtırılmış. Doęrusu "Ve leyseti't – tevbetü lillezīne ya'melüne's – seyyiāti ĥattā izā ĥāđara eĥadehümü'l – mevtü ķāle inni' tübtü'l – āne..." Őeklinde olacak.

⁸⁶⁷ B – "'aţfile".

⁸⁶⁸ Nisā, 4/18.

⁸⁶⁹ B, C, D = "ye's".

⁸⁷⁰ B, C, D = "ye's".

⁸⁷¹ Hāmiş: "Türki Kelām risālemizde meştürdür. (B – "Türki Kelām risālemizde meştürdür.")"

⁸⁷² B, C + "kişı".

⁸⁷³ C = "ĥusrāndür".

⁸⁷⁴ Āyette burada geçen "ve raĥmetühü" kelimesi unutulmuş. Doğrusu Şöyle olacak: "...velev lā feđlullāhi 'aleyküm ve raĥmetühü mā zekā minküm min eĥadin ebeden..."

⁸⁷⁵ Nūr, 24/21.

⁸⁷⁶ Ebü Tālib cl-Mekki'nin (ö. 386/996) tasavvufa dair olan bu eserinin tam adı "*Kütü'l – Kulüb fi Mu'āmeleti'l – Mahbüb ve Vasfi Tariki'l – Mürid ilā ma-Kāmi't – Tevhîd*"dir. Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Saklan, Bilal, "*Kütü'l – Kulüb*", DİA, XXVI, 501-502.

Yūnus⁸⁷⁷ :

"Kerāmetim vār diyū⁸⁷⁸ sālūsluḡ şātān.

Nefsīn müsūlmān itsūn vār ise kerāmeti."

Zirā vücūd-i insānī bir şehir gibīdür. Hışnī,⁸⁷⁹ tevḥīd ve şerī'atdır. Pādişāhī, rūḥdür. Vezirī 'aḡıldır. Eđer 'aḡıl vezirī, a'dā ve ḡavās ve cevāriḡi, nıḡāyī Ḥaḡ'da⁸⁸⁰ ve şalāḡ içinde ḡullanūrsa, vilāyet-i vücūd emīn ölür, sultān-ı rūḡ daḡı ḡudūr İder; yōḡsa vilāyete ḡatlı ve ḡirāb⁸⁸¹ ve seyf dūşūb -'iyāzen⁸⁸² billāh-⁸⁸³ ḡāḡ ölür, ḡuvāy-ı rūḡāniyyete şıḡḡūn 'asker gibī mukedder ve mūnkesir ölür.

Pes, pādişāha bir gizlī ehl-i sır gerekdür ki; vūzerānı, pāşālaru, ḡāḡılaru, beḡleru, 'askerīnu, ehl-i tīmāru [50a] vilāyetde⁸⁸⁴ ne 'amel itdūḡın bīldüre, tā vilāyet⁸⁸⁵ ḡarāb ömlaya. Ve ḡıyāmetde selāḡın ve ḡükkām, mu'azzeb ölmayalar.

Bū şehriḡ göz, ḡulaḡ, āḡız, el, āyaḡ ve ūḡ yiri ḡāpūlarīdür. Bū ḡāpūlar 'amel-i şāliḡ ve 'adl-i⁸⁸⁶ dādla ma'mūr ölür. ḡünāhile, ḡulmile, ihmālele -ḡuşūşā ḡudūd-i ḡışāş maḡallinde- yīḡılūr, taḡta ḡarar gelür.

Meşelā göz ḡarāma bāḡsa, ḡulāḡ ḡarām diḡlese, āḡız yalān ve ḡaybet ve mesāvī ve būḡtān söylese,⁸⁸⁷ el ḡarāma yāpıssa ve ūḡurluḡ itse, āyaḡ fesāda yūrīse, ūḡ yiri zinā, yā livāḡa itse nefsi emmāre, milḡi rūḡu elinden ālūb vilāyet-i vücūd keferē şehri ve ser-ḡadd ölüb ve maḡalle pūr ḡulmet ölür. Zirā ḡalbe nūr ḡirecek ḡavās [50b] ḡāpūları⁸⁸⁸ ḡāpānūr, 'ālem "ḡulūmātūn ba 'ḡuhā fevḡa ba 'ḡın"⁸⁸⁹ ölür.

⁸⁷⁷ C - "Yūnus".

⁸⁷⁸ C + "ḡalkā".

⁸⁷⁹ C - "ḡışnī".

⁸⁸⁰ D = "Ḥaḡ'dan".

⁸⁸¹ C = "ḡarāb".

⁸⁸² B + "'iyāz".

⁸⁸³ D - "'iyāzen billāh".

⁸⁸⁴ C = "vilāyetinde".

⁸⁸⁵ D = "tā vilāyetde ne ḡarāb".

⁸⁸⁶ C + "ve".

⁸⁸⁷ C = "īle".

⁸⁸⁸ C + "cümle".

⁸⁸⁹ Nūr, 24/40.

Eđer⁸⁹⁰ rüh, a'dâ ve havâssî bû fesâdlardan şâkınsa ve şöhet-i şulehâ ile ve⁸⁹¹ gıce dūn namâzî kılmâgıle ve aşhâb-ı kulüb du'âsın almağile ahlâk-ı hasene nūrî tōgsa, vilâyet mūnevver ve ma'mūr ölür.

Ve ahlâk-ı hasene ki; 'ilm ve hilm ve hayâ ve şıdk ve ihlâş ve meskenet ve tevâdu' ve cūd ve sahâ ve 'ibâdet⁸⁹² ve riyâdat ve sülehâ ile ülfet ve muvâneset ve muhabbet ve 'ämme-i 'ibâda hıdmet ve merhamet ve şefkat ve şükr ve nuşh ve edeb ve havf ve recâ ve rıdâ ve terk-i sivâ ve terk-i hevâ ve zühd-i vera' ve takvâ ve şabır ve kanâ'at ve diyânet ve 'uzlet ve teyakkuş ve kılet-i kelâm ve kılet-i ta'âm ve kılet-i menâm [51a] ve lın-i kalb ve tefekkür ve ta'ayyün ve tevekkül ve⁸⁹³ 'ulüvv ve⁸⁹⁴ himmet ve şâh ve⁸⁹⁵ gedâdan kalbîle nesne ümmâmak ve dilîle⁸⁹⁶ recâ itmek, her murâdî Hâk'dan istemek.

Eđer iktidâyile⁸⁹⁷ zâhirî ölâr kapūsına teveccüh itse, bâtın⁸⁹⁸ bi'l-küllıye mu'î⁸⁹⁹ muflaka müteveccih ölmağ ve cümle 'âlemî fakır bılıb, "lâ ğaniyye illâ hū" mađmūnî nağd-i vaktî ölmağ ve ba'dı muğaddimât ve tedârikî elinden şâlüb, yirine tefviğ ve teslīm ve tevekkül getürmek ehlî fenâ 'alâmetidür.⁹⁰⁰ Ve hüyî ve 'amelî ve mezhebî yârâmaz âdemden ejderden kaçâr gibî kaçmağ⁹⁰¹ evliyâlaruñ nişânidür.

Bû yazılânlar a'vân-ı rühdür, her kimde olsa nedem çekmez ve nıdem dımez ve imâni, milki ölür ve muncî ölür ve şeytân ve nefis ve kuvâ 'askerleri [51b] ile münhezim ve mağhūr ölür ve her murâdî Allah'dan biter. Zırâ arâdan çıküb ânî vekil itmişdür ve yağın itmişdür ki; Allah virmedüğün, selâtin-i afâk cem' olsa vıremez. Bir habbe ise de ve ne kadar vesâyit, vesâil ve muğaddimât kūrulsa cümle dâyi' ve hebâ-i menşür ölür ve intikâm-ı Hâk'a mazhar ölüb, işi de bitmez.

⁸⁹⁰ C - "eğer".

⁸⁹¹ D - "ve".

⁸⁹² B - "'ibâdet".

⁸⁹³ C - "ve".

⁸⁹⁴ B,C - "ve".

⁸⁹⁵ B - "ve".

⁸⁹⁶ Hâmiş: "Eğer ta'riğ ve işarâtile. (B, D - "Eğer ta'riğ ve işarâtile.")"

⁸⁹⁷ C - "ile".

⁸⁹⁸ C + "eğer ta'riğ ü işarâtile".

⁸⁹⁹ B + "ve".

⁹⁰⁰ B - " ve hüyî ve 'amelî ve mezhebî yârâmaz âdemden ejderden kaçâr gibî kaçmağ."

⁹⁰¹ C + "bū".

Huşûşâ, sâlik fenâ devleti el vîrse, imtihân için añâ ümerâyî, aġniyâyî muhib⁹⁰² iderler. Eġer şûfî maġrûr ölüb ölâra ‘arđ-ı hâl iderse fenâsın âlüb dünyâ virürler, ma‘rifet ve muhabbet nûri ġider. Allâhümme ‘âfinâ. Hâdret-i Bâyezîd⁹⁰³ dâimâ bünüfçün aġlardî.

[a. Rûhun Düşmanları]

Ve⁹⁰⁴ bilgil ki; rûhuñ düşmanları ki; vilâyet-i kalbî [52ab] fesâda virür, aġlâk-ı zemîmedür ki cehil ve ġadab ve ‘acele ve tehevvr ve hıkd ve riyâ ve süm‘a ve ġaflet ve ‘ucb⁹⁰⁵ ve şehvet ve teccessüs, ya‘nî ‘ayb arâmak⁹⁰⁶ ve sũ-i zan, ya‘nî ba‘dı şulehâyî görüb şâyed mürâi ola dîmek. Meşelâ⁹⁰⁷ ġaybet ve bühtân ve töhmet ve zulm ve lehv ve lü‘b ve nisyân ve mekir ve hîle ve kızb ve nifâk ve ‘acele⁹⁰⁸ ve şabırsızlık ve ġilzet-i kalb ve baġâlet ve hıyânet ve ġamz ve hemz ve lehz⁹⁰⁹ ve fuşş ve hulf-i va‘d ki ġaddârlıkdür ve keşret-i kelâm ve suhriyye ve hezdür. Bũ mezkûrât, memleket-i rûhuñ ġarâbına ve sultân-ı rûhuñ maġlûblıġına sebebdür. Hâk⁹¹⁰ şaklasûn.⁹¹¹

Ve⁹¹² bilgil ki bũ ikî ‘asker tûrmağın vücûd-ı insânda muġâtelededür.

[b. Nefse Yardım Eden Şeyler]

Nefse yardım iden, kebâyirdür ve yâzılân zemâimdür [52b] ve ihmâl-i tevbedür.

[c. Rûha Yardım Eden Şeyler]

Ammâ rûha yardım iden afâkda, enfûsde vağ‘ ölinân ferâyiddür⁹¹³ ve ġulğ-i ġasen ve şabır ve mücâhede ve tevbedür ve büyük mu‘în teheccüd namâzına müdâvemetdür buyürmişlardür. Ve namâz ve zıkr ve şalât ve istıġfâr ve tilâvetinden selefine meşâyihına ve sâlike büyük mu‘în bûdür ki; elân teheccüde ġâlğan evliyâlara bâġışlayüb himmetlerin

⁹⁰² C = "muhabbet".

⁹⁰³ Ebû Yezîd Tayfur b. İsâ b. Sürüşân (ö. 234/848 [?]). Hayatı ve hakkında detaylı bilgi için bkz. Uludaġ, Süleyman, "Bâyezîd-i Bistâm", DİA, V, 238-241.

⁹⁰⁴ C – "ve".

⁹⁰⁵ C = "ġaflet" ve "ucb" kelimeleri bu nüshada yer deġiştirmiş.

⁹⁰⁶ C – "ya‘nî ‘ayb arâmak".

⁹⁰⁷ C – "ya‘nî ba‘dı şulehâyî görüb şâyed mürâi ola dîmek meşelâ".

⁹⁰⁸ C – "ve ‘acele".

⁹⁰⁹ C = "hemz" ve "lehz" kelimeleri bu nüshada yer deġiştirmiş.

⁹¹⁰ C + "Te‘âlâ".

⁹¹¹ B – "Hâk şaklasûn".

⁹¹² C – "ve".

⁹¹³ Hâmiş: "Enfûsde ‘ibâdât ġibi afâkda mu‘âmelât ġibi."

isteye. Ölar rüfeķā-i rüĥāniyyedirler. Nāgāĥ bir gūn birisī eliyle Ĥaķķ'a ūlaşdıgūn tūyār. Kūşūf.

Ṭālibūñ kıyām-ı seĥerde teheccüd ve zikir ve tehlīl ve tilāvetden murādī, 'adıvv-i rüĥ ōlān nefsinī, Ĥaķ emrine rām itmekdür ve nūr-ı seĥer kuvvetiyle, nefsūñ şerī'atī muĥkem ōlmaķdır; tā bāṭnī, [53a] rüĥ-ı ilāhī ile müeyyed ōlūb "ve *eyyedehūm bi-rūĥin minh*"⁹¹⁴ āyetine mazĥar ōla.⁹¹⁵ Ma'rifet-i⁹¹⁶ 'ışķ ile tōla ve Ĥaķ'dan ġayrīsī⁹¹⁷ zikir ve fikir ve talebinde⁹¹⁸ bi'l-kūlliyye ġıde ve cān ve bāşın bir şerī'atī muĥkem mürşidiñ eline teslīm ĩde; tā fānisīn maĥv ĩdüb bākiyāt⁹¹⁹-ı şālihāt ile beķā būla.⁹²⁰ "Men 'arafe"⁹²¹ ne dīmekdür bile, veliyy-i ĥaş ōla ve bi't-tamām būrāya ķandan ve ne ĩçūn ġeldī ve bū şinlikden ve tedbirātdan bū 'ālem-i unşurda⁹²² ġörĭnen ĩcād ve ifnādan murād nedūr,⁹²³ ne şifata ĥıdmet ĩder ve me'ānī-i esmādan ķankī ma'nāya āyinedūr ve rüĥ būrādan ķālķınca ķande vārur ve sa'd ve şaķāsī ne ĩledūr bīldūre. Ve kıyāmetde vāracaġī ġoreceġī bi'l-āĥire ķalacaġī [53b] derecātımıdır derekātımıdır tūya ve ĥaķāyiķ-ı eşyāyī bile ġöre ve ķande ki; nazārī tōkunsa, burāķ ġibī ayāġī añā ĩre.

Bīçāre felāsife ve deĥrī ve ṭab'īler meşrebinde ķālanlar böyle şāndılar ki bū gūnūñ esrārına insān vāķıf ōlmaya ve sūlūk ve riyāḫatla ġāĥī mücerredler maķāmına ĩrmeye.⁹²⁴ Ve ġāĥī ba'dı kāmil kendūden ve kevnden bī-ĥōd ōlūb, faķd ve istiġrāķ 'ālemine dūşūb, ōl faķd 'āleminde ķımse⁹²⁵ Ĥaķķ'ı vecd itmeye.

Bū zanlarī fāsiddūr, fesād-ı a'māllerine ġöre kesb itdūkleri fikr-i fāsıdleriñ⁹²⁶ ĥikāyet itmekdür: "Ve *kūntū lehū sem'an ve başaran*"⁹²⁷ maĥmūnına mazĥar yōķdūr dīrler.

⁹¹⁴ Mūcādele, 58/22.

⁹¹⁵ C - "ve eyyedehūm bi-rūĥin minh āyetine mazĥar ōla".

⁹¹⁶ B, C, D = "...ma'rifet ve...".

⁹¹⁷ C = "ġayrīsīmī".

⁹¹⁸ C = "talebinden".

⁹¹⁹ C + "ve".

⁹²⁰ C + "yā".

⁹²¹ Mūnāvī, I, 291; Ali el-Kārf, I, 189; Aclūnī, II, 234, hadis nr. 2530.

⁹²² C = "unşurdan".

⁹²³ C + "ve".

⁹²⁴ C = "ĩremeye".

⁹²⁵ C - "ķımse".

⁹²⁶ C = "fāsıdleri".

⁹²⁷ el-Askalānī, XI, 343-344; İbn Receb, s.534.

Evliyâyî kendileri gibi 'âlemi a'mâ⁹²⁸ şânûrlar. Pes, kâmilleri inkâr iderler, "izâ sâe fi'lü'l – mer'i [54a] sâe zûnûnühû"⁹²⁹ bîlmezler ki; bûlar⁹³⁰ bî-yesme'u ve bî-yübşîrla 'âlemde ôlân şadâlari ve cümle eşyâda ôlân tesbîhleri işidürler. Bûlar gözlerin gayre nazardan dîkûb, "mâ zâğa'l – başaru ve mâ tağa"⁹³¹ kuhlın çekûb, "mâ kezebe'l – fuâdü mâ raâ"⁹³² "ve lekad raâ min âyâti Rabbihi'l – kübrâ"⁹³³ sırrın dahî 'ayn-ı ceberütleri ile şuhûd itmişlerdür. Belki "yehdi"⁹³⁴ li-nûrihi men yeşâü"⁹³⁵ ve "kad câeküm minellâhi nûrun"⁹³⁶ me'tâli'inde bûlara bir nûr tecellî itmişdür ki; cemî'-i cevâ nibleri ve her kıllari cevâ nibden göz ölmüşdür. Ve ôl dıyâ'-i bî-üfûl ve mehr-i bî-küsûfla ve mâh-ı bî-ğurûbla halk-ı 'âleme nûr bahş ve dıyâ göster ölürlar ve her mevcûduñ bidâyet ve nihâyetin ve aşl-ı vücûd-ı haqqîkatın ne isimden ve ne şıfatdandür, ôl nûr kesbî ile görürler.

"Ve küllün [54b] minhü ve bihi ve ileyhi" pergârini tavâf idüb nâ-gâh-ı 'inâyet-i hâşşa ile dâireden sırr-ı "elem neşrah"⁹³⁷ üzre bir fûrce açılıb, nokta-i bâtına girürler. Ve kerrâtile vücûddan 'ademe ve 'ademden vücûda gelürler ve bûlârufi esrârini, kalbî a'mâlar kıanda añlarlar⁹³⁸ tâ⁹³⁹ ki; "fe-keşefnâ 'anke gîtaeke fe başaruke'l – yevme hadîd"⁹⁴⁰ lütfına mazhar ölüb⁹⁴¹ sellim tevhid ve şerî'at nümâyân ölüb, andan maţlaba 'urûc olma.

⁹²⁸ C = "a'mâl".

⁹²⁹ Münâvî, I, 291.

⁹³⁰ B + "gibi".

⁹³¹ Necm, 53/17.

⁹³² Necm, 53/11.

⁹³³ Necm, 53/18.

⁹³⁴ Burada âyette geçen "Allâh" lafzı unutulmuş. Doğrusu şöyle olacak: "... yehdillâhü li-nûrihi...".

⁹³⁵ Nûr, 24/35.

⁹³⁶ Mâide, 5/15.

⁹³⁷ İnşirâh, 94/1.

⁹³⁸ Hâmiş: "Bü tahkîkât hâlidür, kalî değıldür; zevkîdür, mağgî değıldür; dîdenîdür, güftenî değıldür; (B + "kitâba") kaleme şıgmaz ve 'aql-ı cüz'î ile añlanmaz. Zîrâ ki; bûnda maqâm vârdür, anda 'aql bâlçığa bätmiş merkebe döner. (D – "Bü tahkîkât hâlidür, kalî değıldür; zevkîdür, mağgî değıldür; dîdenîdür, güftenî değıldür; (B + "kitâba") kaleme şıgmaz ve 'aql-ı cüz'î ile añlanmaz. Zîrâ ki; bûnda maqâm vârdür, anda 'aql bâlçığa bätmiş merkebe döner.")"

⁹³⁹ C = "añlarlar ki".

⁹⁴⁰ Kâf, 50/22.

⁹⁴¹ D = "süllim".

FAŞL

[7. İMÂN-I MÜNCİ]

Ba'dı muhakkiğin didiler ki; imân-ı münci⁹⁴² mertebesine irişmek ve öl mertebeyi görmek ehl-i keşfîndür.⁹⁴³ Bū mertebeye dek nefisden, hırş-ı dünyâdan, bed müşâhibden, şeytândan mu'arîdî çökdür ve ba'dehū nefis ve şeytânî zencîr ve tevhid⁹⁴⁴ ve esmâ [55a] ile cebrile, eğer teşhîr ile dabt idenler dağî bülâra galebe ile kırtülurlar.

Ammâ mekr-i Hâk'dan emîn olmağa ruşsat yökdür. "Ene a'lemüküm billâhi ve ehvefüküm minh"⁹⁴⁵ bû sırdür. Lâkin "Elâ inne evliyâ Allâhi lâ havfun 'aleyhim"⁹⁴⁶ dîmeğün ma'nâsî, Allâhü a'lem, bûnda kôrkanlara âhîretde kôrki yökdür dîmek öla. "Men hâfenî fi'd-dünyâ emeneten fi'l-âhîreti"⁹⁴⁷ hadîşî bûña şahid didiler.

Ve hadîşde geldi: Kim, her kîm şirk-i hafîden ve imânsız ölmekten halâş ister bünî okusun. Âhîr taḥiyyâtdan soñra mî ölür yahūd Âyetü'l-Kürsî'den evvel mî okunur câizdür.

[a. Şirk-i Hafîden ve İmansız Ölmekten Halâş İçin Okunacak Duâ]

Faide li'd-du'ai'l - ḥayri⁹⁴⁸ ve hadîşdeki her kîm her şubḥ ve şâm yüz kere⁹⁴⁹ "lâ ilâhe illallâhü vahdehū lâ şerîke leh, lehü'l - mülkü ve lehü'l - ḥamdü ve hüve 'alâ külli şey'in kadîr" diye, öl [55b] gün, öl gîce şeytândan emîn öla. Ecel geldi ise imânile gîde.

Ve bilmelüdür ki her kîmün kalbine küfre ve ilhâda müte'allîk büyük vesveseler gele ve 'azîm gamlana, bilsün ki öl kişî Allah'a yaqîn ölmüşdür. Zîrâ kelb gibî şeytân⁹⁵⁰ zikrile kalbden sürülmeyince âzma ve çabalamaz ve⁹⁵¹ ḥarâmîdür, mâl-dâr ardına uyar ve öl vesvese kendünün değıldür, anda kendünün dağlî yökdür. Öl sürilen şeytân taşradan

⁹⁴² Hâmiş: "İmân-ı müncî, imân-ı kâmildür; necât vîrmediğî noqşandür."

⁹⁴³ Hâmiş: "Zîrâ emr-i muḥfâdür, muğayyebât-ı ḥamse gibî; meğer el-ennü irtidâ min Resûl ma'nâsına mülḥaq öla ki; Lübâb'da ve mülḥaq el-mevlâ bi'r - Resûl hünâ, lienne aşle'r - risâleti el-velâyetü ve lienne'r - rusüle mine'l - vahdeti ile'l - keşreti ve'l - velâyetü bi'l-'aks; fe'l - keşfü yüd'a'l - vahdedür. Teemmel."

⁹⁴⁴ C = "tevhidle".

⁹⁴⁵ Aclûnî, I, 182, hadis nr. 607. Aclûnîde geçen bu rivâyette, "Ene a'lemüküm" ibaresinin yerine, "Ene a'rafüküm" lafzı geçiyor. Ayrıca benzer rivâyet için bkz. Buhârî, İmân 13; Münâvî, V, 626, hadis nr. 8075.

⁹⁴⁶ Yûnus, 10/62.

⁹⁴⁷ Kaynaklarda, bu şekliyle (bu lafızlarla) bir hadis tespit edemedik.

⁹⁴⁸ C - "faide li'd-du'ai'l - ḥayri".

⁹⁴⁹ C = "kerre".

⁹⁵⁰ C - "şeytân".

⁹⁵¹ C + "hem".

şadrına, yâ kûlâğına tûkunüb şavt-ı hafî söyler gibi bir ma'nâ işitdürür. İşte öl kelimât-ı küfriyye ânîfidür, sâlikûñ değıldür. Eğer öl vesvese kendinüñ olsa hem kendü kendüye vesvese vîrüb, hem ğamm çekmezdi.

Ammâ 'ilâc bûdür: Geñizden bir nesne [56a] çıkârur gibi kâğıra, tışğıra ve tüküre. Ba'dehü üç kere⁹⁵² "lâ ilâhe illallâh, Muħammedün seyfullâh" diye.⁹⁵³ Eğer gitmezse, bilsün ki Allah'uhn rıdâsına muħâlif bir 'azîm şuç vârdür, ânî fikrine getürüb tevbe ü istigfâr itsün ve ba'dehü üç kere bünî okusün: "In yeşe' yüzhıbküm eyyühe'n – nâsü"⁹⁵⁴ ve ye'ti bi-ħalkın cedîdin ve mâ zâlike 'alellâhi bi-'azîz"⁹⁵⁵ hüve'l – evvelü ve'l-âhirü ve'z-zâhirü ve'l-bâhtü ve hüve bi-küllî şey'in 'alîm"⁹⁵⁶ bismillâhi rabbiyellâh, ğasbiyellâh, tevekkeltü 'alellâh, fevvedtü emrî ilallâh ve lâ ğavle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-'aliyyi'l-'azîm."

[b. İbâdetleri Edâdan Sonra, İbâdetin Kabul Olup Olmadığına Dâir Zan Câiz Değıldir]

Taħkîk-i ğaķıķ. Nevevî⁹⁵⁷ eydür: 'Abd-i mü'min, şavm ve şalâtı ve ğacc ve zekâti edâ itse, ba'de⁹⁵⁸ zân⁹⁵⁹ añâ câiz değıldür,⁹⁶⁰ 'acabâ ğabül öldümü ölmâdımî, diye. Zîrâ bû fikri çök [56b] vesveseye sebep ölü. Belki maħd-ı kereminden Ħaķ Te'âlâ muħaķķaķ muķarrer ğabül itmişdür bile. Ve "Ene 'inde zanni 'abdî, yecidünî 'alâ mâ zanne bî."⁹⁶¹ ğadışî üzre, ğusn-i zannile elbettete 'ibâdetim de du'âm da ğabüldür diyü i'tikâd îde.

Ħuşuşâ bi-lâ terdîdin ğadış-i şerîfde a'mâlnî ğabül ölmasınî taşriħ itdi buyürdi :
"Şallü ğamseküm ve şümü şehraküm ve ğaccü beyte Rabbiküm ve eddü zekâte emvâliküm,

⁹⁵² C = "kerre".

⁹⁵³ C + "Allâh Te'âlâ'nîñ kılıcı Muħammed kuvveti ile bû fâsid fikirleri kesdüm ve sürdüm ve çıkardum diyüb niyyet îdesiz".

Hâmiş: "Allâh Te'âlâ'nuñ kılıcı Muħammed kuvveti, bû fâsid fikirleri kesdüm ve sürdüm ve çıkardüm diyü niyyet îdesüz."

⁹⁵⁴ Bu âyette "eyyühe'n - nâsü" ifâdesi yoktur, Nisâ Süresi'nin 33. âyeti ile karıştırılarak buraya yazılmıştır.

⁹⁵⁵ Fâtır, 35/16-17.

⁹⁵⁶ Hadîd, 57/3.

⁹⁵⁷ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Mur b. Hasan b. Hüseyin en-Nevevî ed-Dimaşkı (631-676/1233-1277).

⁹⁵⁸ C + "edâdan añâ".

⁹⁵⁹ C – "zan".

⁹⁶⁰ C + "ki".

⁹⁶¹ Nevevî, XVII, 181; Aclûnî, I, 182, hadis nr. 613.

*tedhulū cennete Rabbikūm, bi-lā hisābin ve lā ‘azābin ve ennellāhe lā yūđī‘u ecra’l – muḥsinīn.*¹⁹⁶²

Ve bünüñ emsālī delāil-i āyāt ve eḥādīşde çökdür. Ve daḥī⁹⁶³ ‘adem-i ḳabūl ihtimālī arāya girince niçe nüfūs-i da‘ife ḥaşā sū-i zanna dūşüb⁹⁶⁴ *Yeẓunnūne billāhi zanne’s – sev’i ‘aleyhim dāiretü’s – sev’i*⁹⁶⁵ [57a] ‘ikābına mazhar ölūrlar.

Nihāyet her ‘amelün şerāyişında ihtimām ve ikdām gerekdür ki,⁹⁶⁶ şerāyiş bulunmayınca meşrūḥ da bulunmaz. Bū ma‘nādan otūrī ‘adem-i ḳabūlden ḳörḳmalīdür⁹⁶⁷ ki; ḳörḳmaḳda ḳabūle cenāḥ ola ve bū ḥavf rüz-i⁹⁶⁸ ḳıyāmetde ‘adem-i ḥavfe sebeb ola ki; "*innemā yeteḳabbellāhū mine’l-mütteḳin*"⁹⁶⁹ ve ḥuşuşā Tefsīr-i Lübāb’da, taḳvadan murād, ru’yet-i ‘amelden şaḳınmaḳdır. Zīrā ‘ibādetim vār diyū da‘vāsī ve kibri ölānuñ⁹⁷⁰ du‘āsī⁹⁷¹ ḳabūl ölmez.

Pes, aşıl redd-i ‘amelden ḳörḳmasūnlar, zīrā ḳabūl mev‘ūddür: "*Innellāhe lā yūḥlifū’l-mi‘ād*"⁹⁷² buyürmüştür. Belki şurūḫda ḳuşūrdan ve benlikden ḳörḳmaḳ gerek imiş ve illā ḥusn-i zan böyle gerekdür. Ḥaḍret-i Ğaniyy-i Muḫlaḳ’un ḥazīnesine nihāyet yōḳdür virdüĝin almaz. [57b]

Ve el-Ḥaḳḳu’l – Vekīl isimleri ūzre Ḥaḳ Te‘ālā, ‘abd⁹⁷³-i mü‘minūñ yirinde şābit ve müteḥaḳḳıḳ ve dāim vekīlīdür. Ḳaçan ḳül çağırır, ḥāḍırdır ve ḥāl-i ḥayātında ihtiyārī ve ḳudreti zāmānında kendiye ḳüllīḳ iden, ben de sīnūñ öl Vekīl-i ḳavī, mevt-i mestliĝine

⁹⁶² İbn Huzeyme, Ebu Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemi, *Saḥihu İbn Huzeyme* ; thk. Muhammed Mustafa A‘zamī, Beyrut : el-Mektebetül - İslamiyye, 1975, 4 c., IV, 12. Hadis kaynaklarında, müellifin aktardığı hadisin son kısmında geçen "*bi-lā hisābin ve lā ‘azābin ve ennellāhe lā yūđī‘u ecra’l – muḥsinīn*" kısmını tespit edemedik.

Hāmiş: "Ḥuşuşā "temütüne kemā te‘işūn ve tūşşerūne kemā temütün" buyürdü; ya‘nī şaĝlıĝınızda niçe işeñüz eyle ölürsüz ve niçe ölürsünüz eyle ḥaşr ölürsüz."

⁹⁶³ C – " ve daḥī".

⁹⁶⁴ Āyet "...ez-zānnīne billāhi..." şeklinde olacak.

⁹⁶⁵ Fetih, 48/6.

⁹⁶⁶ C – "ki".

⁹⁶⁷ Hāmiş: "Pes bū mertebeden ziyāde ḳörḳü sū-i zanna muḳaddeme ölür, cāiz deĝildir. Pes ḳörḳacaḳ ma‘nā şartda ḳuşūr ve benlik ve illā Ḥaḳḳ Te‘ālā va‘diye ḥilāf itmez."

⁹⁶⁸ D = "rüzī".

⁹⁶⁹ Māide, 5/27.

⁹⁷⁰ C + "ölān kimsenūñ".

⁹⁷¹ C = "da‘vāsī".

⁹⁷² Āl-i İmrān, 3/9; Ra’d, 13/31.

⁹⁷³ C – "‘abd".

gelince imānını şâklar⁹⁷⁴, şeytāna vırmez ve bû sū-i zan ziyāde şâkınacak ma'ni⁹⁷⁵ öldüğüçün Mevlānā Ḥadretleri kâsem ile dır ki⁹⁷⁶:

"Kāfirem men ger ziyān ger dest-i kes.

Der reh-i imān ve tā'at yek nefes."⁹⁷⁷

Ve Ḥakem-i 'Adl isimlerinün de muqtedāları büdür ki; kûl kudretī deminde Ḥaqq'ıñ edebin şâklayınca, Ḥaqq Te'ālā daḡı da'if⁹⁷⁸ zamānında ānī şâklar.

İbn-i Mes'ūd⁹⁷⁹ râvidür ki Ḥadret buyürür⁹⁸⁰: "*Yā gūlāmi! İhfezillāhe fi'l-ḫalavāti yahfezuke fi'l-felevāt.*"⁹⁸¹ Ya'nī tenhālarda tenhā⁹⁸² günāh [58a] itme. Belki Ḥaqq görür diyü Ḥaqq'ıñ ādābın⁹⁸³ şâkla. Tāḡlarda, bīllerde Ḥaqq seni yırtıcı⁹⁸⁴ ve ḫarāmiden şâklar.

Na'am mekr-i Ḥaqq'dan, kemā merra, emin yökdür; ammā tevbekārlarun⁹⁸⁵ recāsī⁹⁸⁶ ḫāvına gālib gerekdür ve Ḥaqq'ıñ vüs'at-ı rahmetine i'tināsī küllī gerekdür⁹⁸⁷ ki; "*Velev lā faḍlillāhi 'aleyküm ve rahmetühü mā zekā minküm min eḫadin ebeden velākinnellāhe yüzekki men yeşāü.*"⁹⁸⁸ ve "*lā tüzekkū enfüsekküm hüve a'lemü bi-meni't – teḳā*"⁹⁸⁹ buyürulmuşdür. Bū āyetde müfessirler dīmişler ve Fütühāt'da daḡı meşürdür ki; her kim kudretī yitdükce⁹⁹⁰ ve Resüli'nün ādābın⁹⁹¹ şâkına, velīlerden yazılür, şeytānıñ mekrinden kūrtilür ki evliyāallāh "yehfezühü min emrillāh"⁹⁹² üzre maḫfuzdür dīmişler.

⁹⁷⁴ Hāmiş: "Zirā Vekil'dür, müvekkilün mālına şıyānet itmesi muḫarrerdür."

⁹⁷⁵ C = "ma'ni".

⁹⁷⁶ C + "beyt".

⁹⁷⁷ "İmān ve tā'at yolunda tek nefes (olsun da yeter)

Bir kişinin zararından veya faydasından kāfirim."

⁹⁷⁸ C = "da'if".

⁹⁷⁹ Ebû Abdırrahmān Abdullāh b. Mes'ūd b. Gāfil b. Habīb el-Hüzelī (ö. 32/652-53). İlk Müslümanlardan ve aşere-i mübeşşereden biri, Kûfe tefsir ve fıkıh mekteplerinin kurucusu. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Cerrahoḡlu, İsmail, "*Abdullāh b. Mes'ūd*", DİA, I, 114-117.

⁹⁸⁰ Hāmiş: "Ve ruviye 'an İbn-i 'Abbās hākezā eyḡan."

⁹⁸¹ Benzer rivāyet için bkz. Aclūnī, I, 275, hadis nr. 991.

⁹⁸² C, D + "diyü".

⁹⁸³ C = "edebin".

⁹⁸⁴ C = "yırtıcıdan".

⁹⁸⁵ C = "tevbekāruñ".

⁹⁸⁶ C = "çāresī".

⁹⁸⁷ Hāmiş: "Pes ḫaybet ü ḫüsrān ve ziyān kendü 'amellerine ḫayānanlara; sa'ādet maḫḡ-ı faḍl-ı Ḥudā'ya i'timād idenler. Ve Kütü'1 – Ḳulüb."

⁹⁸⁸ Nūr, 24/21.

⁹⁸⁹ Necm, 53/32.

⁹⁹⁰ B + "Allahun ve resülünün edebin".

⁹⁹¹ B, C = "edebin"; D = "ādın".

⁹⁹² Ra'd, 13/11.

Nitekim enbiyâ ma'sûmdür, dîmişler. Zîrâ meşâyih ma'sûm olmasa güm-râhlık ihtimâlî ölür.⁹⁹³ [58b] Pes, mürşid olmaz dîmişler, bendeye hıfz-ı şüret-i şeri' besdür, her kîmde olsa ebedî manzûr-i Hâk ölür dîmişler.⁹⁹⁴

⁹⁹³ Hâmiş: "Farq itmişler ki; maḥfûz kendî mücâhedesî bir kâtîle "...yaḥfezûnehû min emrillâh..." (Ra'd, 13/11) üzre anî şâklayalar; ammâ 'ismet-i iktidây-ı ḥüküm nübüvvetdür, bir ögürdan vîrülür. Zîrâ nübüvvete ḥâşâ şeytân qarışmak mümkin olınca kizb muḥtemel ölür. Pes nebî ölamaz. Kezâ fi'l – muṭavvelâtî'l – kelâmiyye ve ba'dı kütübî's – Şeyḥ-i Ekber."

⁹⁹⁴ Hâmiş: "Bü ma'nâya Şeyḥ-i Ekber ḥayvânâtda belki cemâdâtda 'aql yökdür diyenleri redd ider ve "...mine'l – cevâriḥi mükellibîne tü'allimünehünne..." (Mâide, 5/4) âyeti ile ki ḥayvânâtda kıbâliyyet-i 'ilm ölmasa kelb-i mu'allem denilmezdi ve daḡı ve (B – "ve") "...in min şey'in illâ yüsebbihu..." (İsrâ, 17/44) âyeti ile delâil çökdür."

FAŞL

[8. KEMÂL-İ İMÂN]

Muhaqqıklar itdiler, kemâl-ı imân iki maşlahatdan 'ibâretdür: Birî küllüğe lâyık olmayân nesneden şaşınmaqdır ve Mevlâsî kendüsini görüb bildüğünü fikir idüb, benî Mevlâm bed hâlde görmesün, eyü hâlde görsün diyü eyü⁹⁹⁵ 'amel üzre olmaqdır.

Ba'dılar eydür: Eyü 'amelün ve cümle kemâlât-ı insâniyyenün⁹⁹⁶ aşı üçdür:

[a. Hizmet]

Birisini⁹⁹⁷ Haqq'a, i'tikâd-ı şahih ve husn-i zan ile hizmet⁹⁹⁸ itmekdür. Şöyle ki: Mevlâsınuñ emr ve teklifi huşuşında 'illet ve sebep arāmaya, her işi yirinde ölüb⁹⁹⁹ Rabbisinün şun'ında zerre kadar hâlel ve kuşur olmaduğuna yakın itmekdür. Belki lâyığı öldür ki [59a] hikmetsiz,¹⁰⁰⁰ nefi'siz,¹⁰⁰¹ sırsüz¹⁰⁰² işi yökdür; lakin ol hikmeti tıymak küla lâzım değıldür. Belki küla lâzım olan hemân¹⁰⁰³-eyle didüğün itmekdür. Bū kadar enbiyâ ve evliyâ sırr-ı hikmetinden şörmadılar, beşer kânde sırr-ı Haqq'a kârişmak kâdendür¹⁰⁰⁴ didiler.

Huşuşâ "yef'alü mâ yeşâi"¹⁰⁰⁵ ve "yahkümü mâ yürü"¹⁰⁰⁶ "lâ yüs'elü 'ammâ yef'alü"¹⁰⁰⁷ "lâ mu'aqqıbe li-hukmihi"¹⁰⁰⁸ buyürmişdür. Eğer sülükile ö¹⁰⁰⁹ mağâma vârusa, hüd cümle 'ibâdâtün, abdest ve namâzuñ ve gayrı 'ibâdât-ı¹⁰¹⁰ mu'âmelâtün sırrın tıyüb, zevk-i hâşşa vâşıl ölür, âferin böyle gerekimiş dir.

⁹⁹⁵ C – "eyü".

⁹⁹⁶ D = "insâniyye".

⁹⁹⁷ B, C, D = "birisi".

⁹⁹⁸ D = "hizmet".

⁹⁹⁹ C – "ölüb".

¹⁰⁰⁰ C + "ve".

¹⁰⁰¹ C + "ve".

¹⁰⁰² C + "ve".

¹⁰⁰³ C = "imân".

¹⁰⁰⁴ C = "kâdedür".

¹⁰⁰⁵ Âl-i İmrân, 3/40.

¹⁰⁰⁶ Mâide, 5/1.

¹⁰⁰⁷ Enbiyâ, 21/23.

¹⁰⁰⁸ Ra'd, 13/41.

¹⁰⁰⁹ B = "öl".

¹⁰¹⁰ C + "ve".

[b. Hüsn-i Mu'âşeret]

İkinci¹⁰¹¹ Hakk'ın kulları ile husn-i mu'âşeret itmekdür. Şöyle ki: Vađ'ından, 'amelinden, elinden,¹⁰¹² dilinden kımse incinmeye. Mü'minlerüñ beytullâh olan kalblerin yıkmaya; cefâ çeke, cefâ [59b] itmeye; şına şımaya¹⁰¹³.

Şi'ir¹⁰¹⁴ :

"Lâ tü'zi nemleten in eradte kemâlek.

Fe-in¹⁰¹⁵ lehâ nefsen teñbü kemâlek. " bñ ma'nâdür. Bñlar siñeđi de incitmezler ki; iki ma'nâdür: Bir siñek kórkar, kalbi şınar. Ānuñ kalbinde dağı Allâh vârdür. Zırâ "ve in min şey'in illâ yüsebbihu bi-ğamdihî"¹⁰¹⁶ âyetinde dâhıldür.

Tesbîh-i hñd, Allahi bildükden soñra, şıfât-ı vücüdiyye ve selbiyyesin bilmekile ölür ki; ednâ zekâsi olan bñ ma'nâyî inkâr itmez. Pes, anî yıkmak, Hakk'ın 'imâretin ve muğabbetî ve ma'rifetî mağzenin yıkmakdır.¹⁰¹⁷ Pes, 'urefâ katında göñül incitmek kebiredür.¹⁰¹⁸

"Hâfiz Çünân nebri¹⁰¹⁹ ki eger hâk-i reh şevi kes râ.

Ğubâr-ı hâtrî ez rehğüzâr-ı mâ neresed."¹⁰²⁰

Dervişlik bir şü sepilmişçe toprakdır ki; anda ne kimsenüñ ayâkın çâmür ide, ne eteğine töz kóna. Ve bilmelüdüdür ki; [60a] bñ ma'nânuñ hayvânda değil, nebâtâtda dağı muğarrerdür. Zırâ "şey" lafzi, añâ da şâmıldür. Ānıñçün "lâ tüzbehu bağaratün ve lâ tükta'u şeceratün illâ ve"¹⁰²¹ bi-nisyânihî zıkrallâh"¹⁰²² hadişinde buyürmüşlar ki; mädâm ki bir

¹⁰¹¹ C – "İkinci".

¹⁰¹² C + "ve".

¹⁰¹³ C = "şımaya".

¹⁰¹⁴ C – "şi'ir".

¹⁰¹⁵ C, D = "fe-inne".

¹⁰¹⁶ İsrâ, 17/44.

¹⁰¹⁷ Hâmiş: "Bir kalb bulmak gerek ki; öl beytullâh ömlaya, andan yıkmak gerek, öl ise muğâldür."

¹⁰¹⁸ C + "bir klab bulmak gerek ki öl beytullâh ömlaya andan yıkmak gerek, öl ise muğâldür."

¹⁰¹⁹ C = "biri ki".

¹⁰²⁰ "Hâfiz, öyle ... eğer bir kişinin yolunun tozu olsan,

Yolumuzdan bir düşünce tozu bize ulaşmaz."

¹⁰²¹ C, D = "ve".

¹⁰²² Müellifin hadis olarak aktardığı bu rivayete hadis kaynaklarında ulaşamadık.

hayvân şâgdür, yâ bir nebât yirinde neşv ü nemâdadür, Allah' uñ zikrindedür. Pes, aña kaçd itmek hilâf-ı rıdâdür. "Hasenâtü'l – ebrâr seyyiätü'l-muķarrebîn"¹⁰²³ bûdür. ¹⁰²⁴ M: ¹⁰²⁵

"Dileriseñ ki seni Hâdret-i Mevlâ beğene .

Sögene yalvâra-gör arķacûğuiñ füt dögene."

Pes, hûsn-i semt ve hûsn-i mu'âşeret ki; hûsn-i hulkile ölür, Hâdret-i Allâh değme kûla vırmez, belki sevdiğine vırür ki hadîşde, "Husnü'l – huluki hulkullâhi'l - 'azîm"¹⁰²⁶ buyüruldî.

Hâķ kendî şıfatına girenî 'azâb itmez ve ümmet eğer peygamberî hulkına girmek isterse hûsn-i hulk [60b] kâzânsün ve ânuñ şânında nâzil¹⁰²⁷ olan "*inneke le-'alâ huluķın 'azîm*"¹⁰²⁸ şıfatına girsün. Gör ki; "*fe bi-mâ raķmetin minellâhi linte lehüm*"¹⁰²⁹ tıbķınca öl sulţân kendiye kaçd iden küstâhına, mevlâsına yalvârıb 'özür iderdî : Dir idî ey Rabbi dâney-ı 'afiv. İtmez idî bü işi bilseydî öl. "Allâhümmehdi ķavmî fe-innehüm lâ ya'rifüne" dirdî.

[c. Tehzîb-i Nefs]

Üçüncü Tehzîb-i nefsdür¹⁰³⁰, ya'nî nefsi ahlâķ-ı zemîme ve evşâf-ı seyyie ve a'mâl-ı menhiyyeden arıtmaķdür. Riyâdat ve muķâlefet-i nefis ve devâm-ı zikirle.

Pes, maşlahat, ķolâyı tevķid süpürkesiyle vücudî arıtmaķdür. Zirâ biricik biricik ahlâķ-ı zemîmei tebdîle çalıřmaķ ve her yarâmaz şıfatı göründükce yiñi yiñi süpürmeğe sa'y itmek, belâyı 'azîmdür, 'ömrî ğavğâ ile geçürmekdür. Lezzet-i 'ıřķ ise ğavğasız şafâ

¹⁰²³ Münâvî, II, 243; Azimabadi, Ebu't-Tayyib Şemsülhak Muhammed b. Emir Ali; *Avnül - Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Beyrut: Dârul - Kütübî'l - İlmiyye, 1998, 7 c.'de 14 c. + 2 c. F., IV, 262, IX, 66.

¹⁰²⁴ C = "beyt".

¹⁰²⁵ C = "S"; D – "M".

¹⁰²⁶ Münâvî, III, 508, hadis nr. 3717; Heysemî, VIII, 20. Hadis kaynaklarında "azîm" kelimesinin yerine, "el-a'zam" kelimesi geçiyor.

¹⁰²⁷ C = "münâzil".

¹⁰²⁸ Kalem, 68/4.

¹⁰²⁹ Âl-i İmrân, 3/159.

¹⁰³⁰ Hâmiş: "Ve tehzîb, hûsn-i hulkuiñ ķapûsîdür; ammâ mürşid-i kâmil hıdmetinde gerekdür, kendilikile ölmez."

ister. Bir t̄āgī bāg itmek isteyenler depeden bāltalamaqla [61a] ‘ömür geçürmek nef’ v̄irmez. Belki ‘uzlet ve riyādatla ve z̄ikrile kökinden ç̄ıkarmaqd̄ür ki bir daḡī bitmeye.¹⁰³¹

Ve daḡī d̄irler ki; vücūd bir şehir gibid̄ür, ḡayvānāt t̄ürmad̄in tersleye.¹⁰³² Çöplük şübāşisi günde bir maḡallei s̄üpürür, birine daḡī vārduḡda evvelk̄i maḡallei ḡayvānāt yine ḡarābeyeye. Pes, ‘ilāc bir bārān-ı ilāhiyyed̄ür ki; şehriñ yükseḡinden in̄üb, cümle s̄oḡāḡları ārida ki; buyürür: "*Elā bi-z̄ikrillāhi taḡmainnū'l – ḡulüb*"¹⁰³³ "ve *le-z̄ikrullāhi ekber*"¹⁰³⁴ ve "*İnne'l – ḡulūbe teşdeū ve cilāühā z̄ikrullāhi*"¹⁰³⁵ Gerek şalāt, gerek ḡaricde ölsün aḡlāḡ-ı zemīmenūñ çālūsın kesüb, kök̄in ç̄ıkarmaḡ gibid̄ür;¹⁰³⁶ "*eḡımı's – şalāte li-z̄ikr*"¹⁰³⁷ b̄ü daḡıḡd̄ür.¹⁰³⁸

Bilkil ki "*ḡuzi'l*"¹⁰³⁹ - 'afve ve 'mür bi'l-'urfi ve a'riḡ 'ani'l - cāhilīn"¹⁰⁴⁰ āyetinde d̄imişler ki; b̄ü āyet aḡlāḡ-ı ḡasenei cāmi'd̄ür ki:

"*ḡuzi'l - 'afve*", kendiye cefā ve z̄ulm īdenī 'afvd̄ür, kemāl-i ḡilm b̄üdü. "

"*Ve'mür bi'l-ma'rūf*", kendiyi maḡrūm īdene [61b] l̄üḡuf ve kerem ve baḡş itmekd̄ür. B̄ü ḡāyet kemāl-ı saḡā ve c̄üdd̄ür. Z̄irā¹⁰⁴¹ v̄irene v̄irmek muḡābele¹⁰⁴² ve mübāya'a gibid̄ür ki; aḡā minnet yōḡd̄ür.

¹⁰³¹ Hāmiş: "Ebedī lā ilāhe illallāh maḡlūlī vücūd örmānınuñ köküñi ç̄ıkarmāyınca vücūd büstān ölmaz ve bir eyü raḡmet yağmür yağmayınca maḡalle-i vücūd mescid ölmaz."

¹⁰³² C = "terslemeye".

¹⁰³³ Ra'd, 13/28.

¹⁰³⁴ Ankebūt, 29/45.

¹⁰³⁵ B, C, D + "ve z̄ikr". İbnü'l-Cevzī, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *el-İelū'l - Mūtenahiye fī'l-Eḡādisi'l - Vāḡiye*, Beyrut : Darü'l - Kütübü'l - İlmiyye, 1983. 2 c., II, 832, hadis nr. 1390. (Hadis-i şerifin tam metni şöyle: "... İnne'l – ḡulūbe teşdeū kemā yeşdeū'l – ḡadīd izā eşābehū'l – mā'. Ḳālū: Yā Resülüllāhi ve mā cilāühā? Ḳāle: Keşretü z̄ikrillāh.)

¹⁰³⁶ Hāmiş: "Ya 'nī namāzdan kemāl-i intifā' öl zamān ölür ki ḡalb de şalātda z̄ākir öla."

¹⁰³⁷ Tāhā, 20/14.

¹⁰³⁸ Hāmiş: "...İnne's – şalāte tenhā...('Ankebūt 29/45)dan murād meşelā arḡi bāltalamaqd̄ür; 've le z̄ikrullāh'dan murād yir̄in ḡazmaḡd̄ür d̄imişler."

¹⁰³⁹ Nūshalarda "ḡuzü'l-'afve" şeklinde harekelniş.

¹⁰⁴⁰ A'rāf, 7/199.

¹⁰⁴¹ D – " v̄irene v̄irmek muḡābele ve mübāya'a gibid̄ür ki aḡā minnet yōḡd̄ür."

¹⁰⁴² C = "muḡābeled̄ür".

"Ve a'riḍ 'ani'l – cāhilīn", nihāyet-i iḥsāndür ki; kendiye kūsene eylük itmek, nefse ḳatī güc gelür. Bū ma'nāyī Ḥaḍret 'aleyhi's – selām¹⁰⁴³ böyle tefsīr buyürmişlar.¹⁰⁴⁴

Ve Ka'bu'l-Aḥbār rāvidür¹⁰⁴⁵ ki; "*Ḥaḍret-i Mūsā*¹⁰⁴⁶ *didi ki: Yā Rabbi bañā yaḳīn mısın?*¹⁰⁴⁷ *Sañā münācāt İdem. İrāk mısın? Nidāyīle çağıram. Ḥaḳ Te'ālā buyürdi ki: Yā Mūsā! İster misīn bañā ḳarīb öläsın? Sāilī bōş gönderme, ḍu'āfā ve fuḳarā*¹⁰⁴⁸ *İle tūr, ötür, mesākīne raḥm ve şefḳat eyle, fuḳarāyī sev, keşret-i mālā sevinme, ḳilletine yirinme ki; keşret-i māl ḳalbī ifsād İder ve küdüret ve ḳasāvet virür. Yā Mūsā! Diñle ve ezberle ve süküt eyle.*"¹⁰⁴⁹

Ḥāşılı bū devlet iḥlāşile, teslīmile, 'ışḳ ve muḥabbetle ve aḥkām-ı [62a] şer' İle ḥāşıl ölür.

¹⁰⁴³ Hāmiş: "Kemā ravāhū'r – Rāğıb el-İşfahānī. (D – "Kemā ravāhū'r – Rāğıb el-İşfahānī.")"

¹⁰⁴⁴ Hāmiş: "Ki (D – "ki") "inne fī zālīke le-zīkrā limen kāne lehū ḳalbūn ev elḳa's - sem'a ve hüve şehīd" (Kāf, 37.) ma'nāsınadır."

¹⁰⁴⁵ C = "Ka'bu'l-Aḥbār'dan rivāyetdür ki".

¹⁰⁴⁶ C + "'aleyhi's - selām".

¹⁰⁴⁷ C + "ki".

¹⁰⁴⁸ Hāmiş: "Ya'nī ziyāde ḍa'İf ve faḳīr (D = "fuḳarā") ölanlara ki faḳr öläri āşikāre eyleye ḳuvvetcīğī ölmaya."

¹⁰⁴⁹ Bkz. Aclūnī, I, 183, hadis nr. 611.

Hāmiş: "Ya'nī kelāmıñı diñle, yāḥūd her kīmden (B = "kīmde") kelime-i ḥikmet iştirseñ istimā' itmekden 'arlanma ve ḥıfza sa'y eyle ve süküt eyle; ya'nī i'tirāḍ itme ve kelāmıyla ḳişi kendüsün şatmaḳdan ḡayri diñlemeyüb emīn ölmāḳ yeğdür. "İnne'l – ḳāile eşeddü mine'l - müstemī'" dīmişlerdür ki ziyāde 'ucbden emindür."

FAŞL

[9. TABAKÂT-I RİCÂL]

Ṭabaḳât-ı ricâl yidîdür:

1. Ṭabaḳatü't - ṭâlibîn,
2. Ṭabaḳatü'l - mürîdîn,
3. Ṭabaḳatü's - sâlikîn,
4. Ṭabaḳatü's - sâirîn,
5. Ṭabaḳatü't - ṭâirîn,
6. Ṭabaḳatü'l - vâşilîn,
7. el-Ḳuṭbü, ḳuṭbü'l - evtâd her zamânda birdür.¹⁰⁵⁰

[a. Muharrem Efendi'nin Kutub'la Buluşması]

Ve peder-i 'azîzim Muḥarrem Efendî Ka'be'de ḳuṭba bûluşduḳda bir ḳaç murâd istemiş: Evvelâ yûz yâş 'ömür¹⁰⁵¹ ve 'ibâdete ḳuvvet ölsün ve ebedî gözüm âğırmasün ve gözlüksüz ince ḥaṭları öḳıyayın. Ve bir ḳaç murâd daḫî istemiş, cümlesi öldi İdî. Ve gâlibâ, meskenimiz Ka'be'de¹⁰⁵² Maḳâm-ı Ḥanefî tarafında ölür, buyürmiş. Bû faḳîr de -ḳâbiliyyet ez olmağın- imâmânun birisi ile Mescid-i Ḥayf'da dellâl şeklinde bûluşub, öl daḫî böyle didi.

[b. Kutub]

[b.a. Kutbu'l - Evtâd ve Kutbu'l - İrşâd]

Ve Ḥadret-i Ḳuṭb'uñ ḳalbî, Ḳalb-i Muḥammedî üzredür; ammâ bû didiğümüz Ḳuṭbü'l - Evtâd'dür, bir ḳuṭub daḫî ḳuṭbü'l - irşâddür. Öl ḳuṭbü'l - [62b] irşâd, cümle içinde nokṭa-i dâire düşmişdür. Sâyir meşâyih aña teveccüh İderlerse andan feyd âlür.¹⁰⁵³

¹⁰⁵⁰ Hâmiş: "Nitekim semâda İki ḳuṭub vârdür: Birî ḳuṭb-i şimâlîdür, birî ḳuṭb-i cenûbîdür."

¹⁰⁵¹ C + "istemiş".

¹⁰⁵² C + "Müşerrefe'de".

¹⁰⁵³ C = "âlûrlar".

Bü İki kufbuñ ehli ve evvâcî, evlâdî, emlâkî, emvâlî ölür. Rûhâniyetleri ğâlib olmaĝın, 'ışk şaşub tenleriñe daĝı hişçe deĝer. Hâtun kısmî çok olunca, bir miķdâr 'ışkları sâkin ölür. Ānuñ iĉün¹⁰⁵⁴ ğâlibâ elbettete dört evlenürler. Evlâdları da çok ölür.

Ve bülâr yirler,¹⁰⁵⁵ iĉerler, âbdest bözârlar, mariğ olürlar, 'ilâc İderler, hâşılı 'avâm-ı halkuñ aĝvâlî gibi ba'dî hâllerî ölür; lâkin kuvvet-i taşarrufları ve nür-i ma'rifetleri İle halkdan fark olürlar "*kul innemâ ene beşerun mişlüküm*"¹⁰⁵⁶ den¹⁰⁵⁷ "*yühâ İleyye*"¹⁰⁵⁸ sırrına vâşıl olmışlardür. Ya'nî ilhâm-ı ilâhiye âyine¹⁰⁵⁹ olürlar,¹⁰⁶⁰ ammâ bü keşrete müte'allik hâllerî mertebe-i abdâla İrincede dekdür, kaçan İrseler bü hâllerden [63a] daĝı pâk ve mücellâ ölür¹⁰⁶¹ ve birdaĝı böyle¹⁰⁶² aĝvâl-i beşeriyeye ügramâzlar.

Ezvâc ve evlâd řoĝbetin İbrâhîm¹⁰⁶³ Edhem¹⁰⁶⁴ gibi terk İderler; tâ açılmayalar ve keşretleri hâlinde İken bülâra 'avâm bâķub, bü nice řeyĝ ölür bü kadar mâli, ķulî,¹⁰⁶⁵ câriyesi vârdür, dİrler. Hâdret haķķında "*mâ li-hâze'r - Rasûli ye'külü't - şa'âme ve yemşi fi'l-esvâķ*"¹⁰⁶⁶ dİdükleri gibi kendİlere kıyasla haşâ söylerler.¹⁰⁶⁷

"Goŝte İnek mâ beşer İşân beşer

Mâ ve İşân beste-i hâbîm ve ĝör."¹⁰⁶⁸

¹⁰⁵⁴ C - "ânun İĉün".

¹⁰⁵⁵ C + "ve".

¹⁰⁵⁶ Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

¹⁰⁵⁷ C - "den".

¹⁰⁵⁸ Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

¹⁰⁵⁹ C + "âyine" kelimesi iki kez yazılmış.

¹⁰⁶⁰ C = "ölür".

¹⁰⁶¹ B, C, D = "ölürler".

¹⁰⁶² C - "böyle".

¹⁰⁶³ C + "bin".

¹⁰⁶⁴ Ebû İşhâk İbrâhîm b. Edhem b. Mansûr (ö. 161/778 [?]). Zâhid, sûfi ve muhaddis. Bu şahıs hakkında detaylı bilgi iĉin bkz. Öngören, Reşat, "*İbrâhîm b. Edhem*", DİA, XXI, 293-295.

¹⁰⁶⁵ C + "ve".

¹⁰⁶⁶ Furkân, 25/7.

¹⁰⁶⁷ C + "beyt".

¹⁰⁶⁸ "Dedi: İşte biz beşer, onlar beşer.

Biz ve onlar uyku ve yemeĝe baĝlıyız."

Bilmezler ki bñnlarda¹⁰⁶⁹ ma'rifet-i kimyā cevheri vārdür, yidükleri 'ışk òlür. Bāl arisi gibi alduğı, bāl òlür. Eğer bñlari fñysalar mällarında, cânlarında bñlaruñ yöllarına tufeyl iderler.¹⁰⁷⁰

Fi'l-ħaķıķa bñlar üzerinde bir miķdār kıyud-i dünyeviye yñki òlmasa, ceberütan āřađa inemeyüb mařlaħat-ı irşad kālür.¹⁰⁷¹ Yine đarar mñkirlere, 'avāma òlürdi¹⁰⁷²ki; [63b] òlaruñ vesilesi òlmādın, Ĥaķķ'a yaķın òlmaķ mñmkin değildir. Ve Ĥađret 'aleyhi's – selām "kellimini ya Ĥñmeyrā"¹⁰⁷³ buyürduğı bñ maķāmdür, didiler.¹⁰⁷⁴

[b.b. Kutbu'l – Abdāl Altı Tabakadır]

Ĥuťbu'l – abdāl dağı altı tabakadır ki; İbn-i Mes'ud bñ ĥadıři rāvidür ki¹⁰⁷⁵ Ĥađret 'aleyhi's - selām buyürur:

1. "Allah'ın kıllarında üç yñz nefis vārdür ki kılbleri Ādem peygamber ('aleyhi's – selām) kılbü üzredür."¹⁰⁷⁶ Ya'nı anuñ ĥuķı ile müteħallik ve şıfatı ile muttasıfdür. Ögüz řāfi derün¹⁰⁷⁷ inānci ĥalimdir.¹⁰⁷⁸ 'Älemde dñřman yök řānür, cümlesin döst bilüb kıtına¹⁰⁷⁹ muķarreb ve hem sır ider. Küçük ile küçük, büyük ile büyük, bey ile bey¹⁰⁸⁰ ĥādimle ĥādim òlürler.

Her biri kıvvet-i cezbe ile kelimāt arasında kendilere 'āřık ve mñncezib iderler; ammā şayd-i ĥaķķ murād itmezler, zira ĥarađları maĥđ-ı rıđā-i Ĥaķķ'dür, Ĥaķķ'ile tölmaķ; ĥayridan bōřalmıřlardür.

¹⁰⁶⁹ C = "bñnda".

¹⁰⁷⁰ C = "iderlerdi".

¹⁰⁷¹ Ĥāmiř: "Ve (B – "ve") bñlara keşret đarar virmez, belki keşret vuşlata merrāt òlüb şühüdlari arta."

¹⁰⁷² C = "ölüb".

¹⁰⁷³ Bkz. Münāvi, V, 228.

Ĥñmeyrā, Ümmü'l – Mü'minün Āiře binti Ebü Bekr es-Sıddik el-Kureřiyye(ö. 58/678)'dir. Hz. Ebü Bekir'in kızı ve Hz. Peygamber(sav)'in hanımı. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Fayda, Mustafa, "Āiře", DİA, II, 201-205.

¹⁰⁷⁴ Ĥāmiř: "Ki ĥāhi bñlar 'aķl-ı cüz'i (B = "cüz'iyi") yirine getürmeğe řařd idüb (B – "idüb") dünyāya kırişürler ve ehl-i dünyāyi da'vet idüb řoĥbet iderler, tā bir miķdār beşeriyyet 'ālemine gelüb 'avāmi, rāh-ı ma'rifete irşad ideler. Pes, bñlaruñ keşret istemesi kızĥān řařmasñn diyü altından ateş almaķ gibiğer."

¹⁰⁷⁵ C – "ki".

¹⁰⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, I, 322.

¹⁰⁷⁷ D + "řāfi derün" ifadesi iki kez yazılmış.

¹⁰⁷⁸ Ĥāmiř: "Bñ ĥaķķ-ı ebedi, řeyťāna inānüb buđđaydan tenāvül itdüđi ve 'ālemde yalān yök řānürdi. Ĥuřuřā yalān yire kısem òlmıř deđildi, muĥāl añlardı; ĥuřuřā Cennet içinde."

¹⁰⁷⁹ C = "kıpūsına".

¹⁰⁸⁰ C – "bey ile bey".

"Güyed ki ḥaste Câmî¹⁰⁸¹ kîn ravḍa sāḥte yâ Rab. [64a]

Hemvâre ez Ḥudâ pervâz ḥöd teḥî nişined

Cüz 'ışk-ı ö ne cüyed cüz zıkr-i ö ne güyed

Cüz rāh-ı ö ve büyed , cüz rüy-i ö ne bined.¹⁰⁸²

2. Kırk kîmse daḥî vârdür ki Mûsâ Peygamber ḳalbî üzredür. Meşreblî, ḡayret-i celâlet üzredür. Ğaḍüb fî dînillāh'dirler.

3. Ve üç daḥî ḳalb-i Mîkâil üzredür.¹⁰⁸³ Saḥâ ve cüd ve¹⁰⁸⁴ kerem meşreblüdü; ammâ maḥalline göre cüd¹⁰⁸⁵ iderler, isrâfları da yöküdür.

4. Ve yidide¹⁰⁸⁶ ḳalb-i İbrâhîm üzredür. Mütেকellif öldüḡi ma'nâyî tekmîl ve tevfiyede iḳdâmları ḳatî ziyâdedür.

5. Ve beş daḥî ḳalb-i Cebrâil üzredür. 'İlm-i¹⁰⁸⁷ ḥavf ḡâlibdür ve ḥıdmetde¹⁰⁸⁸ mücidd ve muḳaddimdür.

6. Ve bir daḥî ḳalb-i İsrâfîl üzredür. Me'mûr öldüḡi ḥıdmete¹⁰⁸⁹ müheyâ ve ḥâdırdür ve ervâḥ-ı sâlikînün başlarına fenâ ḳıyâmeti ve beḳâ ḥaşri bülâr himmetiyledür ki; İsrâfîl-i vaḳtdirler.¹⁰⁹⁰

Ḳaçan bû kîmse vefât itse, üçlerden birini bünüñ yirine getürürler. Bişlerden birisi ile üçleri¹⁰⁹¹ tekmîl iderler. Bülâri da¹⁰⁹² [64b] yidilerden biri ile tekmîl iderler. Bülâri da

¹⁰⁸¹ Nürüddîn Abdurrahman b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî (ö. 898/1492). Nakşibendî Tarîkatı'na mensup İranlı âlim ve şair. Okumuş, Ömer, "Câmî, Abdurrahman", DİA, VII, 94-99.

¹⁰⁸² "Diyor ki bu yorgun Câmî: Ki bu bahçeyi yapmıştır.

Dâimâ Allâh'tan uçar, tekbaşına oturur.

O'nun aşkından başkasını aramaz, O'nun zikrinden başkasını söylemez.

O'nun yolundan başkasını koklamaz, O'nun yüzünden başkasını görmez."

¹⁰⁸³ C = "üzredürler".

¹⁰⁸⁴ B - "ve".

¹⁰⁸⁵ C + "ve kerem".

¹⁰⁸⁶ D = "yedide".

¹⁰⁸⁷ B + "ve".

¹⁰⁸⁸ D = "ḥızmetde".

¹⁰⁸⁹ D = "ḥızmetde".

¹⁰⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, I, 322; Aclûnî, I, 22, 35 numaralı hadis-i şerifin şerhinde geçen bir hadis.

Hâmiş: "Bü ḥıdmeti (D = "ḥızmeti") gören ḳuḥbeynden ötürâḳ olân efrâddan birisininüdü, dîmişler. Yine 'Abdülḳâdir Gilânî'den böyle râvidür."

¹⁰⁹¹ C - "üçleri".

¹⁰⁹² A + "bülâri da" kelimesi iki kez yazılmış.

kırklardan biri ile tekmi̇l iderler. Bülārī üç yüzlerden biriyle, yā ikisiyle¹⁰⁹³ tekmi̇l iderler. İktidā kaç ādem isterse cümlede¹⁰⁹⁴ böyledür. Bülārī da ‘avām-ı ümmetden bir kalb-i selīm şahibiyle tekmi̇l iderler.

Bü cümleñüñ berekātiyle Haḍret-i Allāh, ümmetden niçe belālar def ider. Mādām bülār dükendükce¹⁰⁹⁵ yirlerine geçmeğe lāyık büluna, kıyāmet kōpmaz; ammā bülunmasa kıyāmet kōpar.

Ve ‘avāmdan bünlaruñ¹⁰⁹⁶ yirine geçenler saḥī olanlar ve cümle ‘āleme ḥayr şānanlar¹⁰⁹⁷ kalbinde kīmseye ‘adāvet ve ḥased ve ḥıkd ve kīn ölmeyanlardür. Ve bülār hiç bir nesneye la‘net itmez¹⁰⁹⁸ ve ḥīle ve ḥud‘a bilmezler. Bülāruñ zāhir¹⁰⁹⁹ ve bāṭnī birdür ve bülāra ṭayy-i mekān ve şūda yūrimek ve istedükce ḥalkdan gizlenmek āsāndür.

Ve bir ādem şıgacaḡi yire bülāruñ biñi şıgar, biri birine tōkunmazlar. Ve bülār [65a] raḡş ve semā‘ iderler ve aḡlarlar¹¹⁰⁰ ve hem-meşrebleri ile gülerler¹¹⁰¹ ve izn-i Ḥaḡḡ’ile bir ‘aynı, ‘ayn-ı āḡara¹¹⁰² tebdil idēbilürler; ḡabişi,¹¹⁰³ nefis iderler; nā-pākī, pāk iderler; ṭāşi ve bākiri altūn iderler;¹¹⁰⁴ cifei, bāl¹¹⁰⁵ ve sükkeri ve ḡamri şerbet iderler.¹¹⁰⁶ Āri peteḡine giren, kān ve mühmelāt da olsa bāla döndüḡi gibi.

Ve kaçān bülār evtād maḡāmına irseler, bülāruñ yidüḡi necis ölmaz, isterlerse hiç nesne ölmaz.¹¹⁰⁷ İstedükleri kadar dem ve kuvvet ölür, bākisi maḡv ölür veyāḡud misk gibi bir nesne ölür. el-ān "kefā bihi şehiden"¹¹⁰⁸ İstanbül’da bülārdan niçe ādem vārdür.

¹⁰⁹³ C – "yā ikisiyle".

¹⁰⁹⁴ D – "cümle".

¹⁰⁹⁵ C = "tükendükce".

¹⁰⁹⁶ B = "bülāruñ".

¹⁰⁹⁷ C + "ve".

¹⁰⁹⁸ C = "itmezler".

¹⁰⁹⁹ C = "zāhiri".

¹¹⁰⁰ D – "aḡlarlar".

¹¹⁰¹ C = "görürler".

¹¹⁰² C – "...ve izn-i Ḥaḡḡ’ile ‘ayn-ı āḡara".

¹¹⁰³ "ḡabiş" kelimesi, pelték "ş" ile yazılması gerektiḡi halde, "sīn" harfiyle yazılmış.

¹¹⁰⁴ D + "ve".

¹¹⁰⁵ B = "pāk".

¹¹⁰⁶ C – "cifei bāl ve sükkeri ve ḡamri şerbet iderler".

¹¹⁰⁷ C = "bülunmaz".

¹¹⁰⁸ Ahkaf, 46/8.

"Sırr-ı ö ez zebân-ı her zerre

Ĥöd tû bişnev ki men neyem gammâz."¹¹⁰⁹

Ve bülâr, "ve yû'sirüne 'alâ enfüsihim"¹¹¹⁰ üzre, ġayrilaruñ murâdını kendi murâdlarına terciĥ iderler. Biz nâ-murâd ölalım, tek falân mü'min ber-murâd ölsün dirler.

Bülârüñ şıfatı yimede, içmede, giymede, tûrmada, gitmede, edebde, ġayâda, keşretde, vahdetde şüfîler ġulķı üzredür, ġalkġa ġârîşürler.

"Ricâlü'l – ġayb" dînildüġi, sırları ġayb dîmekdür dîmişler. Ve aşġâbdan Ebü Hüreyre, Ebü Ĥuzeyfe Yemânî ve Hilâl¹¹¹¹ bülârdan idî. ġâġi bû ricâlîñ cümlesi Ĥaġret 'aleyhi's – selâmüñ ġıdmetinde¹¹¹² cem' ölüb teşerrüf¹¹¹³ ġâzânürler idî.¹¹¹⁴ Ve Ĥaġret 'aleyhi's – selâm¹¹¹⁵ zamânında ġuţbü'l – vaġt, 'ışâm-ı Yemenî idî ki; Üveys-i Ĥarani'nüñ 'ammüsü idî. Anıñçün Ĥaġret "*İnnî le-ecidü nefse'r – Raġmân min ġıbeli'l – Yemen.*"¹¹¹⁶ dirdî.

Ba'dîsî ġalkġdan ġaçmâzlar. Ĥalkġda 'ayn-ı bâtını yöġdür,¹¹¹⁷ a'mâlardür sırrımız göremezler, anıñçün ġaçmâzuz¹¹¹⁸ dirler. Ve ekşer ġaste ölüb¹¹¹⁹ 'ilâc iderler ve ġammâma ġirürler, ücretin virürler.

Ve taġaġa-i ġuţubdan ġayrisî ġâlden ġâle mütebeddel ölü; ammâ ġuţub mâdâm ki ġuţubdür, mütebeddel ölmaz, maġâmında şâbit tûrur. Zîrâ "lâ fenâ ve lâ tegayyür ba'de'l – kemâl."¹¹²⁰

¹¹⁰⁹ "O'nun (Allâġ'ın) sırrını her zerrenin dilinden
Sen kendin dinle, zîrâ ben gammâz deġilim."

¹¹¹⁰ Ĥaşr, 59/9.

¹¹¹¹ Hilâl b. Ümeyye b. Âmir el-Ensârî el-Vâkıfî (ö. ??). İhmalleri yüzünden tebük seferine katılmayan üç saġâbîden biri (diġer ikisi Ka'b b. Mâlik ve Mürâre b. Reb'dir). Bu saġâbî hakkında ġeniş bilgi için bkz. Aykaġ, Mehmet, "*Hilâl b. Ümeyye*", DİA, XVIII, 20-21.

¹¹¹² D = "ġıdmetinde".

¹¹¹³ C = "teşrîf".

¹¹¹⁴ C = "ġâzânüb".

¹¹¹⁵ C = "'aleyhi's-selâmüñ".

¹¹¹⁶ Münâvî, IV, 170, hadis nr. 4773; Aclûnî, I, 195, hadis nr. 659; Ali el-Kârî, I, 69.

¹¹¹⁷ C = " yöġdurlar".

¹¹¹⁸ D = "ġaçmâzuz".

¹¹¹⁹ C + "kendiler".

¹¹²⁰ C = "ba'de'l - kemâldür".

Ve daḥī " *Ve ammā* [66a] *mā yenfe'u'n – nāse fe-yemküşü fi'l – arḍ*¹¹²¹ üzere 'ömri
üzün ölür ki; vücūdları¹¹²² 'āleme raḥmetdür. Allāhümme bismike'l - 'aẓīm¹¹²³ tavvele
'umrehū ve ebbedehū¹¹²⁴ 'alā mā terḍā ve a'şamehū 'ammā yehāfū.¹¹²⁵

Ve gāh ölür ki Ḥaḍr ve İlyās kuṭbile cem' ölür. Ba'ḍī kelimāt İderler ve kuṭba
'aẓīm ḥürmet İder.¹¹²⁶ Ḥāmil-i¹¹²⁷ sırr-ı Muḥammedī'dür, dīrler. Ve namāzda kuṭba iktidā
İderler. Nitekim¹¹²⁸ āḥir zamānda İsā Peygamber ('aleyhi's – selām)¹¹²⁹ indüğünde¹¹³⁰
ümmetden imām kim İse añā üya ve Ḥaḍr, eğer İlyās naḳden¹¹³¹ eğer libāsdan her ne lāzım
İse kuṭba bāğışlarlar¹¹³² ve Ḥaḍr ve kuṭbu'l- evtād¹¹³³ İlyās peygambere ta'ẓīm İderler,
şākird üstādlara ta'ẓīm İder gibī.

[c. İlyās]

Ve İlyās uzun¹¹³⁴ böylīdür, bāşī büyük, kelāmī āz ve¹¹³⁵ murākabe ve tefekkürī
çok,¹¹³⁶ vekār ve temkīn ve sükūt ve heybete¹¹³⁷ üzredür. Ve Ḥaḍret-i Resül şallellāhü
'aleyhi ve sellemün¹¹³⁸ şer'-i şerīfin ri'āyet itmekde Ḥaḍret-i İlyās ('aleyhi's – selām) cümle
ümmetden ziyāde mücidd ve mücāhiddür. [66b] Ve ma'rifetī ve kerāmetī bī-ḥaddür.

¹¹²¹ Ra'd, 13/17.

¹¹²² C = "vücūdī".

¹¹²³ B = "a'zam".

¹¹²⁴ C = "ebbede".

¹¹²⁵ Hāmiş: "(B + "Aḥvāl-i Ḥıdr ve İlyās. Ve ruviye ennehü yaḳtedī'l - kuṭba.") Ba'ḍī kümmel eydür: İlyās
Ḥaḍr'uñ dedesinün 'ammüsīdür."

¹¹²⁶ B, C = "İderler".

¹¹²⁷ C = "ḥāşıl".

¹¹²⁸ D = "netekim".

¹¹²⁹ C – "İsā 'aleyhi's - selām".

¹¹³⁰ C, D = "İndükde".

¹¹³¹ C = "naḳdden"; C + "ve".

¹¹³² C = "bāğışlar".

¹¹³³ C + "ve".

¹¹³⁴ C + "üzün" kelimesi iki kez yazılmış.

¹¹³⁵ C – "ve".

¹¹³⁶ C + "ve".

¹¹³⁷ C = "heybet".

¹¹³⁸ C + "Ḥaḍretlerinün".

[d. Hızır ve Hızır'ın Abdülmecîd Sîvâsî ile Mina'da Görüşmesi]

Ve Hâdret-i Hâdır gâhî halkla muhâşama kıılır, bâzâra girür âlür, şâtâr, dellâl şeklinde halka ba'dî nesne elî virür.¹¹³⁹ Hüşüşâ Mina bâzârında ve 'Arafât'¹¹⁴⁰ da el-hamdü lillâh Mina'da bû fakîre dellâl şüretinde gelüb ma'arif-i ilâhîden bû fakîrî işbâ' idüb, şofira metâ'mda bi'l-küllîyye bâğışlayüb gaybet itdiler. Ve Hâdreti kûtbî bize gösterib, lütuflar itdiler.

Ve yine¹¹⁴¹ Hâdır az yır, az içer; hüsni şavtî sever, vecd-i 'azîm şâhibidür. Semâ' vaktinde¹¹⁴² rakş ve hareket ider. Ve ba'dî şulehâya bülüşub naşîhat ider.

Hâdır'ın bişyüz¹¹⁴³ yılda bir 'umrî ve a'dâ'¹¹⁴⁴ ve bedenî tecdîd ölür.¹¹⁴⁵ Yidi¹¹⁴⁶ yüz ötüz altıdan şofira her yüz yigirmi yılda bir tecdîd ölür öldi.

Hâdır'ın ve İlyâs'ın vücüdünî inkâr, a'mâlık delîlidür ve illâ ednâ gözi açılanlar bir iki def'a ânî görürler. [67a]

Ammâ cümle a'dâsî tâmdür. Ba'dîlara şeytân, kör gözi, ağısak ayâğı ile görünüb falân şeyham, yâ Hâdram dir imiş; ammâ murdâr şeklini döndüremez ve manzarî şakıldür¹¹⁴⁷ ve teklîf-i hilâf-ı şer'dür.¹¹⁴⁸

Ve Hâdret-i Hâdre, 'Umer bin 'Abdi'l-'Azîz bülüşdüğü ve Hâdret-i Şeyh-i Ekber ve 'Abdü'l-Kâdir-i Gilânî'nün ve gayruñ ânî görmesi tevâtüre karîbdür¹¹⁴⁹ ve 'azîmimiz hâdretleri ki; Şemsüddîn-i Sîvâsî'dür, gördüğü müşbetdür. Ve Muhammed dedem ki bábamız bábâsîdür, iki def'a bülüşmişdür. Ve hâdret-i Hâdır'ın şekli gayet güzeldür ve

¹¹³⁹ C = "âlîvirür".

¹¹⁴⁰ Mekke'nin doğusunda haccın en önemli rüknü olan vakfenin yapıldığı yer. Arafat hakkında geniş bilgi için bkz. Boks, Abdullah, "Arafat", DİA, III, 261-263.

¹¹⁴¹ B, C + "Hâdret".

¹¹⁴² C = "vaktinde".

¹¹⁴³ D = "beş yüz".

¹¹⁴⁴ C = "a'dâsî".

¹¹⁴⁵ Hâmiş: "Zîrâ devr döndükçe 'ömr azalsa gerektür. Zîrâ devr-i kamer geldükde ecel-i tabî'i azalsa gerektür. Zuhal geldükde dağı az ölür didiler. Min muşannafî 'azîm li's-Suyûfî. (D - "Zîrâ...")"

¹¹⁴⁶ D = "yedi".

¹¹⁴⁷ C + "ve gören 'azîm gâmm ve küdürat çeker".

¹¹⁴⁸ Hâmiş: "Ve gören kimse 'azîm gâmm ve küdürat çeker. (D - " Ve gören kimse 'azîm gâmm ve küdürat çeker.")"

¹¹⁴⁹ Hâmiş: "Müslim'in İkmâl-i Nâm Şerhi'nde dağı tafşîl vârdür."

cömerddür ve 'äleme şefkatlüdür ve nuḳūd ve şiyābı fāhire bāğışlāğandır. Gāh et ve deve ve altūn da bāğışlar, gāh rehinle¹¹⁵⁰ ödünç ālür.

Ba'ḍılar İtdiler: Ḥaḍır, Benī İsrāīl'dendir. Ḥaḍır ibn-i¹¹⁵¹ Bikyān bin Melkān bin Kālī bin Gābir ibn-i¹¹⁵² Erfahşed bin Sām bin Nūḥ. Ba'ḍılar "lām" ile, Bilyān¹¹⁵³ dīmişler.¹¹⁵⁴

Ba'ḍılar, Fütūḥat'da ve Faşl-ı Ḥiṭāb'da [67b] ve aḥādīşde ve Buḥārī 'Aynī¹¹⁵⁵'sinde dīr ki;¹¹⁵⁶ Ḥaḍır Ḥaḍret-i Muḥammed Mustafā'ya çok bülüşüb ve kelimāt itmişdür ve muḥaddīşdür,¹¹⁵⁷ Ḥaḍret-i Resūl'den çok ḥadīş rivāyet İder, cümleden¹¹⁵⁸ birī būdür ki; Ḥaḍır, Ḥaḍret-i Resūl'den rivāyet¹¹⁵⁹ "İzā raeyte'r – racūle¹¹⁶⁰ lūcūcen mu'acceben bira'yihī feḳad temmet ḥasāratūhū"¹¹⁶¹ ya'ni¹¹⁶² şahşī göresin ki mu'ānid öla, kendī fikriyle mütekebbir öla, 'aqlına ṭayāna, kīmse İle meşveret itmeye, ānuñ ḥasr ve ḥizlānī tamām ölmüşdür.¹¹⁶³ Sulṭān-ı Enbiyā'ya ('aleyhi's – selām) bū ḳadar 'ilm ve 'aḳıl İle "ve şāvīrhūm fi'l – emr"¹¹⁶⁴ ḥiṭābiyle 'amel itmek İçün kendī re'yī İle İş itmezdi. Zamāne kibārī Peyğamber'den büyük mīdür ki kīmseye dānişmazlar! Anıñçün¹¹⁶⁵ her tedbirleri Ümmet-i Muḥammed'e belā ve ḡam ölmüşdür.

Ve Ḥaḍret-i Ḥaḍır'ıñ ön 'aded muşāḥibī vārdür, cümlesi kerāmet şāḥibīdür - Allāhūmmec'alnī minhūm-. [68a]

¹¹⁵⁰ C = "rehin".

¹¹⁵¹ C = "bin".

¹¹⁵² C = "bin".

¹¹⁵³ C + "'aleyhi's - selām".

¹¹⁵⁴ Hāmiş: "Ba'ḍılar İtdi Ḥaḍır, Fāris evlādındandır. Şīrāz'a ḳarībdir, İki fersaḥ arālīk vārdür. Kūnyesi Ebu'l-'Abbās'dür."

¹¹⁵⁵ Ebū Muhammed (Ebū's-Senā) Bedrūddīn Mahmūd b. Ahmed b. Mūsā b. Ahmed el-Aynī (ö. 855/1451). Türk asıllı Hānefi fakihī, tarihçi, ḥadis ve dil ālimi. Aynī ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Koçkuzu, Ali Osman, "Aynī, Bedreddin", DİA, IV, 271-272.

¹¹⁵⁶ C + " Ḥaḍret".

¹¹⁵⁷ Hāmiş: "Ve mervīdür ki İmām-ı A'zam'dan niçe yıllar ökümüştür, kezā fi Menāḳıb-ı Ebi Ḥanīfe."

¹¹⁵⁸ C – "cümleden".

¹¹⁵⁹ B, C, D + "İder".

¹¹⁶⁰ C = "racūlen".

¹¹⁶¹ Mūnāvī, V, 7, 6249 numaralı ḥadisın şerhine bkz.

¹¹⁶² C, D + "bir".

¹¹⁶³ Hāmiş: "Ḥaḍret-i Ḥaḍır'ıñ kesbī tebdīl-i a'yān İdi, dīmişler. Yedleri, "küntü lehū yeden" ma'nāsına mazḥar öldüğüçün bakırı, tōprāḡı altūn İderlerdi."

¹¹⁶⁴ Āl-i İmrān, 3/159.

¹¹⁶⁵ C + " her ne tedbirleri vārise".

Ve Hıdır evvel kütüb gibi 'ilâka üzre idi¹¹⁶⁶ hâlâ zevc ve evlâdî yöküdür. Yidi yüz öfüz altıdan şofira tecerrüd-i külli ihtiyâr itdi. Ve Hıdıruñ ekser virdi "yâ Hıyy, yâ Kayyüm, yâ lâ ilâhe illâ ente es'elüke en tühyî kulübenâ bi-nürî ma'rifetike ebeden" du'âsidür.¹¹⁶⁷

[e. Hızır Nebîdir]

Ve hâşıl-ı tafşil bûdür ki Hıdır-i Hıdır nebîdür, şahîh bûdür, cumhür-i 'ulemâ böyle taşhîh itmişdür. Cümle delâilden biri "mâ fa'altühü 'an emri¹¹⁶⁸ âyeti ve "âteynâhü rahmatan min 'indinâ¹¹⁶⁹ âyetidür. "Raḥmet"den murâd, nübüvvet ve vahîydür dîmişler, vahîydür şahîh bûdür.

İbnüşşalâh¹¹⁷⁰ eydür: Gürüh-i evliyâ ve cumhür şulehâ ve 'ulemâ-i câmi'u'l – ilmeyn ve 'âmmetühüm böyle kaç' itdiler. Nevevî de hay mevcüdiyyetin ızhar nâdir ve dir ki bû bâbda evliyâ ve şulehânuñ buluşduklarî ve suâl ve cevâblarî eşher-i meşhürdür ve şahîh bûdür ki beşerdür, melek değıldür.

Ve 'Amr bin Dînâr ve säyir muḥakkîkîñ rivâyet iderler¹¹⁷¹ ki; Hıdır ve İlyâs ikisi de sağlardür, ölmezler. Mâdâm ki [68b] Ku'an içimizden kâlkmaya, kaçan lafz-ı Kur'an şudür ve suḫurdan kâlkâ, maḫv ola, ikisi de ölürler. Lafz-ı ḥadiş "el-Hıdıru ve'l – İlyâsü lâ yezâlâni hine mâ dâme'l – Kur'an 'ale'l – arđı¹¹⁷²dür. Ve "el", 'ahd çündür, cins için değıldür. Murâd, arđ-ı 'arab'dür didiler.

¹¹⁶⁶ B, D + "ve".

¹¹⁶⁷ Hâmiş: "Mevsimden (B + "Mevsimde ayrıldıkda") Hıdır ve İlyâs ayrıldıkda bû du'âyî ökiyüb ayrılır (B = "ayrılırlar") mâ şâallah üç kerre lâ yesüku'l – ḥayra illallah mâ şâallah lâ yaşrifü's – süe illallah mâ şâallah mâ yekünü min ni'metin fe-minellâh mâ şâallah (B – "mâ yekünü min ni'metin fe-minellâh mâ şâallah") tevekkeltü 'alellâh ḥasbünallah ve ni'me'l – vekil ve dîmişler ki Benî İsrâil'de fitne ve bid'at çöğalüb İlahî ünidüb aşnâma ḫapdılarise Hıdır-i İlyâs'ı peygamber gönderdi olardan Elyesa' añâ imân getürdi. Pes, 'anüd 'inâd itdilerse du'a itdi ki benî bülârdan kurtar didi. Hıdır-i Allâh iste vireyin didi İlyâs itdi benî sañâ kâldur mev'ti irâklaşdür didi didiler ki falân gün falân şahrâya çık ö göge ne gelürse bin kôrķma didi Elyesa' ile çıkdı Elyesa' itdi bañâ vaşiyetüñ nedür didi kaçan göge gitdi libâsinî gökden aşâgî istiḫlâfa işaretiçün bırâkdı ve Hıdır-i Allâh yemeği – içmeği kâldırdı ve küş gibi tûy ve kanad virdi ve libâs-ı nürânî libâs yirine giydirdi ve ḫayerân itdi meleklerle pes 'İsâ gibi insî ve melekî semâvî ve arđı öldi."

¹¹⁶⁸ Kehf, 18/82.

¹¹⁶⁹ Kehf, 18/65.

¹¹⁷⁰ Ebu Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245). Hadis âlimi ve fakih. İbnü's – Salâh ve eserleri hakkında geniş ma'lûmât için bkz. Kandemir, M. Yaşar "İbnü's – Salâh eş-Şehrezûrî", DİA, XXI, 198-200.

¹¹⁷¹ B, D, C = "ider".

¹¹⁷² Hadis, hadis kaynaklarında bu şekliyle bulunamadı. Bu rivâyet için bkz. Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr; *el-Câmi' li-Ahkâmî'l - Kur'ân*; Beyrut: Dâru İhyâit - Tûrâsî'l - Arabî, 1985, 20 c., XI, 43.

Ve İlyās ibn Yāsīn'dür ki; Harūn'ıñ sıbtıdır. Ba'dılar, Hıdır yaşda ölür, İlyās berde ölür; ya'nı kūrıda ölür ve menkıldür: Hıdır ve İlyās ramağanda Beyt-i Muqaddes'de cem' ölüb şaim ölürler ve her 'arefe¹¹⁷³ 'Arafāt'da cem' ölürler ve iftirāklarında bir du'ā ökürler, hāmişde yazılmışdır.

[f. İlyās'ın Hz. Muhammed (sav) İle Görüşmesi]

Ve Enes rāvidür ki; Hıdır'le bir hücrede ya'nı hıdırde otürürken bir şavt işitdik ki:

"Allāhümme c'alni min Ümmet-i Muhammedini'l – merhūmeti'l – mağfūreti lehe'l – metübü 'aleyhe'l – müstecābü lehā" ve didi:

- Yā Enes! Göre bñ şadā nedür?

Vārdım gördüm bir şacı şakalı ağarmış [69a] kımse vār, beyād şiyābī vār ve qaddī üç yüz zirā'dan üzün. Benī gördükde didi ki:

- Sen Nebi'nün habercisisin?

- Ben İtdüm ne'am.

- İmdi vār benden selām İt,¹¹⁷⁴ liqāya riđā vārmī di?

Pes, geldüm didim ve riđā vırdı. Pes, benimle Hıdır-i Resül'e ('aleyhi's - selām) bile geldı. Pes, yāqlaşdıkdı Hıdır ('aleyhi's - selām) İlerü istikbāle geldi, ben girü qaldüm. Çok söyleşdiler ve semādan sofrā İnüb benī de çağırdılar. İçinde menz ve enār ve kerefs vāridi, bile yidik ve ben qaldüm¹¹⁷⁵ ve işāretlerle girü İtdüm. Bir bñlüt gelüb İlyās'ı götürdi, ardınca libāsınuñ beyāđına bāqardüm. Hıdır'e İtdüm:

- Bñ ne şa'āmdür? Hıdır İtdi:

¹¹⁷³ D – "arefe".

¹¹⁷⁴ B = "eyle".

¹¹⁷⁵ B = "qalkdüm".

- İlyās'a şördüm bünî, bañā her kırk günde bir Cebrâil getürür yîrem ve yılda bir zemzemden şü getürür içerem didî.¹¹⁷⁶

[g. Ricâlin Envâ'ı]

Ve ricâliñ mülahhaşan enva'inî böyle yâzmışlar:

Efrâd evtâd budalâ [69b] nuḳabâ nücebâ rücebâ¹¹⁷⁷ selâse-mieti emnen erbe'üne 'aşretü enfüs hamsetü enfüs şelâsetü enfüs recebiyyün ricâlü'l-mâ' muhadîşün recülün vâhidün¹¹⁷⁸ recülün vâhidün recülün vâhidün¹¹⁷⁹ erba'atü enfüs şemâniyetü enfüs erba'atün ve 'işrüne enfüs¹¹⁸⁰ Melâmiyye seb'atü enfüs şelâsetü enfüs ki ḳuṭub ve imâmândür.

İmâmân ḳuṭubıñ iki cânibinde ölürler. Şâğında ölânıñ nazarı 'âlem-i melekütadür, âdî 'Abdü'r-Rab'dür. Şölündakîñ nazarı 'âlem-i milkedür, âdî 'Abdü'l - Melik'dür. Şölündakî, şâğında ölândan efdaldür, anıñcün ḳuṭub riḳlet itse, şölünde ölân¹¹⁸¹ ḳuṭub ölür; şâğında ölân¹¹⁸² şölina geçirürler.

¹¹⁷⁶ H – "ve ḥâşıl-ı tafşîl bûdur ki Ḥaḍret-i Ḥaḍır nebidür şâḫîḥ bûdur cumhür-i 'ulemâ böyle taşḫîḥ itmişdür cümle delâilden birî "mâ fa'altühü 'an emri" âyeti ve "âteynâhü rahmatan min 'indinâ" âyetidür rahmetden murâd nübüvvet ve vahîydür dîmişler vahîydür şâḫîḥ bûdur İbni'ş-Şalâḥ eydür gürüh-i evliyâ ve cumhür şuleḫâ ve 'ulemâ-i câmi'u'l-ilmeyn ve 'âmmetühüm böyle ḳaṭ' itdiler Nevevî de ḫay mevcüdiyyetin ızhar nâdir ve dîr ki bû bâbda evliyâ ve şuleḫânıñ buluşduklarî ve suâl ve cevâbları eşher-i meşhûrdur ve şâḫîḥ bûdur ki beşerdür melek değıldür ve 'Amr bin Dînâr ve säyir muḫaḳḳıḳın rivâyet ider ki Ḥaḍır ve İlyās ikisi de şâğlardur ölmezler mädâm ki Ku'an içimizden ḳâlkmaya ḳaçan lafz-ı Kur'an şudür ve suṫurdan ḳâlkma mahv öla ikisi de ölürler lafz-ı ḫadîş "el-Ḥaḍaru ve'l-İlyäsü lâ yezâlâni ḫine mâ dâme'l-Kur'an 'ale'l-arḳı"dür ve el, 'ahd cündür cins için değıldür murâd arḳ-ı 'arabdur didiler ve İlyās ibn Yâsîn'dür ki Harün'ıñ sıbıdır. Ba'ḳılar, Ḥaḍır yâşda ölür İlyās berde ölür ya'nî ḳürîda ölür ve menḳüldür Ḥaḍır ve İlyās ramaḳânda Beyt-i Muḳaddes'de cem' ölüb şâim ölürler ve her 'arefe 'Arafât'da cem' ölürler ve iftirâḳlarında bir du'â ökürler hâmişde yazılmışdur ve Enes râvidür ki Ḥaḍretle bir ḫücrede ya'nî ḫaṫîmede otürürken bir şavt işitdük ki "Allâḫümmecc'alnî min Ümmet-i Muḫammedini'l-merḫümeti'l-mağfüreti lehe'l-metübü 'aleyhe'l-müstecâbü lehâ" ve didî yâ Enes göre bû şadâ nedür vârdım gördüm bir şaçı şaḳalı ağarmış ḳimse vâr beyâḳ şiyâbî vâr ve ḳaddi üç yüz zirâ'dan üzün benî gördükde didi ki sen Nebi'nüñ ḫabercîsîsin ben itdüm ne'am imdî vâr benden selâm İt likâya riḳâ vârmî dî pes geldüm didim ve riḳâ virdî pes benimle Ḥaḍret-i Resül'e ('aleyhi's - selâm) bile geldî pes yaklaşduḳda Ḥaḍret ('aleyhi's - selâm) ilerü istikbâle geldî ben girü ḳâldum çök söyleşdiler ve semâdan süfre inüb benî de çâğırdılar içinde menz ve enâr ve kerefs vâridî bile yidik ve ben ḳâldum ḳâlkdum ve işâretlerle girü ḫurdum bir bulut gelüb İlyās'i götürdî ardınca libâsıñıñ beyâḳına bâḳardım Ḥaḍret'e itdüm bû ne ta'âmdur Ḥaḍret itdî İlyās'a şördüm bünî bañā her kırk günde bir Cebrâil getürür yîrem ve yılda bir zemzemden şü getürür içerem didî."

¹¹⁷⁷ B – "rücebâ".

¹¹⁷⁸ C = "vâcidün".

¹¹⁷⁹ D + "recülün".

¹¹⁸⁰ B = "nefs".

¹¹⁸¹ C – "ölân".

¹¹⁸² C = "ölânî".

Bir bölüğü de evtâddür. Bülâr¹¹⁸³ dört kimsedür, 'âlemüñ dört cânibinde ölürler: Birî maşrıkdadür, âdî 'Abdü'l-Ḥayy'dür. Birî mağribdedür, âdî 'Abdü'l-'Alîm'dür. Birî şimâldedür, âdî 'Abdü'r-Rab'dür.¹¹⁸⁴ [70a] Birî cenübdadür, âdî 'Abdü'l-Ḳâdir'dür.

Abdâl yidî şahşdür. Abdâl didîler, zirâ uçlerüñ birî vefât itse bülârdan¹¹⁸⁵ bedel iderler; yâhüd birî, bir yire gitse yirlerine kendiler bir şüret koyüb giderler. Aña nür¹¹⁸⁶-i câmid dirlerimiş ve elem zamânında, meşelâ kimî garķ ölürken, yâ ḥarâmî adam şöyarken, yâ galebe-i nâr-ı¹¹⁸⁷ ḥarbde, Ḥaḍret-i Ḳuṭb'a "yâ Gavş" diyü çağırmaq gerekdür.

Ve Ḥaḍret-i Ḥaḍr'uñ müsebbâ'âtî ve ricâl-i gaybuñ dâiresî ve olâra teveccühüñ du'âsî meşhürdür. Cümle ehl-i cenglerde vârdür ve pâdişâhlara¹¹⁸⁸ gayet¹¹⁸⁹ lâzımdür. Zirâ sihir def'inde 'azîm muḥkem ḥişârdür ve evâil-i süver ki "*elif lâm mîm*"¹¹⁹⁰, "*elif lâm mîm râ*"¹¹⁹¹, "*elif lâm râ*"¹¹⁹², tâ nûn süresine vârinca öl daḥî selâṭine ḥişârdür ve muzaffer olmalarına bâ'ışdür, isterlerse Fütühât'da tafşilî ile yazılsün, zirâ gayrî [70b] kitâbda yökdür.

Şeyḥ-i Ekber Ḥaḍretlerine keşif ölmüşdür, çünki murâd, tariḫ-i Ehl-i Sünnetî keşif ve îmân yitmişden ziyâde şu'be öldüğün ve ricâl ve meşâyiḫ aḥvâlin beyân idî. Bū kadarla¹¹⁹³ iktifâ olındî. Hemân dîmekden işlemek yığdür, bâl diyüb gezmekden bâla küp olmaq, yâ bâl olmaq yığdür.

[h. Duâ]

¹¹⁸³ C – "bülâr".

¹¹⁸⁴ C = "'Abdü'r-Reşid".

¹¹⁸⁵ C + "biriyle".

¹¹⁸⁶ C + "nür" kelimesi iki kez yazılmış.

¹¹⁸⁷ C = "dâr".

¹¹⁸⁸ C + "da".

¹¹⁸⁹ C – "gayet".

¹¹⁹⁰ Bakara, 2/1; Âl-i İmrân, 3/1; Ankebût, 29/1; Rûm, 30/1; Lokmân, 31/1; Secde, 32/1.

¹¹⁹¹ Ra'd, 13/1.

¹¹⁹² Yûnus, 10/1; Hûd, 11/1; Yûsuf, 12/1; İbrâhîm, 14/1; Hicr, 15/1.

¹¹⁹³ C = "bū kadar ile...".

Allāhümme yessir li-'ibādike. Allāhümme şalli 'alā men ersele ve nebiyyün evvelen ve āhiren ve 'alā ālihī ve şahbihi bāṭinen ve zāhiren.¹¹⁹⁴

¹¹⁹⁴ C + "bi-raḥmetike yā Erḥame'r - Rāḥimīn".

B + "temme 'alā yedi aḥḳari'l - 'ibād İbrāhīm b. La'li cezāhü ḡayru'l - cezā ve 'afā 'anhüm ... ve raḳıyallāhü 'anhü. Āmīn".

SONUÇ

Çalışmamızda şu sonuçlara ulaştık:

Abdülmeccid Sîvâsî, ilmî bir çevrede yetişmiş, otuz yaşına kadar medrese tahsili görmüş, daha sonra tasavvufa yönelerek kısa sürede şeyh olmuştur. Onun bu özelliği, şeriatla tarîkatı uzlaştıran bir anlayışa sahip olmasında etkili olmuştur.

Sîvâsî'nin ilmî sahadaki şöhreti, padişaha kadar ulaşmış ve III. Mehmet onu Sivas'tan İstanbul'a dâvet etmiştir. Bu davet üzerine İstanbul'a gelen Sîvâsî, burada selâtin camilerinde vâizlikle görevlendirilmiştir.

Abdülmeccid Sîvâsî, padişahlarla ve idarecilerle iyi geçinmiş, ancak toplumda gördüğü aksaklıkların giderilmesi hususunda onları uyarmaktan da çekinmemiştir.

Sîvâsî, döneminde yeniden alevlenen tekke medrese tartışmalarına doğrudan katılarak tasavvuf ve tarikatları savunmuştur. Tarihe "Sîvâsîler ve Kadızâdeliler tartışması" olarak geçen bu münâkaşalarda mutasavvıfların savunduğu görüşlerin onun adıyla özdeşleşmesi, Sîvâsî'nin ilmî gücünü göstermesi bakımından oldukça önemlidir. O, tarikat karşıtlarıyla mücâdelenin yanında sahte şeyhlerle ve şeriate aykırı hareket eden sûflilerle de mücâdele etmiştir.

Sîvâsî'nin en önemli özelliği, Ehl-i Sünnet'e olan derin bağlılığıdır. O, gerek tarikat gerekse şeriat meselelerinde, Ehl-i Sünnet çizgisinden ayrılmamış, görüşlerini ifade ederken ayet ve hadisleri sıkça kullanmış, çeşitli kaynaklardan yaptığı nakillerle bu görüşlerini te'yîd etmeye çalışmıştır. Bu arada meşhur sûflilerin görüşlerini aktarmayı da ihmal etmemiştir. Bununla beraber yer yer hadislerin naklinde hatalar yapmıştır.

Müellif, hemen bütün eserlerini kendisine yöneltilen sorular üzerine te'lîf etmiştir. Onun bu özelliği, eserlerini halk(ın istifâdesi) için yazdığını göstermektedir. Ayrıca Sîvâsî'nin eserlerinin çoğunun baş tarafında te'lîf sebeplerini zikretmesi, yaşadığı dönemdeki tartışmalara ve sorunlara ışık tutması açısından da son derece önemlidir.

Araştırmamızda Sîvâsî'nin yirmi civarında eserini tespit ettik. Ancak onun eserlerini bunlarla sınırlandırmak doğru değildir. Çünkü kaynaklarda ismi geçtiği halde ulaşamadığımız eserleri mevcuttur. Tespit edebildiğimiz eserlerinden anlaşıldığına göre o, İslâmî ilimleri iyi bilen, Arapça ve Farsça'ya vâkıf, tasavvuf kültürüne hakim bir Osmanlı âlimidir.

Aynı zamanda "Dîvân" sahibi bir şâir olan Sîvâsî şiirlerinde "Şeyhî" mahlasını kullanmıştır. Ancak şiirlerinin edebiyat sanatı açısından takdire şayan olduğu pek söylenemez.

Sîvâsî'nin "Tefsîr-i Sûreti'l – Fâtiha" isimli eseri, tasavvufî bir tefsirdir. Kanaatimizce, Fâtiha Sûresi'nde geçen "kendilerine nimet verilenleri ve gadabullahtan kurtulanları" açıklamak üzere bazı tarîkat mezheplerini geniş bir şekilde açıklamıştır.

Eserdeki konular muhtelifdir. Müellifin amacı tarîkatla şerîatın birbirine muvâfık olduğunu göstermektir. Bu nedenle eserinde tasavvufî konularla birlikte fikhî konulara da yer vermiştir. Yine aynı gerekçeyle, sâlik-i ümmînin ilk yapması gerekenin kelâm ilmini okumak, sonra ibâdet ve muâmelatla ilgili hükümleri öğrenmek olduğunu söyler.

Netice olarak, Abdülmecîd Sîvâsî, yaşadığı dönem Osmanlı toplumunda şerîatla tarîkatı birleştirmeye yönelik çabalarda önemli katkısı bulunan örnek bir şahsiyettir. Bu nedenle, kanaatimizce, onun fikir ve eserleriyle tanınıp ilim dünyasına tanıtılması gerek tarihi ve kültürel zenginliğin ortaya çıkarılması, gerekse yeni açılımlara vesile olması bakımından önemli bir kazanımdır.

SÖZLÜK

A

'Abâ' (a.i.): 1. Yünden yapılmış kaba kumaş, aba. 2. Bu kumaştan yapılmış bol, geniş giyecek. (mec. Dervişlik, şeyhlik).

Ābād (a.i. ebed'in c.): Sonsuz gelecek zamanlar.

Ābād (f.s.): 1. Mâmûr, şen, bayındır. 2. f. e. Çokluk bildirir. Şems-ābād : Güneşi bol olan yer.

Abdāl (a.i. bedīl'in c.). (bkz. ebdāl).

'Aceb (a.i.): Acabâ, hayret, gariplik, şaşılacak şey.

'Acz (a.i.): 1. Beceriksizlik. 2. ed. Düz yazıda bir cümlenin son fıkrası. 3. Manzumede beytin ikinci *dizesinin son yarısı. [zıddı : sadr].
'Acz-i iḳdām: Uğraşp da bir şey yapamama.

'Adāvet (a.i.): Düşmanlık, yağılık.

'Add (a.i.): 1. Sayma, sayılma. 2. İtibâr etme, edilme.

A'del (a.s. ādil'den): (daha, pek, en) adâletli, çok doğru.

Ādem (a.h.i.): 1. Dünyadan ilk yaratılan adam. 2. İlk peygamber. 3. (f.c. ādemân): Adam.

'Adl (a.i.): Doğruluk.

Āfāk (a.i. 'ufk'un c.): Ufuklar, gök kenarları, gökle yerin birleşir gibi görüldüğü yer. Mec. Görüş ve görüş sınırları. [zıddı : enfüs].

Āfākī (a.s.c.: āfākıyyât): 1. Havâî, dereden tepeden söz. 2. Objektif, *nesnel. 3. Mekke'ye yalnız hac için giden veya Mekke'den ayrılan kimse, yabancı.

Āferīn (f.i.): Beğenme, alkış, yaşa, varol, bravo.

Āfet (a.i.c.: āfât): 1. Büyük felaket, bela. 2. mec. Çok güzel insan.

Ağrād (a.i. ġareḍ'in c.): Maksatlar, niyetler.

Ağyār (a.i. ġayr'in c.): Gayrılar, başkalar, yabancılar.

Āḡar [F.i.] : Başka, diğeri, özge.

Āḡir (a.s.c.: āḡirīn, āḡirūn, evāḡir): Son, sonraki, en sonra.

Āḡir (a.zf.): Nihâyet, son olarak.

Aḡlāf (a.i. ḡalef'in c.): Birinin yerine geçenler gelecekler, halefler.

Aḡras (a.s.): Dilsiz.

Aḡvāl (a.i. ḡāl'in c.): Oluşlar, bulunuşlar, *durumlar.

Āib (a.s.): Geri dönen

Aḡdem (a.s. ḡadīm'den): İlk, önce, önceki, daha önceki.

'Ākıbet (a.i.c.: 'avākib): Nihayet, son.

'Ākıbet-1 – emr : Bir işin sonu.

- ‘Ākile: Kasıt unsuru bulunmayan bir öldürme veya yaralama hadisesinde suçlu adına diyet ödemeyi yüklenen şahıslar topluluğu.
- ‘Aql (a.i.c.: ‘uqul): Akıl, us.
- ‘Aql -ı evvel : 1. Yaratılıştan olan akıl, Allâh. 2. Kendisini en akıllı sanan.
- ‘Aql -ı küll : Tabiatta görülen umûmî âhenk; mec. Cebrâil.
- Akṭâb (a.i. kuṭb’un c.): sâhipler, efendiler, azîzler, ulular, tarîkat kurucuları.
- Āl (a.i.): 1. Âile. 2. Evlat. 3. Sülâle.
- ‘Alâmet (a.i.c.: ‘alâmât, ‘alâim): 1. İşâret, iz, nişan, belge. 2. s. Kocaman, iri.
‘Alâmet-i fâriḳa : Ayırıcı işâret, arma, damga.
- ‘Ālem (a.i.c.: ‘âlemîn, ‘âlemûn, ‘avâlim): 1. Dünya, cihan. 2. İnsanlar, halk. 3. mec. Eğlence. 4. Lüzûm, mânâ.
‘Ālem-i melekût: Tanrı’nın mutlak hükümdar olduğu ‘âlem.
- ‘Ālem – tâb (a.f.b.s.): Dünyâyı parlatan, aydınlatan.
- ‘Ālî, ‘âliye (a.s. ‘ulüvv’den): 1. Yüce, ulu. 2. i. [birincisi] erkek, [ikincisi] kadın adı.
- ‘Ām (a.i.c. a‘vâm): Sene, yıl.
- Āmâde (f.s.): Hazır, hazırlanmış.
- A‘mâl (a.i. ‘amel’in c.): İşler.
- ‘Amel (a.i.): 1. İş. 2. Niyet. 3. Sürgün, içsürmesi.
- ‘Āmil (a.s. ‘amel’den. c.: ‘amele, ‘avâmil): 1. Sebep. 2. İşleyen. 3. i. Vergi tahsiline me’mûr kimse; mütesellim; müteveli. 4. i. tar. Vâli.
- Ān (a.i.c.: ânât, evân): Lâhza, pek az bir zaman.
- ‘Anâşır (a.i. ‘unşur’un c.): Elemanlar, *öğeler.
- ‘Anûd (a.s. ‘inâd’dan): İnatçı.
- ‘Ār (a.i.): Utanma.
- ‘Arabiyyet (a.i.): 1. Arapça ile ilgili olan [ilim, kitap, fikir]. 2. Arap edebiyâtı.
- ‘Arafât (a.i. ‘arefe’nin c.): Haccın îcaplarından olmak üzere Kurban Bayramı’nın arefesinde usûlüne göre vakfeye durulan ve Mekke civârında bulunan mukaddes dağ.
- ‘Araḳ (a.i.): Rakı.
- Ārâm (f.i.): 1. Durma, eğlenme, dinlenme. 2. Yerleşme, istirahat etme; kara kılma.
- Arḏî (a.i. arḏ’dan): Toprağa âit, toprakla ilgili.
- ‘Arefe (a.i.): 1. Arife, dînî bayramlardan bir evvelki gün. 2. Bir önceki gün.
- ‘Āric (a.s. ‘urûc’dan): 1. Topal, aksak. müen “‘ârice”. 2. Noksan. 3. Çıkıp inen.
- ‘Ārif (a.s. ‘irfân’dan c.: ‘urefâ): 1. Bilen, bilgili, irfân sahibi. 2. i. Erkek adı.
- ‘Arûḏ (a.i.c.: e‘ârîḏ): 1. Yan, taraf. 2. Yanak. 3. Yol. 4. Usul. 5. Arap dilcilerinden İmâm Halîl’in, eski Arap şiirini esâs tutarak, bir sisteme bağladığı rivâyet edilen, hecelerin uzunluğu ve kısalığı esâsına dayanan, esas Arap nazmında, muayyen kalıpları, Türk,

Fars, Efgan, Pakistan ve kısmen Hindistan nazımlarında kullanılan vezindir.
6. Arap nazmında beytin birinci mısraının son kısmı. [bu şekil bizde yoktur.]

Āsān (f.s.): Kolay.

Āşār (a.i. eşer'in c.): 1. İzler, nişâneler, alâmetler. 2. Âbideler. 3. Hikâyeler; an'aneler, *gelenekler.

Aşbâh (a.i. şubh'un c.): Sabahlar.

Aşhâb (a.i. şâhib'in c.). (bkz. eşhâb).

Aşhâr (a.i. şıhr'ın c.): Evlenme neticesinde erkek akrabalar, güveyler, kayınbiraderler, kayınpederler.

Aşîl (a.s. aşl'dan): 1. Sağlam 2. İyice kökleşmiş 3. Kendi adına hareket eden. 4. Edepli, terbiyeli [adam].

Aşnām (a.i. şanem'in c.): 1. Putlar. 2. s. Sevgililer.

‘Āşık (a.s. ‘ışk'dan): 1. Birine, bir şeye tutkun, imre, emre. 2. ed. Evvelce ordularda, kışlalarda, köy odalarında ve mahalle kahvelerinde ve kendinin gerek başkalarının sözlerini sazla ve sözle dile getiren kimse; halk şâiri. 3. [cümledeki yerine göre] ahbap, hazret, ma‘hut, seninki. (müen. “‘âşika”).

‘Aşk (a.i.): Sevgi. [aslı: ‘ışk dır].

Atnâb (a.i. tınâb'ın c.): 1. Çadır ipleri. 2. Ağaç kökleri. 3. Vücuttaki sinirler.

‘Avām (a.i. ‘amm'nı c.): Herkes, kaba ve cahil halk, ayak takımı.

A‘vân (a.s. ‘avn'ın c.): Yardım edenler, yordakçılar.

A‘ver (a.s.): 1. Bir gözü kör, tek gözlü. 2. anat. Körbağırsak.

Avret (a.i.): 1. İnsanın, gösterilmesi ayıp olan yerleri. 2. Kadın; zevce, avrat.

‘Ayân (a.s.): Belli, açık, meydanda (doğrusu “‘ıyân”).

A‘yân (a.i. ‘ayn'ın c.): 1. Gözler. 2. Bir memleketin ileri gelenleri. 3. Evvelce Millet Meclisi'nin kararlarını incelemekle görevli başka bir meclis olup, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1877 ve 1908 Meşrûtiyetinde üyeleri hükûmetçe seçilmişti. 4. Senato üyesi.

Āyīne, āyine (f.i.): Ayna.

‘Ayn (a.i.c.: a‘yân, ‘uyûn): 1. Göz. 2. Aslı, kendisi. 3. Bir şeyin eşi, tıpkısı. 4. Kaynak, pınar.

‘Ayne’l – yakīn : Gözüyle görmüş gibi, kat’î.

‘Aynu’l-cem‘: Tam cem‘ hâli, cem‘ hâlinin tâ kendisi. Bu halde bulunan sūfler her şeyi yok ve fânî, sadece Allâh'ı var ve bâkî olarak görür. Bütün varlıkları ya Allâh veya Allâh'tan gören sūfi, bu hâl içinde tam olarak fânî (‘aynûl – fenâ) olduğundan her işi Allâh'a nisbet eder ve: "Allâh'tan başka fâil yoktur" der... Yine bu hâl içinde sūfi her şeyi kendi olarak görür. Ama o Hak'ta fânî olduğundan Hak'la aralarında ayrılık gayrılık değil, vahdet vardır. Bu fânî, O bâkîdir. (Bkz. Uludağ, s. 74.)

‘Azīm, ‘azime (a.s. ‘azamet'den): Büyük, ulu, iri.

B

Bā, be (f.e.): ile, ...li.

Bā-safā : Safalı dostlar.

Bā-haber : Haberli, bilgili.

Bāḡī (a.s.c.: buḡat): Haksızlık eden serkeş.

Bahā' (a.i.): 1. Güzellik, zariflik. 2. Parıltı. 3. Alışma, dadanma.

Bahā (f.i.): Kıymet, bedel, değer.

Bāhir (a.s.): 1. Belli, besbelli, açık, apaçık. 2. Işıklı, parlak; güzel.

Baḥr (a.i.c.: biḥār, ebḥār, ebḥur, buḥūr): 1. Deniz. 2. Büyük göl veya nehir. 3. Arûzda aslı bir vezinle ondan doğan vezinler mecmûası. 4. mec. Çok bilen, bilgisi geniş olan kimse.

Baḥş (f.i.): Bağış, ihsan.

-baḥş, baḥşâ (f.s.): Bahşeden, bağışlayan, veren; affeden.

Hayat – baḥş : Hayat veren.

Baḥt (f.i.): Tâlih, kader, kısmet.

Ba'îd (a.s. bu'd'dan): Uzak, ırak.

Bāis (a.s.c.: bevâis): 1. Sebep olan. 2. Gönderen. 3. İcâbettiren.

Baḡar, baḡara (a.i.c.: buḡur, buḡar, buḡarât): Sığır.

Bālā (f.s.): 1. Yüksek, yukarı, üst, yüce. 2. i. boy.

Balçık [i.] : 1. Koyu kıvamlı yapışkan çamur. 2. Çamur. 3. Çömlekçi çamuru. 4. [mec] Yapışkan (adam).

Bārān (f.i.): Yağmur.

Mevsim-i bārān: Yağmur mevsimi.

Bārī (a.h.i.): Yaratan, yaratıcı.

bārī (f.e.): Hiç olmazsa, bir kere, hâsılı, hülâsa.

Ba's (a.i.): 1. Gönderme, gönderilme. 2. Yeniden dirilme, diriltme.

Baḡālet (a.i.): 1. İşsizlik, âvârelik. 2. Cesaret, kahramanlık.

Bāḡıl (a.s. buḡlān'dan): Boş, beyhûde, yalan; çürük.

Baḡş (a.i.): Zor ve şiddetle yakalayış, sertlikle tutuş.

Baḡḡāl (a.s. baḡālet'ten): 1. Cesur, kahraman. 2. Pek büyük. 3. İşe yaramaz, hantal. 4. İşsiz.

Bāyin (a.s. beyn'den): Aralayıcı, ayırıcı.

Ṭalāk-ı bāyin: Boşayan tarafından ric'ati mümkün olmayacak talāk.

Bāzgūn, bāzgūne (f.s.): 1. Ters, baş aşağı. 2. Şom, uğursuz.

Bāzū (f.i.): 1. Kolun omuz ile dirsek arasındaki kısmı, pazı. 2. mec. Güç, kuvvet ve istîdat.

- Bed (f.s. "fenâ" manasına c.: bedân): 1. Fenâ, yaramaz, çirkin. 2. i. Kötülük. 3. i. Ateş tutuşturmaya mahsus yarı yanmış paçavra.
- Bed - du'â (f.a.b.i.): İnkisar, ilenç.
- Beğâyet (a.zf.): Pek çok, aşırı, son derecede, pek ziyâde.
- Beher (f.b.s.): Her, her bir, her biri.
- Beķâ (a.i.): Devam, sebat, evvelki hal üzere kalmak, bâkilik.
- Belâ (a.i.c.: belâyâ): Gam, keder, musîbet, âfet, cezâ, gâyet zor iş, büyük gâile.
- Benc (a.i.): "ban otu" denilen, uyku verici ve gözbebeğini açan bir ot. (bkz. beng). ("benc", "beng" in Arapçalaştırılmasıdır.).
- Bende (f.i.c.: bendegân): 1. Kul, köle, bağılı. 2. İntisâp eden, taraftar.
- Beng (f.i.): 1. Afyon gibi uyuşturucu ve keyif verici "ban" denilen bir nebât ve bunun tohumu, esrar. 2. Küçük çitlenbik. 3. Atlas üzerine işlenmiş sırma çiçekli bir nevi kumaş.
- Bengî (f.s.): Benk tiryâkisi, esrarkeş.
- ber (f.e.): Üzere.
- ber (f.s.): Alan, getiren götüren.
Peyâm-ber (peygamber): Haber getiren.
- ber (f.i.): 1. Göğüs, sîne.
Semen - ber: Ak göğüslü. 2. Meyve, yemiş. 3. Meme. 4. Kucak. 5. Yaprak. [berg'in hafifletilmiş]. 6. Genç kadın. 7. Evin kapısı. 8. En, genişlik.
- Berhem (f.s.): Karışık, dağınık, ters.
- Ber - karar (f.a.b.s.): Kararlı, yeterli, dâimî, devamlı.
- Ber - murâd (f.a.b.s.): Arzusuna kavuşan, dileğine eren.
- Berr (a.i.): Kara toprak
- Berr (a.i.c.: ebrâr): Doğru sözlü, hayır işleyen kimse.
- Bes (f.e.): 1. Yeter, yetişir, tamam, kâfi. 2. Çok.
- Besâit (a.s. basî't'in c.): Basit olanlar, sâde şeyler.
- Beşeriyet (a.i.): Beşerlik, insanlık.
- Beyân (a.i.c.: beyânât): 1. Anlatma, açık söyleme, bildirme. 2. ed. Belâgat ilminin, hakâkat, mecâz, kinâye, teşbîh, istiâre gibi bahislerini öğreten kısmı.
- Bezm-gâh, bezm-geh (f.b.i.): Eğlence yeri.
- Bî-'add (f.a.s.): Sayısız.
- Bid'at (a.i.c.: bida'): 1. Sonradan meydana çıkan şey. 2. Peygamber zamanından sonra dinde meydana çıkan şey.
Bid'at-ı hasene: Beğenilebilir yenilikler.
Bid'at-ı maķbûle: Makbûl olan, beğenilen yenilik.

Bid'at-ı merdûde: Reddedilen, beğenilmeyen yenilik.

Bid'at-ı seyyie: Fenâ yenilikler.

Bî – gâne (f.b.s.): 1. Kayıtsız, ilgisiz. 2. Yabancı. 3. tas. Dünya ile ilgisini kesmiş olan.

Bî-ḥöd (f.b.s.): 1. Kendinden geçmiş olan, çılgın. 2. Bayılmış.

Bî – ḥudûr (f.a.b.s.): Huzursuz, rahatsız, tedirgin.

Bi'l – âhire (a.zf.): Sonra, sonradan, sonunda.

Bi'l – külliyye (a.zf.): Büsbütün, bütün bütün.

Bîn (a.i.c.: büyüün): Bölge, mıntıka.

-bîn (f.s.): Gören, görücü.

Dür-bîn: Uzaktan gören, dürbün.

Binâ' (a.i.c.: ebniye): 1. Yapı. 2. Ev. 3. Yapma, kurma. 4. gr. Müteaddî (*geçişli), lâzım (*geçişsiz), meçhûl (*edilgen), mutâvaat (*dönüşlü) gibi fiillerin esâsını mevzû yapan kitap. 5. Dayanma.

Birr (a.i.): 1. İyilik, güzellik, hayır. 2. Anaya babaya itaat. 3. Bağışta bulunma.

Büdalâ' [A.i.tas.]: 1. Abdal, tasavvuf ehli, iç temizliğine önem veren, derviş. 2. [s.] Ahmak, aptal, bön, ebleh. 3. Aşırı ve manasız düşkün : Para budalası.

Burc (a.i.c. burûc): 1. Kale, hisar çıkıntısı, kule. 2. Yuvarlak bina. 3. Güneşin ayrıldığı on iki kısımdan her biri. 4. Herhangi bir şekil gösterilen ve kendisine özel bir ad verilen hareketsiz yıldızlar kümesi.

Buḫlân (a.i.): Bâtıllık, boşluk, çürüklük, beyhûdelik.

Büdelâ: Büdelâ, bedel, karşılık, denk, bir şeyin halefî ve değişîği anlamına gelen "bedel" in çpğuludur. (Tas.) Yediler. Bunlardan her biri gözden kaybolur, bir anda çok uzak mesafelere giderler. Gözden kayboldukları vakit, yerlerine her yönden kendilerinin tıpkısı olan canlı bir beden bırakırlar. Hâl, hareket ve şekil bakımından aslından ayırt edilmeyen bu bedene bedel ve bedil denir. Bedel bırakma gücüne sahip olan velîlere büdelâ denir. (Bkz. Uludağ, s. 106.)

Bühtân (a.i.): Yalan, iftirâ.

Büstân (a.i.c.: besâtîn, besâtün): Bostan, bağ bahçe.

C

Cāh, cāhe (a.i.): İtibar, makam, mevki.

Hırş-ı cāh: Mevki hırsı.

Caḥd (a.i.): Bile bile inkâr etme.

Cālis (a.s.cülūs'dan. c.: cüllās): Cülûs eden, oturan, oturucu, tahta çıkan.

Cām (f.i.): 1. Sırça, cam; bardak, kadeh, şişe ve toprak cinsinden şarap kadehi. [kelimenin Arapçası cemi "cāmāt"dır]. 2. h. i. Horasan'da bir kasaba. 3. Kendilerini Cemşit sülâlesinden sayan Sent ve Kişmir hâkimlerinden bir kısmının lâkabı. 4. tas. Allâh aşığının yüreği.

Cāmid, cāmide (a.s. cümüd'dan. c.: cevāmid): Donmuş, donuk; cansız.

Cān (f.i.): 1. Can, ruh. 2. Hayat, yaşayış. 3. Gönül.

Cān-ı cān (Cānın cānı): Allâh. 4. Silâh. 5. Erkek adı.

Cānib (a.i. cenb'den c.: cevānib): 1. Taraf, cihet, yan. 2. Erkek adı.

Cāriye (a.i.c.: cevārī): 1. Para ile satın alınan halayık, hizmetçi kız; kız. 2. Harpte esir düşmüş veya odalık olarak alınmış kız.

Ceberüt (a.i.): 1. Aşırı büyüklük, pek ziyade kibir. 2. Allâh'ın büyüklüğü. 3. tas. Allâh'a varmanın üçüncü basamağı.

'Ālem-i ceberüt : İlâhî kudret.

Cebhe (a.i.c.: cibāh): 1. Alın; mec. Yüz. 2. ask. Saldıran bir ordunun sağ ve sol kanatlarının ortası. 3. Savaş bölgesi. 4. Taraf, yön.

Cebīn (a.s. cebānet'den): 1. Korkak, yüreksiz; alçak. 2. i. Alın.

Cebri (a.s.): 1. Zorla, zor altında. 2. mat. *cebirsel.

Cebriyye (a.i.): Beşeri iradeyi inkar eden bir mezhep. [zıddı olan "kaderiyye" ile bir şekilde olmak üzere, bâzan "ceberiyye" tarzında telaffuz edilir].

Cedīd, cedīde (a.s.): 1. Yeni, kullanılmamış. 2. Pek az zamandan beri bilinen veya mevcut olan. 3. Acemlerin kullandıkları bir vezin.

Cefā (a.i.): 1. Eziyet, incitme. 2. tas. Tarikat adamının kalbinin öğrendiklerinden perişan olması.

Cefr (a.i.c.: cifār): Geniş kuyu.

Cefr (a.i.): Gûyâ kayıptan haber veren bir ilim.

Cehl (a.i.): Bilmezlik.

Celâdet (a.i.): Bahâdırlık, kahramanlık, yiğitlik.

Şemsîr – i Celâdet: Yiğitlik kılıcı.

Celâl, celâlet (a.i.): 1. Büyüklük, ululuk. 2. Hışım, kırgınlık. 3. Erkek adı.
Celâl-ü cāh : Büyüklük, rütbe ve mevki.

- Celâlî (a.s.): 1. Allâh'a ait, *tanrısal. 2. Celâlî adlı kimselerle ilgili olan. 3. Hicrî XI. asırdan önce Anadolu'da baş gösteren eşkiyâya verilen bir ad. 4. Sultân Celâleddîn Melikşah tarafından hazırlanan ve hicrî 471 tarihinde başlayan bir Güneş takvimi.
- Celîs (a.s. cülûs'dan c.: cülesâ): Birlikte oturan, arkadaşı.
- Cem (a.i.): 1. Hükümdar, şah. 2. Şark mitolojisinde şarap ve içkinin icatçısı. 3. Süleymân Peygamber'in lâkabı. 4. Büyük İskender'in lâkabı.
- Cem' (a.i.c.: cumû'): 1. Toplama, yığma. 2. Birden fazla insan, hayvan ve eşyâyı gösteren isim. 3. a. gr. Çoğul. 4. mat. Toplam.
- Cemâdât (a.i. cemâd'ın c.): Cansızlar.
- Cemîl (a.s. cemâl'den): 1. Güzel. 2. i. Erkek adı.
- Cenâh (a.i.): 1. Kanat, kuş kanadı. 2. Kol, pazı. 3. ask. Yan, kol. 4. Âhiret.
- Ceng (f.i.): Savaş, vuruşma.
- Cenüb (a.i.): Güney.
- Cerîme (a.i. cürm'den. c.: cerâim): 1. Cürüm, suç. 2. Us pahası, cereme, suç ödeme.
- Cevânib (a.i. cânib'in c.): Taraflar, yanlar.
- Cevdet (a.i.): 1. İyilik, güzellik. 2. Olgunluk. 3. Büyüklük. 4. Tazelik. 5. Kusursuzluk. 6. Erkek adı.
- Cevher (a.i.c.: cevâhir): 1. Maya, öz. 2. Elmas, değerli taş ["cevâhir" en çok bu manada kullanılır]. 3. [evvelce] Horasan'da ve Şam'da yapılan kılıçların demirlerinde görülen siyah ve beyaz dalgalı benekler, çizgiler. 4. ed. Yalnız noktalı harfler hesap edilmek suretiyle ve "ebced" hesabıyla yazılan, çık defa manzum olan tarih. 5. fels. Kendi kendine bir varlığı olup, gerçekleşmesi için başka bir nesneye ihtiyacı olmayan. 6. Hüner, marifet.
- Cevhere (a.i.): Bir tâne cevher.
- Cevher – fûrûş (a.f.b.i.): Cevher satan, cevâhirci.
- Cezbe (a.i.c.: cezebât): 1. Ruhun hayret ve sevince kapılarak sanki cesetten hariç bulunuyormuş gibi olması, heyecana gelmesi. 2. Tarîkat ehlinin kendinden geçme hali.
- Cîfe (a.i.c.: ciyef): Lâşe, leş.
- Cihân – bân (f.b.s.): Cihânın, dünyanın bekçisi olan : 1. Allâh. 2. Hükümdar.
- Cihân – gîr (f.b.s.): 1. Cihanı, dünyayı zapteden. 2. i. Erkek adı.
- Cûd (a.i.): Cömertlik, el açıklığı.
Cûd-i kerem, cûd-i şehâ: Cömertlik.
- Cumhûr (a.i.c.: cemâhîr): Halk, ahâli; kalabalık, başiboş kalabalık.
- Cühhâl (a.i.câhil'in c.): Bilgisizler.
- Cüll (a.i.): Çul.
- Cür'a (a.i.): Yudum, içim.

Cür'a-dân (a.f.b.i.): 1. İçki kadehinin dibinde kalan kısmı. 2. Şarap artıklarının döküldüğü kap.

Cür'a – nüş (f.b.s.): İçen, içki içen.

Cürm (a.i.c.: cürum, cerâim): Suç.

Cüz' (a.i.c.: eczâ): 1. Kısım, parça, bölük. 2. Elif – bâ, Tebâreke, Amme cüzleri gibi evvelce mahalle mekteplerinde okunan küçük okul kitabı.

Ç

Çār (f.s.): 1. Dört (bkz. çihār). 2. i. Çâre. 3. i. Tuğla ve çanak çömlek fırını.

Çarḥ (f.i.): 1. Çark, tekerlek. 2. Felek, gök. 3. Yaka (elbisede). 4. Ok yayı. 5. Çakırdoğan.
6. Tef. 7. s. Devreden, dönen.

Çarḥ-ı felek : 1) Sihir, talih; 2) yanarken dönerek ateş saçan donanma fişegi;
3) hanımeline benzer bir çiçek.

Çark(h)-ı felek : Eski kumaşlarda görülen bir kumaş şekli.

Çi- (f.e.c.: çihā): Ne .

Çi-fāide : Ne fayda var; kaç para eder.

Çihār (f.s.): Dört.

Çihār-ı Yār-ı Güzīn : (bkz. çihār-dost).

Çihār-dost (f.b.s.): “Dört dost”: Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali.

Çirāğ (f.i.): 1. Fitil, kandil, mum. 2. Çırak. 3. s. Tekaüt, emekli. 4. i. Talebe, *öğrenci.

Çū (f.e.): (bkz. çūn).

Çūn (f.e.): Gibi, mademki, çünkü, nasıl, nice, misilli, niçin.

Çūn ü çirā (f.b.e.): Nasıl ve niçin.

Çūnān (f.zf.): Bunun gibi, bu şekilde.

Çūnki (f.e.): Şundan dolayı ki, şu sebepten ki, zîrâ.

D

Dāb (f.i.): Şan ve şeref.

Dabṭ (a.i.): 1. Sıkı tutma. 2. İdaresi altına alma, kendine mal etme. 3. Silah kuvveti ile bir yeri alma. 4. Anlama, kavrama. 5. Kaydetme, *özetini yazma.
Dabṭ ü rabṭ : Düzen, disiplin.

Dād (f.i.): 1. Adalet, doğruluk. 2. İhsan, vergi.

Dāfi‘ (a.s.): 1. Defeden, savan, savuşturan, iten. 2. Cenâ-ı Hakk.

Daḥl (a.i.): 1. Girme, karışma. 2. Te’sir, nüfuz, niyet, fikir.
Daḥl ü ḥarc : Gelir ve gider.

Daīf (a.s. da‘f’dan. c. ḍu‘afâ): 1. Zayıf, güçsüz, kuvvetsiz, tâkatsiz, kansız, arık. 2. Gevşek. 3. Tembel.

Dām (f.i.): 1. Tuzak, ağ.

Dām-ı ‘Ankebüt: Örümcek ağı. 2. Yırtıcı olmayan vahşi hayvan.

Dāmān, dāmen (f.i.): Etek [elbisenin, dağın].

Ḍamm (a.i.): 1. Artıkma, katma, ekleme. 2. a. gr. Bir harfin mazmûm, zammeli okunması.

Dānā (f.s.c.: dānā-yān): Bilen, bilici, bilgiç.

Dīl-i dānā: Bilir gönül.

Dānā-dil : Gönlüyle anlayan, gönlü çok aydınlık.

Dāniş – mend (f.b.s.c.: Dāniş – mendān): 1. Bilgili. 2. Tanzimat’tan önce , kadıların yanında stajyer olarak çalışan kimse.

Dār (a.i.c. dirān): 1. Ev. 2. Yer. 3. Yurt.

-dār (f.s.): 1. Tutan.

Defter – dār: Defter tutan. 2. Sahip, mâlik, ...li.

Alāka – dār: Alâkalı.

Hüküm-dār: Hükme sahip, hükme mâlik.

Darāğım (a.i. dırğam’ın c.): Arslanlar.

Dāric (a.i. derc’den): Yazılma, içine girme.

Da‘vā (a.i.c.: de‘āvī): 1. Şikâyetçi olarak mahkemeye baş vurma. 2. Mesele. 3. Bir mesele üzerinde husûsî bir fikir sâhibi olma, iddiâ.

Def (a.i.): 1. Öteye itme, savma, savulma. 2. Verme; ortadan kaldırma. 3. Giderme. 4. huk. Bir davâyı müdâfaa için açılan başka bir dāvâ.

Deffeteyn (a.i.c.): Bir kitap kabı gibi ortasından menteşeli ve açılır kapanır iki kanat şeklinde çift sahîfelere verilen ad.

Değme (i.): 1. Değmek fiili. 2. (ün) Yapma, dokunma. 3. (s.) Olur olmaz, rastgele : Değme ressama taş çıkartır. 4. Beğenilmiş, seçilmiş.

Dehr (a.i.c. dühür): 1. Dünya. 2. Zaman, devir.

Delâil (a.i. delîl'in c.): Delâlet eden şeyler. (bkz. delîl).

Delîl (a.i.c.: delâil, edille): 1. Yol gösteren, kılavuz. 2. Şâhit, belge, tanık.

Dellâl (a.i. delâlet'den): 1. Tellal, satılacak şeyi satan. 2. Alıcı ile satıcı arasında vasıta olan kimse.

Dem (f.i.): 1. Soluk, nefes. 2. İçki. 3. An, vakit, saat, zaman. Dem bu demdir, dem bu demdir dem bu dem : (Genellikle Bektaşî ve elimi şiirlerinde geçer): "Zamanı iyi değerlendirin, fırsatları kaçırmayın" anlamına. 4. Aldatma, hîle. 5. Kibir, gurur, büyüklük. 6. Koku. 7. Kuyumcu ve demirci körüğü. 8. n. âh. 9. Ağız [insan; bıçak, kılıç]. 10. Şiirin vezni.

Der (f.e.): 1. -de, içinde.

Der-hâtır: Hatırda. 2. i. Kapı.

Der-i ümmîd: Umut kapısı. 3. i. Mağara. 4. i. Kere, defa. 5. i. Cins, çeşit, kısım, nevi.

-der (f.s.): "yırtan, yaran, yırtıcı, delen" manalarına kelimeyi sıfatlaştırır. Ciger-der: Ciğer delen.

Derâ (f.i.): 1. Çan, çingirak. 2. Demirci çekici.

-derâ, derây (f.s.): "durmadan söylenen, dırlanan" mânâsına sıfat yapar. Herze-derây, Yâve-derây: Saçma sapan şeyler söyleyen.

Der-beder (f.s.): 1. Kapı kapı gezen, serseri. 2. Perîşan dağınık.

Derc (a.i.): 1. Sokma, arasına sıkıştırma. 2. Gazeteye yazma. 3. Toplama, biriktirme. 4. Hattatların yazdıkları meşk tomarı. [Farsça'da, nakışlı kağıda yazılmış yazı].

Derd-mend (f.b.s.c.: derd-mendân): Dert sâhibi, tasalı, kaygılı.

Derekât (a.i. dereke'nin c.): 1. Basamaklar. 2. En aşağı katlar.

Der-gâh, der-gah (f.i.): 1. Tekke. 2. Kapı yeri, kapı önü.

Derr (a.i.): 1. Kimse, kişi. 2. s. Güzel iş, güzel eser.

Lillâhi derrühû: Mükâfâtını Allâh versin.

Derûn (f.i.): 1. İç, içeri, dahil. 2. Gönül, kalp, yürek.

Derd-i derûn: Gönül derdi.

Derûn ü birûn: İç ve dış.

Dest (f.i.c.: destân): 1. El. 2. Fayda, menfaat. 3. Zafer, galebe, üstünlük. 4. Yüksek yer, mevki. 5. Güç, kuvvet. 6. Tarz, üslûp.

Destî (f.i.): 1. Testi. 2. Bilezik. 3. Elinden tutma, yardım.

Devâm (a.i.): 1. Dâim olma, bir halde bulunma, sürme. 2. Sebat. 3. Bir işe, bir memuriyete gidip gelme.

Devha (a.i.): Büyük, ulu ağaç.

*Devhatü'z - zeheb: "Büyük altın ağaç" : Hz. Ali'yi takdîs etme anlamına gelen bir deyim.

Dî (f.i.): Dün, dünkü gün.

Dî ve ferdâ: Dün ve yarın.

Dīdār (f.i.): 1. Yüz, çehre.

Dīdār-ı pāk : Temiz yüz.

Dīdār-ı yār : Sevgilinin yüzü. 2. Görme, görüşme. 3. Görüş kuvveti, göz. 4. s. Açık, meydanda. 5. i. Kadın adı.

Dīde (f.i.c.: dīde-gān): 1. Göz. 2. Gözcü, 3. gözbebeği. 4. Gözucu.

Dil (f.i.): 1. Gönül, yürek, kalp. 2. Orta, yarı.

Dimā' (a.i. dem'in c.): Kanlar.

Direm (f.i.): 1. Akça, para. 2. Dirhem. 3. Gümüş para.

Diyānet (a.i.): 1. Din. 2. Dindarlık, din duygusu.

Ḍu'afā' (a.s. Ḍa'if'den): Zayıflar.

Dūn (a.i.): 1. Aşağı, aşağılık. 2. Alçak, soysuz kimse. 3. Altta, aşağıda.

Dūrc, dūrce (a.i.): 1. Kutu, kutucuk, hokka. 2. Sandık, cevâhir kutusu. 3. Hokka gibi olan ağız.

Dūrūg (f.i.): Yalan, gerçek olmayan söz.

E

Ebdāl (a.i. ve s.): 1. Dünya ile ilgisini kesip, Allâh'a bağlanmış olan derviş. [Evliyadan 70 kişilik bir cemaat veya zümreye verilmiş bir addır. Efganistan'da bir Türk topluluğunun, Anadolu'da göçebe bir halkın adıdır. Aşırı Alevî olup kendilerine "Seyyid Gazi Yetimleri" büyüklerine de "dede" derlerdi]. 2. Aptal, şaşkın, alık, ahmak, budala (kelime müfred gibi kullanılır; aslında "bedîl" in cem'idir).

Ebnâ' (a.i. ibn'in c.): Oğullar.

Ednâ (a.s. denî'den c.: edânî): 1. Pek aşağı, en bayağı, çok alçak. 2. Az, pek az.

Efdal (a.s. fâdıl'dan): 1. Daha (en, pek) fazîletli. 2. En âlâ, üstün.

Efham (a.s. fehmî'den): Daha (en, pek) fehâmetli, çok şeref sâhibi, en ulu.

Efrâd (a.i. ferd'in c.): 1. Tek olanlar, birler. 2. Askerler, erler.

Eğrek (i): Su birikintisi olan arazinin suyunu akıtmak için açılan hendek.

Ehâbb (a.s. habîb'den): Daha, en, çok sevilen, pek sevgili.

Ehil (a.s.): (bkz.: ehl)

Ehl (a.s.c.: ehâlî): 1. Sâhip, mâlik, mutasarrıf olan. 2. Mahâretli, usta, kabiliyetli, becerikli. 3. Bir yerde oturan. 4. Karıkocadan her biri.

Ejder, ejderhâ, ejdehâ (f.i.): 1. Büyük yılan. 2. Korkunç ve hayâlî ibr hayvan. 3. mec. Hiddetli, şiddetli, cesur ve merhametsiz [adam]. ["ejdehâ" nazımda kullanılır].

Ekber (a.s. kebîr'den. c.: ekâbir): 1. Daha (en, pek) büyük. 2. i. Erkek adı.

Ekl (a.i.): Bir şey yeme[k], yenilme.

Ekl ü şürb: Yeme, içme.

Ekşer (a.s. keşîr'den): En çok, daha ziyâde.

Elâ (a.e.): Başlama ve tenbîh edatıdır; nazımda ve sözün başında kullanılır; bundan sonra "ey" nidâsı gelir.

Elâ ey!: Şimdi, bilmiş ol ki!

Elbâb(a.i. lübb'ün c.): Akıllar, akıllı kimseler.

Ülü'l – elbâb: Akıl sâhipleri.

Elbet, elbette (a.zf.): Kat'î olarak, mutlaka, behemehal; âkıbet, nihâyet, eninde sonunda.

Elem (a.i.c.: âlâm): Ağrı, acı, sızı, sancı; keder, dert, maddî ve mânevî ızdırıp.

Elsem (a.s. sâlim'den): En selâmetli, en emin, en doğru, en sağlam.

Emlâk (a.i. milk ve mülk'ün c.): Ev, tarla, bağ, bahçe vesaire gibi sahip olunan mal ve mülk.

Emmele : Ummak, beklemek, beklentisi olmak,

Emn (a.i.): Eminlik, korkusuzluk, rahatlık.

Emn ü emân: Korkusuzluk, güvenlik.

Emvāl (a.i. māl'in c.): Mülkler, para ile alınan şeyler.

Enār (f.i.): Nar [meyve].

Encāb (a.s. necīb'in c.). (bkz. necāib, nücebā).

Encüm (a.i. necm'in c.): Yıldızlar.

Ender (a.s.): Daha (en, pek) nâdir, çok seyrek ve az bulunan.

Ender (f.zf. nâdir'den): “-de, içinde”.

Cehān - ender cehān: Cihan içinde cihan.

Müşkil – ender müşkil: Zorluk içinde zorluk. [çok defa Farsça veya Arapça iki kelime arasında kullanılır].

Enfūs (a.i. nef's'in c.): Ruhlar, canlar, yaşayanlar, hayat sâhipleri.

Enīs, Enīse (a.i. üns'den): 1. Dost, arkadaş; yar, sevgili. 2. [birincisi] erkek, [ikincisi] kadın adı.

Envā' (a.i. nev'in c.): Çeşitler, türler.

Enver (a.s. nevr'den): 1. Daha (en, pek) nurlu, çok ve pek parlak, çok güzel. 2. i. Erkek adı.

Er (f.e.): Eğer, ise, olsa, olur ise. [“eğer”in hafifletilmiş].

Erbāb (a.s. rabb'in c.): 1. Sâhipler, mâlikler. 2. [müfret olarak kullanılır] ehil, muktedir, becerikli; lâyük.

Erbāb (f.i.): Ulu; reis, başkan.

Eren [i.] : 1. Yetiştiren, ulaşan, vâsıl olan. 2. İyi yetişmiş kimse. 3. Cesur, yiğit adam. 4. Koca, zevç. 5. Kişi, şahıs. 6. [tas.] Ermiş, velî.

Erenler [i.] : 1. Ermiş olanlar, kendi varlığından geçerek hakâkate ermiş kişiler, velîler, evliyâ. 2. Bazı kişiler, topluluk. 3. Dervişler arasında teklifsiz hitap. *Buyurun erenler.*

Erte [i.] : 1. Hemen sonra gelen zaman (gün, hafta, ay, sene). 2. Bir sonraki gün, yarın, ferda. 3. Sabah.

Erte namazı : Sabah namazı.

Esās (a.i.c.: esāsât): 1. Asıl, temel, dip, kök. 2. Doğruluk, gerçek.

Esāṭīn (a.i. üstüvâne'nin c.): Üstüvâneler, bir takımın, bir hey'etin ileri gelenleri, [müfredi bu mânâda kullanılmaz].

Esāṭīn – i 'ulemā': Âlimlerin ileri gelenleri.

Esfār (a.i. sifr'in c.): Büyük kitaplar, ciltler.

Eşhāb (a.s. şāhib ve şahb'in c.): 1. Sâhipler, mâlik ve mutasarrif olanlar. 2. Peygamberimiz(sav)'i görmek ve sohbetine ermek şerefini kazanmış kimseler.

Eslem (a.s. sâlim'den): En selâmetli, en emîn, en doğru, em sağlam.

Eşnāf (a.i. şımf'in c.): 1. Neviler, çeşitler, cinsler, zümreler, kategoriler. 2. Bir sanatla veya dükkancılıkla geçinen (kimse). 3. Uygunsuz, namussuz kadın.

Eşher (a.s. şehîr'den): En şöhretli, pek meşhûr, çok iyi tanınmış.

Eşrāf (a.s. şerîf'in c.): Şeref ve îtibar sâhibi kimseler, ileri gelenler.

Etvâr (a.i. tavr'ın c.): Hal ve hareketler, işler, tarzlar.

Evâil (a.i. evvel'in c.): İlk vakitler, evvel zamanlar, eski, geçmiş zamanlar, iptidâlar, önceler, başlangıçlar. [zıddı "evâhir"dir].

Evceh (a.s.): En vecihli, pek münâsebetli, çok uygun.

Evlâd (a.i. veled'in c.): 1. Çocuklar. 2. [Türkçe'de müfred olarak kullanılır] oğul; kız; çocuk. 3. Sülâle, nesil.

Evşâf (a.i. vaşf'ın c.): Sıfatlar, kaliteler.

Evtâd (a.i. veted'in c.): Ağaç veya demir kazıklar, direkler.

Eymen (a.zf. yüm'n'den): 1. Sağ taraftaki. 2. s. En yümünlü, hayırlı; tâlihli, kutlu. Vâdi-i Eymen: Hz. Mûsâ Peygamber'in Tur dağında, Tanrı tecellîsine mazhar olduğu yer.

Eyn (a.i.): 1. Zaman,an. 2. Yorgunluk. 3. e. Nerede.

Eyvân (f.i.): 1. Büyük sofa, divanhane, salon. 2. Kemerli yüksek bina, oturacak yüksek yer, köşk. 3. Çardak. [Arapça'sı : "iyvân"dir].

Ez (f.e.): "den, dan" manasına gelir.

Ez - cümle: Bu arada, başlıca, *özellikle

Ez - dil: Gönülden

Ez - kazâ: Kazârâ

Ezvâc (a.i. zevc ve zevce'nin c.): Kocalar, eşler, çiftler, kadının veya kadının eşleri. ["zevce"nin c. Olarak "zevcât" kelimesi daha çok kullanılır].

F

Fağl (a.s.c.: fuğül): 1. Fazla, ziyâde, artık, bâki. 2. Fazlalık, üstünlük. 3. i. İyilik, fazîlet, erdem, lütuf. 4. i. İki sayının birbirinden olan farkları.
Fağl-ı Haqq (ile): Allâh'ın inâyeti (ile).

Fâhir, fâhire (a.s. fahr'den): 1. Fahreden, onurlu, şanlı, şerefli. 2. Mükemmel. 3. Kıymetli, değerli. 4. Erkek ve kadın adı.

Fağd (a.i.): Yokluluk, bulunmama.
Fağd-ı nağd : Para yokluğu.

Fağır (a.s. faqr'den. c.: fuğarâ'): 1. Zengin olmayan, yoksul, parasız, züğürt. 2. Dilenci. 3. Zavallı, biçâre, âciz. 4. Alçakgönüllülük göstererek "ben" manasına gelir. 5. Hindistan'da kendi kendilerine türlü eziyetler yapmaya alışmış olan dervişler.

Fağr (a.i.): Fakirlik, yoksulluk, muhtaçlık, züğürtlük.

Farđ (a.i.c.: fūrūd): 1. Bir netice elde etmek için ihtimali veya gerçek olarak kabul edilen bir tahminde bulunma, sayma, tutma, bir husûsu bir dâvâya mevzû ve asıl kılma : "beni burada yok farzedin". 2. Allâh'ın işlenmesi kat'î olarak lüzumlu, terki günah olan emirleri. [namaz; oruç; hac; zekat gibi]. 3. s. Zarûrî, lüzumlu, gerekli : "onu ziyaret etmek farz oldu".

Farğ (a.i.c. furûğ): 1. Ayrılık, başkalık; iki veya daha çok şey arasındaki ayrılık. 2. Ayırma, ayrılma, seçilme.

Fâsid, fâside (a.s. fesâd'dan. c.: fesede): 1. Kötü, fena; yanlış, bozuk. 2. Münâfik, fesat çıkaran.

Faşl (a.i.c.: füşül): 1. Ayrıntı; ayırma, ayrılma; kesme; kesinti; bölüm. 2. Halletme, neticelendirme. 3. Aleyhte bulunma, adam çekiştirme. 4. Bir kitabın bahlca bölüntülerinden her biri. 5. ed. Kelimeler, terkipler ve cümleler arasında bağlantı edâtı bulunmadan yazı yazma usûlü. 6. müz. Bir defada çalınan peşrev, şarkı vesâirenin hepsi. 7. Tiyatro oyununun bahlca kısımlarından her biri. 8. Dört mevsimden her biri. 9. a) bir bestekârın aynı makamdan bestelediği iki beste ile iki semâî; b) geniş manasıyla Türk müziğinde klasik bir konser programı. 10. İki sathın (*düzey) birleşmesinden meydana gelen çizgi. 11. anat. Mafsal, vücudun oynak yerleri.

Fehvâ (a.i.c.: feḥâvî): Mânâ, anlam, mefhum, kavram.

Fehvâsınca (a.t.zf.): Uyarınca, sözü gereğince.

Felek (a.i.c.: eflâk, fülük): 1. Gökyüzü, semâ.
Felekü'l – Eflâk : 1. Evvelce, gök bilgisiyle uğraşan alimlere göre dokuzuncu kat gök. 2. Âlem, dünyâ. 3. Tâlih, baht, kader. 4. Askerî müzikte bir zilli âlet. 5. Eskilerin inanışına göre, her seyyâreye [gezegen yıldız] mahsûs bir gök tabakası. 6. Yuvarlak kütük, kızak.

Fenâ' (a.s.): 1. Yok olma, yokluk, geçip gitme ["bulmak" fiili ile kullanılır]. "beğâ"nın zıddı. [tasavvufta maddî varlıktan sıyrılıp Hakk'a ulaşma]. 2. s. Kötü, iyi olmayan, uygunsuz [olan] : Fenâ şey, fenâ adam, fenâ söz.

Fenn (a.i.c.: fūnūn): 1. Nevi, çeşit, sınıf, tabaka, türlü. 2. Hüner, marifet, sanat, ilim.

Ferâset (a.i.): Anlayışlılık, çabuk sezîş. [aşl "firâset"tir].

Ferc (a.i.c.: fūrūc): 1. Aralık, yarık, çatlak. 2. Dışilerde tenâsül âleti, avret, utyeri, edep yeri.

Ferîdūn – fer (f.b.s.): Feridun gibi şanlı.

Ferḳad (a.i.): astr. Kuzey kutbuna yakın ve Küçükayı kümesine tabi iki parlak yıldızdan ("Dübb" ve "Merak") her biri olup, buldukları yerden doğup batarlar. (Bu yıldızlardan ikisine birden "ferkadân" denilir.)

Fersaḥ (a.i.): 1. Muhtelif mesâfelere tekâbül eden değerde bulunan bir uzunluk ölçüsü. 2. Üç millik bir mesâfe [denizde].

Feth (a.i.c.: fütüh; c.c.: fütühât): 1. Açma, açılma. 2. Başlama. 3. Kuşatma, zaptetme. 4. Bir harfin üstün, [e] olarak okunması.

Fısk (a.i.c.: fusuḳ): 1. Hak yolundan veya hak yoldan çıkma, Allâh'a karşı isyan etme. 2. Sefâhete dalma. 3. Hâinlik. 4. Dinsizlik, ahlâksızlık.

Fiḡân (f.i.): İstirap ile bağırıp çağırma, inleme.

Fi'l – ḥaḳıḳa (a.zf.): Hakikatte, hakikaten, gerçekten, doğrusu.

Fitne (a.i.c.: fiten): 1. Belâ, mihnet, sıkıntı. 2. Ayartma, azdırma. 3. Fesat, ara bozma, karışıklık, ihtilâl. 4. Dinsizlik, cânilik. 5. Cezâ. 6. Delilik. 7. Güzel yüz, güzel göz; güzel kadın. 8. Ara bozan, karıştırıcı. 9. Köpek yavrusu.

Fuḥş (a.i.c.: fuḥûş; c.c.: fevâḥiş): 1. Haddini aşma. 2. Kötülük, namusa aykırı hareket, orospuluk.

Fuḳarâ' (a.s. faḳîr'in c.): Fakirlar, yoksullar.

Fürce (a.i.): 1. İki şey arasındaki açıklık, yarık, aralık. Fürce-i dîvâr : Duvar yarığı. 2. Güzel manzara. 3. Şiddetten kurtulma. 4. Vakit, fırsat.

Fürûş (a.i. ferş'in c.): Döşemeler.

-fürûş (f.s.): satan, satıcı.

Azamet-fürûş: Büyüklük satan.

Fütür (a.i.): 1. Zayıflık, gevşeklik, bezginlik, usanma, usanç, bıkmak. 2. Keder, ümitsizlik. Bilâ-fütür: Korkusuzca, aldırmayarak, pervâsızca, bezmeksizin.

G

- Ġaddār (a.s. ġadr'dan): 1. Çok gadreden, zulmeden, hain, merhametsiz, kıyıcı. 2. Çok pahalı mal satan, soyucu (tüccar).
- Ġađüb (a.s. ġađab'dan): 1. Kızgın, öfkeli, hiddetli. 2. Kükremiş.
- Ġāh, geh (f.e.): 1. Zaman bildiren edat.
Seher-ġāh: Seher vakti. 2. Yer bildiren edat.
Secde-ġāh: Secde yeri. 3. zf. Ara sıra, kimi, bazı.
Ġāh ü bī-ġāh: Vakitli vakitsiz, sıralı sırasız.
- Ġāhī (f.zf.): (bkz. gehī).
- Ġalebe (a.i.): 1. Gâlip gelme, yenme, üstünlük. 2. Çokluk, kalabalık. 3. s. Zapt olunmayacak derecede azgın.
- Ġālibā (a.zf.): Sağlam bir ihtimale göre, görünüşe göre, belki.
- Ġam(m) (a.i.c.: ġumüm): Keder, tasa, kaygı, dert.
- Ġamz (a.i.): 1. Kaşla, gözle işaret, göz kırpma. 2. Münafıklık etme, koğulama.
- Ġār (a.i.): 1. Mağara, in.
Yār-ı ġār (mağara dostu): Hz. Ebûbekir; mec. Çok vefâlı, çok sâdik arkadaş.
2. Defne ağacı.
- Ġarađ (a.i.c.: aġrāđ): 1. Hedef, gaye, maksat, meyil, istek. 2. Gizli düşmanlık, kin, kötü niyet.
- Ġarġ (a.i.): 1. Suta batma; batma; batırma. 2. Boğulma, boğma.
- Ġavġā (f.i.): 1. Kavga, dövüşme, vuruşma; gürültü. 2. Harp, savaş.
- Ġavş (a.i.c.: aġvāş): 1. Yardım, muâvenet. 2. Yardım istemek için bağırma, medet.
3. s. Yardımcı, imdâda yetişen. [Allâh'ın velîleri, uluları hakkında kullanılır].
Ġavş-i a'zam: Tarîkat kurucusu. [tahsîsen Abdülkâdir-i Geylânî hakkında kullanılır].
- Ġâyât (a.i. ġāye, ġāyet'in c.): (bkz. ġāye).
- Ġayb (a.s.c.: ġuyüb): 1. Gizli olan, göze görünmeyen şey, kayıp. 2. Belirsiz, bilinmeyen şeyler.
Ricâl-i ġayb: Her devirde bulunan ancak herkes tarafından görülmeyen ve Allâh'ın emirlerine göre insanları idâre etmeye çalışan kutsal kimseler.
- Ġaybet (a.i.). (bkz. ġybet).
- Ġāye (a.i.c.: ġāyât): Maksat, meram, netice, son; hedef.
- Ġāyet (a.i.c.: ġāyât): 1. Nihâyet, uç, son. 2. zf. Çok, fazla, son derece.
- Ġayr (a.s.c : aġyār): 1 . Ayır, başka, özge, artık, diğer, değil. 2. Yabancı, bildik olmayan.
3. e. Arapça sıfatların başında nefî edâtı olan "-sız", "değil" manasına gelir.
- Ġayret (a.i.): 1. Çalışma, çabalama. 2. Kıskanma, çekememe. 3. Aziz ve kutsal bir şeye tecavüz edildiğini görmekten doğan asîl, temiz duygu.
- Ġazā' (a.i.c.: ġazavât): Din uğruna savaş.

Gedā (f.s.c.: gedāyān): Dilenci, yoksul.

Bāy u gedā: Zenginle fakir.

-geh (f.e.): “-gâh” kelimesinin hafifletilmiş [daha çok nazımda kullanılır, zaman ve mekân eki olarak kullanılır].

Geh (f.zf.): Bâzan, ara sıra.

Gehî (f.zf.): Bazen, arasıra.

Gerdān (f.s.): Dönücü, dönen.

Ser – gerdān: Serseri, yersiz, yurtsuz sefil.

Gerdūn (f.s.): 1. Dönücü, dönen, devreden. 2. i. Felek, dünya, semâ.

Ġıbb (a.e.): 1. Son. 2. –den, –dan sonra.
Ġıbb-ed-duâ’: Duâdan sonra
Ġıbb-et-tahkîk: Tahkîkten sonra.

Ġılzet (a.i.): Galizlik, kalınlık, kabalık, sertlik.

Ġıybet (a.i.): 1. Kaybolma 2. Aleyhinde bulunma, arkasından söyleme, çekiştirme, dedikodu yapma.

Ġübār (a.i.): 1. Toz.
Ġübār-ı hâtır: Keder, elem. 2. g.s. bir yazı sitili. (“Ġübār” mecâzen “esrār” manasına da gelir.

Ġüft (f.i.): 1. Söz, lâkırdı. 2. Dedi, söyledi.

Ġüftār (f.i.): Söz.

Ġüfte (f.s.): 1. Söyleniş, söylenmiş. 2. müz. Bir söz eserinin bestelenmiş bulunan manzum sözleri.

Ġüh (f.i.): Pislik, necâset.

Ġüm-râh, Ġüm-reh (f.b.s.): 1. Yolunu şaşırması, doğru yoldan ayrılmış. 2. Bol, gür.

Ġün (f.s.): 1. Renk.

Ġül-gün: Gül renkli. 2. i. Gidiş, tarz, sıfat.

Ġünâ-gün (f.zf.): Renk renk, türlü türlü; alaca.

Ġüne (f.i.): Türlü, güdüş, tarz, yol; sıfat. (bkz. Ġün).

Düne-güne (f.zf.): Rengârenk, türlü türlü.

Ġurre (a.i.c.: Ġurer): 1. Aklık, parlaklık. 2. Atın alnındaki beyazlık, akıtma. 3. Arabî ayın birinci gecesi ve günü.

Ġurre-i muhârrem: Muharrem ayının ilk günü ve gecesi.

Ġürüb (a.i.): 1. Bir gök cisminin batıda görünmez olması, batması.
Ġürüb-i şems: Güneşin batması. 2. [Ġarb’ın c.].

Ġüş (f.i.): 1. Kulak. 2. İşitme, dinleme.

Ġüşe (f.i.): Köşe, bucak.

Ġüşe-i çeşm: Göz ucu.

Gürüh (f.i.): Cemâat, bölük, takım.

Gürüh-i eşkiyâ': Eşkiya gürûhu, takımı.

Güstâh (f.s.): Küstah, hayasız, arsız, edepsiz, saygısız.

Güzâr (f.i.): 1. Geçme, geçiş. 2. s. Geçirici, geçiren. [bileşik sıfat olduğu zaman].

Dem-güzâr: Vakit, zaman geçiren. 3. s. Beceren, ödeyen, yapan.

Maşlahat-güzâr: (iş yapan, beceren): elçi, sefir.

H

Ḥabbe (a.i.c.: ḥabbât, ḥubeb): Buğday, arpa ve sâire gibi ufak ve yuvarlak olan şeyler, taneler.

Ḥabiş (a.i. ḥubş'dan. c.: ḥabeşe, ḥabişîn, ḥabişûn, ḥabeşâ): Kötü, alçak, pis, soysuz.

Ḥâdiş (a.s. hudûş'den): 1. Hudûş eden, çıkan, meydana gelen. 2. Yeni, yeni çıkan.

Ḥafî (a.s. ḥafâ'dan. c. ḥafıyyât): Gizli, saklı.

-ḥâh (f.s.): "isteyen, ister" mânâsında kelimelere takılır.

Bed-ḥâh: Kötülük isteyen.

Hayırûḥâh: Üyülük isteyen.

Ḥâil (a.s. ḥavl'den : 1. İki şey arasında veya bir şey önünde perde olan, mani olan, arayı kapayan, engel. 2. fiz. Ekran.

Ḥakâyiğ (a.i. ḥakîğat'in c.): Doğru olan asıllar, şüphesiz bulunan şeyler, hakîkatler, gerçeklikler.

Ḥakâyiğ-i eşyâ: tas. İmânı bütün olan kimselere göre bunun hâriçte vücûdu vardır, hiç olmazsa bir kısmına insanın ilmi ve idrâki taalluk eder.

Ḥakem (a.i.): 1. İki hasım tarafın, aralarındaki anlaşmazlığı halletmek üzere, hâkim olarak seçtikleri kimse. 2. Futbol, güreş, boks ve sâir spor oyunlarını başından sonuna kadar idâre eden kimse.

Ḥâk-râh (f.b.i.): Yol toprağı.

Ḥâl (a.i.c.: aḥvâl): Annenin erkek kardeşi, dayı.

Ḥâl (f.a.i.): Vücutta husûle gelen ben, nokta.

Ḥâl-i siyâh: Kara ben.

Ḥalâ' (a.s.): 1. Boş. 2. i. Ayakyolu.

Ḥalâş (a.i.): Kurtulma, kurtuluş.

Ḥalef (a.i.): 1. Babadan sonra kalan oğul. 2. Memurlukta, birinden sonra gelip onun yerine geçen kimse.

Halef ü selef: 1) Sonra gelen ve önceki kimse. 2) Baba ile oğul.

Ḥalel (a.i.): 1. İki şey aralığı, boşluk. 2. Bozma, bozukluk, eksik.

Ḥalvet (a.i.): 1. Yalnız, تنها kalma, tenhaya çekilme, tenhalık. 2. Tenha yer. 3. Hamamın sıcak bölmesi.

Ḥalvet-ḥâne (a.f.b.i.): Dinlenme yeri; yalnız başına oturulup ibadetle vakit geçirilen yer.

Ḥâm (f.s.): 1. Pişmemiş, olmamış, çiğ. 2. İşlenmemiş, üzerinde çalışılmamış. 3. Boş, nafîle, beyhude. 4. Terbiye, tecrübe görmemiş, acemi [kimse].

Ḥâmî (a.s.c.: ḥumât): 1. Himâye eden, koruyan, koruyucu, sâhip çıkan, gözeten. 2. i. Erkek adı. [müen. "ḥamiye" dir].

Ḥâmiş (a.i.): Mektubun altına ilâve edilen yazı. (bkz. ḥâşiye).

Ḥammâm (a.i.): Hamam, banyo.

Ḥamr (a.i.): Şarap.

Ḥān (f.i.c.: hānān): Hükümdar, hākān.

Ḥāne (f.i.): 1. Ev. 2. Bir şeyin bölündüğü, ayrıldığı kısımlardan her biri. 3. mat. Basamak. 4. Hayâlî me'vâ. 5. müz. Türk müziğinde bir müzik parçasının teşkil edilmiş olduğu lâhni topluluklara verilen bir ad. 6. Halk şâirlerinin beyte verdikleri ad.

Ḥār (f.i.): Diken.

Ḥarāb (a.s.): 1. Yıkık, viran. 2. Geçkin, sarhoş. [müen. "ḥarābe" dir].

Ḥarābāt (f.i. ḥarābe'nin c.): 1. Harabeler, viraneler. 2. Meyhaneler. [Birinci manası bizde kullanılmaz].

Ḥarābātī (f.i.c.: ḥarābātīyān): 1. Harabata mensup olan, vaktini meyhanede geçiren. 2. s. süflî, pejmürde [adam].

Ḥarāmī (a.i.): 1. Haram yiyen. 2. Yol kesen, eşkıya, hırsız, haydut, uğru.

Ḥarb (a.i.c.: ḥurūb): Cenk, kavga, dövüş, savaş.

Ḥāricī (a.s.): 1. Hārice, dışarıya mensup, h'ariçe ile ilgili. 2. tar. Vaktiyle Hz. Ali'ye isyan eden cemâat fertlerinden her biri.

Ḥāşş (a.s.c.: ḥavāşş): 1. Mahsus, *özel. 2. Hüküdarın kendine mahsus olan. 3. Saf, halis. 4. tar. Osmanlı İmparatorluğu'nun eski devirlerinde, devletin büyüklerine ayrılan ve yıllık geliri yüz bin akçadan yukarı olan arâzi.

Ḥaste (f.s.c.: ḥaste-gān): Hasta, rahatsız, sayrı.

Ḥāşā (a.e.): Asla, katiyen, hiçbir vakit, Allāh göstermesin, uzak olsun.

Ḥāşīye (a.i.c.: ḥavāşī): 1. Kenar, pervaz, bir kitabın sayfeleri kenarına veya altına yazılan yazı. (bkz. hāmīş). 2. Bir eserin metnini şerh veya îzah eden kitap.

Ḥaşmet (a.i.): 1. "haşem"de meydana gelen büyüklük, heybet. 2. Saygıdan dolayı çekinme. 3. Nezaket 4. Hiddet, kızgınlık. 5. Alçak gönüllülük

Ḥaṭā' (a.i.): 1. Yanlış; yanlışlık; yanılma. 2. Günah. 3. Kabahat, kusur.

Ḥātem (a.i.): 1. Mühür, üstü mühürlü yüzük. 2. En son.

Ḥāṭır (a.i. ḥuṭūr'dan): 1. Zihin, fikir. 2. Keyif, hal. 3. Gönül. 4. tas. Kalbe gelen mânevî hitap.

Ḥāṭıra (a.i. ḥuṭūr'dan c.: ḥāṭırāt): Hatıra gelen, hatırda kalan şey, andaç.

Ḥātūn (a.f.c.: ḥavātīn): Kadın.

Ḥavāss (a.i. hāsse'nin c.): ḥasseler, duygular.

Ḥavāssı ḥamse-i zāhire (dıştaki beş duygu): Görme, işitme, tatma, koklama, dokunma.

Ḥāy (f.n.): Vay!, Eyvah!

Ḥayālāt (a.i. ḥayāl'in c.): Hayaller, hulyâlar.

Ḥaybet (a.i.): Mahrum ve me'yus olma, mahrumluk.

- Ḥayf, ḥayfā (a.e.): 1. Haksızlık, cevir, zulüm. 2. Yazık ki, heyhat, vah!.. 3. İlenç, ah, beddua.
- Ḥayr (a.i.) . İyilik; iyi, faydalı iş; fayda.
- Ḥayr (a.s.): İyi, faydalı, hayırlı, yarar.
- Ḥayvānāt (a.i. ḥayvān'ın c.): Hayvanlar.
- Ḥazer (a.i.): Sakınma, kaçınma, korunma, çekinme.
El-ḥazer: Sakın!
- Heder (a.i.): Boşa gitme, yok yere giden şey.
- Hemān (f.zf.): 1. Hemen, derhal, o anda, çarçabuk. 2. Öylece, böylece.
- Heme (f.s.): Cümle, hep, bütün.
- Hemz (a.i.): 1. Sıkma (parmaklarla). 2. Dürtme. 3. Isırma. 4. Yere çalma.
- Hestī (f.i.): Vār olma, varlık.
- Heybet (a.i.): Korku ile saygı duygularını birden uyandıran hal veya gösteriş.
- Heyülā' (a.i.): 1. Madde. 2. (eski fels.) bütün cisimlerin ilk maddesi olarak var sayılan madde. 3. Zihinde tasarlanan şey. 4. tas. Rūh-i a'zam. 5. Eşyanın gerçek olan kısmı. 6. Ehemmiyetsiz, küçük şey.
- Hezār (f.i.c.: hezārān): 1. Bülbül. 2. s. Bin. 3. s. Pek çek.
- Hezl (a.i.c.: hezliyyāt): 1. Eğlence, alay, şaka, latife. 2. ed. Meşhur ve yaygın bir nazım vezni ve kafiyesi taklit edilmek suretiyle latife tarzında nazım yazma; bu tarzda yazılan nazım. (bkz. tehzil).
- Ḥıkd (a.i.c.: aḥkad, ḥuḳud): Kin tutma, öç almak için fırsat bekleme.
- Ḥırş (a.i.): 1. Öfke, kızgınlık. 2. Azgınlık. 3. Sonu gelmeyen arzu, istek.
Ḥırş-ı māl : Mala olan düşkünlük.
- Ḥıyām (a.i. ḥayme'nin c.): Çadırlar.
- Hızr. Hızır (a.h.i.): İçenlere ölmezlik veren âb-ı hayat'ı içmiş bulunan ve kul sıkıldığı zaman imdâdına yetişmekle meşhur olan peygamber.
- Ḥilāf (a.i.): 1. Karşı, zıt. 2. Yalan.
- Ḥile (a.i.c.: ḥiyel): Oyun, aldatma, dubârâ. [Arapça'da asıl manası "çâre"dir].
- Ḥill (a.s.): 1. Helâl, şerâfâtçe yapılmasına izin verilmiş. 2. Hac zamanında Mekke dışında echrâma girilen yerin dışında bulunan sâha.
- Ḥilm (a.i.): İnsanın tabiatında olan yavaşlık, yumuşaklık.
Ḥilm-i ḥimārī : Aşırı derecede yavaşlık ve yumuşaklık ki makbul sayılmaz.
- Himem (a.i. himmet'in c.): 1. Gayretler, emekler, çalışmalar, yüksek irâde. 2. Ermiş olanların tesirleri.
- Himmet (a.i.c.: himem): 1. Gayret etmek, çalışma, çabalama. 2. Yüksek irâde. 3. Ermiş kimsenin te'sîri.
- Ḥīn (a.i.c.: aḥyān): An, zaman, vakit, sıra.

Hişâr (a.i. haşr'dan): 1. Kuşatma, etrafını alma. 2. Kale, etrâfi istihkamlı kale, bent.

Hişşe (a.i.c.: hışaş): Pay, nasip.

Hiżlân (a.i.): Muâvenetsiz, yardımcısız; kimsesiz, yalnız başına kalıp sefil, zelif olma.

Höd (f.zm.): 1. Kendi. 2. i. baş zırhı, miğfer.

Höd – bîn (f.b.s.): Kendini beğenmiş, bencil.

Höd – fūrūş (f.b.s.): Kendini satan, kendini medheden, övüngen.

Höd – nümâ (f.b.s.): Gösterişe meraklı olan.

Höd - pesend (f.b.s.): Kendini beğenen.

Höd – rā, Höd – rāy : Bildiğinden şaşmayan.

Hokka – bāz a.b.i.): 1. Hokkabaz. 2. Oyunbaz, hilekâr, hileci.

Höş (f.s.): 1. Güzel, iyi. 2. Tatlı.

Höşnümâ (f.b.s.): Güzel görünen.

Hubb (a.i.): Sevgi.

Hüd (f.i.): Zırh başlık, miğfer.

Hüdâ (f.h.i.): Tanrı.

Hüd'a (a.i.): Aldatma, oyun, hîle, dalavere, düzen, dek.

Hüdüd (a.i. hadd'in c.): Sınırlar, uçlar, bucaklar.
Hüdüd-i şer'îyye: Şer'î hadler, muayyen suçlara karşılık tatbik edilen.

Hüdür (a.i.): 1. Hazır bulunma. 2. Rahat.

Huff (a.i.): 1. Abdest alırken üzerine meshedilebilen, çizme, mest, çedik gibi ayakkabı.
2. Deve tabanı. 3. Deve.

Hulâşa (a.i.): 1. Bir şeyin, bir sözün özü (*özet). 2. Hesap bilânçosu.

Hulf (a.i.): Verdiği sözü tutmama, üzerinde durmama.
Hulf-ı va'd: Va'dini yerine getirmeme, verdiği sözü tutmama.
Hulf-i yemin: Yemini bozma.

Hulül (a.i.): 1. Gelip çatma. 2. Girme. 3. Yanaşma. 4. Geçme.

Hulülî (a.s.): 1. Hulüle ait olan. 2. i. Tanrılığın tecessümü inancında bulunan kimse.

Hulüliyye (a.i.): Allâh'ın bazı cisimlere yerleşmesi *inancında bulunma.

Hür (a.i. ahver ve havrâ'nın c.): 1. Âhû gözlüler, gözlerinin akı karasından çok olanlar.
2. (c. hüriyân) cennet kızları, hüriler.

Hurûfî (a.s.): 1. Huruf bilgisi ile ilgili olan. 2. tas. Allâh'ın kelim suretinde tecellisine ve harflerle belirtilmesine inanan.

Hurûfiyye (a.i.): Fazlullahi Hurufi'nin . harflerin esrarına dair nazariyesini kabul eden tarikatlar ve sâlikleri.

Huşüşâ (a.zf.): Başkaca, ayrıca (bkz. huşüşen)

Huşüşen (a.zf.): Husûsî olarak, hele, ayrıca.

Hüş (f.i.): 1. Akıl; fikir; şuur; us. 2. Ölüm. 3. Zehir.

Ĥutût (a.i. ĥatt'ın c.): 1. Çizgiler. 2. Yazılar. 3. Yollar.

Ĥüy (f.i.): Tabiat, mizaç, ahlak, âdet.

Ĥüy-ı bed: Fenâ huy.

Ĥüy-gerde: 1. Terlemiş. 2. Alışmış, adet edinmiş.

Ĥüy, ĥöy (f.i.): Ter.

Ĥücre (a.i.c.: ĥücerât, ĥücürât, ĥücrât): 1. Göz, odacık.

Ĥücre-i Sa'âdet: Hz. Muhammed (sav)'in makâmı.

2. biy., bot., zool. Canlı varlıkların (dokuların, organların) en küçük yapısı.

Hüdâ (a.i.): 1. Doğru yol gösterme. 2. Kur'ân-ı Kerîm.

Ĥükm (a.i.c. . aĥkâm): Hüküm, emir, *komuta.

Hümâyün (f.s.): 1. Mübarek, kutlu. 2. Padişaha ait.

Otağ-ı hümâyün : Padişah çadırı.

Hümüm (a.i. hemm'in c.): Gamlar, kederler, tasalar, kaygılar.

Ĥürmet (a.i.): 1. Saygı. 2. Haramlık.

Ĥüsr (a.i.): Zarar, ziyan, kayıp.

Ĥüsrân (a.i.): 1. Zarar, ziyan. 2. Beklenilenin elde edilmemesi yüzünden duyulan acı, yokluk, mahrumiyet acısı.

Hüviyyet (a.i.): 1. Mahiyet, hakikat, asıl. 2. müz. Bir makamın dizisindeki seslerden ver birinin tîz ve pest taraflarında bulunan seslere nisbetiyle sınırlanmış şahsiyetidir.

I

‘Irķ (a.i.c.: ‘urūķ): 1. Kōk, asıl. 2. Damar. 3. Nesil, zürriyet, sülâle, soy.

‘Işâm (a.i.): Göze çekilen sürme.

Isķât (a.i. sūkūt’dan. c. ıķâtât): 1. Düşürme, düşürülme. 2. Yok etme. 3. Hükümsüz bırakma. 4. Ölünün azapsız kalması için dağıtılan sadaka.

Işılâh (a.i. şulh’den c.: ışılâhât): İlim sözü, tabir, terim.

Işılâhî, ışılâhiyye (a.s.): Istılaha mensup, ıstılahla ilgili.

‘Işķ (a.i.): (bkz. aşķ).

‘İbādāt (a.i. ‘ibādet’in c.): (bkz. ‘ibādet).

‘İbādet (a.i.c.: ‘ibādāt): Allāh’ın emirlerini yerine getirme, tapma, tapınma.

‘İbārāt (a.i. ibāre’nin c.): Cümleler, paragraflar; bir metinden çıkarılmış olan satırlar.

İcād (a.i.): 1. Vücuda getirme, getirilme. 2. Yeniden bir şey çıkarma. 3. ed. Yeni bir fikri, yeni bir mevzûu zihinde bulma.

İclāl (a.i. celāl’dan): 1. Büyültme, saygı gösterme, ikrām. 2. Büyüklük, kudret ve kuvvet. 3. Kadın adı.

İcmā‘ (a.i. cem’dan): Dağınık şeyleri biraraya getirme, toplama.
İcmā-i ümmet: Büyük fakihlerin dinle ilgili bir mevzûda birlik olmaları; mec.
Bütün halk.

İdāfet (a.i.c.: idāfāt): 1. İki şey arasındaki bağ, ilgi. 2. gr. İsim *tamlaması, isim takımı.

İfhām (a.i. fūhūm’dan): 1. Ağız açtırmama, susturma. 2. Bir münakaşada, karşısındakini cevap veremeyecek hale getirme.

İfnā‘ (a.i. fenā’dan): 1. Yoketme, tüketme. 2. Malı yersiz sarfetme.

İfsād (a.i. fesād’dan): 1. Fesada uğratma, uğratılma, bozulma. 2. Kargaşalık çıkarma, düzensizlik meydana getirme.

İftihār (a.i. fahr’dan): 1. Öğünme, koltuk kabartma. 2. Şeref, şan.

İftirāk (a.i. fark’dan): 1. Ayrılmaya, dağılma; perîşan olma. 2. Ayrıklık, hicrân.

İhlāş (a.i. hulūş’dan. c.: ihlāşāt): 1. Halis, temiz, doğru sevgi. 2. Gönülden gelen dostluk, samimiyet, doğruluk, bağlılık.

İhsān (a.i. hasen’dan. c. İhsānāt): 1. İyilik etme. 2. Bağış, bağışlama. 3. Verilen, bağışlanan şey. 4. Lütuf, iyilik. 5. Erkek ve kadın adı.

İhtilāf (a.i. hilāfet’dan. c. ihtilāfāt): Ayrıklık, uymayıp, uymama, anlaşmazlık, aykırılık.

İhtiyār (a.i.): 1. Seçme, seçilme. 2. Katlanma. 3. Kendi arzusuyla hareket etme. 4. s. Yaşlı [kadın, erkek].

İhtiyārī, ihtiyāriyye (a.s.): Red veya kabûlü isteğe bağlı, bırakılmış olan, “mecburi”nin zıddı.

İkāmē (a.i. kıyām’dan): 1. Oturma. 2. kaldırma; ayakta durdurma. 3. Meydan okuma.

İkbāl (a.i. kabûl’dan): 1. Birine doğru dönme. 2. Baht, tâlih. 3. İşlerin yolunda gitmesi; bahtlı, saâdetli, mutlu olma. 4. Arzu, istek. 5. (eskiden) sarayın haremde pâdişahın eşi, gözdesi olmaya namzet câriye. 6. Erkek veya kadın adı.

İkdām (a.i. kadem’dan. c.: ikdāmāt): 1. Gayret ve sebatla çalışma, devamlı çalışma. 2. İlerleme.

İkfār (a.i. küfr’dan): Birisine kâfir deme, denilme.

İktidā‘ (a.i. kıdve’dan): Tâbî olma, uyma.

- İktidâ' (a.i. kaďâ'dan): 1. Lâzım gelme, gerekme. 2. Lâzım getirme, gerektirme. 3. İhtiyaç, gereklik. 4. İŖe yarama.
- İktifâ' (a.i. kifâyet'den): Yeter bulma, aza kanaat etme, *yetinme.
- İlhâd (a.i.): 1. Gerçek inançtan dönme, cayma. 2. Allâh'ın varlığına, birliğine inanmama, dinsizlik. 3. fels. Tanrı tanımazlık.
- İlhâm (a.i.c.: ilhâmât): 1. Allâh tarafından insanın gönlüne bir Ŗey doğdurulma. 2. Peygamberlerin kalbine gelen ilâhî düşünceler. [bazan vahî manasına da gelir]. 3. Gönüle doğan Ŗey. 4. İçe, gönüle doğma.
- İllet (a.i.c.: 'ilel): 1. Hastalık, sakatlık. 2. Sık sık tepen hastalık. 3. Sebep. 4. Gaye, hedef. 5. mant. *neden. 6. (a.gr.): Bir kelimenin kendi harfleri arasında hurûf-i 'illetden (elif, vâv, yâ) biri bulunması.
- İltifât (a.): 1. Yüzünü çevirip bakma. 2. Dikkat. 3. Hatır sorma, gönül alma. 4. Sözü başka bir Ŗahsa çevirme.
- İlzâm (a.i.c.: ilzâmât): Cevap veremez hale getirme, susturma.
- İmâd (a.i.): Direk, dikme, sütun.
- İmâte (a.i. mevt'den): Öldürme, yok etme.
- İmtilâ' (a.i. melâ'dan): 1. Dolgunluk. 2. Kan toplanma, kan durma.
- İn (f.s.): Bu.
- İnâd (a.i.): İsrar, ayak direme, dediğinden vaz geçmeme.
- İnâyet (a.i.): 1. Dikkat, gayret, özenme. 2. Lütuf, ihsan, iyilik.
- İnd (a.i.): 1. Yan, taraf; yön, kat. 2. e. Yanında, göre, düşüncesine göre. 3. e. Olunca, olduğu halde. 4. İnd - et - tahkîk: Tahkîk sonunda.
- İnhina: El - etek öpme, selâm verirken eğilme.
- İnkırâd (a.i.): Bir kalabalıktan, bir bütünden tek kiŖi kalmayacak Ŗekilde tükenme, bitme.
- İnkisâr (a.i. kesr'den): 1. Kırılma. 2. Gücenme. 3. Bedduâ, ilenç. 4. fiz. Kırılma.
- İnsân (a.i.): 1. Adam. 2. İyi, olgun, vicdanlı adam. 3. İnsânü'l - 'ayn: hek. Gözbebeği.
- İntifâ' (a.i. nef'den. c.: intifâ'at): Menfaatlenme, faydalanma.
- İntihâ' (a.i. nihâyet'den): 1. Nihâyet bulma, sona erme. 2. Bitme, tükenme. 3. Nihâyet, son.
- İnzâl (a.i. nezl'den. c.: inzâlât): 1. İndirme, indirilme. 2. Tanrı buyruklarının Peygamber'e gökten inmesi. 3. fizy. Uykuda düş azması, men'i boşalması.
- İ'râb (a.i.): 1. Düzgün konuşma ve hakîkati belirtme. 2. a. gr. Arapça kelimelerin sonlarındaki harf veya hareketin deđiŖmesi. 3. Bu deđiŖikliđi öğretme bilgisi.
- İ'râd (a.i.): 1. Yüz çevirme, başka tarafa dönme. 2. Çekinme, sakınma.
- İrâdet (a.i.): 1. İrade, dileme. 2. Gönül isteği.
- İrâe (a.i. rü'yet'den): Gösterme, tâyıf etme. 3. İrâe-i Ŗarîk: Yol, usül gösterme.

İrşād (a.i. rüşd'den. c.: irşādāt): 1. Doğru yolu gösterme, uyarma. 2. tas. İrfan sahibi birinin, bir kimseye tarikatı ve Tanrı yolunu göstermesi.

İrte : bk. Erte.

İrtidā' (a.i. rıdā'dan): 1. Beğenme, seçme. 2. Râzı olma, uygun bulma.

İskender (h.i.): Makedonya kralı Phylippe'in oğlu olup, Aristo'dan ders almış ve yirmi yaşında hükümdar olmuştur. Divan Edebiyatı'nda İskender-i zü'l-Ķarneyn (=iki boynuzlu İskender), İskender-i Rumî, şeklinde geçer. Yunanistan'ı, İran'ı, bütün Anadolu'yu ve Mısır'ı, Hindistan'ı istflâ eden bu meşhur kumandan 33 yaşında ölmüştür. (m.ö. 356 – 323). [“Skender” şekli de kullanılır].

İsm (a.i.c.: esāmî, esmâ'): İsim, ad.

İsm-i fâ'il: gr. Kendisinden fiil, iş çıkan kimsenin sıfatı : “fâ'il, hâdim, sâim, kâtip...” gibi.

İsm-i mef'ûl: gr. Fâilin fiili, kendi üzerine geçen kelime : “mef'ûl, mağdûr, mahsûs...” gibi.

İşmet (a.i.): 1. Masumluk, günahsızlık, temizlik. 2. Haramdan, namusa dokunur hallerden çekinme.

İsti'âre (a.i.c.: isti'ârât): 1. Ödünç alma, birinden eğreti bir şey alma. 2. ed. Bir kelimenin manasını muvakkaten başka bir kelime hakkında kullanma. Meselâ bir askere “arslanım” denilmesi gibi.

İstiğrâĶ (a.i. ĶarĶ'dan): 1. Dalma, içine gömülme. 2. tas. Kendinden geçip dünyayı unutmama. 3. Boğulma. 4. gr. Arap dilinde “el” harf-i ta'rifinin isimleri umûmî hâle koyması. 5. ed. Fazla mübalaĶa.

İstiĶâre (a.i. Ķayr'dan): 1. Bir işin hayırlı olup olmayacağını anlamak üzere abdest alıp, duâ edip uykuya yatma. 2. Hayırlı olmayı arzu etme.

İstiĶlâf (a.i. Ķalf'den): Birinin yerine geçme.

İstiĶbâl (a.i. Ķabl'den): 1. gr. Gelecek zaman. 2. Birini karşılama, birine karşı çıkma [zıddı “teşyî'”].

İstimâ' (a.i. sem'den. c.: istimâ'ât): 1. Dinleme, dinlenilme, işitme, işitilme. 2. Dinleyip kabûl etme. 3. Kulak verip dinleme.

İstinâs (a.i. üns'den): 1. Alışma. 2. Ürkekliliği kalmama.

İş (a.i.): 1. Yaşayış, yaşama. 2. Ekmek, gıdâ. 3. Yaşama tarzı, zevk ve safâ. 'İş ü işret: Yiyip içip eğlenme, sefâhat.

İşâret (a.i. işâret'in c.): İşretler, alâmetler.

İşâret (a.i.c.: işâret): 1. Bir şeyi (kaş, göz, el, parmak, baş ile) gösterme. 2. İz, alâmet, nişan. 3. tas. Doğrudan doğruya değil de hatırlatmak nev'inden verilen emir.

İşbâ' (a.i. şib'den): 1. Karnını doyurma; karnı doyurulma. 2. fiz. Doyma. 3. ÇoĶalma, çoĶaltılma. 4. ed. Arap nazmında, vezin veya kâfiye zarûretinden dolayı kelimeye bir harf katma.

İştihâ' (a.i. şehvet'den): 1. Meyil, istek. 2. Yemek yeme isteĶi.

İ'tibārāt (a.i. i'tibār'ın c.): Var sayılan şeyler, faraziyeler.

İ'tikād (a.i. 'aḳd'den. c.: i'tikādāt): 1. Dügümlenip kalma, bir şeye bağlanama.
2. İnanma, gönülden tasdik ederek inanma.

İ'timād (a.i. 'amd'den): 1. Dayanma, güvenme. 2. Emniyet, güven.

İtinā' (a.i. 'uniyy'den): Çok dikkat etme, özenme.

İ'tirād (a.i.c.: i'tirādāt): Bir fikri, bir hükmü kabul etmeyip çürütmeye kalkışma.

İ'tirāf (a.i. 'irfān'dan. c. i'tirāfāt): Suçunu veya yerinde olmayan bir hareketini saklamaktan
vaz geçip söyleme, hakkı teslim etme.
İ'tirāf-ı cürm: Maznûnun (*sanığın) işlemiş olduğu suç söylemesi.

İttiḥād (a.i. vaḥdet'den): Bir olma, birleşme, aynı fikirde olma, birlik.

İzdirā' (a.i.): Tahkir etme, hakir görme.

İzdiyād (a.i. ziyāde'den): Ziyādeleşme, artma, çoğalma.

J

Jengār (f.i.): 1. Pas, kir. 2. Bakır pası.

K

Ķābe **ķavsey**ni ev ednā: İki yay aralığı kadar bir mesāfe, hatta daha da yakın, Ķok kısa bir mesāfe. Hz. Peygamber'in Mi'rāc gecesi Allāh'a Ķok yaklaştığını anlatan bir ifāde. (Tas.) Varlık dāiresi adı verilen Emr-i İlāhī'de isimler arasındaki mütেকābiliyet itibariyle ismī (esmāī) yakınlık makamı. Meselā ibdā - iāde, nüzūl - urūc, fāiliyet – kābiliyet gibi isimler arasında karşıt olma (tekābul) ilişkisi vardır. Bu farklılık ve ikilik devam etmekle birlikte Hak ile ittihad etme, diğer bir ifāde ile ittisāl hālidir. Bunun üstünde "ev ednā" makāmı vardır. Bu da aynu'l-cem'in ahadiyetinden ibaret olup burada farklılık ve ikilik söz konusu olmaz. Salt fenā ve tüm farklılıkların silinmesi hālidir. (Kāřānī, Ta'rīfāt.) Kısaca ķābe ķavsey: Hak ile ittihad ve ittisal, "ve ednā" ise aynu'l-vem makamıdır. İki kavis ifādesiyle vucub ve imkān dairesine iřāret edilmiştir, diyenler de vardır. (Bkz. Uludaę, Sūleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüęü, Marifet Yayınları, İstanbul, 1999, 4. baskı, s. 290)

Kābil (a.s. kabūl'den): 1. Kabul eden, kabul edici. 2. Olan, olabilir. (bkz. mümkin)

Ķābiliyyet (a.i.c.: ķābiliyyāt): 1. Anlama, anlayıř, kabūl edebilirlik, alabilirlik. 2. Beceriklilik, eli iře yatkınlık; kapasite.

Ķaçan [z.es.]: 1. Ne vakit, ne zaman; ne vakitte, ne zamanda. "Her kaçan anarsam Sen'i, kararım kalmaz Allaim." (Yunus) 2. Nasıl, ne sūrette. 3. O zaman. 4. Vatka ki.

Ķadd (a.i.): Boy.
Serv-ķadd: Servi boylu.

Ķaderī (a.s.): 1. Kader ile ilgili. 2. i. "Ķul yaptığı işlerin yaratıcısıdır." inancında olan mezhep zümresi; kaderiyye; [zıddı : "cebri"].

Ķāđī (a.s. қаdā'dan. c.: қудāt): 1. Yapan, yerine getiren. Ķāđī'l – Ķācāt: Herkesin dileklerini, isteklerini yerine getiren Allāh. 2. i. řerīat hākimi.

Ķadr (a.i.): 1. Değer, itibar. 2. Onur, şeref, haysiyet; meziyet. 3. Rütbe, derece. 4. astr. Ķadir, yıldızları parlaklık derecesine göre birbirinden ayırdetmek için yapılan tasnifte her dereceden biri.

Ķāf (f.s.): Yaran, yarıcı.
Ķāf-ı levlāk: Hz. Muhammed (sav).

Ķāf u Nūn : Arapça'da "k" ve "n" harfleri. Küllī irādenin sūreti "kūn" (ol) emrini oluřturan iki harf. (Tas.) Allāh yaratmayı diledięi bir řeye "ol" (kūn) der, o řey derhal olur (bk. Bakara, 2 / 117; Yāsin, 36 / 83). Allāh yaratmayı irāde ettięi řeyi "kūn" kelimesi aracılıęıyla yaratır. (Bkz. Uludaę, s. 294.)

Ķāfī (a.s. kifāyet'den): Elveren, yetişen; yeter, yetecek.

Ķāh (f.i.): Saman, saman Ķöpü.

Ķahr (a.i.): 1. Zorlama, zorla bir işe gördürme. 2. Üstün gelerek mahvetme, helak etme, batırma, ezme. 3. Ķok kederlenme, Ķok üzüntü duyma.

Ķāināt (a.i.): 1. Var olan şeylerin cümlesi, *yaratıklar. 2. Dünya.

Ḳāl (a.i.): Söz, lâf.

Ḳāl ü ḳāl: Dedikodu.

Kām (f.i.): 1. anat. Ağzın üstü, tavanı, damak. 2. Meram, arzu, emel, istek.

Be-kām: İsteğine kavuşmuş.

Nā-kām: İsteğine kavuşmamış. 3. Lezzet, zevk.

Ḳamer (a.i.c.: aḳmār): astr. Ay.

Ḳamerī (a.s.): Ay'a mensup, Ay ile ilgili [müen. ḳameriyye'dir].

Kāmil (a.s. kemāl'den): 1. Bütün, tam, noksansız eksiksiz. 2. Kemâle ermiş, olgun. 3. Yaşını başını almış, terbiyeli, görgülü, pişmiş [kimse]. 4. Âlim, bilgin, geniş bilgili [kimse]. 5. i. Aruz bahirlerinden birinin adı. 6. i. Erkek adı. [müen.: "kāmile"].

Kām – kār (f.b.s.): İsteğine ulaşmış, mutlu.

Kangı [s.es.] : Hangi, hangisi.

Ḳāni' (a.s. ḳanāat'den. c.: ḳāni'ün, ḳāni'in): 1. Kanaat eden, yeter bulup fazlasını istemeyen. 2. İnanmış, kanmış.

Ḳa'r (a.i.c.: ḳu'ür): 1. Çukur şeyin dibi, dip, nihayet. 2. Derinlik.

Ḳarīb (a.s. ḳurb'dan c.: aḳribā): Yakın, yakın lan, uzak olmayan; soyca yakın. 'An-ḳarīb: Yakında, bir zaman sonra, çok vakit geçmeden; soyca yakın olan.

Ḳarm (a.i.c.: ḳurūm): Değerli insan.

Ḳarn (a.i.): 1. Boynuz. 2. Yüz yıllık zaman. 3. Vakit, zaman. 4. (s.c.: aḳrān): Yaşdaş, bir yaşta olan.

Ḳaşaba (a.i.c.: ḳaşabāt): 1. Kasaba, nefes borularından her biri; boğum. 2. Köy.

Ḳaşāid (a.i. ḳaşīde'nin c.): ed. Kasīdeler.

Ḳasāvet (a.i.): 1. Sertlik, katılık. 2. Gam, keder, tasa.

Ḳaşd (a.i.): 1. Niyet, kurma. 2. Bile bile yapma. 3. Bir işe bilerek, isteyerek girişme. 4. Dövme, öldürme, yaralama gibi işlere karışma. 5. Saldırma (birine).

Ḳasem (a.i.): Yemin, and.

Ḳaṭ' (a.i.): 1. Kesme, kesilme; biçme. 2. Halletme, karar verme, sona erdirme, bitirme. 3. Geçme, ilerleme, yol alma. 4. g. s. Kağıtları oymak sūretiyle dantel gibi süslü şekiller meydana getirme sanatı. 5. ed. Sözü'n te'sirini artırmak ve dinleyenin anlayışına bırakmak için lâkırdıyı bitmeden kesiverme : "imtihan geliyor, çalışın, yoksa..." gibi.

Ḳaṭ'ā (a.fz.): Hiçbir vakit, asla.

Ḳaṭarāt (a.i. ḳaṭre'nin c.): Katreler, damlalar.

Ḳatl (a.i.): Öldürme.

Ḳatre (a.i.c.: ḳaṭer, ḳaṭarāt): Damla, damlayan şey.

Ḳavl (a.i.c.: aḳvāl): 1. Lâkırdı, söz. 2. Sözleşme.

Kebīre (a.i.c.: kebāir): Büyük günah. [Adam öldürme veya zina gibi].

Kefere (a.i. kāfir'in c.): Kâfirler, hakkı tanımayanlar, hak dinini inkâr edenler, Müslüman olmayanlar.

Keffâret (a.i.): Bir günaha karşı tutulmak üzere yapılan veya tutulan şey.

Keffe (a.i.c.: kefef, kifâf): Kefe, terâzi gözü, terâzi tablası.

Kehf (a.i.c.: kühûf): 1. İn, mağara. 2. Sığınak, sığınacak yer. 3. anat. Vücuttaki oyuk.

Kelâm (a.i.): 1. Söz, lâkırdı. 2. gr. Söz, ibâre, fıkra; cümleler veya cümlecikler. 3. Söyleyiş, nutuk. 4. Dil, lehçe. 5. Allâh'tan ve Allâh'ın birliğinden bahseden ilim. 6. Kur'ân.

Kelâmiyye (a.i.): Kelâmcılar yolu.

Kelb (a.i.c.: kilâb): Köpek.

Kelb-i mu'allem: Terbiye görmüş, eğitilmiş köpek.

Kem (f.s.): 1. Az, eksik. 2. Fenâ, kötü; bozuk.

Kemâl (a.i.c.: kemâlât): 1. Olgunluk, yetkinlik, tamlık, eksiksizlik. 2. En yüksek değer, mükemmellik; değer, baha. 3. Bilgi, fazîlet. 4. Erkek adı.

Ker (f.s.): 1. Sağır. 2. i. Kuvvet, kudret. 3. Merâm ve maksat.

Kerefs (a.i.): Kereviz.

Kerem (a.i.): 1. Asâlet, asillik, soyluluk. 2. Cömertlik, el açıklığı, lütuf, bağış, bahşiş.

Kerre (a.i.c.: kerrât): Defâ, kez.

Kes (f.i.c.: kesân): Kimse, kişi.

Bî-kes: Kimsesiz.

Hîç-kes: Hiç kimse.

Nâ-kes: 1) Alçak, adi. 2) Pinti, cimri.

Her-kes: Her kimse, her kişi, her şahıs; her kim olursa olsun.

Keşâfet (a.i.): 1. Sıklık, tokluk. 2. fiz. Kabalık, koyuşul, kalınlık, yoğunluk.

Kesb (a.i.): 1. Çalışıp kazanma. 2. Edinme, peydahlama, kazanma.

Kesbî (a.s.): Sonradan edinilmiş olan.

Keşret (a.i.): 1. Çokluk, bolluk, ziyadelik. 2. tas. Kalabalık. [zıddı : "kılllet" dir.]

-keşende (f.s.): 1. Çekici, çeken.

Mihnet-keşende: Mihnet çeken. 2. Mütahhammil, dayanan.

Keşf (a.i.c.: keşfiyyât): 1. Açma, meydana çıkarma. 2. Gizli bir şeyi bulma. 3. Bir sırrı öğrenme. 4. Bir şeyin olacağını önceden anlama. 5. Allâh tarafından ilhâm olunma. 6. Bir yapı için harcanacak paranın aşağı yukarı hesaplanması. 7. [ask. Düşmanın durumunu anlamak üzere gönderilen erlere "keşif kolu" denir].

Kevn (a.i.c.: ekvân): 1. Olma. 2. Var olma, varlık, vücut.

Kevneyn (a.i.c.): 1. Cismânî ve rûhânî âlem. 2. Dünyâ ve âhîret.

*Seyyidü'l-Kevneyn (İki cihânın Ulu'su, Efendisi): Hz. Muhammed (sav).

Kevnî (a.s.): Kozmik.

kevniyyât (a.i.c.): *Evren bilim, kozmoloji.

Kevniyye (a.s.): (“kevní”nin müen.).

Қилет (a.i.): 1. Azlık. [zıddı : keşret]. 2. Kıtlık.

Қишәш (a.i.): huk. Öldüreni öldürme, yaralayanı yaralama cezası.

Kibār (a.s. kebīr’in c.): 1. Büyükler, ulular. 2. İnce, terbiyeli, görgülü, nazik.

Kīle (a.i.): Kile, ölçek.

Kīmyā’ (a.i.): Kimyâ.

Kīn (f.i.): Gizli düşmanlık, garaz.

Kīr (f.i.): Erkeklik aleti.

Kirām (a.s. kerīm’in c.): 1. Soydan gelenler, soyu temizler; ulular, şerefliiler. 2. Cömertler, eli açıklar.

Kisve (a.i.c.: kūsā): (bkz. kisvet).

Kisvet (a.i.): 1. Elbise. 2. Husûsî kıyafet. 3. Kisbet, yağlı güreş yapan pehlivanların giydikleri dar paçalı meşin pantolon. 4. Bir kimsenin ve bir şeyin dış görünüşü.

Kizb (a.i.): Yalan söyleme, yalan.

Қuble (a.i.c.: қубel): Öpme, öpüş, öpücük.

Қudemā’ (a.s. қадīm’in c.): 1. Eskiler, eski adamlar. 2. Eskiliği bakımından ileri gelenler.

Қудret (a.i.): 1. Kuvvet, tâkat, güç. 2. Allâh’ın ezelfi gücü. 3. Varlık, zenginlik. 4. Allâh yapısı. 5. Ehliyet, kabiliyet. 6. Erkek adı.

Kūh (f.i.): Dağ.

Kuḥl (a.i.): 1. Göze çekilen sürme. 2. Göz ilacı.

Қurūm (a.i. қарm’in c.): Değerli insanlar

Kūs (f.i.): Kös, eski savaşlarda, alaylarda, deve veya araba üstünde taşınarak çalınan büyük davul.

Қушūr (a.i.): 1. Eksik. 2. Ayıp; sakatlık; özür; yersiz hareket. 3. Suç, kabahat. 4. İhmal, tedbirsizlik. 5. Bir hesabın üstü, artanı; artan kısım, üst. 6. (қашr’in c.): Köşkler.

Kūşe (f.i.): (bkz. gūşe).

Қūt (a.i.c.: ақvāt): 1. Yaşamak için yenilen şey. 2. Yiyecek.

Қūt-i lâ yemūt: Ancak ölmeyecek kadar alınan gıda.

Қуṭb (a.i.c.: ақṭāb, қуṭūb): 1. Dönen bir çarkın aksi. 2. Dünya yuvarlağının ekvatorundan en uzak olan ve yer *ekseninin seçtiği var sayılan iki mıknatıstan her biri. 3. Elektrik cereyanını meydana getiren potansiyel farkının en yüksek dereceyi bulduğu iki noktadan her biri. 4. Bir mıknatıs demirinin iki ucundan her biri. 5. Bir tarikatın ulusu (Gavs’tan sonra gelir). 6. Bir mevzuda geniş bilgisi ve salahiyeti olan kimse. 7. Bir grubun, bir kavmin başı, ulu’su, büyüğü.

Қувā(y) (a.i. қувvet’in c.): Kuvvetler, güçler, tâkatlar.

Қуyūd (a.i. қayd’dan): 1. Kayıtlar, bağlar. 2. Deftere geçirmeler.

Kūdūr (a.i. keder’in c.): Kederler, sıkıntılar, üzüntüler.

Küdürât (a.i. küdur'un c.): (bkz. ekdâr).

Küdüret (a.i.): 1. Bulanıklık. 2. Gam, tassa, kaygı.

Küfr (a.i.c.: küfür): 1. Allâh'a ve dine ait şeylere inanmama, Cenâb-ı Hakk'a ortak okoşma.
2. Dinsizlik, îmânsızlık. 3. İslâm Dinine uymayan inanışlarda bulunma.
4. Nankörlük. 5. Sövüp sayma, fenâ, kaba söz söyleme. 6. Örtme ve gizleme.

Küllî, külliyye (a.s.): 1. Umûmî, bütün. 2. Çok. 3. mant. *tümel.

Kümmel (a.s. kâmil'in c.): Kamiller, olgunlar.

Künende (f.s.): Edici, yapıcı, eden; yapan.

Âgaz-künen: Başlayıcı, başlayan.

Künh (a.i.): 1. Bir şeyin aslı, hakikati, temeli. 2. Kök, dip. 3. fels. Esas, öz.

Künye (a.i.): Bir kimsenin adı, soyadı, doğumu, memleketi, mesleği ve işi gibi husûsiyetlerini gösteren kayıt.

Küp [i.] : 1. Su veya başka sıvı maddeler veya bazı erzak koymakta kullanılan, pişmiş topraktan yapılmış, dar ağızlı ve tabanlı, geniş karınlı büyük kap. 2. Minare kubbe alemlerinin alt kısmında küpe benzeyen, bakır veya taştan yapılmış kısım.
3. [ar.] Sarhoş.

Küstâh (f.s.): Aslı "güstâh"dır. (bkz. güstâh).

Küsûf (a.i.): astr. Güneşin tutulması, Ay'ın Dünya'mız ile Güneş arasına girerek gölgesiyle Güneş'i kısmen veya tamamen örtmesi.

-küş (f.s.): Öldüren, öldürücü.

Düşman-küş: Düşman öldüren.

L

Lehv (a.i.): Oyun, eğlence, faydasız iş.

Lem'a (a.i.c.: leme'ât): Parıltı, parlamış.

Leme'ât (a.i. lem'a'nın c.): Parıltılar, parlamışlar.

Lemze (a.i.): Göz veya kaşla işaret etme.

Leşker (f.i.): 1. Asker. 2. mec. Yiğit, kahraman, cesur.

Leşker-i İslâm: Osmanlı Ordusu.

Levş (a.i.): Pislik, mundarlık, kir.

Liâm (a.s. leim'in c.): Alçak, aşağılık, pinti kimseler.

Libās (a.i.c.: elbise): Esvap.

Li-ecl (a.zf.): ... den dolayı, için, maksadıyla.

Liķā' (a.i.): 1. Görme, rast gelip kavuşma. 2. Yüz, çehre.

Li – muharririhī (a.zf.): Muharriri, yazarı tarafından.

Livāṭa (a.i.): Lütīlik, erkekler arasındaki cinsī sapıklık, kulamparalık.

Lu'b (a.i.): Oyun, eğlence.

Luṭf (a.i.): 1. Hoşluk, güzellik. 2. İyi muamele, iyilik.

Lübb (a.i.): 1. İç, öz. 2. (i.c.: elbāb): Akl-ı selīm, *sağduyu. 3. (s.c.: lübūb): Her şeyin iyisi, hālisi.

M

- Ma'ād (a.i. 'avdet'den): 1. Dönülen, dönüp gidilecek yer. 2. Âhret. 3. Dönüş, geri gidiş. 4. tas. Gaye, amaç, ulaşılabilecek yeri. 5. Dünyâdan sonraki hayat.
- Mā'ālim (a.i. ma'lem'in c.): 1. İzler, eserler, nişâneler. 2. Dînî inanmalara ait meseleler.
- Ma'ārif (a.i. ma'rifet'in c.): 1. Ma'rifetler, bilimler. 2. Bilgi, kültür. 3. Millî Eğitim Bakanlığı; maarif müdürlüğü.
- Mā-dām (a.bağ.): 1. Mâdem, çünkü, değil mi ki. 2. e. Devam ettikçe.
- Mađġ (a.i.): Ağızda çiğneme.
- Mađmūn (a.i. đımn'dan. c. mađāmın): 1. Ödenmesi lazım gelen şey. 2. Mânâ, *kavram. 3. Nükteli, sanatlı, ince bir söz.
- Ma'dūm (a.s. adem'den c. ma'dūmât): Yok olan, mevcut olmayan.
- Mağāre (a.i.c.: mağārāt): (bkz. gār, kehf).
- Mağđüb (a.s.): Gazep olunmuş, kendisine kızılmış olan.
- Mağfūr (a.s. ġufrān'dan): Allāh tarafından günahları affedilmiş olması için duâ edilen [kimse], ölmüş, yarlıganmış [kimse]. (bkz. merhūm).
- Mağrib (a.i. ġarb'den. c.: meğārib): 1. Garp, batı. 2. Akşam
- Māh (f.i.): 1. astr. Ay. 2. Senenin on ikide bir kısmı, ay. 3. tas. Seyri sülūk yoluna giren müptedî, çile doldurmaya yeni başlamış derviş. 4. Güzel kız veyâ genç. ["meh" şeklinde de kullanılır].
- Maħāll (a.i. maħall'in c.): Yerler.
- Maħđ (a.i.): 1. Su katılmamış, hâlis süt. 2. Hâlis, katkısız, sade; ta kendisi, aslı.
- Maħfūz (a.s. ħıfz'dan): 1. Hıfzolunmuş, saklanmış. 2. Korunmuş, gözetilmiş. 3. Gizlenmiş. 4. Ezberlenmiş.
- Māħī (a.s. maħv'dan): Mahveden, mahvedici, yok edici, yok eden. Māħī emrāđ: Hastalıkları yok eden.
- Maħrem (a.s. ħarām'dan c. maħārim): 1. Haram, şeriatın yasak ettiği şey. 2. Nikah düşmeyen, şeriatçe evlenilmesi yasak edilen. 3. Şeriatçe, kadının kendisinden kaçmadığı (erkek). 4. [biriyle] çok samîmî, içli dışlı olan. 5. Gizli olan, herkese söylenmeyen. 6. Herkesçe bilinmemesi icâp eden. Nā-maħrem: Nikah düşen, kendisinden kaçılan erkek. 7. tas. Allāh'ın sırlarını öğrenmeye başlayan kimse.
- Maħrūm (a.s. ħirmān'dan): 1. Bahtsız, nasipsiz. 2. İsteğini, dileğini elde edemeyen.
- Maħrūr (a.s. ħarāret'den): İçi hararetili olan, ateşli, ateşlenmiş, kızmış. Dil – i Maħrūr: Ateşli gönül.
- Ma'ħūd, ma'ħūde (a.s. 'ahd'den. c.: ma'āhid): 1. Ahdolunmuş, bilinen; sözleşilen. 2. Sözü geçen. 3. mec. [ikincisi] fenâ bilinen kadın.

- Maḥv** (a.i.): 1. Yok etme, ortadan kaldırma; harâbetme, perişan etme; batma, bitme, yok olma. 2. tas. Beşerî nâkisalardan kurtulma hâli. [zıddı : “isbât”]. 3. astr. Ay’daki siyahlık.
- Maḥzen** (a.i. ḥazn’dan c.: maḥāzin): 1. İçinde eşya saklanacak yer; yer altı, bodrum. 2. s. Havasız, karanlık (yer).
- Maḳām** (a.i. kıyām’dan c.: maḳāmāt): 1. Kıyām edilen, durulan, durulacak yer; durak. 2. Me’mûriyet, me’murluk yeri. 3. Ermişlerden birinin mezarı sanılan yer. 4. müz. Bir durak ile bir güçlünün etrafında, onlara bağlı olarak toplanmış seslerin umûmî heyeti.
- Maḳbûl** (a.s. ḳabûl’dan): 1. Kabul olunmuş, alınmış, alınan. 2. Beğenilen, hoş karşılanan; geçer.
- Maḳhûr** (a.s. ḳahr’dan): 1. Kahrolmuş, mağlup olmuş, bozguna uğramış, yenilmiş. 2. Allâh’ın gazabına uğramış.
- Maḳûl** (a.s. ḳavl’dan): Söylenilmiş, denilmiş; söylenilen [söz].
- Mâl-dâr** (a.f.b.s.): Mallı, malı olan, zengin.
- Ma’mûl** (a.s. amel’dan): İmal edilmiş, yapılmış, işlenmiş.
- Ma’mûr** (a.s. ‘umrân’dan): Bayındır, şenlikli.
Beyt – i Ma’mûr: Ka’be.
- Mâni‘** (a.s. men’dan. c. mene’a): 1. Men‘ eden, geri bırakan, alıkoyan, engel olan. 2. i. Engel, özur.
- Manzar** (a.i. nazar’dan): 1. Nazar edilen, bakılan, görünen yer. 2. Görünüş. 3. Çehre, yüz. 4. Gözbebeği.
- Manzûr** (a.s. nazar’dan): 1. Nazar olunan, bakılan, bakılmış, görünen, görülmüş. 2. Gözde olan, beğenilen.
- Ma’reke** (a.i.c.: ma’ârik): Savaş meydanı.
- Marîd** (a.s. marād’dan. c.: merdâ): Marazlı, hasta, hastalıklı, sayrı.
- Maşâhif** (a.i. muşaf’ın c.): Mushafklar.
- Mâ - sivâ** (a.i.): 1. Bir şeyden başka olan şeylerin hepsi; Allâh’tan mâada bütün varlıklar. 2. Dünya ile ilgili olan şeyler.
Terk-i mâ-sivâ: Dünyadan geçmek, Allâh’tan başka her şeyle ilgisini kesmek.
- Ma’siyet** (a.i. sül. ‘aşâ. c. ma’âşî): Âsîlik, itaatsizlik, isyan, günah.
- Maşlahat** (a.i. şulḥ’dan c.: meşâlih): 1. İş, emir, husus, madde, keyfiyet. 2. Ehemmiyetli iş. 3. Batış, dirlik, düzen.
- Maşriḳ** (a.i. şarḳ’dan. c.: meşâriḳ): Güneşin doğduğu taraf, doğu.
- Ma’sûḳ** (a.s. ‘iṣḳ’dan): 1. Sevilen, sevilmiş [erkek]. 2. i. Erkek adı. 3. müz. Adı Şerh-i Mevlânâ mübârek Şah’da geçen makam.
- Mâtır** (a.s. maṭar’dan): Yağan, yağıcı.

- Maṭla'** (a.i. ṭulū''dan c.; meṭāli'): 1. tulū' edecek, doğacak yer. 2. Güneş ve sair yıldızların doğması. 3. ed. Kasîde veyâ gazelin kâfiyeli olan ilk beyti. 4. tas. Kur'an'ı ezbere okuyan bir ermiş kimseye Allâh'ın tecellî etmesi.
- Maṭlab, maṭlabe** (a.s. ṭaleb'den c.; meṭālib): 1. Talep olunan, meram, maksat, istenilen şey, istek. 2. Bahis, mesele. 3. huk. Kanunda, maddenin kenar başlıklarına verilen bir ad. Maṭlab-ı dil-hâh: Gönlün istediği arzu, maksat.
- Maṭvî** (a.i. ṭayy'dan c.; maṭāvî): Dürülmüş, bükülmüş ey; kıvrım.
- Mazâhir** (a.i. mazhar'ın c.): 1. Bir şeyin görüldüğü, çıktığı yerler. 2. Nâil olmalar, şereflemeler.
- Mazâlim, meẓâlim** (a.i. mazleme'den, maẓlime'nin c.): 1. Zulümler, can yakmalar, haksızlıklar. 2. Adâlet dâiresi.
- Mazhar** (a.i. zuhûr'dan. c.: mazâhir):1. Bir şeyin görüldüğü, çıktığı yer. 2. Nâil olma, şereflenme. 3. Bâzı tekkelerde oturarak uyunurken dayanılan kısa değnek. 4. Erkek adı. 5. Bir çeşit tef.
- Me'âd** (a.i.): tas. âhiret.
- Me'âric** (a.i. ma'rec'in c.): Çıkacak yerler, merdivenler.
- Mebânî** (a.i.c.): Binâlar, yapılar; temeller. [Arapça'da : sözün yapıldığı yer mânasına gelen "mebnî"nin cem'idir].
- Mebḥaş** (a.i.c.: mebhâiş): 1. Bir şeyin arandığı yer. 2. Arama, araştırma yeri. 3. Bâb, fasıl. 4. "-logie : ilim, bilim" sözünün karşılığı.
- Mebzûl** (a.s. bezl'den): İbzâl olunmuş, bol, çok.
- Mecd** (a.i.): Büyüklük, ululuk, şan ve şeref.
- Mecma'** (a.i.c. mecâmî'): 1. Toplanılacak yer. 2. Kavuşulan yer, nokta. Mecma'-ı bahreyn, mecma'u'l – bahreyn: 1) İki deniz veya büyük bir suyun kavuştuğu nokta, kavuşacağı; 2) tas. kâbe ḳavseyn mertebesi.
- Mec'ûl** (a.s.): Meydana çıkarılmış, yapılmış olan.
- Meczûb** (a.s.i. cezb'den c.: meczûbîn): 1. Cezbolunmuş, çekilmiş. 2. Allâh sevgisinden dolayı cezbeye tutularak kendinden geçmiş (olan). (bkz. şeydâ). 3. Deli, divâne, mecnûn.
- Medâr** (a.i. devr'den): 1. Bir şeyin döneceği, devredeceği, üzerinde hareket edeceği yer, etrafında dönülen nokta. 2. astr. *yörünge, bir seyyârenin (*gezegen) Güneş etrafında dönerken çizdiği dâire. 3. Vesîle, sebep, vâsıta. 4. s. Yardımcı.
- Medâric** (a.i. medrec ve medrece'nin c.): 1. Meslekler, tarikatlar, yollar. 2. mec. Merdivenler.
- Medḥ** (a.i.): Övme, birinin iyi şeylerini söyleme. [zıddı : "ḳadh, zemm"dir].
- Medrec, medrece** (a.i.c.: medâric): 1. Derece ile adım adım ileri gidilen yol, meslek. 2. Basamaklı yol; merdiven. 3. Dar yol, keçi yolu.
- Mefâriḳ** (a.i. mefraḳ ve mefriḳ'in c.): Başın tepe kısımları.
- Mehleke** (a.i.c.: mehâlik): Helak olacak yer, tehlikeli yer, iş.

- Mehr (a.i.c.: emhâr, mühûr): huk. [eskiden] mihir, evlenirken erkek tarafından kadına verilen nikah bedeli.
- Mekteb : 1. Yazı yazacak yer. 2. *Okul.
- Melâ' (a.i.): Cemaat
- Melâhat (a.i.): 1. Güzellik, yüz güzelliği [Arapça'da "tuzluluk" mânâsına kullanılır.].
2. Kadın adı.
- Melâhide (a.i. lâhd'den. mülhid'in .): Allâh'ı inkar edenler, dinsizler, imansızlar.
- Melâmî (a.s.i. melâmet'den. c. melâmiyyûn): Her türlü gösterişten uzak, dünya malından yüz çeviren, dervişliği, rintliği kendine ilke edinen kimse; melâmiyye tarikatinden olan.
- Melekût (a.i.): 1. Hükümdarlık, saltanat, azamet 2. Ruhların ve meleklerin âlemi.
- Melik (a.i.c.: mülûk): 1. Pâdişah, hâkan, hükümdar. 2. Allâh Teâlâ'nın güzel isimlerindedir.
- Mellâh (a.i.c. mellâhan, mellâhîn ve mellâhûn): Gemici, kaptan, denizci.
- Memlaha (a.i. milh'den): Tuzla, tuz çıkan yer.
- Me'mûr, me'mûre (a.i. emr'den. c.: me'mûrîn, meâmîr): 1. Emir almış olan kimse. 2. Bir işle vazîfelendirilen kimse; devlet hizmetinde maaş veya ücretle çalıştırılan kimse, *görevli. 3. s. Emrolunan, emirle yapılmış olan [iş, şey].
- Men' (a.i.): Yasak etme, bırakmama; durdurma; esirgeme, vermeme, önleme.
- Mend (f.e.): -li.
Derd – mend: Dertli, hasta.
- Menh (a.i.): Verme.
- Menhî (a.i.c.: menâhî): Haram olmuş, yapılması şer'an men edilmiş şey.
- Menhiyye (a.s.): ["menhî"nin müen.] (bkz. menhî).
- Menkûl, menkûle (a.s. nakl'den): 1. Nakledilmiş, bir yerden bir yere taşınmış, taşınan.
2. Ağızdan ağıza geçmiş (söz, haber, hikâye...).
- Menn (a.i.): 1. Kudret helvası. 2. İhsân etme, iyilik etme, bağışlama. 3. Batman. 4. Edilen iyiliği başa kakma.
- Mensûr (a.s. neşr'den): 1. Saçılmış, dağılmış. 2. ed. Manzum olmayan, vezinsiz, kafiyesiz söz.
- Merâhil (a.i. merhale'nin c.): Konaklar, mesâfeler, menziller, duraklar.
- Merâm (a.i.): 1. İstek, maksat, niyet. 2. Konya'nın meşhûr sayfiye yeri.
- Merâsim (a.i. resm'in c.): Resmî muameleler, resmî törenler, seremoniler.
- Merâtib (a.i. mertebe'nin c.): Rütbeler, dereceler.
- Merdûd (a.s. redd'den): 1. Reddolunmuş, kovulmuş. 2. Geri döndürülmüş, geri çevrilmiş.

- Merhūm, merhūme (a.s. rahm'den): 1. Allāh'ın rahmetine kavuşmuş, Allāh'ın rahmetiyle müjdelenmiş. (bkz. mağfūr). 2. Ölmüş, ölü. [Müslümanlar hakkında].
Ümmet-i merhūme: Müslümanlar.
- Merkeb (a.i. rükūb'dan. c. merākib): 1. Rükūbedilecek, binilecek şey, binek. 2. Vapur, gemi, kayak gibi şeyler. 3. Eşek. [dilimizde yalnız "eşek" manasına kullanılır].
- Merrāt (a.i. merre'nin c.): Defālar, kerreler, bir çok defālar.
- Merşūş (a.s. reşāş'dan): 1. Kurşun madeniyle sağlamlaştırılmış şey. 2. Sağlam.
Būnyān-ı merşūş: Sağlam yapı.
- Mervī (a.s. rivāyet'den): Rivāyet olunan, birinden işiterek söylenen, sağlam olarak bilinmeyen.
- Merz-bān (f.b.i.): Hudut muhafızı, sınır beyi.
- Merzübān (a.b.i.): (bkz. merzbān, merz-vān).
- Mesā' (a.i.): Akşam.
Subh u mesā': Sabah akşam.
- Mesākīn (a.s. miskīn'in c.): 1. Ziyadesiyle fakir olanlar. 2. Miskinler, uyuşuklar; miskin hastalığına tutulmuş kimseler.
- Mesāvi (a.i. sū'ün c.): Fenalıklar, kötülükler. (zıddı : maḥāsīn).
- Mes'ele (a.i. suāl'den. c. mesāil): 1. Sorulup karşılığı istenilen şey. 2. Çözülmesi istenilen şey, problem. 3. Ehemmiyetli iş. 4. Savaş, cenk.
- Mesfūr (a.s.): Yazılmış, adı geçmiş. [Bu kelime , hakaret görmesi icap eden aşağılık kimseler, daha çok düşmanlar hakkında kullanılır].
- Mesken (a.i. sūkūn'dan. c.: mesākīn): Sakin olacak, oturulacak yer, oturulan ev.
- Meskenet (a.i.): 1. Miskinlik, fakirlik, yoksulluk. 2. Beceriksizlik.
- Mest (f.s.c.: mestān): Sarhoş.
- Mestūr (a.s. satr'dan): Satırılmış, yazılmış, çizilmiş.
- Meşāyih (a.i. şeyh'in c.): Şeyhler. [şeyh'in gayri kıyāsî cem'idir].
- Meşveret (a.i.): Müşâverede bulunma, danışma.
- Metā' (a.i.c.: emti'a): 1. Satılacak mal, eşya. 2. Sermâye, elde bulunan varlık.
- Meṭāli' (a.i. matla'ın c.): 1. Tulū' edecek, doğacak yer. 2. astr. Herhangi bir yıldızın metālii, i'tidāl-i rebîî noktasından geçmek üzere mebdde îtibâr olunan herhangi bir dâire-i sîa ile bu yıldızın dâire-i istivâ-i semâvî üzerindeki ara kesitleri arasında kalan kavis. 3. ed. Kasîde veya gazelin ilk beyitleri.
- Meters (f.i.): 1. Kapının açılmaması için arkasına konulan ağaç. 2. Savaşta korunmak üzere yapılan toprak tümsek, siper. [tersîden mastarından nehîyi hazır olarak "korkma" demektir].
- Metīn (a.s. metānet'den): 1. Metānetli, sağlam, dayanıklı [müen.: "metīne"dir]. 2. i. Erkek adı.
- Metrūk, metrūke (a.s. terk'en): Terk edilmiş, bırakılmış, kullanılmaktan vazgeçilmiş, battāl.

Mevcūdāt (a.i. mevcūd'un c.): Var olan şeyler, mahluklar.

Mevkūf, mevķūfe (a.s. vaķf'dan): 1. Vakfedilmiş. 2. Durdurulmuş, alıkonulmuş.
3. Tutulmuş, hapsedilmiş, *tutuklu. 4. Âit, bağlı.

Mevrid (a.i. vūrūd'dan. c.: mevārid): Varacak yer, varacak yol.

Mevt (a.i.): Ölüm; tas. benliği öldürme.

Mev'ūd (a.i. va'd'den. c.: mevā'id): 1. Va'dolunmuş, söz verilmiş. 2. Vādeli, zamanı belli.

Mey (f.i.): Şarap.

Meydān (a.i.c.: meyādin): 1. Geniş, açık, düz yer, alan. 2. Yarışma veya karşılaşma yeri.
3. Ortaklık. 4. Âyin yeri. [Bektāşi tekkelerinde]. 5. Fırsat, imkan.

Mey-ħāne (f.b.i.): Şarap, içki içilen ve satılan yer.

Mey-i 'aşķ : Aşk şarabı.

Mey-kede (f.b.i.): (bkz. mey-ħāne).

Mezemet (a.i.): 1. Kınama, yerme. 2. Yerilecek, kınanacak iş. ("mezimmet" şeklinde de kullanılır).

Mezkūr, mezkūre (a.s. zikr'den): Zikrolunmuş, adı geçmiş, anılmış.

Miğ (f.i.): 1. Kara bulut. 2. Duman, sis.

Mihmān (f.i.): Misāfir, konuk.

Mihnet (a.i.c.: miħen): 1. Zahmet, eziyet. 2. Gam, keder, sıkıntı, dert. 3. Belā, musībet.

Miknese (a.i.c.: mekānis): Süpürge.

Milħ (a.i.c.: emlah, milah, milah, milħa): Tuz.

Milk (a.i.): Birinin tasarrufu altında bulunan şey.

Misk (a.i.): Misk, Asya'nın yüksek dağlarında yaşayan bir cins ceylanın erkeğinin karın derisi altındaki bir bezden çıkarılan güzel kokulu madde.

Miskī (a.s.): 1. Misk gibi güzel kokulu. 2. Misk gibi siyah renkli.

Miş (f.i.): Koyun.

Mu'allel (a.s. 'illet'den): Ta'lil edilmiş, sakat, eksik.

Mu'ellem (a.s. 'ilm'den): Ta'lim görmüş, ta'limli.

Mu'allim (a.s. ve i. ilm'den c. mu'allimīn): Tālim eden, öğretmen, *öğretmen, hoca.

*Mu'āmelāt -tı (-.-) (a.i.): 1. Muameleler, işlemler. 2. Fıkıhta şahıs ve aile hukuku, aynī haklar, miras, ticaret, borçlar ve iş hukukuyla ilgili konular.

Mu'ammer (a.s. 'ömr'den. c.: mu'ammerīn): 1. Ömür süren, yaşayan, yaşamış. 2. i. Erkek ve kadın adı.

Mu'ānid (a.s. 'anūd'dan): İnatçı, kimseye uymayan, dediđi dedik.

Mu'ārid (a.i. 'arđ'dan): Muāraza eden, karşı gelen.

Mu'āşeret (a.i.): Birlikte yaşayıp iyi geçinme.

Ādāb-ı mu'āşeret : Görgü.

Hüsn-i mu'āşeret : İyi geçinme.

Muđmañil (a.s.): Çökmüş; çöküntüye uğramış, darmadağın olmuş, yok olmuş.

Muđmerāt (a.s. muğmer'in c.): Gizli, saklı, örtülü, dışarı vurulmamış, içte saklı şeyler.

Muğayyebāt (a.i. muğayyeb'in c.): Gizli, görünmez şeyler.

Muğayyebāt-ı ħamse (bilinmeyen beş şey): [Kur'ân-ı Kerîm'in Lokmân Sûresi'nin 34. âyetinde bildirildiğine göre] : 1) Kıyâmetin kopacağı zaman; 2) yağmurun yağacağı zaman; 3) ana karnında olanlar; 4) yarın başa ne geleceği; 5) insanın nerede öleceği.

Muĥaddiř (a.s. ĥadiř'den. c. muĥaddiřin): Hadis ile meşgul olan, Hz. Muhammed(sav)'in sözlerini bildirmiş olan kimse.

Muĥaĥķķ (a.s. ĥaĥķ'dan c.: muĥaĥķķin): Tahķik eden, hakikati, gerçeği arayıp meydana çıkaran; soruşturucu.

Muĥāl (a.s.): Mümķün olmayan, olamaz, olmaz, olmayacak.

Ĥayāl-ı muĥāl : İmkansız, *olanaksız şey.

Muĥālif (a.s. muĥālefet'den): 1. Muĥālefet eden, aykırılık gösteren, uymayan, uygun olmayan. 2. Birinin düşüncesine zıt düşüncede olan.

Muĥarrir (a.s. ve i.c.: muĥarririn): 1. Tahriş eden, yazı yazan, katip, yazar, bir mevzuyu yazı ile anlatan. 2. Telif eser sahibi.

Muĥāřama (a.i. ĥuřümet'den. c.: muĥāřamāt): İki taraf arasındaki düşmanlık.

Muĥdiř (a.s.): İhdās eden, yeniden meydana getiren, icādeden, kuran.

Muĥibb (a.s. ĥubb'dan): 1. Seven, sevgi besleyen, dost. 2. Erkek adı.

Muĥkem (a.s. ĥükm'den): 1. Tahķim edilmiş, sağlam kılınmış, sağlam, berk, sağlamlaştırılmış, kuvvetli. 2. huk. Değiştirilmesi mümkün olmayan yazı, söz.

Muĥtemel (a.s. ĥaml'den): 1. İhtimāli olan, umulur, beklenir, olabilir, olmayacak şey değil. 2. mant. *olası.

Muĥtesib (a.s. ĥiřāb'dan): 1. (eskiden) belediye işlerine bakan memur, belediye memuru. 2. [eskiden] polis ve belediye işlerine bakan memur.

Mu'īn (a.s. 'avn'den): 1. İâne eden, yardımcı. 2. Yardımcı.

Mu'izz (a.s.): İzzet ve ikrām edici, ağırlayıcı; Allāĥ.

Muķābele (a.i. sül.: ķabile): 1. Karşılık verme, karşılama. 2. Karşı gelme. 3. Birbiriyle karşılaştırma, karşılıklı yapılan okuma. 4. Camilerde halka karşı Kur'ān okuma. 5. tas. Mevlevi āyinlerinde tarikat mensuplarının cezbe haliyle ayakta dönmesi.

Muķābil (a.s. sül.: ķabile): 1. Karşı karşıya gelen, bir şeyin karşısında bulunan. 2. Bir şeye karşı, bir şeye karşılık yapılan. 3. i. Karşılık. 4. zf. Karşılığında.

Muķaddes, muķaddese (a.s. ķuds'den): 1. Takdiş edilmiş, mübārek, kutsal; temiz. 2. Kadın adı.

Muķaddim (a.s. ķıdem'den): 1. Takdiş eden, sunan [küçük, büyüğe-]. 2. Öne, ileri geçiren.

Muḳaddimât (a.s.i.): (muḳaddime'nin c.). (bkz. muḳaddime).

Muḳaddime (a.s. kıdem'den. c.: muḳaddimât): 1. Öne geçen, önde giden. 2. i. Başlangıç, giriş, önsöz.

Muḳarreb (a.s. ḳurb'dan c.: muḳarrebân, muḳarrebîn): Takrîbedilmiş, yaklaşmış, yakın. Melek-i muḳarreb: Allâh'a yakın, yaklaşmış olan melek.

Muḳarrer (a.s. ḳarâr'dan. c.: muḳarrerât): 1. Kararlanmış. 2. Şüphesiz, sağlam. 3. Anlatılmış, bildirilmiş.

Muḳayyed (a.s. ḳayd'dan): 1. Kayıtlı, bağlı, bağlanmış. 2. Ayağında zincir ve pranga bulunan. 3. Bir işe ehemmiyet (*önem) veren. 4. Kaydolunmuş, deftere geçmiş.

Munşif (a.s. naşafet'den): 1. İnsâf eden, insafılı. 2. Kötülükte ileri gitmeyen.

Murâd (a.i. revd'den): 1. Arzu, istek, dilek. 2. Maksat, meram. 3. Erkek adı.

Murâḳabe (a.i. raḳb'dan): 1. Bakma, gözetme, göz altında bulundurma. 2. tas. Kendi iç âlemine bakma, dalıp kendinden geçme. 3. *denetleme, kontrol.

Murdâr (f.s.): 1. Mundar, kirli, pis. 2. İslâmî Şerî'at usullerine göre kesilmemiş (hayvan).

Murtâd (a.s.): Alıştırılmış, talimli [hayvan].

Muşâhib (a.s. soḳbet'den. c.: muşâhibân): 1. Biriyle muşâhabe eden, sohbette bulunan, konuşan, arkadaşı. 2. Büyük bir zâtın yanında bulunarak onun sözüyle sohbetiyle eğlendiren. 3. Padişahın husûsf işlerinde bulunanlardan her biri.

Müşil (a.s. vuşûl'den): İsâleden, ulaştırın, yetiştiren, vardiyan.

Mutaḳarrır (a.s. ḳarr ve ḳurr'dan): Zarar gören, zarara uğrayan.

Muḳavvel, muḳavvele (a.s. ḳûl'den): 1. Tatvîl edilmiş, uzatılmış, tafsîl edilmiş. 2. h. i. Evvelce medreselerde okutulan Arap edebiyâtına dair yazılmış meşhur bir kitap.

Mu'teḳad (a.s. 'aḳd'den): İnanılan, i'tikad edilen şey.

Muḳlaḳ, muḳlaḳa (a.s. ḫalâḳ'dan): 1. İtlak olunmuş, salıverilmiş, başıboş bırakılmış. 2. Kayıtsız, şartsız. 3. Yalnız, tek, salt. Vücûd-i muḳlaḳ, Zât-i muḳlaḳ: Allâh.

Muttaşîf (a.s. vaşf'dan): İttisâf eden, vasıflanan, kendinde bir hal, bir sıfat, bir vasıf bulunan.

Muvâneset (a.i. üns'den): 1. Ünsiyet peyda etme, birbirine alışıp beraber yaşama. 2. İnsandan kaçmayış, insana alışma.

Muzaffer (a.s. zafer'den): 1. Zafer, üstünlük kazanmış, üstün. 2. i. Erkek ve kadın adı.

Mübâlaḳa (a.i. bülûḡ'dan): 1. İşi, bir şeyi çok büyütme, pek ileri vardiyan. 2. Pek fazla, çok aşırı. 3. Küçük bir şeyi büyük gösterme.

Mübâya'a (a.i. bey'den. c.: mübâta'ât): Satın alma.

Mübteda' (a.s. bed'.den): (bkz mübtede').

Mübtede' (a.s. bed'.den): Aslında yok iken yeni çıkmış olan şey.

Mübḫîl (a.s.): İptâl eden, hükümsüz bırakan, bozan.

Mübtilâ (a.s.): (“mübtil” in müen.). (bkz. mübtil).

Mücâhede (a.i. cehd'den): 1. Uğraşma, savaşıma. 2. Nefsi yenmeye olan çalışma.
3. Din düşmanlarıyla savaşıma.

Mücellâ (a.s. cilâ'dan): Cilalı, parlatılmış, parlak.

Mücerred, mücerrede (a.s. cered'den. c.: mücerredât): 1. Tecrid edilmiş, soyulmuş, çıplak.
2. Tek, yalnız. 3. Karışık ve katışık olmayan. 4. gr. Yalın, *soyut. 5. Eski yazıda noktasız harflerle yazılmış manzûme yâhut mensûre. 6. fels. , mat. *soyut. 7. Bekâr.
8. zf. Yalın, ancak, fakat.

Pâye-i mücerrede: Ulemâyâ mahsûs mühim ve memuriyetsiz bir rütbe.

Mücidd (a.s. cidd'den): Çok çalışın.

Müdâm (a.s. devâm'dan): 1. Devam eden, süren, sürekli. 2. Devam eden, arası kesilmeyen.

Müdâvemet (a.i. devâm'dan): 1. Devam etme, bir yere her vakit gidip gelme. 2. Bir işe aralıksız çalışma.

Müdde'î (a.s. d'âvâ'dan): 1. İddia eden, davacı. 2. Bir hükümde ayak direyen. 3. İnatçı.

Müderriş (a.s. ve i. Ders'den. c.: müderrişin): 1. Ders veren, ders okutan; medrese dersi okutan. 2. Profesör.

Müeyyed (a.s. eyd'den): 1. Te'yd edilmiş, kuvvetlendirilmiş, sağlam. 2. Doğrulanmış.
3. Yardım gören. 4. i. Kadın ve erkek adı.

Müfâriķ (a.s. farķ'dan): Müfârikat eden, ayrılan, ayrılmış.

Müheyâ (a.s. hey'et'den): (bkz. âmâde).

Mühimmât (a.i. mühimme'nin c.): 1. Lüzumlu şeyler. 2. Harb malzemesi.

Mühmelât (a.s. mühmel'in c.): Mânasız boş sözler.

Mükedder (a.s. keder'den): 1. Bulandırılmış, bulanık.

Mâ-i mükedder: Bulanık su. 2. Tekdîr edilmiş, azarlanmış. 3. Kederli, üzüntülü, tasalı.

Mükevvenât (a.i. mükevven'in c.): Mahlûkların, *yaratıkları hepsi.

Mülâhhaş (a.s. hülâşa'dan): Telhîs edilmiş, hulâsâsı (*özet) çıkarılmış.

Mülâzım (a.s. lüzûm'dan c.: mülâzımın, mülâzımân): 1. Bir yere veya kimseye sarılıp ayrılmayan, tutunup kalan. 2. i. Stajyer, bir yere maaşsız olarak gidip gelen.
3. i. ask. *Teğmen.

Mülhâķ (a.s. lühûķ'dan): 1. İlhâķ edilmiş, sonradan takılmış, katılmış. 2. i. Bir asker karargâhında emir subayı yardımcısı.

Mülk (a.i.c.: emlak): 1. Ev, dükkan, arazi gibi taşınmaz ve gelir getiren mal. 2. Bir devletin ülkesi. 3. Vakıf olmayıp –doğrudan doğruya- birinin malı olan [toprak veya akar, yapı].

Mülûk (a.i. melik'in c.): Hükümdarlar.

Mümidd (a.s. meded'den): 1. İmdâd eden, yardım eden. 2. Temdîd eden, uzatan, uzatıcı

Mümkin (a.s. mekn ve mekânet'den. c.: mümkinât): Mümkün, olabilir, olabilen.

- Münâcât (a.i. necv'den): 1. Allâh'a dua etme, yalvarma. 2. Allâh'a dua mevzulu manzume: "Hak Taâlâ azamet âleminin pâdşehi. / Lâ mekândır, olamaz devletinin tahtgehi." (Şinâsi)... gibi.
- Münâkıd (a.s. naqd'dan): Nakzeden, birbirini tutmayan.
- Müncelî (a.s. cilâ'dan): 1. İncilâ eden, parlayan, parlak. Seyf-i müncelî: Parlak kılıç. 2. Meydanda, besbelli olan.
- Müncezib, müncezibe (a.s. cezb'den): 1. İncizâbeden, beriye çeken. 2. Gönül vermiş, tutulmuş, tutkun.
- Müncî (a.s. necât'dan): 1. İncâ eden, kurtaran. 2. i. erkek adı.
- Münhezim (a.s. hezîmet'den. c.: münhezimîn): İnhizâm eden, hezimete uğrayan, bozguna uğrayan, uğramış, bozgun.
- Mün'im (a.s. ni'met'den): 1. İn'âm eden, nimet veren, yedirip içiren; Allâh. 2. Velînîmet.
- Münkesir (a.s. kesr'den): 1. İnkisâr eden, kırılan, kırılmış, kırık. 2. Kırgın, gücenmiş.
- Münkeşif, münkeşife (a.s. keşf'den): 1. İnkışâf eden, açılan, açılmış, meydana çıkmış; açık, görünen. 2. Keşfolunmuş, yeni bulunmuş.
- Münkir (a.s. nekr'den. c.: münkirîn): 1. İnkâr eden, kabul etmeyen. 2. İmansız, inanmayan, dinsiz. 3. h. i. Mezarda sual soracak olan iki melekten biri.
- Münşâ'ib (a.s. şa'b'dan): İnşiâb eden, şübelenen, dallanan, çatallanan, kollara ayrılan, ayrılmış.
- Müntehâ (a.s. nihâyet'den): 1. Nihayet bulmuş; bir şeyin varabileceği en uzak yer, son derece, son kerte. 2. Son uc.
- Mürâ'ât (a.i. ri'âyet'den): 1. Hıfzetme, saklama. 2. Göz ucuyla bakma. 3. Gözetme, koruma.
- Mürâî (a.s. rü'yet'den): İkiyüzlü [kimse].
- Mürâyât (a.i. rü'yet'den): 1. Gösteriş. 2. İkiyüzlülük.
- Mürekkebât (a.i. mürekkeb'in c.): kim. *bileşikler.
- Mürşid (a.s. rüşd'den. c.: mürşidîn): 1. İrşâd eden, doğru yolu gösteren, kılavuz. 2. i. Tarîkat pîri, şeyhi [müridlerine yol gösterdiği için]. 3. Gafletten uyandırma. Mürşid-i a'zam : Hz. Muhammed(sav).
- Mürte'iş (a.s. ra's'dan): İrtiâş eden, titreyen.
- Mürüvvet (a.i. mer'den): 1. İnsaniyet, mertlik, yiğitlik. 2. Cömertlik, iyilikseverlik. 3. Kadın adı.
- Müşbet, müşbete (a.s. sübût'dan): 1. Tesbît edilmiş, delil gösterilmiş. 2. gr. *olumlu. 3. fiz. , mat. Pozitif.
- Müsebba' (a.s. seb'den): 1. Yedili, yedi kısımdan meydana gelen. 2. geo. Yedigen. 3. ed. Her beytine aynı vezinde ve tek sayılı mısrayla aynı kâfiyede beş mısra ilave edilen gazel, kasîde.
- Müsebba'a (a.i.): 1. Yedi kere okunması gereken duâ. 2. s. [müsebba'nın muen.]. (bkz. müsebba').

Müskirât (a.s. sekr'den): Sarhoş eden, sarhoşluk veren şeyler.

Müstağrak (a.s. ğark'dan): Batmış.

Müste'âr (a.s. 'âriyyet'den): Eğreti [alınmış], takma (ad).

Hayât-ı müste'âr: [muvakkat olan] dünya ömrü.

Müstecâb (a.s. cevâb'dan): İsticâbe edilmiş, kabûl olunmuş [dileği].

Müstecmi' (a.s. cem'den): Toplayan, toplanan.

Müstelzim (a.s. lüzûm'dan): İstilizâm eden, gerektiren, gereken.

Müteahhîr (a.s. âher'den): Teahhür eden, sonraya kalan, geciken.

Müteahhîrîn (a.i.c.): Son zamanlarda gelenler, yetişenler.

Müte'allik (a.s. alaqa'dan): 1. Asılı, bağlı 2. Talluk eden, ilgili, ilişiği olan.

Mütehaqqık (a.s. haqq'dan): Tahakkuk eden, doğruluğu meydana çıkan.

Mütehallik (a.s. hulq'dan): Ahlâk peyda eden, huy edinen, yeni bir huy kazanan.

Mütekebbir (a.s. kibr'den. c.: mütekebbirîn): Tekebbür eden, kibirlenen, kibirli, kendini beğenmiş.

Mütekellif (a.s. külfet'den c.: mütekellifin): Tekellûf eden, külfetli, zahmetli bir iş tutan.

Müteveccih (a.s. vech'den c.: müteveccihîn): 1. Teveccüh eden, bir cihete, bir tarafa dönen, yönelen. 2. Birine karşı sevgisi ve iyi düşünceleri olan. 3. Bir tarafa gitmeye kalkan.

Müvekkil [A.s. huk.] : Vekil tayin eden, vekâlet veren.

N

- Nādān (f.b.s.): 1. Bilmez. 2. Nobran, kaba, terbiyesi kıt.
- Nā – gāh (f.b.s.): 1. Vakitsiz. 2. zf. Ansızın, birdenbire.
- Naqd (a.i.c.: nuqūd): 1. Akçe, maden para. 2. Para olarak bulunana servet. 3. Peşin para.
- Nakiyye (a.s.): (“naki” nin müen.). (bkz.: naki)
- Naķī (a.s.): 1. Temiz, pāk. 2. i. Erkek adı.
- Naķīb (a.s. ve i. naķabet’den. c.: nuķabā): 1. Bir kavim veya kabilenin reisi veya vekīli.
2. Bir tekkede şeyhin yardımcısı olan en eski derviş veya dede.
Naķībū’l – eṣrāf: Peygamber (sav) soyundan olanların işlerini görmek üzere hükümetçe ta’yîn olunan me’mūr.
- Naķş (a.i.): 1. Noksan, eksiklik. 2. Eksiltme, azaltma.
- Nāmī (f.s. nām’dan): 1. Namlı, şöhretli, ünlü. 2. Erkek adı.
- Nāmī (a.s. nümüvv’den): Yerden biten, büyüyen, yetişen, artan. [müen.: “nāmiye”].
- Nār (a.i.): 1. Ateş, od. 2. Cehennem. 3. Yakıcı şey [ateş gibi].
- Nasr (a.i.): 1. Yardım. 2. Üstünlük.
- Nāsūtī (a.s.): Dünyaya, insanlığa mensup, dünya ile, insanlıkla ilgili.
- Naẓar (a.i.c.: enẓār): 1. Bakma, göz atma. 2. Düşünme. 3. Göz değme. 4. İltifat. 5. İtibar.
6. Yan bakış. 7. s. Güzel, dilber.
- Nazm (a.i.): 1. Dizme, tertîbetme, sıraya koyma. 2. Sıra, tertîb. 3. ed. Vezinli, kâfiyeli söz.
4. Halk şâirlerinin mesnevî şeklindeki manzûmelere verdikleri ad.
- Ne’am (a.e.): 1. Evet, pek güzel, hay hay; öyledir.
Lā ve ne’am: Evet ve hayır; evet ve hayır demeyip susma.
2. (c.: en’am) deve, öküz, koyun gibi dört ayaklı hayvan.
- Nebāt (a.i.c.: nebātāt): Topraktan biten, çıkan her türlü şey, bitki.
- Nebr (a.i.): 1. Yüksekçe çıkarma, kaldırma, yükseltme; sesi yükseltme. 2. Korkup çığlık atma, haykırma.
- Necāh (a.i.): 1. İsteğine ulaşma. 2. Kurtulma.
- Necīb (a.s.c.: encāb, necāib, nücebā): 1. Soyu soppu temiz, nesli pāk olan kimse. 2. erkek adı.
- Necis (a.s. necs’den): Pis, murdar.
- Necm (a.i.c.: encām, encüm, nücüm): 1. Yıldız. 2. Kur’ân. 3. huk. Vâdesi gelen borç.
- Necş (a.i.): Avı yatağından çıkarma.
- Nedem (a.i.): Pişmân olma, pişmanlık.
Yevm-i nedem: Kıyâmet günü.
- Nef (a.i.): Menfaat, fayda, kâr, çıkar.
- Nefīs, nefīse (a.s.): 1. Pek hoş, çok hoş giden, en güzel, çok beğenilen. 2. i. Kadın adı.

Nekbet (a.i.c.: nekebāt, nüküb): 1. Talihsizlik, bahtsızlık. 2. Düşkünlük. 3. Felaket, musibet.

Nemā (a.i.): 1. Artma, çoğalma. 2. Büyüme, uzanma. 3. Faiz.

Neşv (a.i.): Canlının büyümesi, boy atması; yeniden peyda olup hayata gelme.

Neşv ü nemā : Yetişip büyüme, sürüp çıkma.

Nevmīd (f.s.: "nā-ümīd"den): Ümitsiz, ümidi kırık.

Nigār (f.i.): 1. Resim. 2. (Resim gibi güzel) sevgili. 3. s. Resmedilmiş, resmi yapılmış.
4. Put. 5. Kadın adı.

Nikbet (a.i.): Talihsizlik, düşkünlük.

Ni'me (a.e.): Ne güzel, ne a'lā. ["bi'se"nin zıddı].

Nisbet (a.i.): 1. Bağlılık, ilgi. 2. Kıyaslama, ölçü. 3. mat. , fels. *oran. 4. İnat olsun diye yapılan iş. 5. zf. İnat olarak.

Nīst (f.e.): Yoktur, değildir.

Nisvān (a.i.c.: nisūn): Kadınlar.

Nuḳabā' (a.s.i. naḳīb'in c.): Nakībler. (bkz. naḳīb).

Nuḳaṭ (a.i. noḳṭa'nın c.): Noktalar.

Bī – nuḳaṭ: "Ebced" hesabında noktasız harf.

Nuḳūd (a.i. naḳd'in c.): Nakitler, paralar.

Nuṣṣ (a.i.): Nasihat verme, öğüt.

Nübūvvet (a.i. nebe'den): Nebîlik, peygamberlik, Tanrı haberciliği.

Nücebā (a.s. necīb'in c.): 1. Soyu soppu temiz, nesli pāk olan kimseler. 2. tas. Ricālullah veya ricālū'l-ğayb denilen 40 kişiye verilen ad.

Nücūm (a.i. necm'in c.): Yıldızlar.

-nümā (f.s.): "gösteren, bildiren" manalarıyla kelimelere katılır.

Reh-nümā: Yol gösteren.

Nümāyān (f.b.s.): Görünücü, görünen; meydanda.

Nümāyiş (f.i.): 1. Gösteriş; gösteri; görünüş. 2. Yalandan gösteriş, göz koyma.

Ögüz [i.s.] : 1. Mübarek, saf ve iyi yaradılışlı. 2. Saf, anlayışı kıt, safderun. 3. Köylü. 4. Tosun. 5. [h.i.] Türk efsanelerinde geçen büyük bir kahraman. 6. Büyük bir Türk boyu.

Ö

Özge [s.] : 1. Başka, gayrı, diğér. *Senden özge gözüm yaşım / Kimseler silmez Allâhım.*
Yunus. 2. Yabancı, ağıyar.

‘Özür (a.i.c.: a‘zâr): 1. Bir kusur veya suçun hoş görülmesini gerektiren sebep. 2. Suçun başışlanması. 3. Engel. 4. Kusur, eksiklik.

P

Pād-şāh (f.b.i.): Pâdişah, hükümdar.

Pād-şeh (f.b.i.). (bkz. pād-şāh).

Pāk (f.s.): 1. Temiz, arık, pak. 2. Saf, halis; hilesiz. 3. Kutsal, mübarek.

Paralamak [F.T. g.li f.] : Parçalamak, parça parça etmek.

Peder (f.i.): Baba.

Pek [s.] : 1. Sert, sıkı, katı. 2. Sağlam, kavî, metin. 3. Merhametsiz. 4. İnatçı. 5. Çok, fazla. 6. Hızlı, süratli şekilde. 7. Şiddet ve kuvvet ifâde eder: Pek ses, pek vuruş.

Pergār (f.i): geo. Pergel. (bkz. pergāl).

Pertev (f.i.): 1. Işık, parlaklık, yalım. 2. Erkek adı.

Pes (f.i.): 1. Ard, arka, geri. 2. zf. Öyle ise, imdi. 3.zf. Sonuç olarak.

R

- Râcih** (a.s. rüçhân'dan): 1. Diğerinden evvel, üstün, önce. 2. fik. Bürhân ve delillerin tercihinde, delili önce ve makbul olan taraf.
- Râfıda** (a.i. rafđ'dan): Bir şîf fırkası. [Hz. Ali'nin çocuklarına şeriat ve târihî hakikat dışı muhabbet gösterip taraftâr olmakla ayrılır].
- Râfıdî** (a.s. ve i. Rafđ'dan. c.: râfıdiyyün): Râfıza fırkasından olan, Hz. Ebûbekir ile Hz. Ömer'in halîfeliğini kabul etmeyen, onlara dil uzatan.
- Râh** (f.i.): 1. Yol. 2. Tutulan yol, meslek, usül.
- Raħm** (a.i.): Acıma, esirgeme, koruma. [Doğrusu "ruħm" ve "ruħum"dur.]
- Raķabe** (a.i.c.: raķabât, riķab, riķbân): 1. Ense kökü, boyun. 2. Kul, köle, cariye. 3. Bir malın sahipliği.
- Raķıb** (a.s. ve i. reķabet'den. c.: raķıbân, ruķabâ): 1. Herhangi bir işte birbirinden üstün olmaya çalışanlardan her biri. 2. Bekçi. 3. Allâh adlarından olup : "görüp, gözeten" demektir.
- Raķş** (a.i.): Hora tepme, sıçrayarak oynama, dans etme.
- Râm** (f.s.): 1. İtaat eden, boyu eğen, kendini başkasının emrine bırakan. 2. tas. İnsanın bütün varlığıyla Allâh'a bağlanması.
- Râmiħ** (a.s. rumħ'dan): Süngü batıran, mızrak saplayan.
- Rây** (a.i.): 1. Rey, fikir, *oy. [nazımda "râ" şeklinde kullanılır]. 2. Raca, Hint hükümdârı. 3. (râyet'in c.): Sancak, bayrak.
- Râz** (f.i.): Sır, gizlenilen şey.
Keşf-i râz: Gizli bir şeyin farkına varma.
- Reâyâ** (a.i. raiyye, raiyyet'in c.): 1. Bir hükümdâr idaresi altında bulunan ve vergi veren halk. 2. Bütün halk. 3. Hristiyan tebaa.
- Rec'** (a.i.): Geri döndürme.
- Recâ'** (a.i.): 1. Ümit, umma. 2. Yalvarma. 3. İstek, dilek.
- Recebiyyün** (a.i.receb'den): tas. Mutasavvıflara göre, Allâh'ın izniyle gaybı bilen, türlü keşiflerde bulunarak, Recep Ayı'nda kendilerinde fevkalâde bir hal sezen ve her yüz yılda bir sayıları kırk olan ricâlullâh, bir nevi mânevî kuvvet ve kudret sâhipleri.
- Recül** (a.i.c.: ricâl): 1. Ergin, yetişmiş erkek, insan. 2. Ehil, becerikli, elinden iş gelir. Recül-i hâşşa, recül-i kâmil: Bir kısım mânevî kuvvet sâhipleri hakkında kullanılan bir tâbir.
- Redâ'** (a.i.): Süt emme.
- Redd** (a.i.): 1. Geri döndürme, döndürülme, geri çevirme, çevirimle; kabul etmeme, kabul edilmeme. 2. Tanımama, inkar etme. 3. huk. Çürütme, cerhetme, iptâl etme. Redd-i cevâb: Cevap verme, karşılık verme.
- Reh** (f.i.): Yol.

Rehābīn, rehābine (a.i. rāhib ve ruhbān'ın c.): Rahipler, papazlar; kadın papazlar.

Reh-güzār (f.b.i.): Geçit, geçecek yol.

Rehin, rehine (a.s. rehāin): Rehin edilmiş; bir şeye garanti olarak tutulmuş.

Reh-nümā (f.b.s.): Yol gösteren, kılavuz.

Remz (a.i. rümūz, rümūzāt): 1. İşâret, işâretle anlatma. 2. Gizli ve kapalı bir sûrette söyleme. 3. müz. Müzikte perdelerin veyâ aralıkların yerine, onları anlatmak üzere kullanılan işâretler.

Remzī, remziyye (a.s.): 1. Remze mensup, remiz ile ilgili. 2. i. [birincisi] erkek, [ikincisi] kadın adı. 3. mant. *simgesel.

Resīd (f.fi.): 1. Yetiş, erişti. 2. i. alınan bir paranın iâdesiyle kaydının silinmesi, hesâbının hükümsüzlüğüne dair edilen işâret (resīden mastarından). 3. Maliyede kayıtlı paranın tahsil edilmesi. 4. Hesabın kapatılması. 5. Açık veya kapalı arttırmanın sona ermesi.

-rev (f.s.): "giden, yürüyen" manaları ile *birleşik kelimeler yapar.

Âheste-rev: Ağır giden.

Tîz-rev: Çabuk giden.

Revāfid (a.i. rāfīda'nın c.): Şîa mezhebinin ifrâta kaçan koluna mensup kimseler.

Revāh (a.i.): 1. Bir şeyi elde etmeden doğan güneşe. 2. Güneş battıktan sonra gece oluncaya kadar geçen zaman.

Revān (f.s.): 1. Yürüyen, giden, akan, su gibi akıp giden [söz]. 2. i. Ruh, can; nefs-i nâtika. 3. i. müz. Vaktiyle Türk müziğinde kullanılıp zamanımıza numûnesi intikal etmemiş usullerden biri. 4. Hemen, derhal.

Re'y (a.i.c.: ārâ): 1. Görme, görüş. 2. Fikir, düşünce. 3. Oy.

Rıdâ' (a.i.): 1. Hoşnutluk, memnunluk. 2. Râzı olma, pekiy deme. 3. İstek, kendi isteği.

Ricāl (a.i. recül'ün c.): 1. Erkekler. 2. (râcil'in c.): Yayan, yaya olanlar. 3. Belli mevki sâhibi olanlar.

Ricāl-i ğayb, ricālü'l – ğayb: Her devirde olan fakat görülmeyen ve Allâh'ın emirlerine göre insanları idâreye çalışan mübârek kimseler.

Ricāl-i ilâhiyye: tas. Mânevî kudret ve kuvvet sâhibi olan evliyâ.

Ricālullâh: tas. Mânevî kudret ve kuvvet sâhibi olan evliyâ.

Ricālü'l – fetḥ: tas. Bir kısım mânevî kudret sâhipleri.

Ricālü'l – mennân: tas. Evliyânın bir kısmı.

Rihlet (a.i.): 1. Göç, göçme. 2. Ölme.

Rimāh (a.i. rumḥ'un c.): Mızraklar, süngüler, kargılar.

Riyâ' (a.i.): Özü, sözü bir olmama, ikiyüzlülük.

Riyâdet (a.i.): Nefsi kırma, dünya lezzetlerinden ve rahatından sakınma, perhizle, kanaatle yaşama.

Riyâset (a.i.): Reislik, başlık, baş olma, başkanlık.

Ruḥṣat (a.i.c.: ruḥaṣ, ruḥṣāt): İzin, müsaade.

Ruḥṣat-ı niyâz : Yalvarma izni.

Rüṣen (f.s.): 1. Aydınlık, parlak. 2. Belli, meydanda. 3. i. Erkek adı.

Ru'ûnet (a.i.): 1. Bönlük, sünepelik. 2. İnsana ağır gelecek hallerde bulunma.

Rûy (f.i.): Tunç.

Rû [y] (f.i.): Yüz, çehre.

Rûz (f.i.c.: rûzân): 1. Gün. 2. Gündüz.

Rûz ü şeb : Gece ve gündüz.

Rûfeḳâ' (a.i. refîḳ'in c.): Arkadaşlar.

Rûsvâ (y) (f.s.): Rezil, îtibarsız, haysiyetsiz.

Rû'yet (a.i.): 1. Görme, bakma, görülme. 2. İdâre etme, çevirme, yönetme. 3. Araştırma.

S

Sa'āde, sa'ādet (a.i.): Mutluluk.

Şabāh (a.i.): Sabah.

Sabāhat (a.i. subh'dan): 1. Güzellik, latiflik, yüz güzelliği. 2. Kadın adı.

Sa'd (a.i.): 1. Kutluluk. 2. Uğur. 3. s. Kutlu, uğurlu.

Şadā (o.i.): 1. Ses. 2. a. yankı.

Şafā' (a.i.): 1. Saflık, berraklık. 2. Gönül şenliği, kedersizlik, neş'e, zevk, eğlence. Ehl-i şafā: Safa adamı, keyif adamı. 3. müz. Türk müziğinin en az iki asırlık bir mürekkep makâmı olup zamânımıza kadar nümûnesi yoktur. 4. Erkek adı.

Şāfī, şāfiyye (a.s. şafvet ve şafā'dan): 1. Duru, temiz, katıksız; bir şeyle karışık olmayan, katıksız. 2. Samimi, saf. 3. Net. 4. zf. Sadece, yalnız.

Şahā' (a.s.): Cömertlik, el açıklığı.

Sāha (a.i.c.: sāh, sāhāt): Meydan, avlu, alan.

Şahī (a.s.): Cömert, eli açık.

Şahīh, şahīha (a.s. şihhat'dan. c.: şihāh): 1. Gerçek, doğru. 2. Hâlis, kusursuz, ayıpsız. 3. Ed. Lafzî ve mânevî nakîselerden ârif üslûp. 4. a. gr. Kelimenin ana harfleri.

Şahrā' (a.i.c.: şahrā, şahrī, şahrāvāt): Kır, ova, çöl.

Sāil (a.s. suāl'den): 1. Suâl eden, soran. 2. i. Dilenci. 3. (seyelân'dan) akıcı, akan.

Şāim (a.s. şavm'den. c.: şāimīn, şāimūn, şuvvām): 1. Oruç tutan, oruçlu. 2. i. Erkek adı. [müen.: "şāime" kadın adıdır].

Sāir (a.s. seyr'den): 1. Seyreden, harekette olan, yürüyen. 2. Bir şeyden kalan başka şey. 3. Geçen, dolaşan. 4. Diğer, başka, gayri.

Sakf (a.i.c.: sukf): Tavan, çatı, dam.

Şakīl (a.s. şiklet'den. c.: şikal, şukalā): 1. Ağır. 2. Sıkıntılı, can sıkıcı. 3. Çirkin. 4. gr. Ağır ve kalın okunan [hece].

Sakīm (a.s. şakamet'den): 1. Hasta, hastalıklı. 2. Yanlış. 3. Rivayeti doğru, sağlam olmayan (hadīs).

Sālik (a.s. sülük'dan. c.: sālikān, sālikīn): 1. Bir yola giren, bir yolda giden. 2. Bir tarıkata girmiş bulunan.

Saltanat (a.i.): 1. Sultanlık, pâdişahlık, hükümdarlık. 2. Bolluk ve zenginlik, şatafatlı hayat.

Sālūs (f.s.): Riyâkar, ikiyüzlü.

Merd-i sālūs: Riyâkar adam.

Sāmī (a.s.): Sām soyundan gelen.

Sāmī (a.i.): 1. Beyaz ırkın Asurca, İbranice, Habeşçe gibi dilleri konuşan çeşitli kavimlerinin toplandığı kol. 2. s. Bu koldan olan.

Şavn (a.i.): Koruma.

Şavt (a.i.c.: eşvât): 1. Ses, sadâ. 2. Bağırma, haykırma, çığlık.

Sa'y (a.i.c.: mesâ'î): 1. Çalışma, çabalama, gayret, emek. 2. Geçinmek için iş işleme.

Şayd (a.i.): 1. Av. 2. Avlama, avlanma.

Sefîr (a.i. sefâret' den. c.: süferâ'): Elçi.

Sehâb (a.i.): 1. Bulut. 2. Karanlık. 3. Bulut gibi uçuşan böcekler.

Sehun (f.i.): Söz.

Selâtin (a.i. sultân'ın c.): Sultanlar.

Selâtin Câmii: Sultanlar adına yaptırılan büyük câmii.

Selb (a.i.): 1. Kapma, zorla alma. 2. Kaldırma, giderme. 3. Menfileştirme, *olumsuzlaştırma. 4. İnkâr etme.

Selbî (a.s.): Menfilikle (*olumsuzlukla) ilgili.

Selbiyye (a.s.): ("selbi"nin müen.). (bkz. selbî).

Semâ' (a.i.): 1. İşitme, duyma. 2. Mevlevî âyinlerinde tarikat mensuplarının cezbe hâliyle ayakta dönmesi, zikretmesi.

Semâ'-i râh: tas. Yolda yapılan semâ [mevlevî tâbirlerindedir].

Semâhat (a.i.): 1. Cömertlik, el açıklığı; iyilik severlik. 2. Erkek ve kadın adı.

Semt (a.i.c.: sumût): 1. Taraf, cihet, yön. 2. astr. Açıklık.

Ser (f.i.): 1. Baş, kafa, kelle. 2. Baş, başkan. 3. Tepe, doruk. 4. Uç kenar. 5. Nihayet, son.

Ser- (f.s.): "baş, başkan" mânâlarıyla başa gelerek *birleşik kelimeler yapar.
Ser- -kâtib : Başkâtip.

Serâb [f.i.] : Çöllük arazide, ışık kırılması sonucu görülen hayâl, pusarık, ılgım, salgım.

Serâvîl (a.i.c.: serâvîlât): 1. Şalvar. 2. Don.

Ser-ḥadd (f.a.b.i.c.: ser-ḥaddât): Serhat, hudut, sınır.

Serîr (a.i.c.: esirre, sürür): 1. Taht. 2. Yatacak yer.

Şevâb (a.i.): 1. Allâh tarafından mükâfatlandırılan hareket. 2. Hayırlı hareket, hayır işleme.

Seviyye (a.s.): 1. Müsâvîlik, beraberlik. 2. Düzlük, doğruluk.

Sezâ (f.s.): Münâsip, uygun, yaraşır.

Sıbt (a.i.c.: esbât): Torun.

Şifât-ı Selbiyye : tas. Manasında selb mümkün olan sıfatlar : Kıdem, Bekâ, Vahdâniyyet, Muhâlefetün lihavâdis, Kıyam bi nefsihî.

Şilât (a.i. şıla'nın c.): 1. Sıllalar. 2. Armağanlar, bahşişler.

Şinmak -ar [g.siz f.] : 1. Kırılmak, parçalanmak. 2. Bozulmak, dağılmak. 3. Mağlup olmak, yenilmek, hezimete uğramak, bozulmak.

Sırr (a.i.c.: esrâr): 1. Gizli tutulan, kimseye söylenmeyen şey. 2. Allâh'ın akıl ermeyen hikmeti.

Şiyânet (a.i.): Koruma, korunma.

- Sihâm (a.i. sehm'in c.): 1. Oklar. 2. Sehimler, hisseler.
- Sihr (a.i.): 1. Büyü; gözbağcılık, büyücülük. 2. Büyü kadar te'siri olan şey, fetanlık.
3. Şiir ve güzel söz söyleme gibi insanı meftûn eden hüner, sanat.
- Sikender (f.h.i.): (bkz. İskender)
- Silk (a.i.): 1. İplik. 2. Sıra, dizi. 3. Yol; meslek, tutulan yol.
- Simât (a.i.): Nişan, alâmet; damga, iz.
- simât (a.i. sime'nin c.): Damgalar, işâretler, izler.
Fağâil-simât : Alâmetleri fazîletten ibâret olan.
- Şin (a.h.i.): Çin.
- Sipâh (f.i.c.: sipâhân): 1. Asker. 2. Ordu.
- Sipâs (f.i.): Şükretme, duâ etme.
Hamd ü sipâs : Allâh'a şükür.
- Sipâsî (f.s.): Teşekkür eden, minnettâr.
- Sitem-kâr (f.b.s.c.: sitem-kârân): Zulüm ve haksızlık eden.
- Sitem-kârân (f.b.s. sitem-kâr'ın c.): Zulüm ve haksızlık edenler.
- Sivâ (a.i.): Başka, gayri.
- Siyâb (a.i. şevb'inc.): Giyecekler.
- Şoĥbet (a.i.): Görüşüp konuşma; arkadaşlık.
- Subĥ (a.i.c.: eşbâĥ): Sabah, sabah vakti.
- Şudûr (a.i. şadr'm c.): 1. Göğüsler. 2. Sadrâzamlar. 3. Kazaskerler.
- Şüfî (a.i. ve s.c.: şüfiyyûn): 1. Tasavvuf ehli. 2. Sofu.
- Suĥriyye (a.i.): Maskaralık, alay.
- Şuleĥâ' (a.s. şâlih ve şâlih'in c.): Sâlih, iyi, yarar, salâhiyetli, günah işlemeyen kimseler.
- Şun' (a.i.): 1. Yapış, yapma. 2. Te'sir, kuvvet.
- Sûr (f.i.): 1. Düğün. 2. Ziyafet. 3. Şenlik.
- Sûre (a.i.c.: süver): Ku'ân'ın ayrıldığı 114 bölümünden her biri.
- Şüret (a.i.c.: şuver): 1. Biçim, görünüş, kılık. 2. Tarz, yol, gidiş. 3. Çâre. 4. Yazı veya resim kopyası. 5. Resim. 6. Surat, aksilik, yüz ekşiliği. 7. mat. Pay.
- Suĥûr (a.i. saĥr'm c.): Satırlar, yazı dizileri.
- Su'ûd (a.i. sa'd'm c.): 1. Mübârek sayılan yıldızlar. 2. Erkek adı.
- Sübĥa (a.i.): 1. Çekilen tesbih. 2. Tesbih tanesi.
- Süfre (a.i.): Sofra.
Süfre-i ziyâfet : Ziyâfet sofrası.
- Sühre (a.i.): Yalancı fecir.
- Sükker (a.i.): Şeker.

Sükût (a.i.): Susma, söz söylememe.

Sülûk (a.i. silk'den): 1. Bir yola girme, bir yol tutma. 2. Husûsî bir sınıfa, bir gruba katılma.
3. Bir tarîkata intisâbetme.

Süm'a (a.i.): Görsünler, işitsinler diye yapılan göstermecilik.

Sümüvv (a.i.): Yükseklik, yücelik. [maddî, ma'nevî kullanılır].

Süver (a.i. sûre'nin c.): Süreler.

Ş

Şafağ (a.i.): 1. Gurubdan sonraki alaca karanlık. 2. Güneş doğmadan önceki alacalık.

Şâh (f.i.c.: şâhân): 1. Pâdişah. 2. İnan veya Efgan hükümdarı. 3. Satranç taşlarının en mühimi.

Şâhân (f.i. şâh'ın c.): Şahlar.

Şahş (a.i.c.: şihâş, şuhuş, eşhâş): 1. Kişi, kimse. 2. gr. Şahıs.

Şak (a.i.): (bkz. şakık)

Şäkird (f.i.c.: şäkirdân): 1. Talebe (*öğrenci). 2. Çırak, yamak. 3. Stajyer [aslı : “şägird” olduğu halde “şäkird” şekli yaygındır].

Şakık (a.i.c.: şükük): 1. Yarma, yarıma, çatlama; yırtma, paralama; kırma. 2. Yarı, çatlak.

Şâm (f.i.): Akşam.

Şâmil, şâmile (a.s. şeml ve şümül'den): 1. İçine alan, kaplayan, çevreleyen. 2. [birincisi] erkek adı.

Şân (a.i. şe'n'den): 1. Şan, şöhret, ün. 2. Hal, keyfiyet. 3. Gösteriş, çalım. 4. Adet, tabiat, huy.

Şarâb (a.i. şurb'dan. c.: eşribe): 1. İçilecek şey. 2. Şarap.

Şârid (a.i. şerd'den): 1. Tutunmuş, beğenilmiş ve yayılmış şiirler; şiir tarzındaki ata sözleri. 2. s. Başiboş kaçmış [hayvan]. 3. s. Sapmış, aykırı.

Şeb (f.i.c.: şebân): Gece.

Şedd (a.i.): 1. Sıkı bağlama, sıkı bağlanma, sıkma. 2. Tasvîr. 3. Sertleştirme, pekiştirme. 4. tas. Eski esnaf teşkilâtı kuruluşlarında ahiliğe, sanata bağlılığını göstermek üzere sarındığı kuşak.

Şefağat (a.i.c.: eşfâğ): 1. Şefkat, acıyarak ve esirgeyerek sevmek. 2. Kadın adı olup “şefkat” şeklinde kullanılır.

Şefğat (a.i.): (bkz. şefağat).

Şeh (f.i.). (bkz. şâh)

Şehâ (f.n.): Ey şah! , ey pâdişah!

Şekl (a.i.c.: eşkâl): 1. Şekil, biçim, kılık. 2. Resim, pılan, taslak. 3. Türlü, cins, nevi, çeşit. 4. Çehre, beniz. 5. ed. Bir manzûmenin mısraları sayısına ve kâfiyeleri sayısına göre aldığı biçim. 6. Hal, durum.

Şemme (a.i.): 1. Bir kere koklama. 2. Pek az şey.

Şe'n (a.i.c.: şîân, şûûn): 1. İş. 2. Yeni iş, yeni çıkan hal, hâdise.

Şer' (a.i.): Allâh'ın emri, âyet, hadis, icmâ-i ümmet ve kıyâs-ı fukahâ esasları üzerine kurulmuş olan din kâideleri.

Şerâit (a.i. şart ve şerâit'in c.): Şartlar. [aslında “şerîta”nın c. olmakla beraber ancak manâca büyük bir fark olmadığından bizde “şart”ın c. olarak da kullanılır].

Şerr (a.i.c.): 1. Kötülük, fenâlık; kötü iş. 2. Kavga, gürültü.

Şev (f.i.): 1. Gece. 2. Yokuş aşağı, inişli yer. 3. s. Meyilli, eğik.

Şeyh (a.i. şeyhūhet'den. c. eşyāh, meşāyih, şüyūh): 1. Yaşlı adam, ihtiyar. 2. (c. meşāyih, şüyūh) bir tekke veya zâviyede reislik eden ve müritleri bulunan kimse. 3. Kabîle ve aşîret reisi. [Arabista'da].

Şeyhūhet (a.i.): Şeyhlik, yaşlılık, ihtiyarlık.

Şikâr (f.i.): 1. Av. 2. Avlama. 3. Avlanan hayvan. 4. Ganimet, düşmandan ele geçirilen mal. 5. Ender bulunan şey.

Şimâl (a.i.): 1. Sol, sol taraf. 2. coğr. Kuzey.

Şîr (f.i.): 1. Arslan. 2. Süt. 3. mec. Yiğit, yürekli.

Şirk (a.i.): Müşriklik, Allâh'a şerik, ortak koşma, Allâh'tan başka bir Allâh bulunduğuna inanma.

Şu'be (a.i.c.: şî'âb, şu'ab, şu'abât): 1. Şûbe, bölük, kısım, takım, bölüntü. 2. Dal, budak.

Şûr (f.s.): 1. Tuzlu. 2. Kekremsi. 3. Şamata, gürültü.

Şurûţ (a.i.c.): (bkz. şerâit).

Şu'urî (a.s.): Şuurla*ilgili, şuûra ait.

Şüd (f.fi.i.): 1. Gitti, geçti; gitme, gidiş. [dâimâ "âmed" kelimesiyle birlikte kullanılır]. Amed şüd, Âmed ü şüd: Geldi gitti; gelip gitme. 2. mec. Öldü.

Şühüd (a.i.): 1. (şâhid'in c.): Şâhitler, tanıklar. 2. s. maddî mer'î. 3. Vücut bulma, var olma, görünme.

'Âlem-i şühüd : Görülen âlem [bu dünyâ]. 4. Görme.

T

Ta'ab (a.i.): 1. Yorgunluk. 2. Sıkıntı, zahmet, meşakkat, eziyet.
İstihkâr-ı ta'ab: Yorgunluğu hiçe sayma, çalışkanlık.

Ṭa'ām (a.i.c.: eṭ'ime): Yemek, aş.

Ṭā'at (a.i.): Allâh'ın emirlerini yerine getirme, ibâdet.

Ta'ayyün (a.i. 'ayn'dan.c.: ta'ayyünât): 1. Meydana çıkma, aşikar olma; belli olma; belirme.
2. Âyân sırasına girme, itibarlanma, belli başlı adam olma.

Tab' (a.i.): 1. Tabîat, huy, yaradılış. 2. Mühür, damga basma. 3. Kitap basma.

Tâbân (f.s.): Işıklı, parlak.

Vech-i tâbân: Parlak yüz.

Taḍarru' (a.i. ḍurû'dan.c.: taâarru'ât): Kendini alçaltarak yalvarma.

Tafşîl (a.i. faşl'dan.c. tafşîlât): Etrâfiyla, etraflı olarak bildirme, uzun zuadıya anlatma, açıklama.

Tagayyür (a.i. ğayr'den): 1. Değişme, başkalaşma. 2. Rengi değişme. 3. Bozulma, kokma.

Ṭâġî (a.s.c.: ṭâġun, ṭâġat): Azgın, isyan eden.

Tahdîş (a.i. ḥudûş'dan.c.: tahdîşât): 1. Söyleme, anlatma, rivâyet etme. 2. Şükür, teşekkür ile bildirme. 3. Hz. Peygamber(sav)'in sözünü tekrarlama. [asıl manası : "görülen iyiliği herkese söyleme"].

Taḥiyyât (a.i. ḥayy'den): 1. "Allâh ömürler versin!" demeler; selamlar, hayır dualar.
2. Namazın ka'delerinde okunan "et-taḥiyyâtü" duası.

Taḥkîkât (a.i. taḥkîk'in.c.): Araştırmalar, soruşturmalar.

Taḥliye (a.i. ḥaly'den): 1. Süsleme, donatma, bezeme, donatılma. 2. kim. Bir madde içinde, hassasını veya kokusunu değiştirmek için şeker, baharat veya benzeri gibi şeyler katma.

Taḥrîk (a.i. ḥareket'den.c. taḥrîkât): 1. Kımıldatma, kımıldatılma, oynatma. 2. Kışkırtma, azdırma. 3. Yola çıkarma. 4. Uyandırma. 5. a. gr. Meczûm (cezimli) bir harfi hareke ile okuma.

Taḥşîl (a.i. ḥuşûl'den): 1. Hâsıl etme, edilme, ele geçme, geçirilme. 2. Vergi veya irat toplama. 3. İlim öğrenme.

Taḥvîf (a.i. ḥavf'den.c. taḥvîfât): Korkutma, korkuya düşürme.

Tâib (a.s. tevbe'den): 1. Tevbe eden. 2. i. Erkek adı. 3. XVIII. asırda, Lâle devrinde şâirlerin reîsi sayılan şâir.

Ṭâir (a.s. ṭayerân'dan): 1. Uçucu, uçan. 2. i. kuş.

Takvâ (a.i. vikâye'den): Allâh'tan korma, Allâh korkusuyla dînin yasak ettiği şeylerden kaçınma.

Ehl-i takvâ : Dînin yasak ettiği şeye sınıksız bağlı kalan veya kalanlar.

Ṭalâk (a.i.): Boşama, nikahlı kadını bırakma.

- Tâli' (a.i. tulû'dan): 1. Nişangâhın arkasına düşen ok. 2. Tulû' eden, doğan. Kamer-i tâli' : Doğan ay. 3. Tâlih, kısmet, kader, baht.
- Ṭalib (a.s.c.: ṭullâb, ṭulleb, ṭalebe): 1. İsteyen, istekli. 2. i. Öğrenci. [müen. ṭalibe].
- Ta'likât: Bir eseri açıklamak üzere o eserin kenarına şerh düşme, not yazma demektir.
- Tâmm, tâmmе (a.s.): 1. Bütün, eksiksiz, noksansız; mükemmel, olgun. Ma'lûmât-ı tâmmе : Tam bilgi. 2. Kat'î bir zamânı, ortamı bildirir, zamân anlatan zarflara getirilerek mânâyı *kesinleştirir.
- Ṭarḥ (a.i.): 1. Atma, kovma, bırakma. 2. Dağıtma, bölme, ta'yin. 3. Kurma, tertipleme, düzenleme. 4. mat. Çıkarma. 5. g. s. Süslemeli desen. 6. Bahçede çiçek dikmek üzere ayrılan yer.
- Ta'riḍ (a.i. 'arḍ'dan. c. ta'riḍât): Dokundurma [sözle-], dokunaklı söz söyleme, taş atma, taşlama, taş.
- Taşarruf (a.i. şarf'dan. c.: taşarrufât): 1. Sâhip olma. 2. İdâre ile kullanma, tutum, ekonomi. 3. Artırma, artırılma [para, mal-]. 4. Bir "zevce" muâmelesinde bulunma.
- Taşavvuf (a.i. şûf'dan. c.: taşavvufât): Sofulaşma, gönlünü Allâh sevgisine bağlama.
- Taşḥîḥ (a.i. şihḥât'den. c.: taşḥîḥât): 1. Sağlığını iade etme, iyiletme. 2. Yanlış doğrultma, düzeltme; yanlış düzeltilme.
- Tasliṭ (a.i. salâṭet'den. c.: tasliṭât): Musallat etme, sataştırma, sataştırılma. [birini bir başkasına-].
- Taşriḥ (a.i. şarḥ'dan. c.: taşriḥât): Açık açık söyleme, söylenme, açıktan açığa bildirme, belirtme, belirtilme.
- Ṭaşra [i.] : 1. Dış, dış taraf, hâriç. 2. Bir ülkenin idâre merkezindeki yerler. 3. Büyük şehirler dışındaki yerler.
- Tavḍîḥ (a.i. vuḍûḥ'dan. c. tavḍîḥât): Açıklama, açık anlatma, aydınlatma.
- Ṭayerân (a.i.): 1. Uçma. 2. Havada gaz olma.
- Ṭayy (a.i.): 1. Dürüp bükme, dürülüp bükülme, sarma, katlama. 2. Atlama, üzerinden geçme. Ṭayy-i mekân, -ı mesâfe, -ı zemân : Mekânı, mesâfeyi, zamânı atarcasına geçme. 3. Çıkarma, kaldırma, yok etme, lağvetme.
- Tebâr (f.i.): Asıl, soy. Âli – tebâr (a.f.b.s.): Soyu yüksek; asıl.
- Tebâr (a.i.): Yok olma, bitme.
- Tebdîl (a.i. bedel'den. c.: tebdîlât): Değiştirme, değiştirilme, baika bir hale getirme.
- Teberrük (a.i. bereket'den. c. teberrükât): Mübârek sayma, uğur sayma.
- Tebrie (a.i.): (bkz. tebriye).
- Tebriye (a.i. berâet'den): 1. Birini temize çıkarma, şüpheden kurtarma. 2. Borçtan kurtarma. [aslı : "tebrie"dir].
- Tecdîd (a.i. cidd'den. c.: tecdîdât): Yenileme, yenilenme, tâzelenme.

- Tecellî** (a.i. celâ ve celv'den. c. Tecelliyât): 1. Görünme, belirme. 2. Kader, tâlih. 3. Allâh'ın lütfuna nâil olma. 4. tas. Hakk Nûru'nun tesiriyle makbul kulların kalbinde ilâhî sırların ayân olması hali. [zıdı : setr].
- Tecerrüd** (a.i. cered'den): 1. Soyunma, çıplak olma. 2. Her şeyden boş olma, her şeyden uzak olma. 3. tas. Her şeyden vazgeçip Allâh'a yönelme. 4. Bekar kalma, evlenmeme.
- Tecessüs** (a.i. cess'den. c.:ecessüsât): 1. Yoklama, araştırma, araştırılma. 2. Bir şeyin iç yüzünü araştırıp sırrını çözmeye çalışma; gözetleme.
- Tecrîd** (a.i. cered'den. c.:tecrîdât): 1. Soyma, soyulma. 2. Ayırma, bir tarafta tutma. 3. tas. Her şeyden el ayak çekip Allâh'a yönelme. 4. fels. Soyutlama. 5. fiz. *yalıtlama. 6. ed. Bir şâirin kendini mücerred bir şahıs, yani ayrı bir adam farzederek ona hitâbetmesi. 7. ed. Noktasız harflerden *oluşan kelimelerle cümle veya mısra yapma.
- Tedric** (a.i. durûc'dan c.:tedricât): 1. Derece derece, basamak basamak ilerleme; azar azar hareket. 2. ed. İfâdenin derece derece yükselmesi.
- Teemmül** (a.i. emel'den. c. teemmülât): İyice, etraflıca düşünme.
Bilâ-teemmül: Düşünmeden, düşünmeksizin.
- Tefâsîr** (a.i. tefsîr'in c.): Kur'ân'ı îzâh eden kitaplar.
- Tefekkür** (a.i. fikr'den. c.:tefekkürât): Düşünme, zihin yorma; düşünülme.
- Tefevvühât** (a.i. tefevvüh'ün c.): Münâsebetli, münâsebetsiz sözler, boş boğazlıklar, dedikodular, cezâyâ çarptırılmasını gerektiren sözler.
- Tefsîr** (a.i. fesr'den. c. tefsîrât): 1. Yorum. 2. Kur'ân-ı Kerîm'in mânâ bakımından îzâhı. 3. (c. tefâsîr) Kur'ân'ı îzâh eden kitap.
- Tefvîd** (a.i.): 1. İhale, sipariş etme, edilme. 2. Dağıtım. 3. Bir gayri menkulü, bilinen bedeli karşılığında, bir kimsenin üstüne bırakma. 4. tas. Her şeyi Allâh'tan bekleme.
- Tehevür** (a.i. hevr'den c.:tehevürât): Öfkelenme, köpürme.
- Tehzîb** (a.i.c.:tehzîbât): 1.İslah etme, düzeltme; temizleme. 2. Çocu-ğu adam etme.
Tehzîb-i ahlak: Ahlakı düzeltme.
- Teklîf** (a.i. külfet'den): 1. Birinden eziyetli, fakat başkası için faydalı olan bir iş istemek. 2. (c.:teklîfât) içli dışlı olmayan, .ekingen muâmele. 3. Vergi yükleme. 4. *önerge.
- Teklîfî** (a.s.): Mecburi, *yükümlü.
- Tekmîl** (a.i. kemâl'den. c.:tekmîlât): 1. Kemâle erdirmeye. 2. Bitirme, bitirilme, tamamlama, tamamlanma. 3. s. Tam, eksiksiz, bütün, hep.
- Tekye** (a.i. vekâ'dan c.:tekâyâ): 1. Dayanma. 2. Güvenme. 3. Tekke.
- Telbîs** (a.i. lebs'den. c. telbîsât): 1. Ayıbını, kusurunu örterek bir şeyi sahtelendirme. 2. Sûret-i Hakk'tan görünerek hîle edip aldatma. 3. Hîle, oyun. İblîs-i pür-telbîs: Çok hîleli şeytân.
- Televvün** (a.i. levn'den. c.:televvünât): 1. Renkten renge girme, renk değiştirme. 2. Döneklik, kararsızlık. 3. tas. Temkîn halinin zıddı.

Temkîn (a.i. mekânet'den): 1. Ağırbaşlılık. 2. hek. Hastalığın bir yere yerleşmesi.
3. İhtiyat, tedbir.

Ehl-i temkîn: 1) Ağırbaşlı; 2) tas. televvünden kurtulup huzur ve sükûna mazhar olmuş kimse, kendini yalnız Tanrı yoluna adanmış kimse.

Tenâsühî (a.s.c.: tenâsühîyyûn): 1. Ruh göçümüne ait, ruh göçümü ile ilgili. 2. Ruh göçümüne inanan.

Tenâvül (a.i. nevl'den): Alıp yeme, alınıp yenilme.

Tenzîh (a.i. nüzhet'den. c. tenzîhât): 1. Kusur kondurmama. Kabahat ve kusûru yok etme.
2. Allâh'ın her türlü eksik ve noksandan uzak bulunduğu ve insan vasfında olmadığına inanma.

Terbiye (a.i. rübûv'den): 1. Besleyip büyütme, beslenip büyütülme. 2.*Eğitim. 3. Görgü.
4. Alıştırma. 5. Hafif cezâlandırma. 6. Bâzı yemeklere konulan yumurta, limon, salça, sirke gibi şeyler. 7. Alıştırma [hayvan-]. 8. Araba hayvanlarının dizginleri.
9. Tavsiye; kayırma, koruma.

Terbiyet (f.i.). (bkz. terbiye).

Terdîd (a.i. redd'den. c.: terdîdât): 1. Reddetme, geri çevirme, geriletme. 2. Geri atma, püskürtme. 3. Tekrar tekrar çevirme. 4. ed. Bir fikri iki ihtimalle anlatma; bir sözü muhatabın beklemediği bir sûrette bitirme. (Mesela : "Erbâb-ı teşâür çoğalıp şâir azaldı" mısramı işiten bir kimse, daha birkaç şâir varmış zannına düştüğü halde : "Yok öyle değil, şâirin ancak adı kaldı" mısramı duyunca beklemediği bir neticeyi almış olur.)

Ters (f.i.): Korku.

Teshîr (a.i. sihriyye'den): Zapt ve istilâ etme, ele geçirme, elde etme.

Teslîm (a.i. sül. seleme c.: teslîmât): 1. Bir emaneti yerine verme. 2. Bir şeyi yeni sahibine verme. 3. Hakikat olduğunu söyleme. 4. (bkz. itiraf). 5. Dayanamayıp pes etme. 6. tas. Kendini Allâh'ın kaderine bırakma. 7. müz. Bir saz eserinde, asıl hâne ile mülâzimeyi bağlayan nağmeler olup bu nağmeler her hânedeki tekrâr edilmekle beraber mülâzimeyedâhil edilmez. Eskiden buna "terkîb-i intikâl" de denilirdi. Fakat terkîb-i intikâl'in yalnız hâneleri bağlayan ve az çok tâdîlât ile tekrâr edilen nağmeciklere verilen bir ad olup mülâzime ile hâne arasındaki nağmeye tevsî edilmemiş olmak ihtimâli de vardır. 8. Selam verme; selâmetle duâ etme. 9. Âfetten masûn kılma.

Teşerrûf (a.i. şeref'den. c.: teşerrûfât): Şereflenme, şeref duyma, şeref bulma; saygı gösterme.

Teşyî' (a.i. şeyâ'dan): 1. Selâmetleme, uğurlama. 2. Ramazandan sonra altı gün yani sevvalin birinden altısına kadar oruç tutma.

Tevâtür (a.i. vitr'den. c.: tevâtürât): 1. Bir haberin ağızdan ağıza dolaşarak yayılması.
2. Bir hadis-i şerifin bir cemaat tarafından rivâyet edilmesi hâli.

Teveccüh (a.i. vech'den. c.: teveccühât): 1. Çevrilme, yönelme, doğrulma. 2. Bir yere doğru hareket etme. 3. Güler yüz gösterme, yakınlık duyma; hoşlanma, sevgi. 4. Nasîp ve müyesser olma.

Te'vîl (a.i. meâl'den c. te'vîlât): Sözü çevirme, söze ayrı mânâ vermeye kalkışma.

Tevsî' (a.i. vüs'at'den. c. tevsî'ât): Genişletme, genişletilme.

Teyakkuz (a.i. yaqaza'dan c.: teyakkuzât): 1. Uyanma, uykudan kalkma. 2. mec. Uyanıklık, açığözlük.

Tezvîr (a.i. zevr'den. c.: tezvîrât): 1. Yalan dolan. 2. Ara bozmak ve bilhassa fenâlık kasdıyla yapılan koğuculuk.

Tîğ (f.i.): Kılıç.

Tîğ-i bürrân : Keskin kılıç.

Tilmîz (a.i.c.: telâmîz, telâmize): 1. Talebe. 2. Çırak.

Tîmâr (f.i.): 1. Yara bakımı. 2. Ağaç bakımı. 3. Hayvanı temizleme, tımar. 4. tar. Beslediği sipahilerle harbe giden beylere –öşrünü almak üzere- ayrılan arazi.

Tîre (f.s.): Bulanık, kara; karanlık.

Şeb-i tîre : Karanlık gece

Tîre-dil (f.b.s.): Kalbi kara, fena kalpli.

Tîşe (f.i.): 1. Balta, nacak, külünk. 2. Keser.

Ṭufeyl (a.i.): 1. Dalkavuk zümresinin pîri sayılan kimsenin adı. 2. Küçük çocuk. 3. Yemeğe gelen misafir.

Ṭumâr (a.i.c.: ṭavâmîr): Tomar, dürülmüş nesne.

Tücâh, tecâh, ticâh (a.i.): Karşı yön, karşı taraf.

U

'Ubāb (a.s.): 1. Pek taşkın, coşkun. 2. Pek taşkın sel suyu.

'Ucb (a.i): Kendini beğenmişlik.

Ūṭ [i.] : Utanma, ar, hayâ, edeb.

Ut yeri : Edep yeri, avret yeri.

'Uḍv (a.i.c.: a'dā): 1. *organ, vücûdun müstakil parçası. 2. Bir topluluğu, bir bütünü meydana getiren *üyelerden her biri.

Uğur¹ [i.] : 1. İyilik getirdiğine inanılan şey veya belirti. 2. Hayır,bereket, iyilik. Uğur ola, uğurlar olsun : Yolun açık olsun, selâmetle.

Uğur² [i.] : 1. Yön, yol. 2. [mec.] Gâye, maksat.

Uḥrevî, uḥreviyye (a.s. uḥrâ'dan): Âhirete âit, âhiretle ilgili.

'Ulemâ' (a.i. 'âlim'in c.): Âlimler, ilim sâhipleri, *bilginler. [evvelce müderris, kadı gibi ilmiye mensuplarına denirdi].

'Ulüvv (a.i.): Yükseklik, büyüklük, yücelik.

'Urefâ (a.s. ârif'in c.): Ârifler, irfan sahibi kimseler.

*Ūrmaḵ-ur [g.li f.es.] : Vurmak.

"*Yüz uram ol hazrete.*" (Yunus)

'Urûc (a.i.): Yukarı çıkma, yükselme, ağma.

'Urûc-i İsâ : Hz. İsa'nın göğe çıkışı, ağması.

'Urûḍ (a.i. 'arḍ'in c.): 1. Arzlar, keyfiyetler, bildirmeler. 2. Ârız olma, gelme.

Uşûl (a.i. aşl'in c.): 1. Asıllar, kökler. 2. Bir ilmin veya tekniğin asıl mevzûundan önce öğrenilmesi gereken esas, başlangıç bilgi. 3. Başlangıç. 4. Yol, yöntem, tertip, metod, nizam, kâide, düzen. 5. Birinin soyundan gelme kimseler; ana veya baba tarafından atalar.

'Uşşâḵ (a.i. 'aşık'in c.): Aşıklar.

'Uzlet (a.i.): Bir yana çekilip kendi kendine tenhada yaşama, yalnızlık köşesine çekilme.

Ü

Üftâde (f.s.c.: üftâde-gân): 1. Düşmüş, düşkün; biçâre. 2. Âşık. 3. i. Kadın adı.

Üfûl (a.i.): 1. Batma, kaybolma, görünmez olma. 2. mec. Ölme.

Ülfet (a.i.): 1. Alışma, kaynaşma. 2. Görüşme, konuşma. 3. Ahbaplık, dostluk. 4. Huy etme.

Ümmet (a.i.c.: ümem): 1. Bir peygambere inanıp baüğlanan cemaat, tâife. 2. Bir dille konuşan insanların hepsi.

‘Ünvân (a.i.): 1. Kitap, mecmûa, makale baişlığı. 2. Ad, isim, lakap, san. 3.Şöhret.

Üstâd (f.i.): 1. Muallim, *öğretmen; usta, sanatkar. 2. Bir ilim veya sanat alanında üstün yeri olan kimse. 3. Üniversite profesörü. 4. Mason locasının başkanı.

Üştüvâne (a.i.): 1. Direk, içi boş direk. 2. geo. Silindir.

V

- Vâcib** (a.s. vüçüb'dan): 1. Terki câiz olmayan, yapılması gerekli. 2. Yapılması şe'an lüzumlu olan, farz derecesine yakın bulunan. [Kur'ân'da zımnî delille emredilen : bayram namazları, adaklar gibi]. 3. fels. Zorunlu.
- Vağ'** (a.i.c.: evdâ'): 1. Koyma, konulma. 2. Tayin etme. 3. Kurma, icad etme. 4. mant. Bir şeye ad koyma. 5. Meydana getirme. 6. Duruş, tavır, hareket.
- Vâhid, vâhîde** (a.s. vağdet'den): 1. Tek, bir. 2. i. Erkek adı.
- Vaħy** (a.i.): Bir fikrin veya bir emrin Allâh tarafında bir peygambere bildirilmesi.
- Vaķâr** (a.i.): Ağırbaşlılık, temkinlilik.
- Vaķfe** (a.i.): 1. Durak, durulacak yer. 2. Hacıların Arafat'ta durmaları. 3. Duraklama ânı.
- Vâķı'a** (a.i.c.: vâķı'ât): 1. Vuku' bulmuş, olmuş bir iş, gerçek. 2. Rü'yâ, düş. 3. Cenk, savaş. 4. Hâdis, musîbet. 5. Aziz Mahmut Hüdâyi'nin, şeyhi Üftâde'nin sözlerini topladığı bir eseri.
- vân** (f.s.): Bakıcı, koruyucu manalarına *bileşik kelimeler yapar. Bahçe-vân : Bah.eye bakan, bahçeyi koruyan.
- Vârid, vâride** (a.s. vürüd'dan. c. vâridin): 1. Gelen, vâsıl olan, erişen. 2. Bir şey hakkında çıkan, söylenen, olması beklenen, olabileceği düşünülen.
- Vaşat** (a.i.c.: evâşıt): 1. Orta, iki şeyin arası. 2. İkisinin ortası olan şey. 3. Cemiyet muhîti, iç, *ortam. 4. Bel, sırtın alt kısmı.
- Vaşıyyet** (a.i.c.: veşâyâ): Bir kimsenin öldükten sonra yapılmasını istediği şey.
- Vaşl** (a.i.): 1. [bir şeyi başka bir şeye] ulaştırma, birleştirme; ulaşma, birleşme. 2. Kavuşma. 3. gr. Ulama. 4. g. s. Sayfaları yapışan yazılı bir kitabı ayırma san'atı.
- Vecd** (a.i.): 1. Kendinden geçecek derecede dalgınlık. 2. tas. Kendinikaybedercesine ilahi aşka dalma. 3. Aşırı heyecan. 4. Kederlen-me.
- Vech** (a.i.c.: vüçüh): 1. Yüz, surat, çehre. 2. Üst, sath, düz, yüz. 3. Ön, alın. 4. Üslûp, tarz. 5. Sebep, vesîle, münâsebet. 6. Vâsıtâ.
- Vechen** (a.zf.): 1. Bir veçhile, bir sûretle. 2. Bir yönden, bir bakımdan.
- Vecih** : (bkz. vech).
- Vedüd** (a.s.): Çok muhabbetli, çok şefkatli. [Allâh'ın sıfatlarındandır].
- Vefât** (a.i.): Ölüm, ölme. [yalnız insan hakkında].
- Vekîl** (a.i.): 1. Birinin, işini görmesi için yerine bıraktığı veya yetki verdiği kimse. 2. Vekâlet makâmının en üst âmiri; *bakan.
- Velâyet** (a.i.): 1. Velîlik, ermişlik. 2. Velî ve ermiş olan kimsenin hâli ve sıfatı. 3. Başkasına sözünü geçirme. 4. Dostluk, sadâkat. 5. tas. Allah dostluğu. Velâyet-i 'Âmm: [eskiden] umum mallara ve fertlere şâmil olan velâyet. [Yargıç ve vâli misillü devlet uzuvlarının velâyetleri gibi]. Velâyet-i Hâssa: huk: [eskiden] husûsî mâhiyeti hâiz olan velâyet [babanın

çocukları ve vasînin kasırlar ve mütevellînin vakıf malları üzerindeki velâyeti gibi]; kamunun camı veya malıyla ilgili olmadan muayyen bir kişinin yararına kurulu olan velâyet.

Veled (a.i.c.: evlâd): 1. Çocuk, erkek evlâd. 2. Oğul.

Vera' (a.i.): Haramdan kaçınma.

Ehl-i vera': Dine bağlı, dindar.

Vesâit (a.i. vâsıta'nın c.): Vâsıtalar.

Vîrân (f.s.): 1. Yıkık, yıkılmış. 2. Kederli, üzgün.

Vird (f.i.): 1. *öğrenci. 2. Mürit.

Vird (a.i.c.: evrâd): Belli zamanlarda okunması âdet olan Kur'ân cüzleri, duâları.

Vişâl (a.i. vaşl'dan): 1. Ulaşma, bitişme. 2. Sevgiliye kavuşma. 3. mûz. Türk müziğinin en az beş altı asırlık bir mürekkep makâmı olup zamânımıza kalmış nümûnesi yoktur.

Vuşlat (a.i.): 1. Bir şeye ulaşma, yetişme. 2. [sevgiliye] kavuşma. 3. Kadın adı.

Vücûd (a.i.): 1. Bulunma, var olma, varlık. 2. İnsan veya hayvan gölgesi. 3. Ten.

Vücûdiyye (a.i.): fels. *karnutanrıcılık, Tanrı varlığını eşyanın varlığından ibaret sayma, fr. Pantheisme. [vahdet-i vücûd ile ilgisi yoktur].

Vüs'at (o.i.): 1. Genişlik, bolluk. 2. Para durumu. 3. Boş meydan, fırsat. 4. mat. *Genlik.

Y

Yaķın (a.i. yaķn'dan): Sağlam bilgi, iyi, kat'î olarak bilme.

Yālmān [s.] : 1. Dik sarp. 2. [i.] Kesici aletlerde keskin taraf veya uç kısım.

Yed (a.i.c.: eyādī, eydī, yūdī): 1. El. 2. Kuvvet, kudret, güę. 3. Yardım. 4. Vāsita. 5. Mülk.

Yeğ [s.] : Daha iyi, üstün.

Z

Zâhir (a.s.): Parlak [en çok yıldız hakkında].

Necm-i zâhir: Parlak yıldız.

Zâhir (a.s.): Taşkın, coşkun [deniz].

Bahr-i zâhir: Coşkun deniz.

Zâhire (a.s.c.: zevâhir): Parlak, zâhir'in müennesi.

Nücüm-i zâhire: Parlak yıldız.

Zalîl (a.s. zîll'den): Gölgesi.

Zât (a.s.c.: zevât): 1. Sâhip, mâlik [kadın] (zû'nun müennesi). 2. Hekimlik terimlerinde hastalık, botanik ve zooloji terimlerinde "-li, -giller" gibi manalarıyla sınıflamalar meydana getirir.

Zebûn (f.s.): Zayıf, güçsüz, aciz.

Zebûnî (f.s.): Zayıflık, acizlik, güçsüzlük.

Zecr (a.i.c.: zücür): 1. Önleme, yasak etme. 2. Zorlama, zorla yaptırma. 3. Kovma. 4. Eziyet, sıkma. 5. Angarya çalıştırma.

Zekâ' (a.i.): Sağlık, duruluk; hal düzgünlüğü.

Zemâim (a.i. zemîme'nin c.): Kötü, beğenilmeyen haller, yerilmeye layık fena hal ve hareketler.

Zemîme (a.i. zemm'den. c.: zemâim): Zemmedilmeye, yerilmeye lâayık, fenâ, kötü hal ve hareket.

Zemm (a.i.c.: zümûm): Yerme, kınama; ayıplama.

Zemzem (a.i.): Kâbe civârındaki meşhur kuyu.

Âb-ı zemzem : Zemzem kuyusunun suyu.

Zen (f.i.c.: zenân): Kadın.

-zen (f.s.): "vurucu, vuran ,atan, çalan" manalarına gelerek *birleşikkelimeler meydana getirir.

Hande-zen : Kahkaha atan.

Şemşir-zen : Kılıç vuran, kılıç çeken.

Zenâdika (a.i. zındîk'in c.): Zındıklar, münafıklar, âhirete inanmayanlar.

Zencîr (f.i.): Zincir.

Zerre (a.i.c.: zerrât): Pek ufak parça, molekül.

Zevc (a.i.c.: ezvâc): 1. Çift, tek karşılığı. 2. Bir çiftten her biri. 3. Karı ve kocanın her biri. 4. Koca.

Zevk (a.i.c.: ezvâk): 1. biy. Tadım. 2. Tatma, tat; hoş giden hal, haz. 3. tas. ma'nevî haz. 4. Boş vakit geçirme; eğlence, eğlenti, cünbüş, eğlenme. 5. Güzeli çirkinden ayırdetme kabiliyeti. 6. Alay etme, eğlenme.

Zevkî (a.s.): Zevke ait, zevkle ilgili.

Zeyn (a.i.): Süs, bezek.

Zeynü'd – dîn: 1. Dîn'in zîneti, süsü. 2. Dilimizde, "zînetin" şeklinde erkek adı olarak kullanılır.

Zıh (f.i.): 1. Elbiselerde kol, yaka vb. yerlerin kenarına dikilen şerit. 2. Kenar çizgisi. 3. Keman yayı kirişi.

Zihâr (a.i.): 1. Karşılıklı yardımlaşma. 2. huk. [eskiden] kocanın karısını müebbeden mahremi olan bir kadının bakmak câiz olmayan bir uzvuna teşbîh eylemesi. [câhiliyet zamanında Araplar arasındacârî ve talâk envândan madûd idi. Şerâat-ı İslâmiyye tarafından bu nevî talâk men edilmiş ve zecr için zihâr eden kimseye kefâret vazolunmuştur].

Zıll (a.i.c.: ezlâl, zılâl, zülûl): Gölge, mec. koruma, sâhip çıkma.
Zıll-ı zalîl : Koyu gölgeli.

Zıbağ (a.i.): Cıva.

Zinâ' (a.i.): Nikâhsız çiftleşme.

Zinhâr, zinhâr (f.e.): Sakın! Aslâ, olmaya, aman!

Zirâ' (a.i.c.: zirâ'ât, zür'ân): 1. Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsü. [75 – 90 santim arasında değişen şekilleri vardır]. 2. Ay menzillerinden biri.

Ziver (f.i.): 1. Süs, bezek. 2. Erkek adı.

Ziyâde (a.i.c.: ziyâdât): 1. Artma, çoğalma. 2. s. Artan, fazla kalan. 3. s. Çok bol. 4. s. Aşırı, fazla.

Ziyân (f.i.): Zarar, kayıp [kazançtan].

Zulem (a.i. zalmâ ve zulmet'in c.): Karanlık.

Zulm (a.i.): 1. Bir şeyi kendi yerinden başka bir yere koyma. 2. Zulüm, haksızlık, eziyet.

Zübâb, zübâbe (a.i.c.: zıbbân): Sinek.

Zühd (a.i.): Her türlü zevke karşı koyarak kendini ibâdete verme.

Zühhâd (a.s. zâhid'in c.): Zâhidler, çok aşırı sofular; kaba sofular.

Zülf (f.i.): 1. Yüzün iki yanından sarkan saç lülesi. 2. Sevgilinin saçı.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, Ebu'l - Fidâ İsmâîl b. Muhammed; *Keşfü'l - Hafâ ve Müzîlül' - İlbâs Ammâ İştehere mine'l - Ehâdis alâ Elsineti'n - Nâs*; tah. Eş-Şeyh Muhammed 'Abdulazîz el-Hâlidî Beyrut: Dâru'l - Kütübi'l - 'İlmiyye, 1997, 2 c.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî; *Müsnedü Ahmed*; Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992 / 1413; 3 c.'de 6 c.
- Aksoy, Hasan, Şemseddîn Sîvâsî, Hayatı, Eserleri ve Mevlidi, (Tenkitli Neşr) Basılmamış Doktora Tezi, İst., 1983.
- Aktan, Hazma, "Âkile", DİA, II, 248-249.
- Ali el-Kârî, Ubu'l - Hasan Nûreddîn Ali b. Sultân Muhammed; el-Masnû' fi Ma'rifeti'l - Hadisi'l - Mevzû'; thk. Abdülfettâh Ebû Gudde; Halep: Mektebetü Matbû'ati'l - İslâmiyye, 1969, 271 s.
- Ateş, Süleyman, "*Cüneyd-i Bağdâdî*", DİA, VIII, 119-121.
- Aykaç, Mehmet, "*Hilâl b. Ümeyye*", DİA, XVIII, 20-21.
- Aynî, Mehmed Ali, *Hacı Bayram Veli*, Sad. H. R. Yananlı, Akabe Yay., İst., 1986, 214 s.
- Azimabadi, Ebu't - Tayyib Şemsülhak Muhammed b. Emir Ali; *Avnül' - Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*; Beyrut: Dâru'l - Kütübi'l - İlmiyye, 1998, 7 c.'de 14 c. + 2 c. F.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetül' - Ârifin Esmâül' - Müellifin ve Âsârul' - Musannifin*, (Keşfu'z - Zunûn Zeyli), Milli Eğitim Basımevi, İst., 1945-1947, I-II c.
- Başaran, Selman, "*Huzeyfe b. Yemân*", DİA, XVIII, 434-435.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali; *es-Sünenül' - Kübrâ*, (Mısır): Dâru'l - Fikr, [t.y.], 10 c.
- Boks, Abdullah, "*Arafâr*", DİA, III, 261-263.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Muğîre b. Berdizbeh; *Sahîhu'l' - Buhârî*; Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992 / 1413; 2. basım; 3 c.'de 8 c.
- Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İst., tsz. I-III c.
- Canan, İbrahim "*Enes b. Mâlik*", DİA, XI, 234-235.
- Cerrahoğlu, İsmail, "*Abdullâh b. Mes'ûd*", DİA, I, 114-117.

- , "*Envârü't – Tenzîl ve Esrârü't – Te'vîl*", DİA, XI, 260-261.
- Ceyhan, Semih, "*Mesnevî*", DİA, XXIX, 325-334.
- Çavuşoğlu, Semiramis, "*Kadı-zâdeliler*", DİA, XXIV, 100.
- Dârekutnî, Ebu'l - Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed; *Sünenü'd – Dârekutnî*, 4. bs. (ofset), Beyrut: Âlemü'l - Kütüb, 1986. 2 c.'de 4 c.
- Demir, Ziya, *İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Matbu ve Yazma Fatihâ Tafsirleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1987.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003 (20. baskı).
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz yay. İstanbul, 1996.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî; *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Çağrı Yay. İst. 1992 / 1413, 5 c.
- Fayda, Mustafa, "*Âişe*", DİA, II, 201-205.
- Gölpınarlı, Abdulkaki, "*İdris-i Muhteff*", Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ank., 1972, c. XX, s. 40.
- Gündoğdu, Cengiz, *Abdülmecid-i Sıvâsî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (Basılmamış doktora tezi), Erzurum, 1997.
- , *XVII. Yüzyılda Tekke – Medrese Münâsebetleri Açısından Sıvâsîler – Kadı-zâdeliler Mücâdelesî*, İLAM Araştırma Dergisi, c. 3, sy. 1, (Ocak – Haziran 1998), s. 37 – 72, Erkam Yayınları, İstanbul, 1998.
- Hammer, B. J. Von., *Büyük Osmanlı Tarihi*, Terc. Mehmed Ata, Yayına haz: Mümin Çevik, Erol Kılıç, Üçdal Neşriyat, İst., 1990.1-X c.
- Harman, Ömer Faruk, "*Dâvûd*", DİA, IX, 21-24.
- , "*İlyâs*", DİA, XXII, 160-162.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir el-Hatîb b. Ali b. Sâbit; *Târîhu Bağdâd ev Medeniyeti's – Selâm*, Beyrut: Dâru'l - Kütübî'l - Arabî, [t.y.], 14 c.
- Heysemî, Ebu'l - Hasan Nüreddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân; *Mecme'u'z - Zevâid ve Menbau'l – Fevâid*, Beyrut: Dâru'l - Kütübî'l - İlmiyye, 1988; 10 + (3F) c.; (Fihristi 3 cilttir.).
- Hocazâde Ahmet Hilmî, *Ziyâret-i Evliyâ*, Dâru'l – Hilâfeti'l – Âliye, İst., 1317 / 1899, 45 s.
- Hüseyin, Vassâf Bey, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymâniye Kütp., Yazma Bağışlar, No; 2305 – 2309, I-V c.

- İbn Balaban, Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Balaban b. Abdullah, *el-İhsan fi takribi Sahihi İbn Hibban*; thk. Şuayb Arnaut. Beyrut : Müessesetü'r - Risale, 1991, 18 c. (Birlikte: *Sahihu İbn Hibban* / Ebu Hatim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibban.)
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l - Fazl Şehâbeddîn Ahmed; *Fethu'l - Bari bi-Şerhi Sahîhi'l - Buhârî*, tahk. Abdulazîz Abdullâh b. Baz, Muhammed Fuad Abdalbâki. (y.y.): Dâru'l - Fikr, [t.y.]; 13 c.
- İbn Huzeyme, Ebu Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemi, *Sahihu İbn Huzeyme*; thk. Muhammed Mustafa A'zamî, Beyrut : el-Mektebetü'l - İslamiyye, 1975, 4 c.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid er-Rabei el-Kazvini; *Sünenü İbn Mâce*, Çağrı Yay. İst. 1992 / 1413, 2 c.
- İbn Receb, Ebu'l - Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed; *Câmiu'l - Ulûm ve'l - Hikem fi Şerhi Hamsîne Hadisen*; Amman: Dâru'l - Furkân, 1990; 752 s.
- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *el-İlelü'l - Mütenahiye fi'l-Ehâdisi'l - Vâhiye*, Beyrut : Darü'l - Kütübi'l - 'İlmiyye, 1983. 2 c. (488 s.).
- İnan, Yusuf Ziya, *İslâm'da Melamiliğin Târîhi Gelişimi*, Bayramşık Yayınevi, İst., 1976, 292 s.
- Kallek, Cengiz, "*el-Hidâye*", DİA, XVII, 471-473.
- Kandemir, M. Yaşar "*İbnü's - Salâh eş-Şhrezûrî*", DİA, XXI, 198-200.
- , "*Câbir b. Abdullâh*", DİA, VI, 530-532.
- , "*Ebû Hüreyre*", DİA, X, 160-167.
- Kâtip Çelebi, *Mizânü'l - Hak fi İhtiyâri'l - Ahak*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, MEB Yay., No: 2122, İst., 1993, 199 s.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l - Müellifin Terâcimü Musannifi'l - Kütübi'l - Arabiyye*, Yayına haz. Rıfat Rıza Kehhâle, Dımeşk, 1352/1958, I-XV c.
- Kılıç, Mahmud Erol, "*Fusûsü'l - Hikem*", DİA, XIII, 230-237;
- , "*İbnü'l - Arabî*", DİA, XX, 514.
- , "*el-Fütühâtü'l - Mekkiyye*", DİA, XIII, 251-258.
- Koçkuzu, Ali Osman, "*Aynî, Bedreddin*", DİA, IV, 271-272.
- Koçu, R. Ekrem, "*Abdulmecid Efendi*", İstanbul Ansk., İstanbul Yayınevi, İst., 1946, I, 100.

- Komisyon, (Çağrı, Mustafa – Özerverli, M. Sait – Dönmez, İbrahim Kâfi – Uludağ, Süleyman – Karlığa, H. Bekir), "*Gazâlî*", DİA, XIII, 489-534.
- , (Çakan, İsmail Lütfi –Eroğlu, Muhammed), "*Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib*", DİA, I, 76- 79.
- , (Çelebi, İlyas –Uludağ, Süleyman –Kurnaz, Cemal), "*Hızır*", DİA, XVII, 406-412.
- , (Harman, Ömer Faruk – Uzun, Mustafa), "*İbrâhîm*", DİA, XXI, 266-273.
- , (Karaman, Hayrettin - Çağrı, Mustafa - Dönmez, İbrahim Kafi - Gümü, Sadrettin), *Kur'an Yolu*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, I-V c.
- , (Kurnaz, Cemal –Tatçı, Mustafa), "*İbn İsa*", DİA, XX, 91-92.
- , (Küçükbaşçı, Mustafa S. – Tomar, Cengiz), "*İbn Asâkir, Ebü'l – Kâsım*", DİA, XIX, 321-324.
- , (Uzunpostalcı, Mustafa –Yavuz, Yusuf Şevki – Bardakoğlu), Ali, "*Ebü Hanîfe*", DİA, X, 131-145.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr; *el-Câmi' li-Ahkâmî'l - Kur'ân*; Beyrut: Dâru İhyâi't - Tûrâsî'l - Arabî, 1985, 20 c.
- Kurtuluş, Rıza, "*Heft Evreng*", DİA, XVII, 157-158.
- Küçük, Raşit, "*Ebü Saîd el-Hudrî*", DİA, X, 223-224.
- , "*Abdullah b. Mübârek*", DİA, I, 122 – 124.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahi el-Himyeri; *Muvatta Mâlik*; Çağrı Yay. İst. 1992 / 1413, 1 c.'de 2 c.
- Mehmet Süreyyâ, *Tezkire-i Meşâhir-i Osmânîye (Sicilli-i Osmânî)*, Matbaa-i Âmire, İst., 1311/1893, I-IV c.
- Mübârekfûrî, Ebu'l - Ali Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahmân; *Tuhfetü'l - Ahvezî bi-Şerhi Câmi'i't – Tirmzâ*; thk. Muhammed Abdülmuhî el-Ketebî; Kâhire: Müessesetü'l - Kurtube, [t.y.] m + 10 c.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcîlârifîn b. Ali; *Feyzu'l - Kadîr Şerhi'l - Câmi'i's - Sağîr min Ehâdîsi'l - Beşîri'n – Nezir*; tash. Ahmed Abdüsselâm; Beyrut: Dâru'l - Kütübî'l - İlmiyye, 1994, 6 c.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l - Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisabûrî; *Sahîhu'l – Müslim*; Çağrı Yay. İst. 1992 / 1413, 3 c.
- Nâimâ Mustafa Efendi, *Nâimâ Târihi, (Ravzâti'l – Hüseyin fi Hülesâti Ahbâri'l – Hafikîn)*, Çev. Zuhûri Danışman, Zuhûri Danışman Yay., İst., 1967, I-VI c.

- Nazmî, Muhammed, *Hedîyyetü'l – İhvân*, (İnceleme ve Edisyon Kritikli Metin) Haz. Osman Türer, (Doktora Tezi İkinci Kısım) Ank., 1982, 364 s.
- Nesai, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb; *Sünenü'n – Nesai*, Çağrı Yay. İst. 1992 / 1413, 2 c.'de 8 c.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Muri; *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n – Nevevî*; 6. bs., Bulak: Matbaatü'l - Kübra'l - Emiriyye, 1304 - 1305; 10 c.
- Nev'i-zâde Atâî, *Hadâikü'l – Hakâik fî Tekmîleti's – Şakâik*, Neşr. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yay., İst., 1989, I-II c.
- Nisabûrî, Ebû Abdillâh İbnü'l - Beyyî Muhammed Hakim; *el-Müstedrek ala's – Sahîhayn*; tahk. Mustafa Abdulkâdir Ata; Beyrut: Dâru'l - Kütübî'l - İlmiyye, 1990; 4 c. + F.
- Ocak, A. Yaşar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış, "Kadı-zâdeliler Hareketi", Türk Kültürü Araştırmaları, c.XIX, Sayı: 1-2, Ank., 1979-1983, 208-225 s.
- Okumuş, Ömer, "Câmî, Abdurrahman", DİA, VII, 94-99.
- Öğüt, Salim, "Evzâî", DİA, XI, 546 – 548.
- Önder, Mehmet, *Mevlânâ Bibliyografyası*, (Yazmalar), Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Ank. 1974, I-II c.
- Öngören, Reşat, "İbrâhîm b. Edhem", DİA, XXI, 293-295.
- Özdamar, Mustafa, *Dersâadet Dergâhları*, Kırk Kandil Yay., İst., 1994, 296 s.
- Özek, Ali, "el-Keşşâf", DİA, XV, 329-330.
- Özel, Ahmet, "Bezzâzî", DİA, VI, 113-114.
- , Hanefî Fıkıh Âlimleri, Ankara, 1990, 209 s.
- Receb-i Sîvâsî Efendi, *Necmü'l – Hüdâ fî Menâkıbı's – Şeyh Şemseddîn Ebu's – Senâ*, Süleymâniye Ktp., Lala İsmail Kitaplığı, No: 694/2.
- Saklan, Bilal, "Kûtü'l – Kulûb", DİA, XXVI, 501-502.
- Sîvâsî, Abdülmecîd b. Muharrem, *Bidâ'atü'l – Vâizin*, Süleymâniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, No: 1032 / 2.
- , *Dîvân*, Süleymâniye Ktp., Lala İsmail, No: 453.
- , *Dürer-iAkâid*, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultân, No: 300 / 1.
- , *Firavun'un İmânına Dair Risale*, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultân, 294 / 5.

- , *Kazâ ve Kader Risâlesi*, Bâyezid Devlet Ktp. Veliyüddîn Efendi, No: 347.
- , *Letâifü'l-Ezhâr ve Lezâizü'l Esmâr*, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultân, No: 255.
- , *Lugat-ı Mesnevi*, Süleymâniye Ktp., Aşir Efendi No: 385.
- , *Mi'yâr-ı Tarîk*, Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultân, No: 300 / 3.
- , *Miskâlu'l-Kulûb*, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar, No: 2311.
- , *Pendnâtne*, Süleymâniye Ktp, Murat Buhâri, No: 326 / 4.
- , *Şerh-i Mesnevi*, MEB. Ank. Genel Kitaplık, No: 683.
- , *Tefsir-i Sûre-i Fatıha*, Süleymâniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kitaplığı, No: 1367 / 1; Süleymâniye Ktp. Reşid Efendi, No: 394 / 1; Süleymâniye Kütüphânesi, Hüsrev Paşa, No: 121 / 2; Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultân No: 300 / 2.
- , *'Uddetü'l-Musta'iddin*, Süleymâniye Ktp., Kasideci-zâde, No: 731/2.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l - A'lâm*, Mihrân Mat. İst., 1311 / 1893, I-IV c.
- Şeyhî Mehmet Efendi, *Vakâyi'u'l - Fuzalâ*, Neşre haz. Abdulkâdir Özcan, Çağrı Yay, İst., 1989, I-III c.
- Tanman, M. Baha, "*Sîvâsî Tekkesi*", D.B.İ.A. Kültür Bakanlığı ve Târih Vakfı'nın Ortak Yayını, İst., 1994, I / 16 – 17 s., I-VIII c.
- Taşköprülü-zâde, 'İsamüddîn Ebû'l-Hayr Ahmed, *eş-Şekâiku'n - Nu'maniye ff 'Ulemâi'd - Devleti'l - Osmaniye*, İnceleme ve notlarla neşreden: Ahmet Suphi Furat, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., No: 3353, İst., 1985.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemi; *Sünenü't - Tirmizî*, Çağrı Yay. İst. 1992 / 1413, 3 c.'de 5 c.
- , *eş-Şemâilü'l - Muhammediyye ve'l-Hasâisü'l - Mustafaviyye*, Talik, İzzed Ubeyd ed-Duâs, Suriye, Halep, 1968.
- Toparlı, Recep, Abdülmecîd, *Sîvâsî Dîvânı*, Dilek Matbaası, Sivas, 1984, 69 s.
- Ukaylî, Ebu Cafer Muhammed b. Amr b. Musa Mekki, *Kitabü'd - Du'afâ'*; thk. Hamdi b. Abdülmecid b. İsmail es-Selefi, Riyad : Darü's - Samî'î, 2000, 4 c.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1999, 064 s., (4. baskı).
- , "*Abdülkâdir-i Geylânî*", DİA, I, 234-239.
- , "*Anka*", DİA, III, 198-201.

-----, "*Bâyezid-i Bistâmf*", DİA, V, 238-241.

-----, "*İbnü'l – Fâriz*", DİA, XXI, 40-43.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Târîhi*, T.T.K. Basımevi, Ank., 1973, I-VIII c.

Üçer, Müjgan, "*Tokat ve Efsaneleri, İnanışları*", Türk Tarihi'nde ve Kültüründe Tokat, (Sempozyum bildirisi), 2 – 6 Temmuz 1986, Tokat Valiliği Şeyhülislam İbn Kemal Araştırma Merkezi, Ank., 1987.

Vâhidî, *Esbâbü'n – Nüzûl*, (nşr. İsâm b. Abdülmuhsin el-Humeydân), Beyrut 1411 / 1991.

Yaman, Ahmet, "*Kenzü'd – Dekâik*", DİA, XXV, 261-262.

Yazıcı, Tahsin, "*Ebû Meyden*", DİA, X, 186-187.

Yurdağür, Metin, "*Cef*", DİA, VII, 215-218.

